

Doktori (Ph.D.) értekezés

Magyarország városhierarchia-vizsgálata a trianoni országte-
rületen 1910-ben és 1930-ban

Bán Gergely Károly

Debreceni Egyetem
BDT

2024

Magyarország városhierarchia-vizsgálata a trianoni országterületen 1910-ben és 1930-ban

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében a történelemtudományok tudományágban

Írta: Bán Gergely Károly okleveles történelem és földrajz szakos tanár, levéltáros

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola történelem doktori programja keretében

.....

Témavezető: Dr. Szilágyi Zsolt

Az értekezés bírálói:

Dr. ....

Dr. ....

Dr. ....

A bírálóbizottság:

elnök:

Dr. ....

tagok:

Dr. ....

Dr. ....

Dr. ....

Dr. ....

Az értekezés védésének időpontja: 2024. ....

Nyilatkozat

Én, Bán Gergely Károly teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljeseek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Debrecen, 2024.

Bán Gergely Károly

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ.....	7
KERETEK.....	11
Az ezer arcú városhierarchia	13
<i>Modern kori városfogalmak és városhierarchiák</i>	14
Jogi-közigazgatási megközelítés	14
Statisztikai megközelítés	16
Közgazdasági megközelítés.....	21
Szociológiai megközelítés	22
Mentális megközelítés	24
Funkcionális megközelítés	25
MÓDSZERTANI MODELL	36
Források és módszertani eljárások.....	36
<i>Hierarchiát alakító tényezők, szerepkörök</i>	41
Demográfiai.....	44
Közigazgatási	45
Gazdasági	46
Egészségügyi.....	54
Oktatási.....	61
A külterületi kérdéskör empirikus vizsgálata egy városhierarchia-vizsgálat kontextusában	67
<i>Külterület, avagy tanyavilág</i>	68
<i>Külterület kérdésköre a 20. században</i>	69
<i>Módszertani háttér</i>	71
<i>Módszertani problémára adott válasz</i>	75
KVA – Komplex Városhierarchia-adatbázis általános leírása	87
<i>Az adatbázis összetevői és forrásai</i>	88
<i>Az adatbázisban szereplő települések közigazgatási változásai, 1910–1930</i>	94
VÁROSHIERARCHIA ALAKULÁSA (1910, 1930).....	96
Közigazgatási változások	96
Rangok, székhelyek, szintek	99
<i>A városi rang és a székhelyek kapcsolata a hierarchiaszintekben</i>	99
<i>Népesség és a hierarchiaszintek</i>	112
Határhatás	116
<i>Határ menti települések</i>	118
<i>Városok a határ mentén</i>	122
<i>Funkcionális központok a határon</i>	127

<i>Határ menti területi egyenlőtlenségek</i>	134
Hierarchiaszintek	145
<i>Főváros</i>	146
<i>Regionális központok</i>	150
<i>Megyeszintű központok</i>	168
<i>Középvárosok</i>	182
<i>Kisvárosok</i>	187
<i>Kvazi városok</i>	191
ÖSSZEGZÉS	205
KITEKINTÉS.....	209
MELLÉKLET	211
Városhierarchia-táblázatok.....	211
FÖLDRAJZI NÉVMUTATÓ	233
ÁBRA- TÁBLÁZAT- ÉS TÉRKÉPJEGYZÉK	238
IRODALOMJEGYZÉK.....	241
FÜGGELÉK.....	258

„Ha a társadalom elkerülhetetlenül térbeli és a térbeliséget lehetetlen elválasztani társadalmi tartalmától, ebből nemcsak az következik, hogy a társadalmi folyamatokat úgy kell elemezni, ahogy azok térbelileg lezajlanak, hanem az is, hogy amit térbeli jellegzetességnek tekintünk, elméletileg és társadalmi folyamatok fogalmaiban kell elemeznünk.”¹

---

¹ Massey 1984, 65.

ELŐSZÓ

Honnan is jöhetett a városok iránti érdeklődésem? Emlékeim szerint még az alapképzés második félévében jött velem szembe egy történeti földrajz c. kurzus, amelynek tematikájában találkoztam elsőnek a városhierarchia kifejezéssel és magával a hazai történeti városhálózat néhány aspektusával. Ezen kívül több más téma is megfogott a kurzuson belül. Gondolok itt az obszidiánra mint az őskori kereskedelem egyik indikátorára, illetve a történeti demográfiára és Európa lélekszámának alakulására. A kurzus vége felé bátorkodtam felkeresni az oktatót, Szilágyi Zsolt tanár urat. Ezt követően indult meg a közös munka a későbbi témavezetőmmel. Első választott témám Szilágyi Zsolt tanár úr kezei alatt egy posztmodern szemléletű vizsgálat volt. Trianon hatását vizsgáltam a két világháború közötti földrajz tankönyvek tükrében. Ez lett később a BA szakdolgozatom alapja. A mesterképzés alatt már egy új téma irányába vettem az utamat miután a számok, a geográfia, a vizuális ábrázolás és az interdiszciplinaritás megbabonázott. A téma pedig nem volt más mint a hazai városhierarchia-vizsgálatok. 2016 elejétől kezdtem el dolgozni ezen vonalon, akkor még nem tudtam pontosan, hogy mi lehet ennek a kifizetése, van-e benne kellő potenciál ahhoz, hogy ebből egy hosszútávú projekt legyen. Ezen kételyem szertefoszlott a 2017-ben megrendezett OTDK-án. Onnantól nem volt kérdés, hogy ezen az úton kell továbbmennem. Azóta eltelt 7 év és az OTDK dolgozatom alig harminc oldalából doktori értekezés kerekedett.

Eközben sokan segítettek a munkámat és utamat, akiknek hálával és köszönettel tartozom. Elsőként Demeter Gábornak, aki számos tanáccsal és korrektúrával látott el az elmúlt években, illetve bátran fordulhattam hozzá összetett módszertani problémákkal és adatelemzési kérdésekkel is. Mindig segítőkészen állt hozzám. Szeretnék köszönetet mondani Gál Zoltánnak, aki évekkel ezelőtti megkeresésemre rögtön személyesen állt a rendelkezésemre és megosztotta észrevételeit az OTDK dolgozatomról egy pesti cukrászda falain belül. Köszönettel tartozom Horváth Gergely Krisztiánnak is, aki bizalmat szavazott számomra a kutatócsoporton² belül és ezáltal jelentős szakmai kapcsolatokra tehettem szert, egyúttal szakmai támogatásokra is. Köszönettel tartozom még Beluszky Pál professzornak is, akinek szintén elvülhetetlen érdemei vannak a doktori értekezés formálódásában. Személyesen háromszor is volt alkalmam kötetlen beszélgetést folytatni professzor úrral és értékes meglátásait, tanácsait, ötletadó gondolatait igyekeztem beépíteni ezen munkámba. Professzor úr sajnos nem élhette meg a kutatómunkám

---

² MTA Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport.

jelen állomását és egyben a kézirat elkészültét, de reménykedek benne, hogy számára is elfogadható kéziratot raktam le az asztalra.

Továbbá nagy hatást gyakorolt rám még Beluszky Pál és Győri Róbert hazai városhierarchiával kapcsolatos munkássága,³ Bácskai Vera és Nagy Lajos monográfiája,⁴ Barabási Albert-László hálózattudománnyal kapcsolatos kötetei,⁵ Gyáni Gábor bátorító szavai,⁶ illetve Ö. Kovács József elismerő gondolatai.⁷

Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek Szilágyi Zsoltnak a mérhetetlen segítségéért, kitüntető bizalmáért, amelyek hozzájárultak ezen értékezéshez és a hosszú éveket átívelő közösmunka sikereihez. Hálával tartozom a bátorításáért, a támogatásáért, a rám fordított idejéért és a barátságáért is. Könnyen lehet, hogy ha nem ő tartotta volna azt a bizonyos történeti földrajz kurzust, akkor most nem írnám ezen sorokat.

Szeretném megköszönni a levéltári kollégáim segítségét és folyamatos biztatását, amely még akkor is tetten érhető volt, amikor pár óra alvással értem be a munkahelyemre és a diszertáció lezárása nagyon távolinak tűnt. Külön köszönettel tartozom Szendiné dr. Orvos Erzsébet igazgatóasszony és Szikla Gergő igazgatóhelyettes támogatásáért is.

Talán nem megszokott, de jelen esetben úgy érzem, hogy meg kell említenem egy olyan személyt is, aki nem szakmailag, hanem a sport által nyújtott nagy segítséget számomra. Olajos László nevelődzőm tanításai, a kitartásra való nevelése és a sport iránti tisztelete úgy vélem nagy hatással voltak a személyiségemre. És lehet arra is, hogy kellő energiát és kitartást tudjak meríteni ezen hosszú éveket átölelő kutatómunka elvégzésére.

Végül szeretnék köszönetet mondani a családomnak. Különösképpen a feleségemnek, aki az egyetemi éveimtől követte végig a kutatómunkám minden lépését, állomását és nehézségét is. Az évek alatt akarátán kívüli is, de olvasómmá vált. Továbbá elidegeníthetetlen érdeme volt abban, hogy két gyermekünk születése mellett megteremtette számomra azt a biztos háttérrel, ami lehetővé tette, hogy megírhasam jelen értekezést. A kézirat leadásakor nálam talán csak ő örült jobban. Végtelen türeleméért és támogatásáért hálával tartozom.

Doktori felvételi előtt szakmai vonatkozásban váltottunk levelet Horváth Gergellyel, s egyik záró gondolata nagyon megmaradt bennem. „Sok sikert kívánok! Röögös pálya, nehéz kenyér, de akadnak szép pillanatok is.” Akkor még nem teljesen tudtam, hogy ez mit is jelent,

---

³ Beluszky–Győri 2003; Beluszky–Győri 2004; Beluszky–Győri 2005; Beluszky–Győri 2006;

⁴ Bácskai–Nagy 1984.

⁵ Barabási 2003; Barabási 2016; Barabási 2018.

⁶ Hajnal István Kör 2021. évi konferenciáján (Határ, Határhelyzet, Határátlépés) tartott előadásom után elhangzott gondolatai.

⁷ XXXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia (Pécs, 2017). Humántudományi szekció – magyar társadalom, gazdaság és életmód a 20. században c. tagozatában megtartott előadásom után elhangzott gondolatai.

de idővel minden értelmet nyert. Sok mindenről akartam még írni a disszertációm során, de egyelőre ennyi fért bele és le kell zárnom a kéziratot. Bízok benne, hogy egy majdani monográfiában – idő és terjedelmi korlátok nélkül – már valamennyi tervezett elemet be tudok építeni.

*

A kvantitatív alapokon nyugvó értekezés két fő részre tagolódik. Egy a téma sajátossága miatt nélkülözhetetlen módszertani egységből, illetve a vizsgálati elemzésből és az értelmezéshez szorosan kapcsolódó vizualizációkból (ábrák, táblázatok, térképek). Disszertációs dolgozatomban alapvetően a komparatív, az analízáló és a regionális szemléletmódot igyekeztem érvényesíteni. Továbbá a regionális, területi egyenlőtlenségeknek is nagy szerepet szántam vizsgálatom során. Bár tény, hogy a városhierarchia-vizsgálatokat alapvetően nem szokás a nagy átfogó regionális vagy területi egyenlőtlenségeket vizsgáló kutatások közé sorolni. Már csak azért sem, mert a városhierarchia nevéből adódóan is jelzi, hogy a településeknek csupán egy szűk körét helyezi fókuszpontba, láthatatlanná téve a vizsgálati régió településeinek jelentős részét. Azonban azt is megállapíthatjuk, hogy a regionális, területi egyenlőtlenségeket vizsgáló kutatások nehezen tudják kezelni a régió belüli különbségeket, amelyek sok esetben az eltérő városfejlődésből adódhatnak. Tehát egy régiót, történeti tájat, térséget stb. alapvetően meghatároznak az ott található települések jellemzői, kiváltképpen a városközpontok és azok kisugárzó hatása. Következésképpen, a sok kisebb-nagyobb részegység (település) határozza meg egy adott táj, régió arculatát. Ezek alapján úgy vélem, hogy egy dinamikus városhierarchia-vizsgálatnak helye lehet a területi egyenlőtlenségek vonatkozásában.

Kutatásomban jelentős szerepet játszott a napjainkban zajló digitális forradalom, és az ezzel párhuzamba állítható utóbbi időben egyre erősödő hazai kvantitatív kutatások,⁸ illetve a trianoni békeszerződés társadalmi, gazdasági hatásainak új szemszögből való megvilágításai.⁹ Tény, hogy 1920. június 4-e jelentősen sújtotta hazánkat valamennyi téren, azonban napvilágot láttak olyan megközelítések, amelyek már árnyaltabb képet festenek Trianonról és annak hatásairól. Ezen eredmények, látószögek összekapcsolása során, olyan tudástranszferre nyílnak

---

⁸ Demeter 2018, 2019, 2024a, 2024b; Demeter–Magyarosi–Bagdi 2021; Demeter–Pénzes–Papp 2023; Győri–Mikle 2017; Szilágyi 2018c, 2022; Jakobi 2018; Pénzes 2018; GISa Hungarorum OTKA-K111766 kutatási projekt; MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport.

⁹ Tomka 2018; Demeter 2018; Szilágyi 2018; Pénzes; 2018; Jakobi 2018.

lehetőség, amely által úgy színesedhetnek tovább a 20. század elsőfelének településállományról eddig alkotott képeink, mint az előhívóba mártott fényképlapok.

Mindent összevetve, disszertációs kutatásom – és egyben értekezésem – főcélja volt, hogy megalkossak egy azonos módszertani modellen alapuló, két időmetszetre vonatkozó adatbázist, amely által lehetőség nyílt releváns módon megvizsgálni¹⁰ a trianoni határváltozás városhierarchiára gyakorolt rövidtávú hatását. (Erre korábban még nem történt kísérlet.) Tehát nem egy újabb 1910-es¹¹ és 1930-as¹² önálló hierarchiavizsgálatot tűztem ki célul, hanem egy elemző és egyben leíró jellegű komperatív szemléletű dinamikus városhierarchia-vizsgálatot (1910, 1930), amely főként a változásokra fókuszál. Az eredményeket igyekeztem vizualizálni, amit saját szerkesztésű térképekkel valósítottam meg. A térképek az ESRI ArcMap nevű szoftverrel készültek az épített komplex városhierarchia adatbázis (KVA) adatai alapján. A térképek adatait valamennyi esetben decilisekbe sorolva vizualizáltam, a kivételeket jeleztem a térképek címében. A poligon alaptérképet ezúton is köszönöm Szilágyi Zsoltnak.

Értekezésem során olyan főkérdésekre kerestem a választ, hogy a határváltozás milyen rövidtávú hatással volt a korabeli városhálózatra? Azaz milyen hatással volt a békeszerződés (és a körülötte kialakult gazdasági, politika változások) a városhálózatra mint struktúrára? Melyek azok a régiók, ahol jelentős változásokat tapasztalhatunk és melyek, ahol mozdulatlanságot vélünk felfedezni? Mely városok tudtak leginkább prosperálni, illetve mely városokat érintettek leginkább negatívan az 1920-as változások a városiasodottság vonatkozásában? Továbbá az is érdekelt, hogy a határ menti térséget milyen formában érintette a határváltozás, kimutatható-e valamiféle tendencia a vizsgálat során?

Végezetül munkám során igyekeztem kerülni a települések megszemélyesítését, önálló entitásként való kezelését – a posztmodern történetírás elterjedését követően ez indokolt is –, azonban nem minden esetben tudtam ezt tartani. Holott nyilvánvaló, hogy nem a települések, hanem az azokat irányító testületek döntöttek egyes kérdésekben. Továbbá a település nem önálló cselekvő, mivel jellegét, arculatát és értékét, maguk a lakosok, illetve a városi döntéshozók formálják, alakítják.

---

¹⁰ Demeter 2024b, 11–12.

¹¹ Beluszky–Győri 2005.

¹² Beluszky 1973.

KERETEK

A városok¹³ mindig is a központi hatalom és a társadalmi szerveződés helyszínei voltak, emellett szerves részét képezték a társadalmi és technológiai fejlődésnek is.¹⁴ A városok iránti általánosabb érdeklődést a 19. század végén az urbanizáció hatása keltette fel, először a saját korukkal foglalkozó rokon tudományok: a statisztika, a közgazdaság-tudomány, a 20. századtól mindinkább a geográfia, a szociológia, majd a kultúrtörténet művelőinek körében vált népszerűvé a város mint jelenség. A várostörténet folyamatosan változott és formálódott, egyre inkább egy önálló területté vált.¹⁵ Az emelte ki a helytörténet szűk kereteiből, hogy már nemcsak az egyes városok történetére koncentrált, hanem azt vizsgálta, hogy milyen hatással volt az iparosítás, az urbanizáció folyamata a városok gazdasági és társadalmi átalakulására, azaz a makrofolyamatok hogyan befolyásolták a városok életét.¹⁶ Ezen munkákhoz pedig elengedhetetlenné vált a városdefiníció megalkotása. A városdefiníció kérdése főleg az 1960-as, 70-es években váltott ki heves polémiát a várostörténészek körében. A diszkusszió arról szólt, hogy vajon alkalmazhatóak-e a modern város kritériumai a történeti városokra, vagy elegendő-e a régi közjogi-közigazgatási városfogalom figyelembevétele, illetve a rokon tudományok meghatározásai közül melyek tekinthetők érvényesnek a különböző korszakok városi településeinek jellemzésére.¹⁷

A városhierarchia-kutatások elsősorban a 60-as, 70-es években lejátszódó „kvantitatív forradalom” időszakára tehető a nemzetközi porondon. A két világháború közti előzményre építkező 1970-es években kibontakozó „kvantitatív forradalom” azonban nemcsak új eszközöket adott a kutatók kezébe, hanem a tér újfajta szemléletét is magával hozta.¹⁸ A hazai szintén e kutatások a 2000-es évek elejére lezárultak és napjainkra már alapvetően nem az új várostörténeti irányzatok¹⁹ közé sorolhatóak ezen vizsgálatok. Ezek a kutatások korábban is főleg a

---

¹³ A „város” szót a továbbiakban a jogi értelemben vett városokra fogom használni, minden egyéb esetben a település, helység stb. kifejezést. Továbbá igyekszem tisztázni, hogy az adott kontextusban milyen értelemben nevezem városnak az adott települést (jogi, funkcionális stb.) a jobb érthetőség céljából.

¹⁴ Pumain 2006, 169.

¹⁵ Lampard 1963. Továbbá H. J. Dyos a várostörténet különválásában meghatározó szerepet vállalt az általa alapított szakfolyóirat és a Várostörténeti Központ (Leicesteri Egyetem) által. Hazai téren az alábbi történészek honosítottak meg a várostörténetírás különválását (teljesség igénye nélkül): Bácskai Vera, Gyimesi Sándor, Kubinyi András, Vörös Károly.

¹⁶ Bácskai 2005, 152.

¹⁷ Uo. 243–45.

¹⁸ Barnes 2004, 565–566. vö. Faragó 2012, 5–25.

¹⁹ Bácskai 2011, 203–210.

regionális földrajz egyik szűzséjébe tartoztak. Azonban a különböző paradigmaváltások hatására hazai és nemzetközi téren is újra teret nyertek, nyerhettek ezen empirikus és egyben kvantitatív kutatások, beleértve a településhálózati vizsgálatokat is.

Az empirikus kutatások hiányát a posztmodern történetírás számonkérő Geoffrey Crossick a kvantitatív vizsgálatok szükségességére hívta fel a figyelmet az ezredfordulón. Mindamellett, hogy elismerte a posztmodern paradigmaváltást, régi-új szempontok beemelését ösztönözte a történettudományba. Úgy vélte, hogy a paradigmaváltás hatására „ellégiesedett” a történetírás. A strukturalista történetírás rendkívüli módon a háttérbe szorult. Napjainkra például egy társadalomtörténeti elemzésben a szerkezetek másodlagosak. Crossick pusztán annyit „kér”, hogy a hagyományos megközelítések, a strukturalista szempontok, az empirikus kutatások, mind térjenek vissza a történészek eszköztárába, de ne a posztmodernnel szembe helyezkedjenek azok, hanem ellenkezőleg, a mellett keressék meg újra a helyüket – színesebbé, többszólamúvá téve ezzel a történetírást.²⁰

Egy másik vonatkozásban megemlíthetjük Martin Daunton-t, a brit Királyi Történeti Társaság (Royal Historical Society) egykori elnökét, aki egyik meghatározó egyénisége volt a 2000-es években annak a törekvésnek, hogy miként lehet összeegyeztetni a posztmodern történetírás és a hagyományos (leíró, kvantitatív, strukturalista stb.) történetírás nyújtotta perspektívákat. A társadalomtörténeti munkájában, *Gazdagság és jólét. Nagy-Britannia gazdaság- és társadalomtörténete 1851–1951 között* (Wealth and Welfare. An Economic and Social History of Britain, 1851–1951) például az osztálytársadalom flexibilis fogalmát hangsúlyozta Robert J. Morrishoz hasonlóan.²¹ Jóllehet munkájában az ágensek történelmi tapasztalata lépett előtérbe, de emellett megmaradt a kvantitatív és komparatív elemzés fontossága is.²²

A flexibilis fogalomalkotás kapcsán meg kell említeni Claire Townsend nevét is, aki többek között kifejtette a történeti régió meghatározásának, értelmezésének regionális földrajzon és településföldrajzon belüli jelentőségét. Úgy fogalmazott, hogy a „régiókon belüli integráció egyik mozgatórugója a nagy városközpontok voltak, ám meglepő módon még a regionális földrajz is kevés figyelmet fordított a régiókon belüli városok szerepére. [...] az új regionális földrajz a régiók képlékenységét (fluidity), többértelműségét és szubjektivitását hangsúlyozza, s a szélesebb térbeli struktúrákkal és társadalmi folyamatokkal való kapcsolatuk tekintetében elemzi azokat.”²³

---

²⁰ Kidd–Nicholls 1999: 5.

²¹ Morris 2005: 27.

²² Daunton 2007.

²³ Townsend 2006: 293. Idézi Szilágyi 2009: 116.

Tehát ez, és az ehhez hasonló módszerek újbóli megjelenése az angolszász irodalomban kellő magyarázatát adja egy városhierarchia-vizsgálat újbóli felvetésének.²⁴ Ugyanakkor kétségtelen, hogy a térinformatika térnyerése a történettudomány egyes területein, részét képezi a napjainkban zajló digitális forradalomnak, illetve hozzájárul az ilyen típusú vizsgálatok aktualizálásához.²⁵ Az ilyen jellegű munkák, új megközelítések és az interdiszciplinaritás utóbbi években történő növekedése egyfelől öröndetes dolog, másfelől lehetőséget nyújt a városhierarchiai-vizsgálatok eredményeinek többszólamú kontextualizálására.²⁶

Az ezer arcú városhierarchia

A városhierarchia-kutatások célja egy adott időmetszetre vagy több időmetszet együttes vizsgálatára vonatkozó településhálózati rangsor felállítása, amely reprezentálja az adott települések pozícióját a hálózatban.²⁷ A városhierarchia-kutatások egyik sarokpontja az urbanizáció fokának a megállapítása és a központosultság vizsgálata a településhálózaton belül. Tehát a hierarchiavizsgálatok a városi kritériumok vizsgálatát, számbavételét helyezi a középpontba valamennyi kutatás során.²⁸ Jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy mitől lesz város egy település? Milyen kritérium(ok)nak kell megfelelnie? Pontosan miket kell(enne) vizsgálnia a városhierarchia-kutatásoknak? Napjainkban az interdiszciplinaritás korában sem könnyű a különböző tudományágaknak közös nyelvet, fogalomkészletet, módszereket találnia együttes kutatási területükre.²⁹ Erre kiváló példa a várostörténet-kutatás, azon belül is a városhierarchia-vizsgálat. Ezen kutatási téma komplexitását jól prezentálja, hogy jellegénél fogva a geográfia, a történettudomány, a szociológia, a statisztika és a közgazdaságtan vizsgálati témái között is megtaláljuk.

Kutatásom témájából és annak vizsgálati időköreből (20. század első harmada) adódóan elsősorban a modern kori városmeghatározásokra, illetve a történeti hierarchiavizsgálatokra helyezem a hangsúlyt jelen historiográfiai fejezetem során. A korábbi megközelítéseket, a

---

²⁴ Azért is helyezem előtérbe az angolszász irodalmat, mivel a várostörténet-kutatásnak az első és egyben meghatározó központja a Leicesteri Egyetemen alakult ki, amikor is a 60-as években önálló szakfolyóiratot (Urban History Yearbook) és a Várostörténeti Központot hozták létre.

²⁵ Szilágyi 2013, 183–204.

²⁶ Vö. Bennett–Smith–Radicic 2018, Győri 2006, Győri–Mikle 2017, Péntes 2018, Demeter 2017, Szilágyi 2015.

²⁷ Beluszky–Győri 2005, 13–14.

²⁸ Bán 2019, 101–102.

²⁹ Beluszky–Győri 2003, 199.

különböféle városfogalmak (ezáltal különféle városhierarchiák) alapján igyekeztem csoportosítani, egyfajta tematikus historiográfiai áttekintést alkalmazva. Továbbá nem céлом valamennyi korábbi – hazai és nemzetközi – munka kritikai bemutatása, jelen fejezetem során a kutatásomhoz kapcsolódó legrelevánsabbnak vélt munkák ismertetését tűztem ki célul. Végezetül pedig fontosnak tartom kiemelni, hogy nem áll szándékomban a különféle vizsgálatok rangsorolása egy adott szempont alapján, mivel mindegyik egy lehetséges megközelítés, egy lehetséges látószög a városhierarchia-kutatások vonatkozásában.

Modern kori városfogalmak és városhierarchiák

A város kritériuma koronként, régióként és kutatási nézőpontoként igen eltérő a mai napig. Ennek jelentősége abban áll, hogy a város egy olyan komplex jelensége a térnek, amely számos diszciplína látókörében helyet kap(ott). Úgy vélem, ahány városfogalom, annyi féle városhierarchiát különböztethetünk meg.

Jelenleg a tértudományok körében számos városfogalom van használatban, attól függően, hogy magát a várost mely diszciplína lencséjén keresztül vizsgáljuk. Ez egyben a módszertant is befolyásolja, illetve a településhálózat rangsorát. Kiemelendő, hogy ezen vizsgálatok – sok egyéb kvantitatív kutatáshoz hasonlóan – konstrukciók. Tehát a felhasznált módszertani modell és a rendelkezésre álló történeti források együttesen determinálják a végeredményt, jelen esetben a hierarchikus rangsort. Ennek következtében egy adott régió városhierarchiájának megkérdőjelezhetetlen, mindenki által elfogadott megalkotása szinte megoldhatatlan feladat. Viszont egy jól átgondolt, szakmailag kellően alátámasztott komplex módszertani modell segítségével kielégítő pontossággal megállapítható, hogy az egyes városok az adott településhálózatban milyen szerepet tölthettek be.

Jogi-közigazgatási megközelítés

Ha a városok fogalmát vizsgálom, akkor alapvető a jogi vagy közigazgatási értelemben vett városfogalom. Ezen városdefiníció során egy adott kiváltságos személy vagy testület által nyert privilégiumról beszélünk, jelen esetben a városi rangról és a hozzá tartozó különféle kiváltságokról. Ezen hazai jogi kritériumokat többek között a jogász, Werbőczy István is hangsúlyozta: kiváltságos helyzet, fallal való körbekerítettség, gazdasági-kereskedelmi kiváltságok,

polgári szabadságjogok stb. A jogi várostípusok koronként és régióként változtak az idő során. Hazai tekintetben alapvető példa az úgynevezett szabad királyi városok, a tárnokvárosok, a bánvárosok, illetve az oppidumok. 1871-től kezdve – a kiegyezés hatására – jelentős közigazgatási reformok valósultak meg azzal a céllal, hogy a közigazgatási rendszert is polgárosítsák egyben fejlesszék. Többek között az úgynevezett községi törvények³⁰ által a magyar településhálózat jogi városhierarchiáját háromszintűvé változtatták. 1873. január elsejétől megszületett „Kis-Budapest”³¹ mint (1) *főváros*, továbbá bevezetésre került a korábbi években a (2) *törvényhatósági jogú*- és a (3) *rendezett tanácsú* városok jogi típusa. Előbbi 23 volt szabad királyi városból és két korábbi mezővárosból, utóbbi pedig 50 volt szabad királyi városból és 56 korábbi mezővárosból tevődött össze.³² A két világháború közötti időszakban is történtek változások a városok jogi kategóriájában. A *székesfőváros* és a *törvényhatósági jogú városok* megmaradtak, viszont a *rendezett tanácsú városi* rang csak 1929-ig létezett.³³ Ezt követően *megyei városi* címet kaptak a korábbi rendezett tanácsú városok. 1920 után 33 rendezett tanácsú várost tartottak nyilván. Számuk 1929-re több lépcsőben 45-re³⁴ emelkedett. A trianoni békeszerződést követően csupán 10 törvényhatósági jogú város³⁵ maradt Magyarországon, illetve a korábbi törvényhatósági jogú városok közül Komárom határon belül maradt része rendezett tanácsú jogot kapott, valamint Szabadka határon belül maradt pusztáiból három község alakult.³⁶

A jogi értelemben vett városi rang sok esetben egyfajta motiváló, elérendő célként került adományozásra. Viszont számos példát lehet említeni a korábbi időszakokból (1910-ből) – többek között a közel 1500 fős Ruszt, a 2700 fős Leibic és a 4000 fős Vízakna rendezett tanácsú városát – amikor a jogi értelemben vett város egyáltalán nem, vagy minimális szerepköröket töltött be az adott régióban. Ezzel szemben például a kb. 8000 fős Balassagyarmat – amely

---

³⁰ Lásd: 1870. évi XLII. törvénycikk - a köztörvényhatóságok rendezéséről, és 1871. évi XVIII. törvénycikk - a községek rendezéséről.

³¹ Pest, Buda, Óbuda és a Margit-sziget (ekkoriban, külön álló részként Pest megyéhez tartozott) egyesítésével jött létre. Az elnevezést az utókor akasztotta rá, mivel 1950 január 1-jén lépett életbe az 1949. évi XXVI. fővárosra vonatkozó törvény, amely során az akkori fővároshoz („Kis-Budapest”) 24 környező települést csatoltak. Így jött létre az úgynevezett „Nagy-Budapest”, amelyet kisebb területi módosításokkal, de ma fővárosnak ismerünk.

³² Beluszky 1999, 152.

³³ Hajdú 2005, 150.

³⁴ Balassagyarmat, Békéscsaba, Budafok, Cegléd, Csongrád, Eger, Esztergom, Gyöngyös, Gyula, Hajdúböszörmény, Hajdúhadház, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Jászberény, Kalocsa, Kaposvár, Karcag, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kispeszt, Kisújszállás, Komárom, Kőszeg, Magyaróvár, Makó, Mezőtúr, Mohács, Nagykanizsa, Nagykőrös, Nyíregyháza, Pápa, Pesterzsébet, Rákospalota, Salgótarján, Sátoraljaújhely, Szekszárd, Szentendre, Szentes, Szolnok, Szombathely, Túrkeve, Újpest, Vác, Veszprém, Zalaegerszeg. Az 1930-as helységnévtár alapján.

³⁵ Baja, Debrecen, Győr, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Miskolc, Pécs, Sopron, Szeged és Székesfehérvár.

³⁶ 1923 XXXV. tc. II. fejezete. Letöltve: 2022.05.28.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92300035.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39>

megyei funkciókat töltött be a dualizmusban³⁷ – nem számított jogi értelemben vett városnak.³⁸ Részben ennek következtében a dualizmus korában a törvényhatósági jogú városok lélekszámának küszöbértékét 12 000 főben határozták meg, így el is lehetett veszíteni, illetve meg is lehetett kapni ezen közigazgatási rangot. Erre a „Nagy Háborúig” csupán egyszer volt alkalom, amikor is 1909-ben Miskolc városa megkapta a törvényhatósági címet.³⁹

Fontos megemlíteni, hogy a dualizmus, illetve a két világháború közötti időszakot vizsgálva, jóval kevesebb település rendelkezett városi ranggal, mint amennyi ténylegesen városi szerepkört⁴⁰ töltött be az adott időszakban hazánkban. Ez a tendencia a második világháború utáni időszakban kezdett átfordulni, amelyhez a rendszerváltás egy újabb lendületet adott. Napjainkra már egy teljesen ellentétes hálózat mutatható ki, jelentősen több a városi joggal rendelkező települések száma, mint a városi funkcióval ténylegesen rendelkező települések száma.⁴¹

A jogi-közigazgatási megközelítés fő hiányossága, hogy a városok gazdasági, társadalmi, funkcionalitásbeli különbségeit nem lehet(ett) leképezni a jogi városfogalmon keresztül. Tehát bármelyik látószögből is vizsgáljuk, ezen városfogalom nem teljesen fedi le a ténylegesen városi szerepkörrel rendelkező településeket, illetve a városhierarchia-vizsgálatok meghatározására is csak részben alkalmas.

Statisztikai megközelítés

A statisztika, mint tudományág is vizsgálta a városok mibenlétét. A statisztikai városfogalom a városok méretét, azon belül is lakosságát veszi figyelembe vizsgálataiban során. Emellett lehetne a területet is vizsgálat alá vonni, viszont ekkor már jelentős módszertani problémába ütközhetünk azzal kapcsolatban, hogy hol is húzódik az adott település határa. A formális közigazgatási határt vegyük alapul, amelybe bizonyos esetekben jelenetős kiterjedésű külterület is beletartozhat – lásd alföldi települések –, vagy az épített környezet határát helyezzük a vizsgálat középpontjába? Utóbbival komoly probléma, hogy statisztikai szempontból igen megfoghatatlan egy folyamatosan bővülő település esetében, illetve a gazdasági épületek hovatartozása is további kérdéseket vet fel.⁴² Tehát statisztikai értelemben a lakosság szám az

---

³⁷ Balassagyarmathoz hasonlóan Békéscsaba és Kalocsa is nagyközségként töltött be megyei funkciókat 1910-ben.
³⁸ 1910-es népszámlálási adatok alapján. Tény, hogy a városi jogról le is lehetett mondani, mivel ezen kiváltság a városra nézve költségekkel is járt, így nem minden esetben volt előnyös a városi rang birtoklása. Erre kiváló példa Hajdúhadház. A hajdúsági település jogállásában négyszer történt változás 1891 és 1934 között.

³⁹ Beluszky 2008, 199–200.

⁴⁰ Bizonyos városi funkciók esetében a saját lakosságán túl mutató szerepkörrel rendelkezett.

⁴¹ Vö. Beluszky–Györi 2006, 75–77; Beluszky–Györi 2005; Bán 2019, 95–118.

⁴² Vö. Timár L. 1986; Szilágyi 2013, 183–204; Szilágyi 2015c; Bán 2021, 154–155.

egyetlen, amelybe biztosan tudunk kapaszkodni, jelen esetben csupán az ingázás jelensége vehet fel bizonyos módszertani kérdéseket napjainkra vonatkozólag.

Ezen városmeghatározás kiindulópontja, hogy a város népességtömörülés (is). Ezt sok esetben a közigazgatási városfogalomnál is figyelembe vették, például a dualizmus korabeli Magyarországon, ahol a törvényhatósági jogú városok esetében 12 000 főben határozták meg a lélekszám küszöbértékét. Napjainkban azonban igen tarka képet kapunk, ha csak a statisztikai városfogalom definícióját helyezzük a fókuszpontba. Európa egyes északi államaiban (Norvégia, Izland, Dánia stb.) csupán pár száz főben határozható meg a városok lakosságszám határa. Azonban, ha Közép- és Nyugat-Európát vesszük alapul, akkor már egy magasabb küszöbértéket kapunk (Ausztria 5000 fő, Franciaország 2000 fő). A jelentős népsűrűséggel rendelkező Japán esetében pedig egészen magasan, 50 000 főnél húzták meg a városiasodottság lélekszámhatárát.⁴³ Tehát egyik hátránya, hogy régióként igen eltérő statisztikai városdefinícióval találkozunk. Kiváltképpen nehéz ezen módszerrel a város-falu határát biztosan meghatározni. (Hozzáteszem, ez valamennyi városmeghatározásra igaz.) Másképp fogalmazva, hol húzható meg a küszöbérték egy többszörösen összetett településhálózatban (lásd Magyarország)? Viszont a statisztikai szemlélet előnye többek között a történeti források népességszámra vonatkozó bősége, illetve a mutató feltételezett magyarázó ereje. Értem ezalatt azt, hogy a lélekszám és annak változásának a relevanciája koronként és régióként nem vesztett szerepéből. Nem úgy, mint például az írni-olvasni tudók aránya, amely még 1910-ben differenciáló erővel rendelkezett,⁴⁴ 1930-ra már közel sem.⁴⁵ Tehát a népességszám vizsgálata lehetőséget teremt arra, hogy az eltérő térségek, országok településállományát relevánsan összevethessük, akár hosszú idősoros vizsgálat keretében. Népszerűsége mellett az is megemlíthető, hogy egy adott régió településeinek viszonylagosan magas lélekszáma párhuzamba állítható a városiasodottság mértékével (közvetett módon a terciálizálodottság fokával).⁴⁶ Továbbá a lakosságszám növekedése – vagy éppen csökkenése – pedig a prosperitás egyik jelzője a települések vonatkozásban. Végezetül az 1 főre jutó értékek meghatározásában is értelemszerűen nagy jelentősége van.

A fentiek alapján a városhierarchia-vizsgálatok esetében igen jelentős szereppel bírhat a lélekszám és annak alakulása a vizsgálatba bevont periódusban. Olyannyira népszerűek a népességszámra vonatkozó vizsgálati megközelítések, hogy külön módszertani elnevezést is kaptak: sorrend-nagyság (rank-size). Az ún. rank-size elemzés lényege az, hogy a településeket

---

⁴³ Beluszky–Győri 2005, 12.

⁴⁴ Beluszky–Győri 2005.

⁴⁵ 1970-re már ki is vezették a népszámlálási kérdőívből az írni olvasni tudásra vonatkozó kérdést.

⁴⁶ Kiss I. 1961, 204.

több időpontban egy olyan logaritmikus léptékű koordinátarendszerben ábrázolja, amelyben az „x” tengelyen a város nagyságrendi rangszámához az „y” tengelyen az ehhez tartozó népességszám tartozik. A görbék helyzetéből, alakjából, töréspontjaiból, a hozzájuk illesztett lineáris regressziós egyenesből vonható le következtetés a településállomány eloszlásáról, annak változásairól.⁴⁷ A módszer kidolgozása egészen 1913-ig nyúlik vissza, amikor is Felix Auerbach német geográfus vizsgálata során egy szabályszerűséget vélt felfedezni a német városok lélekszámában.⁴⁸ Alapvetően ennek a jelentősége abban rejlik, hogy nagyobb régióban, térségben, országban a városok népességszáma (nagysága) közvetlenül kapcsolatban van a legnagyobb város nagyságával. A rang-nagyság szabálya értelmében az elméleti eloszlás egy hiperbola lefutású görbéhez vezet, ahol az n -edik város népessége megegyezik a vizsgált hálózat legnépesebb városának n -ed részével.⁴⁹ Másképp fogalmazva, a második település lakosságszáma az első város lélekszámának felével, a harmadik az első város egyharmadával rendelkezik és így tovább. Erre a szabályos hatványfüggvényre és a rávetített egyenes egymáshoz viszonyított helyzetéből lehetőség nyílik megállapítani a településhálózat néhány általános jellemzőjét.⁵⁰ A módszert elsősorban George Kingsley Zipf vezette be a köztudatba, amikor is az USA iparosított városállományának a vizsgálatára alkalmazta.⁵¹ A rank-size eljárás reneszánszát a város-történetírásban a 60-as, 70-es évek fordulóján kibontakozó kvantitatív fordulattal magyarázhatjuk.⁵² A metódus alapja egy olyan statisztikai törvényszerűségeen alapszik, amelyet a fent említett szerzők után Zipf-törvénynek vagy Auerbach-eloszlásnak neveznek. Fontos kiemelni jelen esetben, hogy a népességkoncentráció, a települések térbeli elhelyezkedése és lakosságnagysága számos gazdasági, közigazgatási, politikai, természetföldrajzi tényező együttes hatásának eredménye. Tehát a rank-size módszer segítségével csupán egy „pillanatfelvételt” készíthetünk az adott időpontban, amelynek alapvető tulajdonságait maga a görbe alakja, helyzete és meredeksége fogja prezentálni. Mindezek tükrében a módszer a vizsgált településhálózat fő vonásainak kimutatására alkalmas, a hierarchiát alakító tényezők rejtve maradnak.

Hazai tekintetben ezen módszert alkalmazta Granasztói György városhierarchia-vizsgálata⁵³ során. A szerző kutatása során a dunai térséget helyezte a vizsgálat középpontjába,

---

⁴⁷ Czoch–Szabó–Zsinka 1993, 115–117.

⁴⁸ Auerbach 1913, 74–76.

⁴⁹ Baráth–Molnár–Szépvölgyi 2001, 118.

⁵⁰ Ha közel fedí egymást a két egyenes, akkor egy viszonylag szabályos eloszlásról (Auerbach-féle eloszlás) beszélhetünk. Azonban, ha az eredmény görbe homorú, akkor elsősorban főváros központú hálózatról, viszont ha domború az egyenes, akkor a nagyvárosok túlsúlya jellemző a hálózaton belül.

⁵¹ Zipf 1949.

⁵² Czoch–Szabó–Zsinka 1993, 116.

⁵³ Granasztói 1989a, 157–187.

egészen pontosan Ausztriát, Csehországot és Magyarországot. Majd egy igen hosszú perióduson keresztül (16–18. század), azonban csak három időmetszetben (1500–1550; 1784–1787; 1828) elemezte a régió városait. A szerző módszertanilag több szempontból is nehéz feladatra vállalkozott, mivel a különböző országok történeti forrásai sok esetben más-más években, illetve eltérő eszközökkel, módszerekkel keletkeztek. Ez az első két időmetszet viszonylag nagy távolságából is kirajzolódik. Továbbá a dunai térség területét is kétségkívül nehéz meghatározni, ezt maga a szerző is igyekszik árnyalni. Valamennyi városhierarchia-vizsgálat egyik legnagyobb nehézsége a város-falu határának kijelölése valamilyen szempont alapján. A szerző a statisztikai értelemben vett városok küszöbértékét háromezer főben határozta meg, döntésében alapvetően nemzetközi szakirodalomra⁵⁴ hivatkozik. Azonban joggal tekinthető kérdésesnek egy ilyen hosszú periódus, és egy ilyen összetett régió elemzése során egy konkrét küszöbérték meghatározása. Mégis úgy vélem, hogy Granasztói az ezer lélekszám feletti települések beemelésével viszonylag széles településállománnyal dolgozott, ezáltal elkerülte azt, hogy tényleges városokat kizárjon a vizsgálatából. A szerző munkája során kvantitatív módszereket használt, és a már említett rank-size formula mellett a „várospiramis” eljárást⁵⁵ alkalmazta. Ezáltal a Dunai-térség mindenkori városainak statisztikai értelemben vett rangsorát konstruálta meg. Granasztói ezen munkájának jelentőségét jól jelzi, hogy francia nyelven az Annales hasábjain is napvilágot látott, bekerülve ezzel a nemzetközi áramlatba.⁵⁶

A rank-size módszert alkalmazta Czoch Gábor, Szabó (ma Sonkoly) Gábor és Zsinka László szerző hármas is városhierarchia-vizsgálatuk⁵⁷ során. A kutatás bizonyos fázisaiban részt vett még Benda Gyula és Sasfi Csaba is. Ezen munka a 19. századi Magyarország urbanizációs változásait kívánta feltérképezni, amely során három időmetszetben (1784–87; 1851; 1910) vizsgálták a hazai városhálózat egy szeletét. A fentebb említett időpontokra feljegyzésre került a települések lakosság száma, a jogállása, a névváltozata és a hozzá tartozó megye. A szerzők alapvetően a tízezer lélekszám feletti településeket vonták be a vizsgálatukba, amelyet több érvvel is alátámasztottak, viszont a munkájuk során említésre kerül ezen küszöbérték labilitása is.⁵⁸ Úgy vélem, hogy közel 130 éves periódus során egy viszonylag magas küszöbérték⁵⁹ meghúzása módszertanilag nehezen tartható, főleg egy ilyen sajátos településfejlődési utat

---

⁵⁴ Rozman 1978, 69; De Vries 1984, 24–27; Bairoch 1985, 195–197.

⁵⁵ Az eljárás a demográfiából ismert népesség kormegoszlását kifejező „korfára” hasonlít. A vizsgált településeket lélekszámuk alapján szintekre tagolják és a szintekbe sorolt települések száma fogja meghatározni az piramisszint szélességét, amelyből a városállomány bizonyos jellemzőire lehet rávilágítani.

⁵⁶ Granasztói 1989b.

⁵⁷ Czoch–Szabó–Zsinka 1993.

⁵⁸ Czoch–Szabó–Zsinka 1993, 114.

⁵⁹ Ezt a küszöbértéket még 1910-re is csupán 145 település érte el. Lásd: gistory.hu

(jelenetős regionális különbségek) bejáró Kárpát-medence esetében. Ezen regionális különbségeket a szerzők is tapasztalták,⁶⁰ viszont a küszöbérték vonatkozásában nem vették figyelembe. A szerzők vizsgálatának egyik nagy erőssége a statisztikai módszerek komplex kiaknázása. Bátran és következetesen alkalmazták a különféle matematikai eljárások eszköztárát a hálózat egészére, gondolok itt a regressziós és a lognormál számításokra. Ezt jól jelzi az eredmények több síkon való vizualizálása is (összesen 9 ábra és 2 táblázat).

Dávid Zoltán 18. század végi, 19. század eleji vizsgálata⁶¹ során elsősorban a statisztikai szemlélet érvényesül. A szerző részletes forráskritikával kezdi munkáját, amely során felvázolja azt is, hogy miért a II. József-féle népszámlálást, illetve az 1828-as összeírás adatait használta fel kutatásához. (Ennek egyik előzménye Dányi Dezsővel 1960-ban közösen közreadott munkája.)⁶² Dávid éles kritikát fogalmaz meg Acsády Ignác 1720-ra vonatkozó lélekszám becsléseivel⁶³ kapcsolatban, mivel úgy véli, hogy a vizsgált korszakban a kétezer fő fölötti központi funkciókat ellátó mezővárosok is a városhálózat részét képezik a szabad királyi városok mellett. Ezért a szerző vizsgálati térnek a jogi értelemben vett városokat és a kétezer fő fölötti, funkciókkal rendelkező mezővárosokat jelölte ki. Ezen kombináció meglehetősen problematikus, mivel a korabeli adatok szűk tára lévén nehezen állapítható meg a kétezres küszöbérték relevanciája 1828-ra. Ezen szubjektivitást a szerző is elismeri. Dávid a 262 kétezer főnél népesebb mezővárosból 107-et ítelt komplex módszertana alapján városnak. Továbbá rámutatott többek között arra a jelenségre, hogy a török felszabadítást követően az Erdélyi városok jelentősége csökken, legalábbis a lélekszámnövekedés vonatkozásában. Viszont a felszabadult területeken népességnövekedés figyelhető meg.⁶⁴ Még ha vitatható is a szerző módszertani modelljének bizonyos eleme, ennek ellenére a vizsgálata új fajta megközelítéseket vezetett be a hazai városhálózat kutatásba, ötvözve a statisztikai és a funkcionális szemléletet.

A fentebbi nézőpontok tehát a népességszámok elemzésével mutatták be a történeti statisztika néhány lehetséges útját a hierarchia megállapítására. Továbbá a fentebb bemutatott megközelítésekből az is kirajzolódik, hogy a statisztikai városmeghatározás népszerű a városhierarchia-vizsgálatok körében. Ennek hátterében – azon túl, hogy a lélekszámra vonatkozó adatok széles körben elérhetőek a történeti korszakokra – az is közrejátszhat, hogy a több régióra, országra tagolódó városövezetek hosszú időtartamú (*longue durée*) leírására ezen szemlélet

---

⁶⁰ Czoch–Szabó–Zsinka 1993, 114.

⁶¹ Dávid 1965, 110–127.

⁶² Dányi–Dávid 1960, 373–374.

⁶³ Acsády 1896.

⁶⁴ Dávid 1965, 110–127.

a legalkalmasabb.⁶⁵ (Miután a funkcionális szemlélet mutatói nem tarthatóak hosszú idősoros vizsgálok során, mivel a mutatók jelentése, értéke az idők során megváltozhat [pl.: írni-olvasni tudás]. Így gyakran azok lecserélése szükségessé válik, azonban ekkor már a sérül a komparatív szemlélet és módszertani aggályok is felmerülhetnek.)

Közgazdasági megközelítés

A közgazdasági városfogalom a településen belül ellátott gazdasági szerepkörök arányát helyezi a fókuszpontba. Azon belül is a települések foglalkoztatási arányát vizsgálja kiemelve a nem mezőgazdasági dolgozók arányát. A mezőgazdasági keresők csekély aránya vagy éppen hiánya következtében, a lakosság szükségleteinek kielégítésére a helyi piacra szorul, élelmiszer- és nyersanyagszükségletét a környék vagy távolabbi vidék termékei biztosítják. A közgazdasági városfogalom tehát a város legfontosabb életelemeinek a piacot, a cserét tekintette.⁶⁶ Kiemelendő, hogy ezen városfogalom leginkább a nyugati típusú városfejlődést produkáló területekre használható. A földrajzi munkamegosztás miatt Kelet-Európában igen sokáig nagy jelentőséggel és egyben aránnyal (50–80%) bírt a primer szektor keresőinek eloszlása még a 20. század elején is. A közgazdasági szemlélet mögött egy alapvető tézis áll, amely szerint a terciér szektor a városi funkciók elsődleges hordozója.⁶⁷ A dualizmusban és még két világháború közötti időszakban is a szekunder szektort is mellé tehetjük, amely által egy árnyaltabb képet kaphatunk.⁶⁸

Hazai tekintetben kétségesnek tartom önmagában ezen módszer használatát a hierarchia meghatározásához, mivel hazánkat eltérő településfejlődés jellemzi, ami által éles különbségek figyelhetők meg az alföldi, a dunántúli és az északi települések méretében, foglalkoztatási szerkezetében – gondolok itt a külterületek eltérő szerepére –, illetve az adott régiók település-hálózatának a sűrűségében. Például – még a két világháború között is – a két legjelentősebb alföldi város (Debrecen, Szeged) esetében is a foglalkoztatási szerkezeten belül arányaiban a legtöbb kereső a mezőgazdasági szektorban volt jelen, közel 40–50%-ot tett ki. Holott ezen két település városi szerepköre megkérdőjelezhetetlen a hazai hálózaton belül. Ez a módszer leginkább a nyugat európai térségre alkalmazható, mivel hazánk keleti részén, illetve Kelet-Európában is számos olyan túlnyomórészt mezőgazdasággal foglalkozó települést találunk, amely

---

⁶⁵ Granasztói 1989a, 181.

⁶⁶ Bácskai 2005, 153–154.

⁶⁷ Timár L. 1988, 88.

⁶⁸ Szulovszky 2016, 77; 2018, 183–185.

városi funkciókat töltött be az adott térségben, de közgazdasági vonatkozásban nem feltétlenül nevezhető városnak. Ezen mutató másik érzékenysége a bányászat. A 20. század első harmadából számos olyan esetet (Diósgyőr, Piszke, Lábatlan, Somoskőújfalu, Süttő stb.) tudunk említeni, amikor valamely nagyobb város közelében a bányászat fellendülésével növekedett meg az adott település lakossága, egyúttal a szekunder keresőinek a létszáma. Ezáltal csökkent az adott település primer keresőinek foglalkoztatási aránya, azonban önmagában ettől még tényleges városi szerepeket nem töltött be az adott település a hálózatban. Ugyanez elmondható a gyáriparra is. Sok esetben az iparosodást nem a nagy vidéki városközpontok, hanem a kis népességű, sokszor községi szinten álló települések vonzották magukhoz (Diósgyőr, Salgótarján, Petrosény, Ózd stb.). Tehát önmagában a gyáripar telepítése és a bányászat fellendülése csak részben magyarázza a vidéki centrumok viszonylagosan gyors fejlődését, modernizációját és urbanizálódását a századelőn.⁶⁹

Mindezek tükrében a hazai városhierarchia-vizsgálatok sem önállóan veszik figyelembe a fentebb említett városmegközelítést. Beluszky Pál és Győri Róbert 2005-ben megjelent munkája⁷⁰ számos egyéb változó mellett szerepelteti a kereskedelmi keresők arányát. Továbbá Bácskai Vera és Nagy Lajos 1984-es vizsgálatában⁷¹ is tetten érhető egy hasonló mutató (kézművesek aránya), de itt sem meghatározó súllyal. Ezen vizsgálatokra később még kitérek részletesebben.

Szociológiai megközelítés

A szociológiai városfogalom szerint a város minél diverzifikáltabb társadalmi képet mutat az adott régióban – amely egyben összetettebb társadalmi kapcsolatrendszer eredményez –, annál városiasodottabb az adott település. Tehát a városi lakosság bonyolult társadalmi, foglalkozási, vagyoni, etnikai, vallási stb. differenciáltságában látják a szociológusok a városfogalom alapját.⁷² Továbbá a fentebb említett meghatározáson túl hangsúlyozzák, hogy a város és a falu esetében is egyfajta életformáról van szó, és ezzel a meglehetősen széles körre utaló kifejezéssel azt emelik ki: „ha városról vagy faluról van szó, sohasem szabad kevesebbre gondolni, mint – mindenre, ami egy életformához csak hozzátartozik, így egyetemesen fogjuk látni a

---

⁶⁹ Gál 2006, 46–47.

⁷⁰ Beluszky–Győri 2005.

⁷¹ Bácskai–Nagy 1984.

⁷² Bácskai 2005, 153.

kérdésünket és ez az egyetemessége teszi a kérdést szociológiai tágasságú kérdéssé”.⁷³ Úgy vélem ez már részint árnyalódott az idők során és egyre jobban előtérbe került a polarizáltság, és a városi életformai jegyei melyeket az ott élők gyakorolnak, gyakorolhatnak. Gondolok itt a választási lehetőség szabadságára, az újságok, a kommunikációs hálózat kiépítésére, a helyi közlekedés meglétére, civil szervezetek meglétére stb.

Városhierarchia-vizsgálatok során nem jellemző a kizárólagos szociológiai megközelítés. Használhatósága igen kétséges, leginkább az etnikai, vallási vagy közigazgatási határok mentén fekvő települések esetében torzíthat ezen megközelítés. Viszont találunk olyan hazai példát, amely a szociológia alapjait használta fel a településrangsor felállításához. Timár Lajos virilis jegyzékek alapján konstruált városhierarchiát. 1910-re a jogi értelemben vett városokat (61 város) vizsgálta és a városok tekintetében a terciarizációt helyezte a kutatás középpontjába, amely egy fokmérő a hierarchia tekintetében. Pontosabban a terciar szektor foglalkoztatási főcsoportjainak arányát és az egy virilisekre eső adó összeget helyezte fókuszpontba vizsgálata során. A mezővárosok és az ipari városok esetében a virilisek különböző foglalkozási arányai alapján hierarchizált. A szerző 1927-re is folytatja munkáját virilis listák alapján, azonban itt már a léptéket megyei (törvényhatóságok nélkül) szintre váltja. Timár vizsgálata által lehetőség nyílik bizonyos területi különbségek kirajzolódására, társadalomtörténeti, szociológia vonatkozásban.⁷⁴

Major Jenő 1964-es munkáját⁷⁵ is megemlíthetjük ebben a vonatkozásban. Bár nem kizárólag a szociológiai megközelítést alkalmazza, munkájának csupán egy részét fedi le ezen szemlélet. A szerző az egyik fejezetében az akkori 63 jogi értelemben vett várost rangsorolja az 1960-as foglalkozási (ipari, mezőgazdasági) arányok és közigazgatási szerepük alapján. Major összesen hat csoportba sorolta a korabeli városokat agrár és ipari keresők szerint. A publikációs évet figyelembe véve talán nem meglepő, hogy az első csoportba sorolta az *egyoldalúan ipari városokat*, míg a hatodik (utolsó) csoportba az *egyoldalúan agrár városokat*. Alapvetően nem is ez a cikk fő iránya, inkább egyfajta elemzési szempontnak tartja a szerző. Major ezen munkájáról részletesebben a *funkcionális megközelítésekben* írok.

Bizonyos szempontból Márton Béla 1941-es munkája⁷⁶ is ide sorolható, miután a kereső lakosság egy bizonyos szegmensét állítja a munkája középpontjába. Egészen pontosan a kereskedelemről és hitelről élő keresőket veszi alapul településenként. Márton azon településeket

---

⁷³ Dékány 1935, 671.

⁷⁴ Timár L. 1990, 134–156.

⁷⁵ Major 1964, 32–65.

⁷⁶ Márton 1941, 94–112.

vette figyelembe, amelyek keresőinek legalább 4%-a kereskedelemről és hitelről él. Két időmetszetben végezte el a vizsgálatát, 1910-re (Horvátország nélkül) és 1930-ra. A szerző összesen 7 szintet alakított ki (4%; 5%; 6%; 7%; 8%; 9%; 10%≤), majd az azonos szintekhez tartozó településeket egyenesekkel kötötte össze, úgy nevezett *isoemporikus* vonalakkal. Ezáltal kirajzolódott a két időmetszetre vonatkozó hierarchikus beosztás, illetve a szintek által közrezárt szerkezeti struktúra. Márton munkája rámutat, hogy mindkét időmetszetben megfigyelhető a szabályos térszerkezet a regionális szerepekkel bíró kereskedővárosok vonatkozásában, a többi szinten nem figyelhető meg szabályosság.

Mentális megközelítés

A mentális városkép egy igen elvont és nehezen megfogható megközelítési forma. Minden embernek, városlakónak más és más mentális képe van arról, hogy mitől lesz egy település város, vagy éppen mi a különbség egy falu és egy város között. Ezen szempontok lehetnek a városok méretével, lakosságával, kiépítettségével kapcsolatosak, vagy a munkalehetőségek számával, illetve a választás lehetőségéből is adódhatnak. Gondolok itt arra, hogy nem csak egy orvos, vagy egy étterem áll rendelkezésre, ha valaki egészségügyi vagy gasztronómia szolgáltatásokat szeretne igénybe venni. Lehet a mentális városképnek egy rekreációs, kikapcsolódási lehetőségeket biztosító tényezője, vagy az adott település kulturális ellátottságát is ide sorolhatjuk, például színházak, kiállítótermek, könyvtárak számát stb. Tehát ezen megközelítés az ágens mentális – a városról alkotott – képéből indul ki.

A városhierarchia-vizsgálatok elenyésző része alkalmazza ezen látószöveget a vizsgálatok során, részben azért is mert igen kérdéses lehet az eredmény relevanciája, pont a fentebb vázolt nehezen megfoghatóságából adódóan. A másik, ami nehezíti ezen módszertan használhatóságát, azok maguk a történeti források. Milyen forrás lehet az, amely például a két világháború közötti hazai mentális városhierarchiához felhasználható lehetne? Egyik lehetséges forrástípus lehet a korabeli sajtó, szépirodalom vagy akár egy adott tájegység/régió képeslapjainak, turisztikai kiadványainak vagy kalendáriumainak posztmodern vizsgálata.

E posztmodern szemlélet jegyében említhetjük meg Tóth Árpád munkáját, amelyben egy 1848-ban kiadott pozsonyi kalendáriumot vizsgált a kutatása során. Tulajdonképpen a kalendáriumba bekerült városokat rangsorolta a Pozsonyhoz képest elfoglalt helyzetük, illetve Pozsonyhoz viszonyított távolságuk alapján. A kutatása alapján a nyugatra eső városok sokkal erőteljesebben jelennek meg az adott kalendáriumban, ami a nyugati térség

felülreprezentáltságát tükrözi, miközben a keletre eső városok háttérbe szorulása is megfigyelhető a naptár alapján.⁷⁷

Továbbá egy lehetséges forráscsoport a polgárosodás előtti korszakokra vonatkozólag a hazai vagy külföldi térképkészítők alkotásai hazánkról. Gondolok itt például a Duna menti térség német szemszögű ábrázolására.⁷⁸ Miért éppen azokat a településeket jelölték a Duna mentén? Vagy általánosságban a modern térképészet megjelenése előtti időszakra vonatkozóan a térképi ábrázolásokat is párhuzamba lehet állítani egy-egy település mentális hierarchia rangjával. Gondolok itt elsősorban a vizualitás összetettségére, nagyságára, kidolgozottságára, vagy egyáltalán az adott település térképen való szerepeltetésére.

Hazai tekintetben kiváló forrás Hunfalvy János három kötetes munkája,⁷⁹ illetve Nagy Miklós és Heckenast Gusztáv által szerkesztett honismertető album.⁸⁰ A közelmúltban Demeter Gábor és Eszik Veronika dolgozta fel ezen két kötetet, középpontba állítva a táj nemzetiesítését.⁸¹ Munkájuk során kirajzolódott, hogy a vizsgált művekben az Alföld nagyrésze alulreprezentált, míg a Duna mente, a Közép-Felvidék, Dél-Erdély és Szlavónia felülreprezentáltsága szembetűnő.⁸²

Funkcionális megközelítés

A funkcionális városfogalom és egyben városszemlélet Walther Christaller és Hans Bobek nevéhez köthető leginkább. Mindketten a modern város nyújtotta funkciókból indultak ki (kulturális, gazdasági, egészségügyi, közlekedési funkció stb.).⁸³ A funkcionális megközelítés szorosan összefonódott a geográfiai városdefinícióval. A geográfusok által erősen támogatott álláspont – amely napjainkra a tértudományok körében leginkább elfogadott megközelítés – a következőben látja a város eszenciáját: „a város a településállományon belül kialakult földrajzi munkamegosztás terméke; e munkamegosztásban a központi szerepkört betöltő település,

---

⁷⁷ Tóth Á. 2011, 164–176.

⁷⁸ Az említett térkép adatai: Georg Matthäus Vischer – Matthias Greischer: Hungary and its provinces. 1682. Copper plate print GLA Karlsruhe. Hungary is a land safeguarded by border fortresses. Clearly delineated river currents structure the space and bind it into a unity. Letöltés ideje 2022.02.05.

https://hu-themator.museum-digital.org/ausgabe/showobjekt.php?m_tid=131&tid=135&objekt=873&ver=standalone

⁷⁹ Hunfalvy 1856.

⁸⁰ Nagy–Heckenast (szerk.) 1989.

⁸¹ Demeter–Eszik 2023, 39–56.

⁸² Uo. 54–55.

⁸³ Bácskai–Nagy 1984, 15–16.

amelyben a városi alapfunkciók megfelelő mennyisége és sokfélesége tömörült. Olyan település tehát, ahol a lakosság nem mindennapi igényeit kielégítő tevékenységek, intézmények koncentrálódtak. Településhálózati szerepénél, hivatásánál fogva tehát a város a csere, az érintkezés, a találkozások kitüntetett színtere a területi munkamegosztás által strukturált világban; természetesen nem csak az áruk cseréjének, hanem a tudás, az információ, az eszmék, kultúrák cseréjének is. A központi szerepkörre támaszkodva a város jelentős térszervező erővel rendelkezik, s gyakorta döntési, hatalmi központ.”⁸⁴ Másképp fogalmazva, az úgynevezett városi alapfunkciók meghatározott szereppel bírnak egy központi település esetében. Azonban ahhoz, hogy kimagasló legyen egy adott központ (pl.: regionális központ) a maga hálózatában, elengedhetetlen, hogy a fent említett funkciók az adott településen is túlnyúljanak és más, a hálózatban szereplő településeket is el tudjanak látni.⁸⁵ Ezen funkciókat alapvetően „a szűkebb értelemben vett városi funkciók összetétele, egyes szerepkörök, ill. e szerepköröket ellátó intézmények jelenléte vagy hiánya, a városi funkciók [...] választéka adja.”⁸⁶ Továbbá olyan mutatókkal is ki lehet bővíteni amelyek a városi lét következményét reprezentálják (pl.: betétállományok, telefonközpontok száma, újságok száma, ügyvédek és házi orvosok száma stb.) Ezáltal egy még komplexebb képet alkothatunk.

A funkcionális szemléleten belül két fő irányt különíthetünk el. A *deduktív módszer* során nem végzünk részletező számbavételt a városi funkciókkal rendelkező intézményekről, hanem a városi szerepkör valamely következményét állítjuk a vizsgálat középpontjába. Így tett a már korábban említett Walter Christaller német geográfus is az 1930-as évek elején, amikor is a dél-németországi vizsgálata⁸⁷ során a telefonelőfizetők számában találta meg a központosultság mérőszámát. Mindezt úgy tette, hogy felmérte az adott régióban található telefonállomások számát, majd Dél-Németország lakosságát elosztotta velük. Ennek köszönhetően megkapta, hogy egy telefonállomás mennyi lakost lát el az adott régióban (régiós átlag). Ezt követően pedig már csak a településeken található telefonállomások számát viszonyította a régiós átlaghoz, így kijött, hogy az adott település a saját lakosságán kívül, mennyi lakost tud ellátni vagy éppen a saját lakosságát sem tudja ellátni a telefonállomások tekintetében.⁸⁸

Hasonló módszert alkalmazott Fügedi Erik is, aki a városokba települt koldulórendek számát vizsgálta és az alapján rangsorolta a településeket a középkori Magyarország

---

⁸⁴ Beluszky–Győri 2006, 66.

⁸⁵ Beluszky–Győri 2005, 13–14.

⁸⁶ Uo. 90.

⁸⁷ Christaller 1933.

⁸⁸ Christaller-féle modell egyik első hazai interpretációját lásd: Mendöl 1963: 485–486.

vizsgálatánál. Munkájához a francia származású Le Goff módszerét⁸⁹ használta fel és azt a hipotézist, hogy a koldulórendek és a város között kapcsolat áll fenn. Tehát a szerzetesrendek azon településeken építették fel kolostoraikat, amelyek városi jellege elegendő volt ahhoz, hogy az adott rendet ellássa, eltartsa.⁹⁰ Fügedi alapvetően a koldulórendek⁹¹ elterjedésére helyezte a hangsúlyt, viszont a monasztikus rendek,⁹² illetve a pálosok rendházainak elterjedését is felhasználta elemzése során. A vizsgálat alapján megállapítható, hogy minél több rendháznak „biztosított” megélhetést egy adott település, annál jelentősebb volt a városias jellege.⁹³ Azért tekintenek el a *rang*, illetve *pozíció* kifejezések használatától, mivel maga a szerző sem alkotott – nem is alkothatott volna⁹⁴ – rangsort a vizsgálat során. A 16. századra összpontosuló vizsgálat bizonyította Le Goff elméletét, miszerint a városi jelleget nem feltétlenül a jogi kiváltások biztosították ekkoriban (sem). Nem meglepő módon a legtöbb kolostorral rendelkező település Buda (4) lett. Viszont érdekesség, hogy jelentős bányavárosok⁹⁵ nem rendelkeztek koldulórendi kolostorral városias jellegük ellenére sem.

Ebben a tekintetben még mindenféleképpen meg kell említenem Kubinyi András nevét is. Ő az egyes hazai településekről a külföldi egyetemekre, azon belül is a bécsi és a krakkói egyetemre beiratkozott magyar hallgatókat vette alapul munkájához.⁹⁶ Tehát a „központosultág” abban rejlett, hogy egy adott település hány külföldön tanuló hallgatóval rendelkezik. A szerző a két vizsgált egyetem anyakönyveit közel 75 éves periódusban vizsgálta (1440–1514), ezt az időszakot tételesen három szakaszra bontja elemzése során. A vizsgálat módszertani nehézségei között találjuk az eltérő egyetemi anyakövezést, illetve a helységnevek különféle helyesírását is. Kubinyi az eredményeket három síkon interpretálja: egy településhierarchiai síkon, a beiratkozott hallgatói létszám alapján; egy regionális különbségekre fókuszáló síkon, az eredmények térképre vetítésével; és a vizsgálatba bevont települések közjogi alapon történő elemzésével, a helységek birtokosai alapján. A szerző összesen hat hierarchiaszintet konstruált

---

⁸⁹ Le Goff 1968, 336–337.

⁹⁰ Fügedi 1972.

⁹¹ Fügedi Erik a következő négy koldulórend kolostorainak elterjedését vizsgálta: ferencesek, domikánusok, ágostonosok, és kármeliták.

⁹² Bencés rend, ciszterci rend, premontrei rend és az ágostonos kanonoki rend.

⁹³ Megismétli a vizsgálatot F. Romhányi Beatrix. Lásd F. Romhányi 2015, 1–49.

⁹⁴ A rendházak számának a vizsgálata nem volt kellőképpen differenciáló az adott időmetszetben, illetve a szerzőnek nem volt célja a különféle koldulórendeket súlyozni. Így sok esetben fordult elő, hogy bizonyos településeken azonos számú kolostor működött.

⁹⁵ A vizsgálat alapján Besztercebányán, Körmöcbánya, illetve a máramarosi sóbányák vidékén nem található kolostor.

⁹⁶ Kubinyi 1971, 58–78.

meg Major Jenő 1964-es munkája⁹⁷ alapján. A tanulmány egyik nagy erőssége a mellékletben található úgynevezett *Adattár*, amely közel három oldalon keresztül tartalmazza a részletes eredményeket és forrásokat hierarchiaszintenként. Ezáltal a szerző részletes betekintést nyújt a vizsgálat módszertani elemeibe, biztosítva a vizsgálat reprodukálhatóságát.⁹⁸

Végezetül pedig Szulovszky János 2018-as munkájával⁹⁹ zárnam a sort. Szulovszky az urbanizáltság foglalkozások mennyiségére gyakorolt hatását vizsgálta 1930-ra. A szerző ezen vizsgálata során abból indult ki, hogy minél többféle foglalkozás van jelen egy adott településen, annál inkább nevezhetjük városiasodottnak az adott helységet. Tehát Szulovszky a jól ismert meghatározásból indul ki, miszerint a város a társadalmi munkamegosztás gócpontja. A tanulmány alapjául a Rudolf Mosse cége által 1931-ben kiadott *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára* szolgált. Azontúl, hogy a vizsgálatból megtudhatjuk melyek a legelterjedtebb foglalkozások¹⁰⁰ a két világháború közötti Magyarországon, a szerző másik három vizsgálattal¹⁰¹ is összeveti az eredményeit. Ezáltal lehetőség nyílik egy adott időmetszetre (1930) vonatkozó eredmények összehasonlítására, megvitatására. Úgy vélem, hogy jelentős potenciál rejlik ezen, és az ehhez hasonló címtárak feldolgozásában, digitalizációjában. Például a vizsgálat alapjául szolgáló címtárt három időmetszetben (1924, 1926, 1931) is kiadták a két világháború között. Szulovszky elismeri, hogy vannak korlátai a vizsgálatának, azonban a forrás egyedi felhasználása miatt, illetve a munka komparatív jellegéből adódóan mindenféleképpen említésre méltó megközelítés a témában.

A városhierarchia-vizsgálatok többsége azonban tételesen végig veszi a városi intézmények jelenlétét, mennyiségét (volumenét), választékát és hierarchiaszintjét. Ezt a módszert nevezik „leltározó” vagy *empirikus módszernek*. A „leltározó” módszernek számos típusa van attól függően, hogy a vizsgálat mennyire törekszik a teljességre vagy csupán megelégszik a reprezentatív szintjelzőkkel. Alapvetően itt is kétféle gyakorlat alakult ki az alapján, hogy a „központosultságot” (1) az adott településen megtalálható intézmények meglétéhez, választékához, volumenéhez, vagy hierarchiaszintjéhez rendeljük, esetleg (2) az úgynevezett városi funkciók vidékre jutó hányadához (jelentőségtöbbletéhez). Többek között előbbi módszertant alkalmazta munkái során Beluszky Pál is. Beluszky munkássága során végig kiemelt helyet foglalt el a

---

⁹⁷ Major 1964, 32–65.

⁹⁸ Kubinyi 1971, 58–78.

⁹⁹ Szulovszky 2018, 181–197.

¹⁰⁰ Ha a földbirtokosokat nem vesszük a foglalkozások közé, akkor az alábbi foglalkozások voltak a legelterjedtebbek 1930-ban Magyarországon: kovács; cipész; asztalos; cséplőgéptulajdonos; kocsmáros. A teljes lista jelen szakirodalomban megtalálható: Szulovszky 2018, 184–185.

¹⁰¹ Beluszky 1973b, 121–142. vö. Csató é.n.

magyarországi települések központi szerepkörének vizsgálata. Számos időmetszetben végzett a településhálózatra, s ezen belül főként a városállományra vonatkozó kutatásokat.¹⁰² Ezen vizsgálatok közül az 1910-es esztendőre vonatkozó Győri Róberttel közösen végzett kutatása monografikus formában is napvilágot látott.¹⁰³ Az úgynevezett „leltározó” módszeren alapuló vizsgálatuk során összesen 88 közigazgatási, gazdasági, és egészségügyi funkcióval rendelkező intézmény került rögzítésre. Továbbá olyan egyéb mutatók is részét képezték a vizsgálatnak, mint például a betétállomány nagysága, az ügyvédek száma, a kereskedelmi keresők aránya és az orvoslátta halottak száma is. Munkájuk során olyan módszereket alkalmaztak, mint például a Christalleri alapokon nyugvó *jelentőségtöbblet* módszer,¹⁰⁴ vagy a *diszperziós érték*¹⁰⁵ használata. Bár a módszertani fejezet nem minden eleme követhető le pontosan, és ezáltal nehezebben értelmezhető a használt módszertani modell. Gondolok itt többek között arra, hogy a funkcionális intézményeket milyen szempont alapján rendelték hozzá a szentekhez, vagy milyen szempontok határozták meg a szintek közötti határértékeket. Továbbá úgy vélem a fővárosi agglomeráció bizonyos mértékben alulreprezentált a szerzőpáros vizsgálatában. Az ekkoriban több mint harmincezer lakossal és számos funkcionális intézménnyel rendelkező Kispest és Erzsébetfalva (későbbi nevén Pesterzsébet) nem került be a funkcionális értelemben vett 330 város közé. A régióból egyedül Újpest érte el a *középvárosi*, és Erzsébetfalva a *kisvárosi* szintet. Véleményem szerint a szerzőpáros azért tulajdoníthatott kevesebb jelentőséget a fővárosi térségnek, mivel már ekkor is igen erős volt az agglomeráció kapcsolata a fővárossal. Viszont ekkor még Budapesttől független, önálló közigazgatási egységekről beszélhetünk, tehát módszertanilag külön egységet kéne, hogy képezzenek. Mindezek ellenére bátran kijelenthető, hogy hazai tekintetben a mai napig megkerülhetetlen e munka a témában.

Elengedhetetlen megemlíteni Beluszky Pál 1930-ra készült városhierarchia-vizsgálatát is.¹⁰⁶ Pontosabban egy hosszúidősoros vizsgálat (1900–1970) részét képezi az 1930-as elemzés. Az adatfelvétel összesen négy időmetszetben (1900, 1930, 1950, 1970) valósult meg. A szerző egyértelműen jelzi, hogy aligha teljesíthető a különböző korszakok intézményeinek objektív összevetése egy merőben más államterülettel, illetve eltérő társadalmi-gazdasági viszonyokkal rendelkező időmetszetek között. Ezért Beluszky alapvetően külön egységként kezeli a négy hierarchikus településrangsor, így elsősorban az egyes településeknek a mindenkori hálózatban

---

¹⁰² Beluszky 1964; 1966a; 1966b; 1967; 1990a; 1990b; 1999; 2008; Beluszky–Győri 2005; 2006.

¹⁰³ Beluszky–Győri 2005.

¹⁰⁴ Beluszky 1966a, 239–240.

¹⁰⁵ Beluszky 1966b, 331.

¹⁰⁶ Beluszky 1973a, 121–142.

betöltött szerepét helyezte fókuszpontba. Éppen ezért az időmetszetek közötti összehasonlítás során már csak a települések hierarchikus szintjei játszották a fő szerepet, a pozíciók már nem. A részletes és vizuálisan is gazdag elemzésből kirajzolódik, hogy a kutatást jelentős mennyiségű adatgyűjtés előzte meg. Azonban a dolgozatban csak néhány módszertani változóra utal a szerző, mint például a kereskedelemről élő keresőkre, a kórházakra, az egyetemekre, a főiskolákra, a középiskolákra, az utazási irodákra. Teljes képet nem kapunk arról, hogy pontosan milyen központi funkciókkal rendelkező intézmények, illetve változók alapján konstruálódott meg a négy rangsor. Továbbá arról sem, hogy mi alapján rendelte hierarchiaszintekhez a funkcionális intézményeket. Azonban nem mehetünk el amellett, hogy ezen vizsgálat volt az első hazai viszonylatban, amikor – hasonló módszerekkel – több időmetszetre történt a funkcionális városhierarchia megállapítása.

Beluszky Pál munkássága előtt tisztelegve Szulovszky János is végzett hasonló „leltározó” módszerrel¹⁰⁷ városhierarchia vizsgálatot 1892-re.¹⁰⁸ A szerző munkája során forrásként elsősorban a korabeli helységnévtárat és kisebb részben Jekelfalussy József által szerkesztett *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzékét* használta fel. Az iparosok és a kereskedők összeírásán túl, Szulovszky igyekezett különféle funkciókkal rendelkező intézményeket is beemelni a vizsgálatába, összesen 64 indikátort használt fel. Munkáját összevetette Beluszky Pál 1900-ra vonatkozó vizsgálatával¹⁰⁹ és kirajzolódott, hogy súlypont eltolódás nem mutatható ki a két időmetszet között. Tehát egy többnyire statikus állapotról beszélhetünk ekkoriban a két vizsgálat alapján.

Ebben a kontextusban nem kerülhető meg Bácskai Vera és Nagy Lajos munkája¹¹⁰ sem. Gyimesi Sándor munkáját¹¹¹ követően ezen szerzőpáros tette meg első az kísérleteket a hazai kvantitatív város- és társadalomtörténet meghonosítására. 1984-es munkájuk a város és vidék kapcsolatára alapozva állított fel településrangsort. A hazai városhierarchia-kutatások során elsőnek ők alkalmazták az úgynevezett klaszteranalízist.¹¹² Kutatásuk során a Magyar Királyság piacközpontjait vizsgálták a 19. század első felében. Módszertanuk alapján az 1828-as összeírásokat használták fel, majd 63 változót konstruáltak meg. Vizsgálták többek között a

---

¹⁰⁷ A leltározó módszeréről bővebben lásd: Beluszky 1966b, 331–335; Beluszky 1967, 544–551.

¹⁰⁸ Szulovszky 2016, 75–86.

¹⁰⁹ Beluszky 1990a, 92–133.

¹¹⁰ Bácskai–Nagy 1984.

¹¹¹ Gyimesi 1975.

¹¹² A klaszteranalízis adatobjektumokat csoportosít kizárólag azon információk alapján, amiket azokban az adatsorokban talál, amelyek az objektumokat, valamint a köztük fennálló kapcsolatokat írják le. A cél az, hogy adatömböket homogén csoportokba soroljunk, klasszifikáljunk.

kézműipar elterjedését,¹¹³ a lélekszámot és egyben a népsűrűséget, a településstruktúrát, a foglalkoztatási csoportokat, illetve a központi funkcióval rendelkező intézményeket is (oktatási, igazgatási, egészségügyi és egyházi intézményeket). Kutatásuk során egyszerre alkalmazták a tradicionális történetírást, illetve a kvantitatív-kutatások módszereit. A piacközponti funkciót betöltő települések számát empirikus vizsgálatuk alapján 138 településben határozták meg, majd közülük 57-et ítéltek vonzásuk nagysága és sokrétűsége alapján központi szerepkört betöltő városnak. Munkájukhoz hozzátartozik, hogy igen sok és különféle változót alkalmaztak, amelyek között található olyan is, amely nem feltétlenül alkalmazható az urbanizáció fokának a felfedéséhez. Gondolok itt az egy főre jutó szőlőterületre, illetve az erdőterület arányára a földterülethez viszonyítva. Ezen heterogén mutatórendszer következményeit a faktoranalízis sem tudta megfelelően kiküszöbölni, így a vizsgálat eredményei bizonyos mértékben megkérdőjelezhetők. Bácskai Vera, szerzőtársa halála után még több jelentős munkával állt elő a városok terén, de ami kiemelendő közülük az 1988-as *Városok és városi társadalom Magyarországon a 19. század elején* c. könyve, amely angol nyelvű kiadásával a nemzetközi történetírásba is bekerült.¹¹⁴

Kiss István vizsgálatának¹¹⁵ alapja, hogy párhuzamba állítható az igazgatási szerepkör a funkcionális szerepekörrel. A szerző az 1961-ben publikált vizsgálatában a központosultságot a különféle funkcionális és igazgatási szerepekkel rendelkező intézményekhez rendelte. Bár a szövegben nem fejt ki, de vélhetően 1960-ra vonatkozó adatokat használ. Kiss a különféle funkciókat ellátó intézményeket három csoportba sorolta: *nagytáji* (centrum jellegű), *középtáji* és *kistáji* funkciók. A kis- és középtáji funkciók között kizárólag gazdasági, egészségügyi, kulturális és igazgatási mutatókat találunk, előbbi esetben 23, utóbbi esetben 14 indikátorral dolgozott a szerző. A nagytáji funkciók esetében már árnyaltabb a helyzet, itt már szélesebb a paletta: ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, közlekedési és egyéb funkciójú mutató is található. Ami ennél izgalmasabb, az úgynevezett *mérőszám*, azaz a rangsort adó érték meghatározása. Kiss minden esetben mérőszámként egy háromjegyű számot alkalmazott, attól függően, hogy a fentebb felsorolt három funkciócsoportból mennyi mutatóval rendelkezik az adott város. Tehát a nagytáji szinten ellátott funkciók számát a 100-as, a középtáji szinten ellátottakét a 10-es, míg a kistáji szinten ellátottakét az 1-es helyi értékű szám mutatta. Továbbá az adott szinten ellátott funkciók számát hat csoportba sorolta, attól függően, hogy mennyi mutatóval

---

¹¹³ Vö. Eperjessy 1988.

¹¹⁴ Bácskai 1989.

¹¹⁵ Kiss I. 1961, 195–204.

rendelkezik a település azon szintről.¹¹⁶ Így mindhárom helyi érték esetében 0–6-ig terjedő számokat látunk. Például Debrecen jelzőszáma 666, mivel 22 kistáji, 14 középtáji és 23 nagytáji funkcióval/mutatóval rendelkezett a vizsgált időmetszetben. Viszont Csongrád jelzőszáma 004, mivel nagy- és középtáji funkcióval egyáltalán nem rendelkezett ekkor, illetve kistáji funkciók/mutatók közül is csak 13-mat tudott felmutatni. Tehát a szerző úgy próbálta súlyozni a különféle mutatókat, hogy a várost és annak szerepkörét egy olyan háromjegyű számmal szimbolizálta, amelynek helyi értéke a táji szintre, a számértéke pedig az adott szinten belül ellátott funkciók számára utal. Ezen egyedi meghatározás számos kérdést vethet fel – gondolok itt arra, hogy mi alapján került egy mutató nagytáji funkciók közé, vagy hogy miért pont a hatos osztást alkalmazta a szerző. Azonban mindenféleképpen említésre méltó megközelítés, mivel Kiss igyekezett súlyozni a különféle funkciókat betöltő intézményeket valamiféle rendszer alapján. Végezetül elemzése során az eredményeket összevetette a lélekszámokkal és a foglalkozási szerkezettel, amely során megállapította, hogy a mezőgazdasági jellegű városok csak jóval magasabb lélekszám esetében érik el azokat a jelzőszámértékeket (központi szerepköröket), mint az ipari vagy vegyes foglalkozású városok.

Leltározó módszert alkalmazott a két világháború közötti vizsgálata során A. E. Smailes is. A szerző öt hierarchiaszintet konstruált meg a kutatása során, a 1, *nagyvárosi*; 2, *városi*; 3, *kisvárosi*; 4, *települések*; 5, *községek* szintet. Több mint tizenkét mutató alapján határozta meg a rangsorát. Többek között figyelembe vette az 500 ágyval rendelkező kórházakat, a bankok meglétét, a kereskedelmi mutatókat, a biztosításokat, telefonközpontokat, a hetilapokat, a mozik számát stb. Vizsgálata során a hierarchián túl a települések vonzáskörzetét is igyekezett felmérni. Bár az eredmények részletes elemzése elmaradt, de nemzetközi szinten elsők között foglalkozott ezen kérdéskörrel a szigetország vonatkozásában.¹¹⁷

Részben Smailes munkájából kiindulva Peter Hall, Stephen Marshall és Michelle Lowe 2001-ben publikálták kutatásukat,¹¹⁸ amelyben hosszútávon (1913–1998) vizsgálták Anglia és Wales város- és kiskereskedelmi hierarchiáját. Tehát két rangsort készítettek, részben eltérő módszertan alapján. A városiasodottságra vonatkozó vizsgálatuk egyik nagy erőssége, hogy a módszertani modellt úgy alakították ki, hogy az alkalmas legyen objektív módon

---

¹¹⁶ Ha nem rendelkezett az adott szinten funkcióval a város, akkor értelemszerűen „0” érték került megállapításra, ha csupán 1 funkcióval/mutatóval rendelkezett, akkor „1” értéket kapott. Továbbá a nagytáji és kistáji szinten a funkciók/mutatók ötösével növekedtek (1–5 funkció = 2-es helyi érték; 5–10 funkció = 3-as; 10–15 = 4; 15–20 = 5; 20 ≤ = 6.) A középtáji szinten pedig hármasával növekedett (1–3 funkció = 2-es helyi érték; 3–6 funkció = 3-as; 6–9 = 4; 9–12 = 5; 12 ≤ = 6.)

¹¹⁷ Smailes 1944, 41–51.

¹¹⁸ Hall–Marshall–Lowe 2001.

összehasonlítani az általuk választott négy időmetszett eredményeit (1913, 1938, 1965, 1998). Ehhez 20 mutatót választottak és ebből 17 mind a négy évben következetesen tetten érhető. A modelljük során nem minden esetben tudtak eltérni a „jelenlét/hiány” módszertől egy-egy intézmény esetében, így a felső szinteken kevésbé volt differenciáló a kapott eredmény. Erre alkalmazták a medián rangsort (median rank), amely bizonyos esetekben a települések különféle mutatók vonatkozásában elért medián rangsorát veszi alapul. A szerzőhármas másik fontos célja volt a két rangsor összekapcsolása (városhierarchia, kiskereskedelmi hierarchia), amelyet végül bizonyos feltételekkel, de sikerült megvalósítaniuk. Eredmények között találjuk többek között az tengerparti-kontinentális, illetve észak-déli irányba mutató eltolódást, előretörést is.

A „leltározó” módszer másik irányzatára áttérve – a városi funkciók vidékre jutó hányadát vizsgáló Major Jenő és Gál Zoltán egy-egy munkájára.¹¹⁹ Major Jenő az elsők között kezdett el hazai téren hierarchiavizsgálattal foglalkozni. Az 1960-as népszámlálási adatok, és az 1961-es kereskedelmi forgalomra vonatkozó adatok oldaláról vizsgálja a korabeli településhierarchiát. Munkája során a kereskedelmi forgalom *jelentőségtöbbletét* (vidékre jutó hányadát) helyezte fókuszpontba és ez adja a rangsor alapját is. A Christaller-féle modellt felhasználva öt hierarchiaszintbe sorolta a vizsgálatba bevont 63 jogi várost. A szerző is megjegyzi, hogy a munka egyik nagy hiányossága az, hogy csak a jogi értelemben vett városokra terjed ki, így vélhetően számos olyan település került ki a kutatás látóteréből, amelyeknek a kereskedelmi forgalmuk alapján részét kellene képezniük a rangsornak. Major az eddigi munkákkal ellentétben nagy hangsúlyt fektet – részben Bulla Béla és Mendöl Tibor munkái¹²⁰ alapján – a városok természetföldrajzi, topográfiai adottságaira (tengerszintfeletti magasság, domborzat, földrajzi fekvés, ártér stb.), egyfajta területi csoportokat konstruálva a további elemzésekhez. Ezentúl a térszerkezet oldaláról is megvizsgálta az eredményeket, azaz a hierarchiaszintekben található városok egymás közötti távolságában (légvonalban) kirajzolódó tendenciákra is kitér. Major igen komplex és részletes munkájának egyik eredménye azon megállapítás, miszerint a hierarchikus rendszer legerőteljesebben és leghatározottabban a kistalvas, dombvidéki tájakon fejlődött ki. Ezen belül is elsősorban a főváros körül, ahol minden vizsgált szint teljes és szabályos gyűrűként van jelen. A ritkább településsűrűségű, főként nagyfalvas-tanyás települési tájakon (Somogy, Duna–Tisza köze Duna menti része, Tiszántúl) viszont többnyire csak a legfelső szintek épültek ki a vizsgált időmetszetben. Az alsó és a középső szintek vagy hiányoznak, vagy pedig elhelyezkedésükben nem érhető tetten hálózati összefüggés. Bár kismértékben fogalmi

---

¹¹⁹ Major 1964, 32–65; Gál 1997, 50–65.

¹²⁰ Bulla 1962. vö. Mendöl 1963.

ellentmondás érezhető a munka során, mivel alapvetően a *településhálózat* és a *településhierarchia* meghatározását használja a szerző, azonban a bevezetőben feltett fő kérdések során a *fejlettség* fogalma kerül elő. Mégis az elemzési látószögek többszemponútú megnyitása által a vizsgálat napjainkban is fontos szereppel bír a téma vonatkozásában.

Gál Zoltán szintén a *jelentőségtöbblet* módszerét alkalmazva konstruált meg 1910-re városhierarchiát. A szerző vizsgálata során a jogi városok betétállományait helyezte középpontba, majd a fentebb említett módszer segítségével állapította meg a városok (pénzügyi) szerepkörét, és egyben hierarchiáját.¹²¹ Gál hasonló módszerekre alapozva elvégezte 1930-ra is ezen vizsgálatát.¹²² Majd a jelentésadás középpontjába állítva a trianoni békeszerződést és a nemzetközi gazdasági helyzetet, összevetette a két vizsgálatát (1910–1930). A szerző vizsgálatának egyik fontos eredménye, hogy a városok gazdasági-társadalmi modernizációjának egyik elősegítője a fejlettebb banki, pénzügyi infrastruktúra megléte. Gál rámutat arra, hogy a trianoni békeszerződés következtében számos ún. regionális pénzügyi központ került a határ másik oldalára (Temesvár, Nagyvárad, Arad, Pozsony), amelyek korábban meghatározó szerepet töltek be a pénzügyi hálózatban. Tehát ebből a szempontból is tovább nyílik az olló Budapest és a vidéki nagyvárosok között 1920 után, továbbá a hierarchia alapjául szolgáló hazai pénzügyi szektor is formálódik. Például az erős regionális központokra jellemző egyfiókos pénzügyi intézetek helyét fokozatosan vette át a főváros központú fiókinézetekkel tarkított bankrendszer.

Összességében megállapíthatjuk, hogy igen széleskörű a hazai szakirodalom a településhierarchia-vizsgálatok vonatkozásában. Ezt jól jelzi, hogy historiográfiai fejezetekben felsorolt valamennyi megközelítésre található hazai példa. A historiográfiai elemzésből szintén kitűnik a már bevezetőben is taglalt tudománytörténeti korszakolás miszerint alapvetően a 60-as, 70-es években figyelhető meg ezen téma népszerűsége, viszont a 90-es évek végétől 2000-es évek elejétől újra előkerül más aspektusból. Továbbá nem mehetek el amellett, hogy a fentebb említett munkák többsége csupán a korabeli városokat emelte be a vizsgálatába, éppen ezért számos esetben hiányérzete lehet az olvasónak. Véleményem szerint ennek több tényezője is lehet. Elsősorban maguk a történeti források, amelyek sok esetben gátat szabnak, szabtak a széleskörű településhálózati vizsgálatoknak, ugyanis számos esetben bebizonyosodott, hogy nem minden adat érhető el a községekre. Továbbá a városhierarchia-vizsgálatoknak alapvető feladata a városoknak titulált települések rangsorolása és ezen települések sok esetben városi joggal is rendelkeznek. Bár tény, hogy vannak bőven ellenpéldák arra, hogy a városi jog

---

¹²¹ Gál 1997, 50–65.

¹²² Gál 2008, 235–280.

mennyire esik egybe a tényleges városokkal (lásd a bevezetőben). Illetve azt se hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az adatrögzítés és az adatok felkutatása az ilyen típusú vizsgálatoknál igen időigényes folyamat. Továbbá úgy vélem, hogy a jogi értelemben vett városok vizsgálata elegendő a hálózat főbb vonásainak felvázolására, illetve a felső szintek vizsgálatára kiválóan alkalmazható. Mindezek tükrében érthető a legtöbb munkánál tapasztalható vizsgálati elemek szűkítése. Azonban úgy vélem, hogy átfogó kép kialakítására, az alsóbb szinteken található városok működésének megértéséhez elengedhetetlen kiterjeszteni a látószöveget a községek egy részére is.

MÓDSZERTANI MODELL

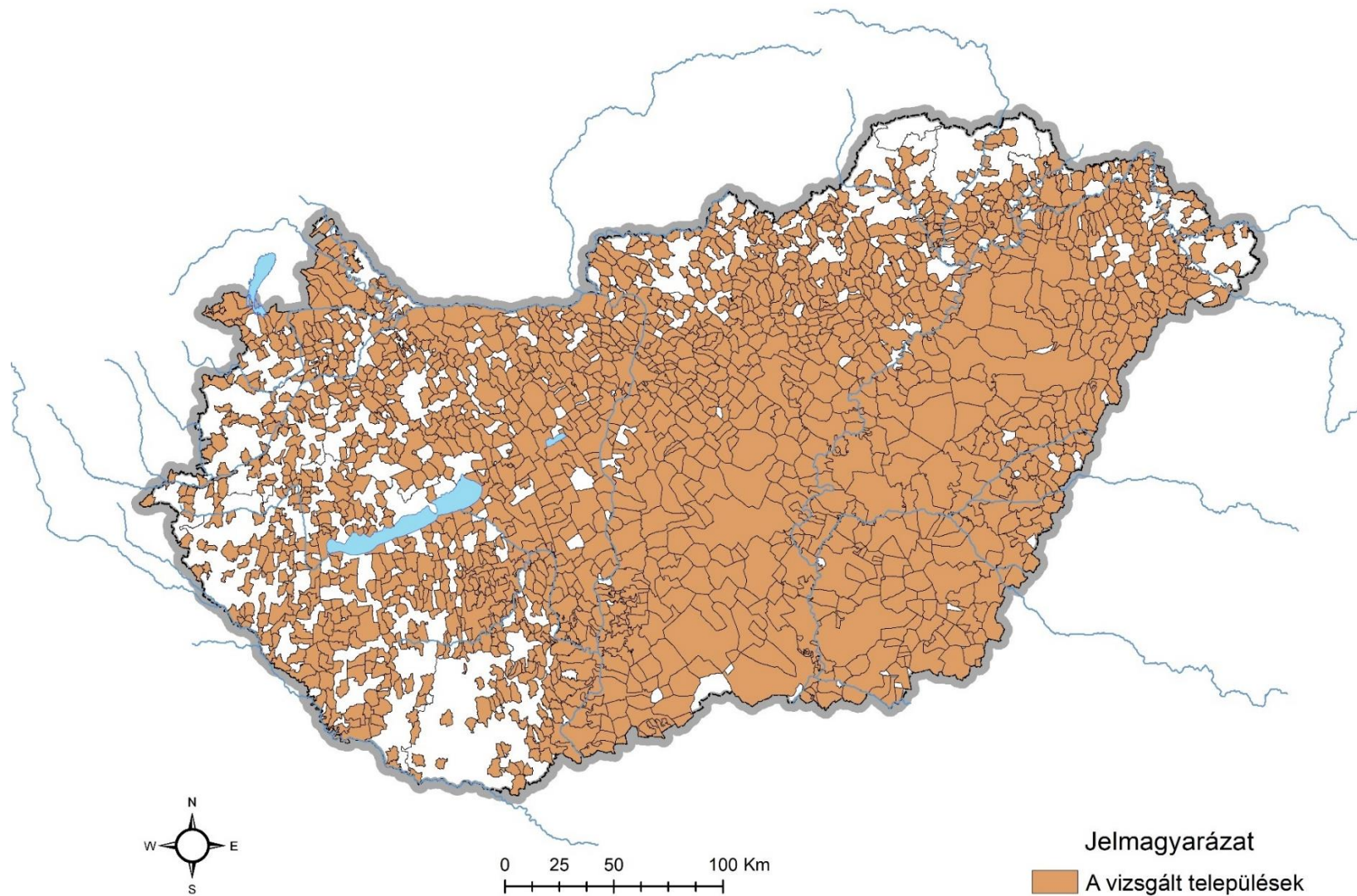
A leltározó-módszert alkalmazó városhierarchia-vizsgálatok alapját minden esetben egy igen komplex, kvantifikált adatokat tartalmazó adatbázis alkotja, függetlenül attól, hogy mely térség településeit vizsgáljuk. Ezen adatállományokban a legtöbb esetben olyan mutatók kerülnek rögzítésre, amelyek a települések közigazgatási, egészségügyi, gazdasági és oktatási stb. helyzetét – összegezve a városiasabb állapotát – jellemzik a vizsgált időpont(ok)ban.

Források és módszertani eljárások

Funkcionális városhierarchia-vizsgálatomat két időmetszetben végeztem el, 1910-re és 1930-ra. Ennek egyik oka a bevezetőben felvázolt céloom, miszerint szeretném megvizsgálni, hogy volt-e rövidtávú hatása a trianoni békeszerződésnek (és az azt körülvevő gazdasági, társadalmi változásoknak) a hazai városhálózat alakulására. Továbbá az időkor kiválasztásánál fontos szempontot jelentett a településszintű források megléte is, amelyeket a népszámlálási összeírások biztosítottak. A vizsgálati teret az 1000 lélekszám fölötti (1920) trianoni határokon belül található települések (1625 település) alkotják, 1910-re és 1930-ra is. Tehát retrospektív módon az a 1930-as település hálózat egy szeletét vetítettem vissza 1910-re. Azonban a két vizsgálati pont között bekövetkezett közigazgatási változások hatására ez a szám 1591-re mérséklődött. Tehát 1591 település került rögzítésre mindkét időmetszetre, amely az 1930-as településhálózat (3422 település¹²³) 46%-át tette ki (1. térkép). Ezáltal egy viszonylag széles skálán nyílt lehetőség a vizsgálatra, és egyben arra is, hogy a funkcionális értelemben vett városi szint alatti településeket is megfigyeljem.

---

¹²³ A fővárossal együtt, lásd: Hajdú 2005, 150. Vö. Frisnyák S. 1992, 187.

1. térkép. A vizsgálatba bevont települések, 1910–1930

A fentiek alapján jelen vizsgálatom modelljét úgy konstruáltam meg, hogy komplex módon tartalmazzon valamennyi városi szerepkörrel kapcsolatba hozható mutatót. Gondolok itt a közigazgatási, gazdasági, pénzügyi, oktatási, egészségügyi, foglalkoztatási stb. változókra, amelyek hűen tükrözhetik egy település központi jellegét. Az 1000 lélekszám fölötti településeket az 1930-as helységnévtárból válogattam le, majd ezen településekről adatokat gyűjtöttem elsősorban az 1910-es és 1930-as statisztikai kiadványokból. (Azonban bizonyos források esetében el kellett térnem ezen két eszményi időponttól.) A korábbi vizsgálataim¹²⁴ tapasztalatait felhasználva folyamatosan változott és formálódott a jelenlegi módszertani modell. A települések kategorizálásához összesen öt tényező, azon belül tizenkilenc mutató alkalmazása mellett döntöttem, amelyeket a későbbiekben tovább lehet bővíteni (1. táblázat). Fontos szempont volt, hogy 1910-re és 1930-ra is ugyanazon mutatók felhasználásával konstruálódjon meg a két rangsor releváns összehasonlíthatósága érdekében. Ezt sikerült is megvalósítani.

A vizsgálatban lévő jelzőértékek sokszínűségéből, különbözőségéből adódóan és a számítások elvégzésének érdekében szükségesnek tartottam egységesíteni a mutatókat. Az eltérő nagyságrendű és mértékegységű értékek következtében normalizáltam¹²⁵ valamennyi mutató értékét, majd az átláthatóság érdekében százzal szoroztam a normalizálás által kapott 0 és 1 közé eső abszolút értékeket. Ezáltal mindegyik mutatónál azonos skála jött létre úgy, hogy a mutatókon belüli értékek arányai, távolságai változatlanok maradtak. A többmutatós tényezők esetében a mutatók számtani átlagát vettem alapul, így egyik mutató sem jelent meg nagyobb súllyal az adott tényezőkön/szerepkörön belül. Ezzel igyekeztem a torzításokat megelőzni. A tényezőkön belüli darabszintű mutatók¹²⁶ esetében felmerült a súlyozás szükségessége, annak érdekében, hogy különbséget tegyünk egy postahivatal és egy törvényszék között. Erre a szakirodalomban a diszperziós érték¹²⁷ mutatkozott jó megoldásnak. Az eljárás abból indul ki, hogy hány ilyen intézmény/ágyszemély található a vizsgált térben, és ezek alapján rangsorolja őket. Minél ritkább egy intézmény, vélhetően annál nagyobb a jelentősége (pl. kórház, egyetem stb.). A számítások során kirajzolódott, hogy jelen módszertani modell esetében el lehet tekinteni a súlyozástól. Ennek oka az, hogy a modell nem összeadja ezen pontértékeket, majd tömöríti egy változóba, hanem a modell minden mutatót külön kezel és külön normalizálja azokat. Továbbá

---

¹²⁴ Bán 2019; 2021.

¹²⁵ Normalizáció képlete: $Z_i = (x_i - x_{\min}) / (x_{\max} - x_{\min})$; Z_i : normalizált változó; x_i : az adatsor változója; $x_{\max}$: az adatsor maximuma; $x_{\min}$: az adatsor minimuma. Lásd: Nemes Nagy 2009, 304.

¹²⁶ Közigazgatási, oktatási, egészségügyi, gazdasági funkcióval rendelkező intézmények számánál, illetve az ügyvédek számánál használtam fel.

¹²⁷ Diszperziós képlet: $d = t_i / T$; d = az egyes központi funkciójú intézmények diszperziós értéke; t_i = a szóban forgó intézménnyel rendelkező települések száma; T = a vizsgált terület összes településeinek száma. A módszer nem alkalmas valamennyi probléma kiküszöbölésére, de mindenképpen közelebb visz a különféle intézmények tényleges központi szerepének megítéléséhez. Lásd: Beluszky 1973a, 121–142.

ezen intézmények bináris mutatója (megléte: 1; hiánya: 0) lett csak rögzítve. Így minden esetben megmaradnak a mutatókon belül tapasztalható arányok és távolságok, függetlenül attól, hogy a normalizálás előtt súlyozunk (diszperziós értéken számoltunk) vagy az abszolút értéket vesszük alapul. Ezért eltekintettem jelen modell esetén a diszperziós érték használatától.

Végezetül fontosnak tartottam bizonyos mutatók¹²⁸ abszolút értékének konvertálását. Úgy vélem, hogy az ilyen típusú vizsgálatoknál torzító hatás váltható ki, ha az abszolút értéket vesszük alapul, mivel a települések nagysága (lélekszáma) nagyban befolyásolja az ott található funkcionális mutatók nagyságát. Jelen esetben az 1 főre vetíteték értékek sem voltak meggyőzőek, mivel néhány tényező esetében olyan települések kerültek be az élmezőnybe, amelyek értelemszerűen nem tölthettek be akkoriban ilyen szintű pozíciót a mutatóik alapján.¹²⁹ Éppen ezért döntöttem úgy, hogy vizsgálatom során valamennyi mennyiségi mutató esetében a Walter Christaller-féle „jelentőségtöbblet” módszerét alkalmazom.¹³⁰ Egyedül az M9-és mutató (FHIT, pótagó alapjául szolgáló településadók) esetében alkalmaztam az egy főre jutó értéket, mivel ezen mutató kizárólag az adott település lakosainak az adózásán alapult. Úgy vélem a jelentőségtöbblet módszer által a települések központi szerepe jobban kirajzolódott, illetve csökkentettem a települések nagyságának esetleges torzító hatását is. Ez azért is volt fontos, mert egy önálló tényezőként (T1: népesség) már figyelembe vettem a települések lélekszámát. A számításokat Christaller német térgazdász által alkalmazott módosított formula¹³¹ alapján végeztem el. A módosítás oka az volt, hogy az eltérő hazai településfejlődés következtében a képzetben – a települések mellett – nem a megye képezte a vizsgálati teret, hanem a régió. Egészen pontosan a népszámlások során alkalmazott statisztikai régióbeosztást használtam fel (Dunántúl, Felvidék, Alföld), így a két időmetszett között (1910, 1930) bekövetkezett közigazgatási változások sem befolyásoltak az eredményeket. A képlet második részében a régiók szolgáltatás nagyságai és a régiók lélekszámából választ kapunk az adott régió 1 főre eső szolgáltatások nagyságára. Ezt az értéket, ha megszorozzuk az adott település lakosságával, akkor megkapjuk, hogy egy teljesen homogén régiós hálózatban mekkora szolgáltatási volumen illetné

---

¹²⁸ Az adott településen található ügyvédek száma (M3); kórházi ágyszámok száma (M9); gyógyszertárak száma (M10); felsőfokú oktatási intézmények hallgatói létszáma (M12); középfokú oktatási intézményekben tanuló diákok száma (M13).

¹²⁹ 1910-ben az ezer főre jutó ügyvédek vonatkozásában Rétság, Sásd és Vámosmikola települései voltak a dobogó első három helyén. 1910-ben az 1 főre jutó betétállományok vonatkozásában Szentgotthárd érte el a legmagasabb értéket, őt követte feleannyival Kőszeg, Magyaróvár és Apostag. 1930-ban az 1 főre jutó betétállományok esetében Dunaföldvár és Balassagyarmat messze megelőzte többek között Debrecent, Miskolcot, Pécsét és Győrött.

¹³⁰ Christaller, 1933. Idézi Major 1964, 52–65.

¹³¹ $K = F_v - L_v \times (F_r / L_r)$ ahol a K: a központ jelentőségtöbblete, F_v : a városi szolgáltatások nagysága (pl.: betétállomány, ügyvédek száma stb.), L_v : a város lakossága, F_r : a régió területén található szolgáltatások nagysága (a törvényhatósági jogú városokkal együtt), L_r : a régió lakosságának száma.

meg az adott települést a lélekszáma alapján. Másképp fogalmazva, az adott település mekkora betétállománnyal rendelkezne, ha csak lakosai helyezték volna el a megtakarításukat a helyi pénzintézetekben. Az így kapott eredményt kivonjuk a település szolgáltatásának volumenéből és kirajzolódik, hogy az adott település az adott szolgáltatások vonatkozásban mekkora vonzás-körzettel rendelkezik. Jelen esetben mekkora a betétforgalom vidékre eső hányada, illetve pénzintézeti szerepköre.

Összegezve, mind a tizenkilenc mutató értékét normalizáltam (majd szoroztam százzal) és az adott tényezőkön belül átlagoltam, így minden tényező kapott egy átlagértéket. Végezetül pedig az öt tényező értékének számtani átlaga adta a komplex városhierarchia mutatót 1910-re (KVM1910), illetve 1930-ra (KVM1930).

Úgy vélem, hogy az ehhez hasonló hierarchiavizsgálatok legkényesebb pontja a szintek megállapítása, kijelölése. A legtöbb szubjektív és megkérdőjelezhető elem itt érhető tetten valamennyi vizsgálat esetében. Ezért munkám során igyekeztem a szubjektív tényezőket minimálisra csökkenteni és valamennyi módszertani eljárást megindokolni, alátámasztani. A szintek elnevezésénél Beluszky–Győri szerzőpáros munkáját¹³² vettem alapul, majd a hierarchiaszintek határainak kijelöléséhez a George Jenks nevéhez fűződő módszert alkalmaztam.¹³³ A módszer úgy alakítja ki a szinteket, hogy az egyes csoportok elemei között a legkisebbek, a csoportok között pedig a legnagyobbak legyenek az eltérések. Tehát az eljárás a rangsort adó komplex mutató jelentősebb lépcsőinél húzza meg a szinthatárokat. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi alapján és hol húztam meg a város és falu közötti választóvonalat, azaz a kisvárosi szint alsóhatárát. Ez esetben két korábbi hierarchiavizsgálatot¹³⁴ vettem alapul. Beluszky Pál (156 funkcionális város) és Szulovszky János (167 funkcionális város) 1930-ra vonatkozó városszámait vettem figyelembe. Nem egzakt módon vettem át a pozícióhatárokat, hanem kiindulási pontként használtam fel a korábbi értékhatárokat. Tehát a korábbi megközelítések eredményeire alapozva és a Jenks-féle módszert használva alkottam meg a funkcionális városaim számát.

A vizsgálat során valamennyi esetben a fővárost érintő adatsorokat figyelmen kívül hagytam, mivel Budapestnek már ebben az időszakban is kimagasló volt a hazai városhálózatban elfoglalt szerepe. Vezető pozíciója az egyesítést¹³⁵ követő években is kirajzolódott, illetve a trianoni békeszerződést követően tovább nőtt a „szakadék” a főváros és a vidéki városok

---

¹³² Beluszky–Győri 2005. A szerzőpáros által alkalmazott szintek nevei: 1. Főváros; 2. Regionális központ; 3. Megyei központ; 4. Középváros; 5. Kisváros; 6. Kvázi városok; 7. Falvak. A szinteket nem differenciáltam tovább, ahogy azt a szerzőpáros tette. Ennek egyik oka, hogy meggyőződésem szerint, nehezen védhető az az eljárás, amit Beluszky–Győri alkalmazott és egyéb védhető, releváns módszert nem találtam a kutatás jelenlegi állása alapján.

¹³³ Jenks, 1967, 186–190.

¹³⁴ Szulovszky 2018 vö. Beluszky 1973a.

¹³⁵ 1873. Pest, Buda, Óbuda és Margitsziget egyesítése.

között. Ebből következőleg bármely módszer alkalmazása során a főváros vezető pozíciója Magyarország városhálózatában megkérdőjelezhetetlen.

Végezetül továbbra is fenntartom azon véleményemet, hogy az úgynevezett „megfelelő módszer” nem létezik. Ahány vizsgálat, annyiféle út. Jelen munkám is egy lehetséges megközelítés a 20. század eleji hazai városhierarchia-vizsgálatára.

Hierarchiát alakító tényezők, szerepkörök

A két rangsorhoz felhasznált tizenkilenc mutatót összesen öt tényezőbe soroltam jelentésük és tartalmi szerepük alapján. Végül a tényezők átlagértéke teremtette meg a komplex városhierarchia mutatót (KVM) 1910-re és 1930-ra is. Felmerülhet a súlyozás szükségessége a tényezők esetében is, azonban hasonlóan a mutatók vonatkozásában sem alkalmaztam egyik tényező kiemelését sem. Ennek hátterében az áll, hogy egy városhierarchia-vizsgálat vonatkozásában – ahol cél a városiasodottság fokának a megállapítása –, milyen alapon emeljem ki a tényezők közül bármelyiket is. Miért lenne nagyobb súlya a közigazgatási szerepkörnek, vagy az egészségügyi, vagy akár a gazdasági, oktatási tényezőnek funkcionális vonatkozásban? Mivel a vizsgálat alapja a komplex funkcionális szemlélet – nem kiemelve csupán egy tényezőt –, így a tényezők esetében sem alkalmaztam súlyozást. Az 1. táblázat felsorolt tizenkilenc mutató közül néhány külön magyarázatra szorul. Tartom azon álláspontomat, hogy a mutatók többsége a városiasodottság mértékét kívánják reprezentálni, azonban olyan mutatók is helyett kaptak a módszertani modellben, amelyek sokkalta inkább következménye a városibb létnek mintsem feltétele. Gondolok itt az írni olvasni tudók arányára, vagy a nyershalálózási rátára. Ezek nem feltétlenül a klasszikus városhierarchia mutatók közé tartoznak, már ha vannak ilyenek. Sokkalta közelebb állnak ezen mutatók az életminőség, fejlettség megközelítéséhez.¹³⁶ Azonban bizonyos átfedés lehet, és van is a két megközelítés között, ezt alátámasztotta egy korábbi vizsgálatom korrelációs vizsgálata.¹³⁷ Továbbá izgalmasnak tartom ezen mutatók bevonását olyan szempontból, hogy az oktatási és az egészségügyi tényező/szerepkör esetében tetten érhető az ok és az okozat is ezek által.

---

¹³⁶ Szilágyi 2018c.

¹³⁷ Bán 2020, 122–123.

1. táblázat. A városhierarchia-vizsgálat során felhasznált tényezők és mutatók összesége

Tényezők	Mutatók		Mértékegység	Vonatkozási idő	Adatforrás
Demográfiai	M1	Települések lakónépessége	fő	1910, 1930	MSK Ús 83., ¹³⁸ MSK Ús 86. kötet ¹³⁹
Közigazgatási	M2–M7	Közigazgatási funkcióval rendelkező intézmények ¹⁴⁰ megléte	db	1913, 1930	Helységnévtár 1913, ¹⁴¹ Helységnévtár 1930 ¹⁴²
Gazdasági	M8	Települések kamarai ügyvédjeinek jelentőségöbblete	fő	1910, 1930	Tiszti Cím- és Névtár 1911, ¹⁴³ Tiszti Cím- és Névtár 1931 ¹⁴⁴
	M9	FHTT település-szintű adó egy főre jutó értéke	korona, ¹⁴⁵ pengő	1908, 1910, 1934	gistory.hu; ¹⁴⁶ TMTE adatbázis ¹⁴⁷

¹³⁸ MSK Ús 83. kötet. Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Kovács Alajos (előszó), Mozolovszky Sándor (bev.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 83. köt. – Budapest, 1932. – XXII, 32, 429 p.

¹³⁹ MSK Ús. 86. kötet. Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok. Községek és külterületlakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Kovács Alajos (előszó), Thirring Lajos (bev.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 86. köt. – Budapest, 1934. – XXII, 92, 492 p.

¹⁴⁰ Postahivatal; távbeszélő hivatal; adóhivatal; csendőrs; királyi járásbíróóság és törvénykönyvi hivatal; törvényszék.

¹⁴¹ Helységnévtár 1913, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk.): A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára 1913. Pesti Könyvnyomda Részvény Társaság. Budapest.

¹⁴² Helységnévtár 1930, Várady Károly (szerk.): A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára 1930. Magyar Szent Korona Országai Helységnévtárának kiadóhivatal. Budapest.

¹⁴³ Magyarország tiszti cím- és névtára XXX. Évfolyam. 1911. A Magyar Királyi Kereskedelemügyi miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Királyi Központi statisztikai hivatal.

¹⁴⁴ Magyarország tiszti cím- és névtára XLI. Évfolyam. 1931. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

¹⁴⁵ Az 1910-es korona értékek át lettek váltva inflációarányosan pengőre. Az eljárásról bővebben: Szilágyi 2018c, 312.

¹⁴⁶ GISTa Hungarorum OTKA-K111766 kutatási projekt. Projekt vezető: Demeter Gábor (HUN-REN BTK TTI) <http://gistory.hu/g/hu/gistory/otka>

¹⁴⁷ Történeti Magyarország Területi Egyenlőtlenségei adatbázis, készítette Szilágyi Zsolt.

Tényezők	Mutatók		Mértékegység	Vonatkozási idő	Adatforrás
	M10	Pénzintézetek betétállományának jelentőségtöbblete	korona, pengő ¹⁴⁸	1909, 1930	MSK Ús 35., ¹⁴⁹ NMC 54. évf. ¹⁵⁰
	M11	Vasútállomás megléte	db	1913, 1930	Helységnévtár 1913, Helységnévtár 1930
	M12	Tercier keresők jelentőségtöbblete	fő	1910, 1930	MSK Ús 42., ¹⁵¹ MSK Ús 86. kötet
	M13	Foglalkoztatási ráta ¹⁵²	%	1910, 1930	MSK Ús 42., MSK Ús 86. kötet
Egészségügyi	M14	Gyógyszertárak számának jelentőségtöbblete	db	1910, 1930	Gyógyszerészek Zsebnaptára 1910, ¹⁵³ Gyógyszerészek Évkönyve 1930 ¹⁵⁴
	M15	Kórházi ágyszámok jelentőségtöbblete	db	1908-1912, 1932	Magyarországi Orvosok Cím- és Névtára 1908; ¹⁵⁵ levéltári források; ¹⁵⁶ kórháztörténeti munkák; ¹⁵⁷

¹⁴⁸ Az 1910-es korona értékek át lettek váltva inflációarányosan pengőre. Az eljárásról bővebben: Szilágyi 2018c, 312.

¹⁴⁹ A Magyar Szent Korona országainak hitelintézetei az 1894–1909. évben – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Vargha Gyula (előszó), Fellner Frigyes (közrem.), Tormay Béla (szerk.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 35. köt. – Budapest, 1913. – VIII, 75, 391 p.

¹⁵⁰ Nagy Magyar Compass (korábban Mihók-féle Compass) LIV. évfolyam, I. rész: pénzintézetek. Budapest, 1930.

¹⁵¹ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 1. r. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Vargha Gyula (előszó) – Magyar Statisztikai Közlemények. Ú. S. 42. köt. – Budapest, 1912. – XI, 50, 880 p.

¹⁵² A munkaképes korú lakosság és a keresők aránya. A rendelkezésre álló források alapján 15–60 éves lakossághoz viszonyítva.

¹⁵³ Gyógyszerészek Zsebnaptára 1910 (XXXIX. évf.)

¹⁵⁴ Gyógyszerészek Évkönyve 1930 (Gyógyszerészek zsebnaptára) (LIX. évf.)

¹⁵⁵ Magyarországi Orvosok Cím- és Névtára 1908

¹⁵⁶ Csanád Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1910-ik évről, 1911: 10–11.

MNL FVL IV.405.a. 3. tétel. Főispánhoz intézet alispáni jelentések, 1908. 15.

MNL VaVL IV.405.b. 1228. doboz: Kórházvizsgálati jegyzőkönyvek, 1913. (1914.X.67.)

MNL SzSzBVL IV.411.b. Főispánhoz intézet alispáni jelentés, 1912. 93.

¹⁵⁷ Petz 1929, 278–285; Péczely-Sági-Szutrély 1959, 57; Hornyánszky 1974, 14; Lakatos 1974, 10; Szabó 1974, 57; Fazekas-Vágvölgyi 1990, 15; Kádas 1994, 37; Szilvás 1996, 259; Baranyi-Bartal 1997, 42; Naszádos 1999, 24; Lakatos-Schwarz 1999, 6–8; Müller 2000, 33; Kajtor 2002, 442; Osvai 2002, 54; Mezei 2007, 280; Zelenákné-Zelenák 2007, 202–217; Ágoston 2013, 105–110; Gombás 2016, 189;

Gyulai kórház története:

<https://www.bekesmegye.com/bekes-megye-hirek/a-bekes-megyei-korhaz-első-évtizedeinek-tortenete>

Mosonmagyaróvári Karolina Kórház története:

<http://www.karolinakorhaz.hu/index.php?page=bemutat-korhaztortenet>

Ceglédi Toldy Ferenc Kórház története:

<https://toldykorhaz.hu/?p=2059>

Váci Jávorszky Ödön Kórház története:

http://www.javorszky.hu/wordpress/?page_id=62

Veszprémi Csolnoky Ferenc Kórház története:

<https://csfk.hu/a-korhaz-tortenete/>

Sátoraljaújhelyi Erzsébet Kórház története:

(<https://www.ujhelykorhaz.hu/korhazunk/korhaz-tortenet/>)

Tényezők	Mutatók	Mértékegység	Vonatkozási idő	Adatforrás	
				Magyarországi Gyógyintézetek Évkönyve 1934 ¹⁵⁸	
	M16	Nyers halálozási arányszám ¹⁵⁹	‰	1910, 1930	gistory.hu; TMTE adatbázis ¹⁶⁰
Okta-tási	M17	Írni-olvasni tudók aránya	‰	1910, 1930	gistory.hu; MSK Ús 83. kötet
	M18	Középfokú oktatási intézmények diákszámainak jelentőség-többlete	fő	1910/11, 1932/33	MSK Ús 91. kötet ¹⁶¹
	M19	Felsőfokú oktatási intézmények hallgatói létszám jelentőség-többlete	fő	1909/10, 1929/30	MSÉ Úf 18., ¹⁶² MSÉ Úf 38. ¹⁶³

Demográfiai

Korábbi tapasztalatom alapján a lakosságszám dinamikus alakulása nem feltétlenül alkalmas változó egy ilyen vizsgálat során. Úgy vélem, hogy a lakosságszám változása két időmetszet között alapvetően az adott település prosperitására enged következtetni,¹⁶⁴ viszont a vizsgált periódusban (20. század első harmada) számos olyan tényező fordult elő, amely torzítja ezen értékeket. Gondolok itt többek között a dél-dunántúli régióra, ahol az 1920-as népszámlálási adatokat jelentősen befolyásolta, hogy az első világháborút követően a katonai alakulatok jóval később hagyták el a térséget. Ennek következtében az 1920-as demográfiai adatokat csak később, egy eltérő módszertannal vették fel, így torzult több itteni település adata is. Többek

¹⁵⁸ Magyarország gyógyintézeteinek évkönyve 1934. Kollarits Béla–Joó István–Bajza Géza (szerk.) Magyarország Klinikái és Kórházainak Szövetsége, Budapest.

¹⁵⁹ Ezen mutató értékeit fordítottan vette figyelembe a vizsgálat során, tehát minél alacsonyabb érték annál inkább beszélhetünk egy városiasabb településről.

¹⁶⁰ Történeti Magyarország Területi Egyenlőtlenségek Adatbázisa. Készítette Szilágyi Zsolt (DE BTK TI). Ezúton is köszönöm, hogy rendelkezésemre bocsátotta az adatbázisát.

¹⁶¹ A magyar középiskolák statisztikája az 1932/33. tanévig – Asztalos József (szövegét írta), Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk. és kiad.), Janik Gyula (összeáll.), Kovács Alajos (előszó) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 91. köt. – Budapest, 1934. – 122 p.

¹⁶² Magyar Statisztikai Évkönyv 1910. Ú. F. 18. – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Athenaeum. Budapest, 1911.

¹⁶³ Magyar statisztikai évkönyv 1930. Ú. F. 38. – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Athenaeum. Budapest, 1931.

¹⁶⁴ Mendöl 1963, 488.

között a vizsgált tér vonatkozásában¹⁶⁵ kimagasló növekedés mérhető 1920–1930 között: Baja (+44%), Pécs (+30%), illetve Barcs (+23%) esetében is. Ezentúl a közigazgatási változásokra is érzékeny volt-e változó, erre kiváló példa Gyöngyösszőlős (+108%) esete. Akkoriban Szombathely külvárosaként tartották számon és a két időmetszett között lejátszódó házhelykiosztások révén tömegesen költöztek ki ide a megyeszékhelyről. További gazdasági, közigazgatási tényezők is befolyásolták ezen változó relevanciáját. Felsőgöd esetében (+83%) a parcellázás következtében növekedett meg jelentősen a lakosság szám 1920-ról 1930-ra, míg Csepel (+63%) esetében házhelykiosztás és parcellázás hatására tisztviselők és munkások telepedtek be. De voltak olyan extrém esetek, mint például Szob (+70%) településénél, amikor az adatrögzítés napján a kikötőben tartózkodó hajók nagyszámú személyzete emelte meg a település lélekszámát. Végezetül pedig nem mehetünk el amellett sem, hogy a főváros erős kisugárzása, vagy éppen a magas albérlet- és ingatlanárak miatt növekedett drasztikusan számos Budapest környéki település lélekszáma is (Albertfalva +171%; Rákoshegy +161%; Pestszentlőrinc +159%).

Egy másik lehetséges út a belterületi lélekszám figyelembevétele a demográfiai tényező vonatkozásában. Ezáltal a korábban már említett eltérő hazai településfejlődés által kialakult torzítást lehetne mérsékelni. Ehhez azonban a történeti források nem teljeskörűek. Ugyanis míg 1930-ra elérhetőek a külterületi lélekszámok,¹⁶⁶ addig 1910-re „csak” a 100 fő feletti külterületek kerültek összeírásra.¹⁶⁷ Továbbá úgy vélem, hogy módszertanilag is problémás lehet, ha bizonyos esetekben az összterületet, máskor pedig kizárólag a belterületet vesszük figyelembe.

A fentebb taglalt szempontok miatt döntöttem inkább a lakosság szám statikus és összterületi figyelembevétele mellett (M1). Számos korábbi megközelítés, illetve kutatás bizonyította,¹⁶⁸ hogy erős korreláció figyelhető meg a lélekszám nagysága és az urbanizáltság foka között. Ez főként köszönhető a magasabb lélekszámmal járó nagyobb keresletnek, illetve nagyobb diverzifikáltságnak.

Közigazgatási

A közigazgatási tényezőben hat bináris mutató (0-1) kapott helyet, melyek a közigazgatási funkcióval rendelkező intézmények meglétét mutatják. A korabeli Helységnévtárakból

---

¹⁶⁵ A vizsgálatba bevont 1634 település átlagos lélekszám növekedése 1920 és 1930 között +8,17% volt.

¹⁶⁶ MSK Ús. 83. kötet.

¹⁶⁷ MSK Ús. 42. kötet.

¹⁶⁸ Beluszky–Györi 2005; Mikle 2023, 405–407.

(1913; 1930) rögzítésre került a postahivatal, a távbeszélőhivatal, az adóhivatal, a csendőrőrs, a járásbíróóság, és a törvényszék megléte vagy annak hiánya (M2–M7). Ezen intézmények közigazgatási alapfunkciói megkérdőjelezhetetlenek ekkoriban. Bár tény, hogy a rögzített intézmények egyrészének szerepe nem feltétlenül központi (elterjedésüknél fogva).¹⁶⁹ Gondolok itt a postahivatalra, a távbeszélőhivatalra vagy a vasútállomásra. Azonban az alsóbb szintek vonatkozásában, illetve a kutatás további irányai miatt az alsóbb szinteken ezen bináris mutatók is rendelkezhetnek differenciáló hatással. Módszertanilag fontos volt, hogy ezen bináris (dummy) mutatók egy tényezőben kapjanak helyett (jelen esetben a közigazgatási), és a tényezőn belül kerüljenek összevonásra, nem keveredve a különböző típusú mutatókkal (jelentőségtöbblet, arány, egy főre jutó pengő stb.)

Továbbá jóval több közigazgatási funkciókkal rendelkező intézményt ismerünk a korszakból. Gondolok itt a főszolgabírói hivatalra, a polgármesteri hivatalra, fő- és alispáni hivatalra, ítélőtáblára stb. Viszont a rögzített intézmények megléte tetten érhető 1913-ra és 1930-ra is a helységnévtárakból. Fontos szempont volt még módszertanilag, hogy ezen bináris mutatók egy tényező alá kerüljenek és ne keveredjenek mástípusú (arány, 1 főre jutó, pengő stb.).

Gazdasági

Ezen tényező alá soroltam – a Tiszti cím- és névtárakból – a kamarai ügyvédek számát is (M8), mint számos gazdasági, kereskedelmi eljárás (ingatlanügy, hagyatéki ügy, bírósági ügy stb.) hivatalos személyét. Úgy vélem ezen mutató szintén jól reflektálhat egy városiasabb létre, mivel az ügyvédek száma párhuzamba vonható a közigazgatási, az igazságszolgáltatási, de leginkább a gazdasági ügyek számával.¹⁷⁰ Ezen mutató relevanciáját tovább erősíti mind a 19 mutatóra elkészített korrelációs mátrix. Az ügyvédek jelentőségtöbblete pozitív összefüggést mutat számos egyértelműen a városiasabb létre reflektáló mutatóval (M7: törvényszék megléte; M10: betétállományok jelentőségtöbblete; M15: kórházi ágyszámok; M18: középfokú diákok száma).

A pénzügyi – és egyben gazdasági – mutatók terén releváns megoldásnak mutatkozott a településszintű adók bevonása.¹⁷¹ Szilágyi Zsolt kutatásainak köszönhetően látóterembe került az úgynevezett FHHT-t mutató (M9).¹⁷² Ezzel egyfajta településszintű GDP helyettesítő

---

¹⁶⁹ Beluszky–Győri 2005, 14.

¹⁷⁰ Timár L. 2006, 50–52.

¹⁷¹ Obádovics–Mokos–Kulcsár 2003; vö. Malatyinszki 2010; vö. Garami 2009;

¹⁷² Szilágyi 2018c. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Szilágyi Zsoltnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta az adatokat.

index konstruálható a korabeli adótípusok felhasználásával. Az elsőre ígéretesnek tűnő községi és városi pótdadó azonban erre alkalmatlannak bizonyult. Ennek több oka is van. Először is eltérő számítást használtak a városok, illetve a falvak esetében. Továbbá a pótdadó a községi költségvetésből hiányzó rész pótlására szolgált, ezt a neve is hűen tükrözi. Így előfordulhatott, hogy egyes településeken nem is vetették ki, más településeken pedig az adók nagy százalékát tette ki. Amennyiben nem a pótdadót választjuk, hanem a pótdadó kivetéséhez alapul szolgáló állami adók összegét, már egy lényegesen használhatóbb mutatóhoz jutunk. Az FHTT pénzügyi mutatót Szilágyi Zsolt négy adóalapról hozta létre: földadó, házadó, társulati adó, tantiem adó.¹⁷³ A módszer segítségével lehetőség nyílt a lélekszám bevonása után arra, hogy a vizsgálatba bevont települések 1 főre jutó FHTT értékét megállapítsam. Ezen adatok 1908-ból és 1934-ből érhetők el községi szinten, illetve 1910-ből és 1934-ből városi szinten.¹⁷⁴ Végül a két időmetszetre vonatkozó pénzügyi adatok esetében az eltérő pénznemet is rendezni kellett.¹⁷⁵

Továbbá Gál Zoltán, illetve Beluszky Pál és Győri Róbert munkája alapján¹⁷⁶ a pénztézetek betétállományát vettem alapul (M10). Azonban a betétállomány esetében 1930-ra előtérbe került a Trianon után megfigyelhető fiókosítás. Ennek következtében előfordulhatott, hogy az úgynevezett alfiókok pénzügyi adatai a központi fiókoknál (fővárosi, megyeszékhelyi) kerültek rögzítésre a Compassban. Ezt alátámasztja Gál Zoltán idevágó munkája is.¹⁷⁷ Azonban jelen vizsgálati térben csupán 15 települést¹⁷⁸ érintett ez a pénzügyi adatösszevonás. Fontos kiemelni, hogy ezen települések közül a korábbi vizsgálatom¹⁷⁹ alapján 2 település¹⁸⁰ a

---

¹⁷³ Mind a négy adóforma az ún. tárgyi, vagy hozadékadók csoportjába sorolható. A földadó alá tartozott minden gazdaságilag használható földterület. A földadót a mindenkori kataszteri tisztajövedelm után kellett fizetni. 1930-tól a kataszteri tisztajövedelm 20%-át kellett földadó néven befizetni (pengőben), 1910-ben a 23,2%-át (koronában). A házadó tárgya minden lakóház és más állandó jellegű épület, amelynek a falazata a földben vagy a földön nyugszik. A házadót az előző év bérjévedelme után vetették ki. Az adó mértéke községenként (14%), városonként (16%) és fővárosonként (17%) eltérő volt. Társulati adót szinte valamennyi hazai gazdasági, kereskedelmi, szolgáltatói tevékenységet folytatott társulásnak fizetni kellett. Az adóalap az előző üzleti év adóköteles nyeresége volt. A társulati adó kulcsa nem egységes. Nem az adott vállalt teljes nyereségére, hanem rétegesen emelkedik, azaz lépcsőzetes. A tantiem adó egy különadó volt, amely a társulatok vezető beosztású alkalmazottaira vonatkozott. A tantiem adó alapja az alkalmazottak bérezése. Lásd bővebben: *A cselekvés iskolája. IV. évf. (1935–36. tanév)*. (1936) Kratofil Dezső

¹⁷⁴ Magyarország községeinek háztartása 1908. évben. Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 39. kötet (MSK Ús 39.); Magyarország városainak háztartása 1910. évben. Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 58. kötet (MSK Ús 58.); Magyarország községeinek háztartási viszonyai az 1934. évi községi költségelőirányzatok szerint. Magyar Statisztikai Közlemények 93. kötet (MSK Ús 93.)

¹⁷⁵ A pengőre történő átváltás inflációarányos számításának menetét lásd: Szilágyi 2018c, 312.

¹⁷⁶ Gál 1997; 2006. vö. Beluszky–Győri 2005.

¹⁷⁷ Gál 2020, 119.

¹⁷⁸ Sashalom, Celldömölk, Nagytétény, Adony, Edelény, Rákosszentmihály, Dunaharaszti, Sárbogárd, Lenti, Lengyeltóti, Alag, Rétság, Tiszaföldvár, Mezőkovácsháza, Üllő.

¹⁷⁹ Bán 2020, 93–146.

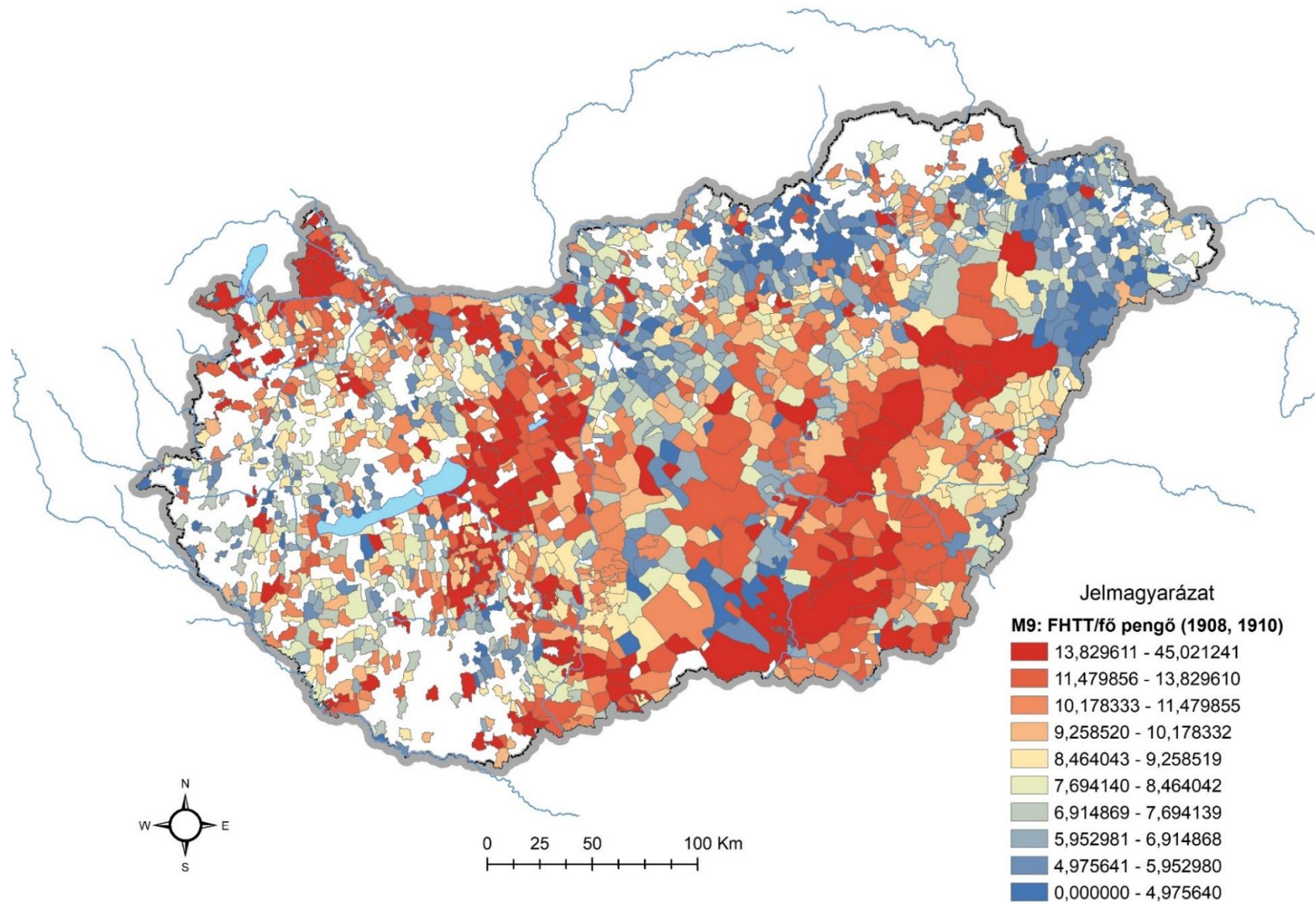
¹⁸⁰ Mezőkovácsháza, Üllő.

kisvárosi szintet sem érte el, a másik 13 település¹⁸¹ pedig a kisvárosi szinten kapott helyet. Ezért úgy döntöttem, hogy felhasználom ezen adatokat a munkám során. Jelen pénzügyi adatok jelentősége abban is megmutatkozik, hogy 1874-től 1944-ig minden évre publikálták őket településszinten, így a vizsgálat két időmetszetére is elérhetőek.¹⁸²

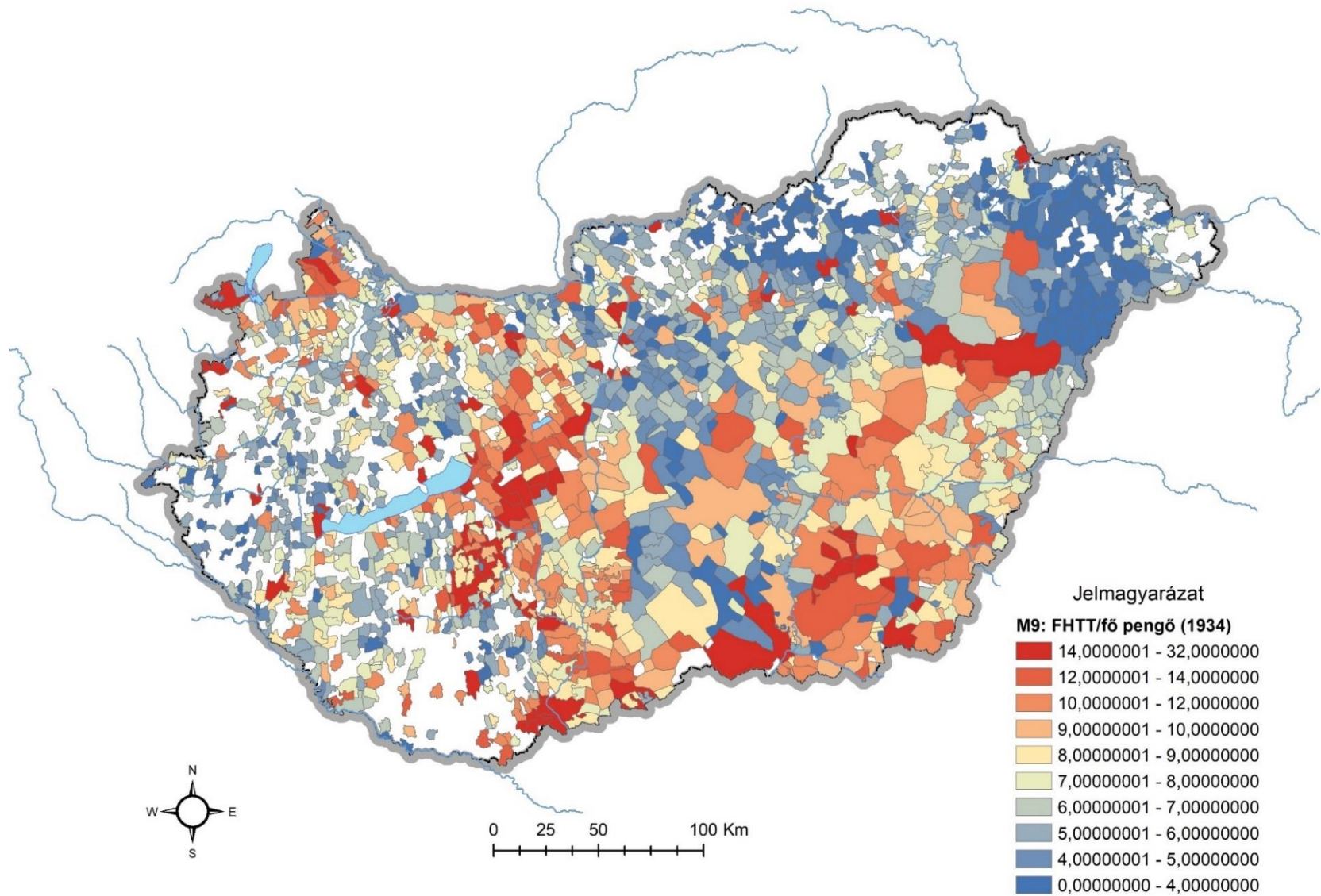
---

¹⁸¹ Sashalom, Celldömölk, Nagytétény, Adony, Edelény, Rákosszentmihály, Dunaharaszti, Sárbogárd, Lenti, Lengyeltóti, Alag, Rétság, Tiszaföldvár.

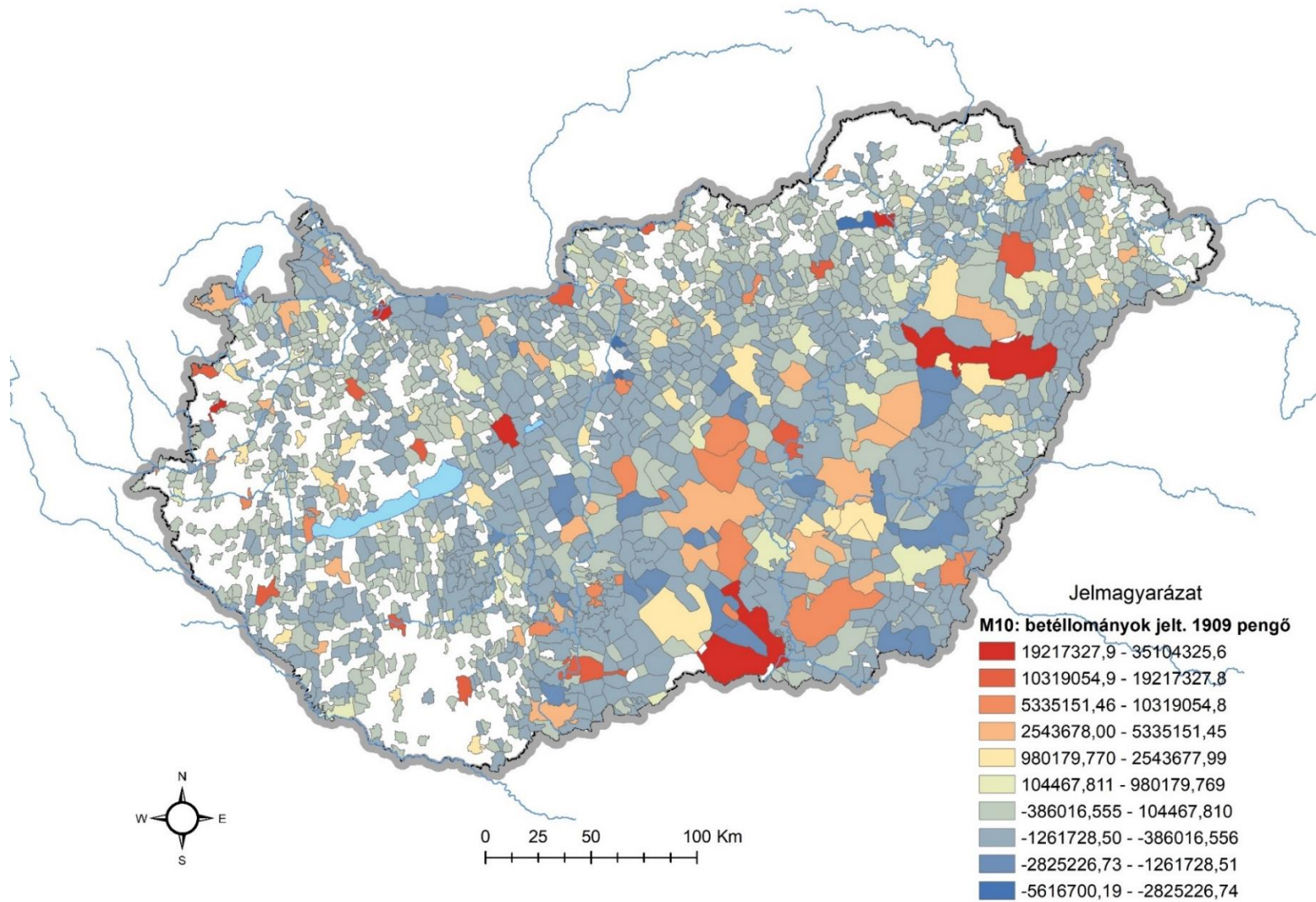
¹⁸² Mihok-féle Magyar Compass 1910/11 XXXVIII. évfolyam I. rész: Pénzintézetek; Nagy Magyar Compass 1930-1931 LIV. évfolyam I. rész pénzintézetek, Galánthai Nagy Sándor

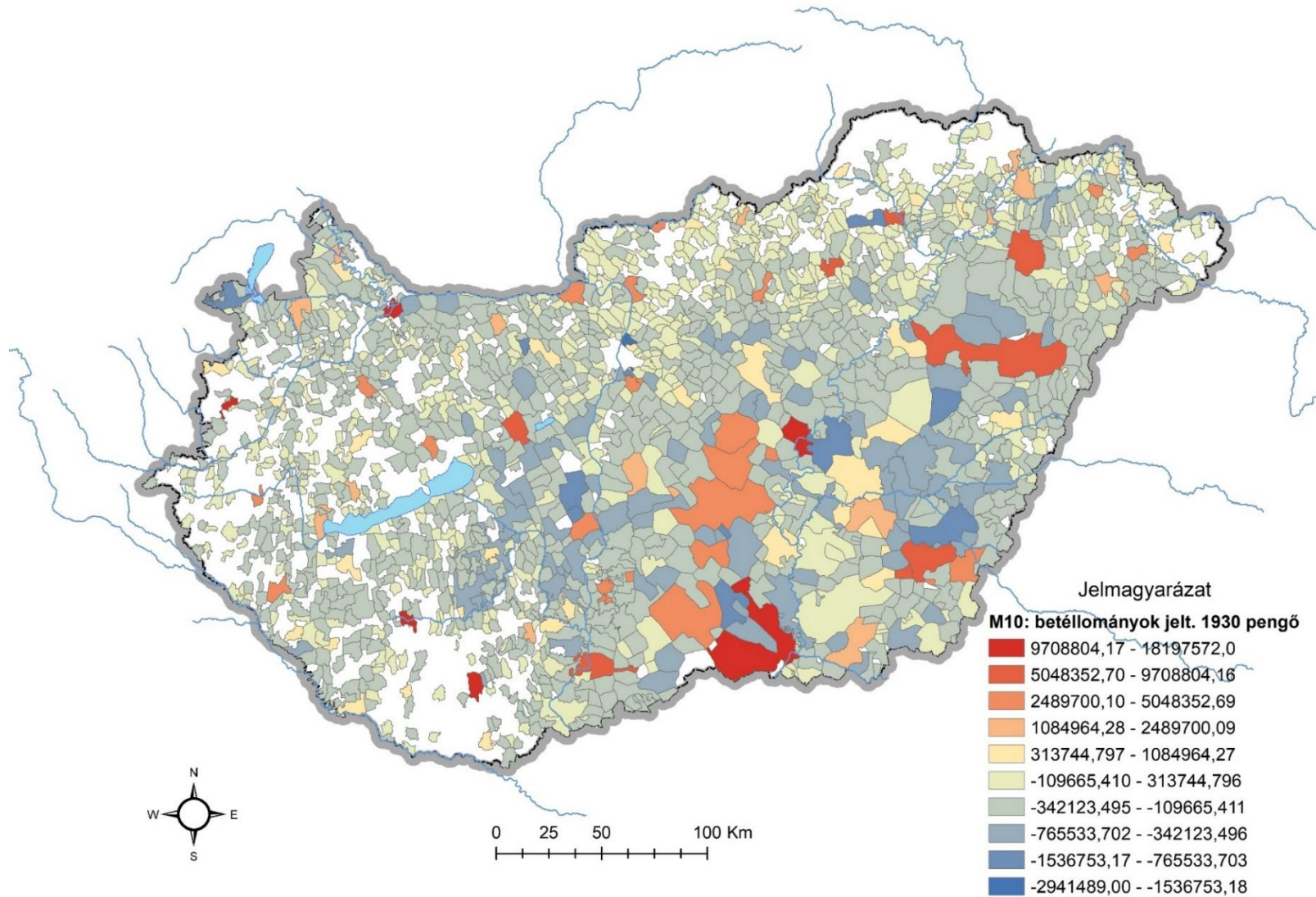
2. térkép. Az FHTT pénzügyi mutató (M9) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1908 és 1910

3. térkép. Az FHTT pénzügyi mutató (M9) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1934

4. térkép. A betéllományok jelentőségtöbbletének (M10) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1909 (mértani intervallum osztályozási eljárás)

5. térkép. A betéllományok jelentőségűbbletének (M10) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930 (mértani intervallum osztályozási eljárás)

Továbbá a Helységnevtárakból (1913; 1930) került rögzítésre a településeken működő vasútállomás¹⁸³ megléte is (M11). Ekkoriban már a vasútállomás a gazdasági jellege mellett a személyszállítási feladata is megjelent, illetve a kultúra, a technika, a tudás stb. közvetítése. Ennek háttérében többek között az áll, hogy az első világháborúra a vasúthálózat fő- és mellékvonalai lényegében elkészültek, illetve az 1889-ben bevezetett zónatarifa¹⁸⁴ által jelentősen megnövekedett az igény a személyszállításra is.¹⁸⁵ (Egy esetben fedezetem fel hibát az 1930-as helységnevtár ezen adataiban, miután a kötet szerint Zalaegerszegen nem található vasúti megállóhelyet, sem vasútállomás. Viszont más forrásokból biztosan állíthatjuk, hogy rendelkezett Zalaegerszeg vasútállomással 1930-ban.¹⁸⁶)

A gazdasági tényezők közé soroltam a korabeli gazdasági szerepkörrel rendelkező foglalkoztatási mutatókat is. A foglalkoztatási adatok összegyűjtéséhez a statisztikai közlemények ide vonatkozó kötetei¹⁸⁷ nyújtottak segítséget, amelyben a településekhez kapcsolódó foglalkoztatási ágak, főcsoportok adatai találhatóak meg a keresők és az eltartottak tekintetében községsoros formában. A statisztikai közleményekben található főcsoportokat a recens geográfia által elfogadott alapvető gazdasági szektorokba soroltam az alábbi módszer alapján.¹⁸⁸ A mutató jelentősége abban nyilvánul meg, hogy pontosan be lehessen kategorizálni a korabeli terciér szektor keresőit. Továbbá a szolgáltatások jelentőségtöbbletét, azaz a terciér szektor vidékre jutó hányadát (M12). Ennek háttérében az a tézis állt, amely szerint a terciér szektor a városi funkciók alapvető hordozója.¹⁸⁹ A jelentőségtöbblet a Beluszky-féle „leltározó” eljárás¹⁹⁰ egyik meghatározó módszertani eleme, amely azon alapszik, hogy a város a vidék ellátója. Tehát a központi szerep a saját lakosságának vagy az adott vidéknek nyújtott „többlet” szolgáltatásoktól

---

¹⁸³ Összefoglalóan vasútállomás néven hivatkozok együttesen a vasútállomásra és a vasúti megállóhelyre.

¹⁸⁴ A zónatarifa rendszere Baross Gábor javaslata által került elfogadásra. Az alapja az volt, hogy meghatározott távolságokhoz kötötték a jegyárakat, ezáltal bizonyos tarifájú zónák jöttek létre. Az új tarifarendszer által jelentősen lecsökkentek a rövidtávú utak díjai, illetve a hosszútávú utak díjai sem emelkedtek egy bizonyos távolság (225 km) felett. Bővebben lásd: Frisnyák Zs. 2013, 5–20.

¹⁸⁵ Frisnyák Zs. 2013, 6–8.

¹⁸⁶ <http://www.vasutallomasok.hu/allomas.php?az=zleg> (letöltés: 2024.06.20.)

<https://vasutallomasok.hu/terk/varm/zala.jpg> (letöltés: 2024.06.20.)

¹⁸⁷ Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 86. köt. II. rész. Bp., 1934. XXII, 92, 492 p. (Továbbiakban: MSK Ús. 86.II.) MSK Ús 48. kötet

¹⁸⁸ 1930-ra a primer szektorba kerültek az őstermelés csoport keresői, a szekunder szektorba az bányászat és kohászat; ipar; napszámosok k.m.n (különösebb megnevezés nélkül) keresői, a terciér szektorba soroltam a kereskedelem és hitel; közlekedés; közszolgálat és szabadfoglalkozások; véderő; házcselédek keresőit és végül a negyedik, az úgynevezett egyéb csoportot, pedig a nyugdíjasok, tőkepénzesek stb.; egyéb és ismeretlen foglalkozásúak keresői alkották. 1910-re a primer szektorba került a mezőgazdaság és kertészet, illetve az őstermelés egyéb ágai. A szekunder szektorba a bányászat és kohászat; az ipar; és a napszámos kategória keresői kaptak helyet. Az 1910-es terciér szektorba kerültek besorolásra a kereskedelem és hitel; a közlekedés; a közigazgatás és szabadfoglalkozásúak; a véderő; és a házi cselédek keresői. Az egyéb kategóriát alkotta az egyéb és ismeretlen foglalkozások csoportja. Lásd: Szilágyi 2012, 111.

¹⁸⁹ Timár L. 1988, 88.

¹⁹⁰ A leltározó módszerről bővebben lásd: Beluszky 1966b, 331–335;

függ. Ezt a módszert használta a dél-németországi kutatása¹⁹¹ során Walter Christaller is. Az elmélet népszerűsége mellett azt is érdemes megemlíteni, hogy maga a módszer bizonyos esetekben torzíthat, ezért kellő óvatossággal érdemes alkalmazni. Az elmülethez tartozó képletből¹⁹² kiindulva megállapíthatjuk, hogy a településhez tartozó „saját” lakosság is a vonzáskörzet részét képezi, éppen úgy, mint a közigazgatási határokon kívül eső terület lakossága. Ezáltal célszerű a település lélekszámával együtt felhasználni ezt a módszert.¹⁹³ Ezt követően minden vizsgálatba bevont település esetében megállapításra került a tercier keresők aránya az összekeresőkhöz viszonyítva. Ezáltal egy alapvető hipotézis vizsgálata is lehetővé vált, miszerint minél nagyobb arányban dolgoznak a felállított tercier szektorban egy adott település keresői, annál városiasabb az adott helység.¹⁹⁴

A korabeli foglalkoztatási ráta (M13) vizsgálatához a települések kereső lakosságán túl a lakosság korcsoportarányának bevonása is szükséges. A népszámlálási kötetek korcsoport beosztásai alapján a 15–59 éves korosztály tűnt erre a legmegfelelőbbnek. A választott korosztályhatárokat a recens geográfia módszereit felhasználva jelöltem ki a források elérhetőségét is figyelembe véve. Ezen változó esetében abból indultam ki, hogy minél magasabb egy település foglalkoztatási rátája, annál inkább tölthet be központi szerepkört az adott térségben. A magas foglalkoztatási arány nagy valószínűséggel magasabb gazdasági, társadalmi funkciókkal is párosul. Mivel a vizsgált periódusban még nem volt számottevő jelenség az ingázás, így ezen változó segítségével az adott település munkahely ellátása is kirajzolódhat. Így jött létre a korabeli foglalkoztatási ráta valamennyi vizsgálatba bevont település esetében a két időmetszetre. Ezen mutatóhoz a foglalkozási főcsoportokat és a korcsoportok megoszlását településszinten összegző napszámlálási kötetek¹⁹⁵ nyújtottak segítséget.

Egészségügyi

Az egészségügy vonatkozásában¹⁹⁶ rögzítettem a vizsgált településeken működő gyógyszerárak számát (M14) a Gyógyszerészek Évkönyvéből (korábban Gyógyszerészek

---

¹⁹¹ Christaller 1933.

¹⁹² Jelentőség-többlet képlet (K): $K = F_v - L_v \cdot F_m / L_m$; F_v : a vizsgált település kereskedelmi forgalma; F_m : a vizsgált terület kereskedelmi forgalma; L_v : a vizsgált település lakosság száma; L_m : az vizsgált terület lakosság száma

¹⁹³ Beluszky–Győri 2005, 97–99.

¹⁹⁴ Timár L. 1988, 88.

¹⁹⁵ A települések korcsoportmegoszlása 1910 és 1930: MSK ÚS 83. és MSK ÚS 42. kötet. A települések keresőinek száma 1910 és 1930: MSK ÚS. 86. és MSK ÚS 48. kötet.

¹⁹⁶ Ezen a ponton szeretném megköszönni Mudrák József tanácsait és segítségét a források felkutatásában.

Zsebnaptára).¹⁹⁷ Így bekerült az adatbázisba valamennyi vidéki patika 1930-ból és 1910-ből is. Magyarországon ekkoriban a gyógyszertárakat öt típusba¹⁹⁸ sorolták attól függően, hogy milyen jogon birtokolhatta azt valaki.¹⁹⁹

Szintén az egészségügyi tényezőkön belül első körben a kórházak számának rögzítésére fókuszáltam. Ezáltal a korra jellemző valamennyi típusú kórház²⁰⁰ számát rögzítettem településenként a Magyarország Orvosainak Évkönyve és Címtára (MOÉC) alapján. Azonban ekkoriban gyakran a néhány betegágygal rendelkező egészségügyi ellátásra szakosodott intézményeket is a kórházak közé sorolták. Az 1931-es MOÉC alapján ide tartozott többek között a Nagymányokon található bányakórház 4 ágygal, az Ajkai Bányatársaság kórháza 7 ágygal, a Rácalmási Közkórház 8 ágygal, és a Tatai Uradalmi Menhely 8 ágygal is. Ennek következtében módszertanilag jobbnak találtam, ha nem csupán az intézmények meglétét/számát vonom be a vizsgálatba, hanem az ennél pontosabb képet adó kórházak mennyiségi indexét. Jelenesetben a kórházi ágyszámokat²⁰¹ (M15). Ezen adatok a már fentebb említett évkönyv 1931-es és 1908-as kiadásában elérhetőek, sajnos nem minden kórház esetében. Hosszas utánajárást követően sikerült 1932-re vonatkozó ágyszámadatokat találnom. Ugyanis az 1931-ben megalakult Magyarország Klinikáinak és Kórházainak Szövetsége elindította a Magyar Kórház c. havonta megjelenő szakfolyóiratát, amelyben többször is felvették a hazai gyógyintézetekre kiterjedő, országosszintű statisztikai gyűjtés esedékességét. Ez végül 1934-re valósult meg, Magyarország Gyógyintézeteinek Évkönyve 1934 címmel. (Azonban az ebben található adatok az 1932-es évvégi állapotokat tükrözik, ugyanis a gyógyintézetekre vonatkozó adatszolgáltatás erre az időpontra vonatkozott.) 1910-es esztendőre már összetettebb volt a kép, mivel a korábban említett orvosok évkönyve 1910-re nem elérhető csak 1908-ra (de ott sem volt minden kórház esetében feltüntetve az ágyszám), így igyekeztem 1908-as adatokat keresni, ami részben sikerült is mivel a Magyar Statisztikai Évkönyv Ú.F. XVI. évfolyama 1908-ra tartalmaz ilyen

---

¹⁹⁷ Az évkönyvek digitális formában az alábbi linken érhetőek el:

<https://www.gyogyszerestortenet.hu/gyogyszereszek-evkonyve/> (letöltve: 2022. 05. 16.)

¹⁹⁸ Gyógyszertár típusok: reáljogú, személyjogú, fiók, házi, kézi gyógyszertár.

¹⁹⁹ Személy jogú gyógyszertár esetében a személyes üzleti a jog minden esetben a jogosítvánnyal (oklevéllel) bíró gyógyszerész személyéhez volt kötve, így az el nem adható, nem adományozható volt. A gyógyszerész halálával megszűnt (hagyatéki eljárás részét nem képezheti), csak a haszonélvezet szállt az örökösökre. Ezzel ellentétben a reáljogú gyógyszertárak tulajdonjoga képezheték a hagyatéki eljárás, továbbá adás-vétel részét is. Házi gyógyszertárnak ekkoriban a nem nyilvános patikákat nevezték. Főként valamely intézethez köthető gyógyszertárakat soroltak ide. A kézi gyógyszertárak hasonlóan, mint napjainkban a két világháború között is valamely orvoshoz, szakorvoshoz voltak kötve, annak érdekében, hogy a lakosság azon részéhez is el tudjon jutni az egészségügyi ellátás, akik viszonylag távol estek térben a nyilvános gyógyszertáraktól. Végezetül a fiókgyógyszertárak valamely nagyobb patika alfiókjaiként üzemeltek.

²⁰⁰ Az évkönyv alapján az alábbi kórház típusokat különböztetjük meg 1930-ban: állami kórház, közkórház, járványkórház, katonai kórház, felekezeti kórház, alapítványi kórház, magánkórház.

²⁰¹ A kórházi ágyszám alatt a különböző típusú kórházak és klinikák ágyszámait értem. Ezeket következetes módon kórházi ágyszámoknak hívom a továbbiakban.

adatokat, igaz csak törvényhatóságokként. A hiányzó ágyszámadatokat levéltári forrásokból, egészen pontosan alispáni jelentésekből és kórháztörténeti monográfiákból gyűjtöttem össze. Ezen adatok a többféle forrás és a változó időmetszet (1905–1912) miatt bizonytalanságra adhat okot, azonban a szakirodalom²⁰² alapján fontosnak tartottam e mutató megtartását és alkalmazását.

Ezen tényezőkön belül az utolsó mutató a nyershalálozási arányszám volt (M16). Pontosabban a vizsgálati időpontokat megelőző tíz évre vonatkozó (1921–1930; 1901–1910) nyershalálozási arányszám²⁰³ mint születéskor várható élettartamot helyettesítő proxy mutató.²⁰⁴ Mivel a vizsgált tér (1625 település) a hazai városhierarchia-vizsgálatok vonatkozásában igen széles, így törekedtem tényezőként legalább egy olyan mutatót alkalmazni, amely valamennyi településre elérhető, így differenciálva az alsóbb szinteket is.²⁰⁵ Ezért is döntöttem ezen mutató felhasználása mellett. Az 1930-ra vonatkozó adatokat Szilágyi Zsolt által készített TMTE adatbázisból, az 1910-es adatokat pedig Demeter Gábor vezetésével elkészült gistory.hu-n fellelhető adatbankból merítettem. Ezúton is köszönöm, hogy rendelkezésemre bocsátották az adatokat.

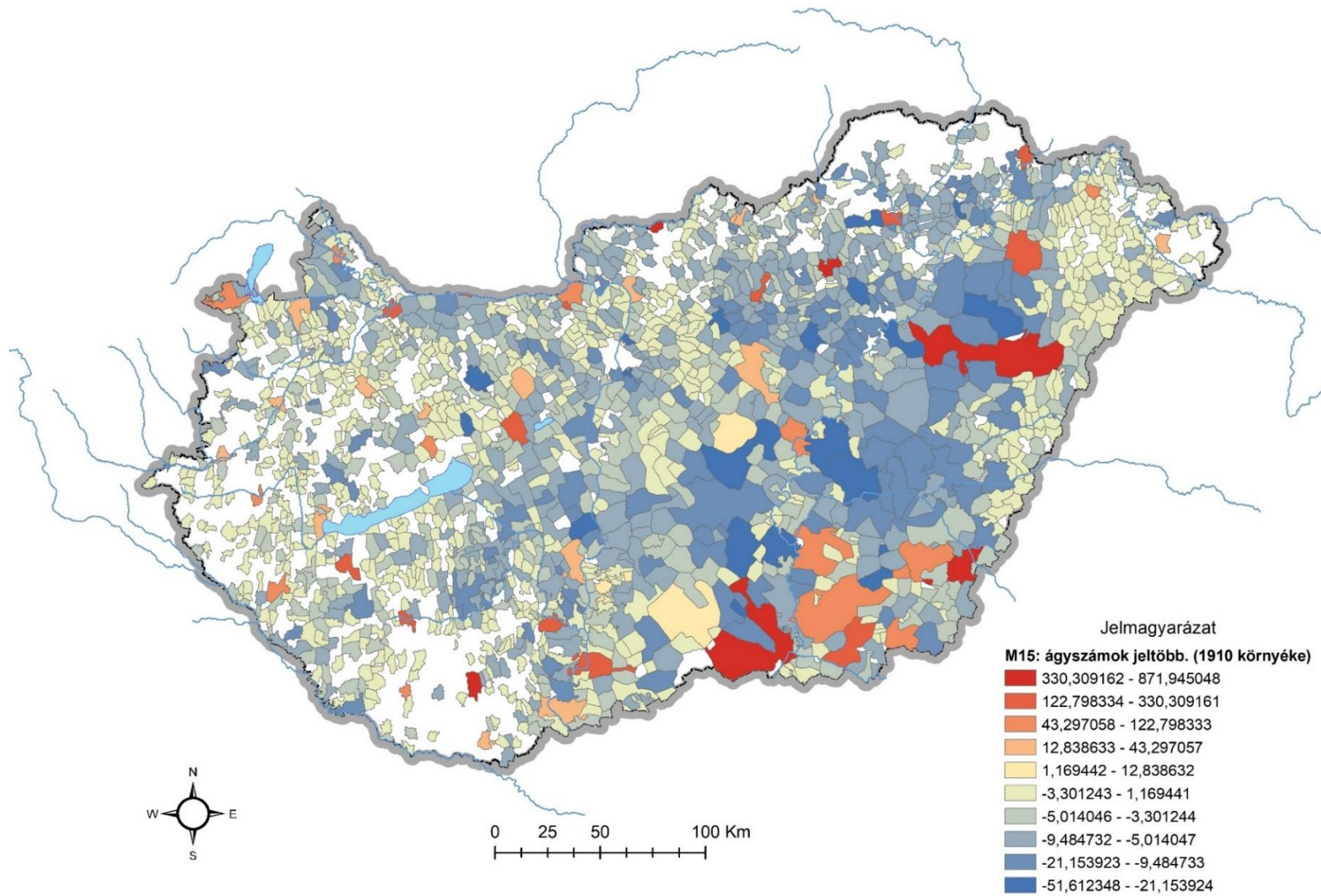
---

²⁰² Smailes, 1944. vö. Hall–Marshall–Lowe 2001. vö. Beluszky–Győri 2005.

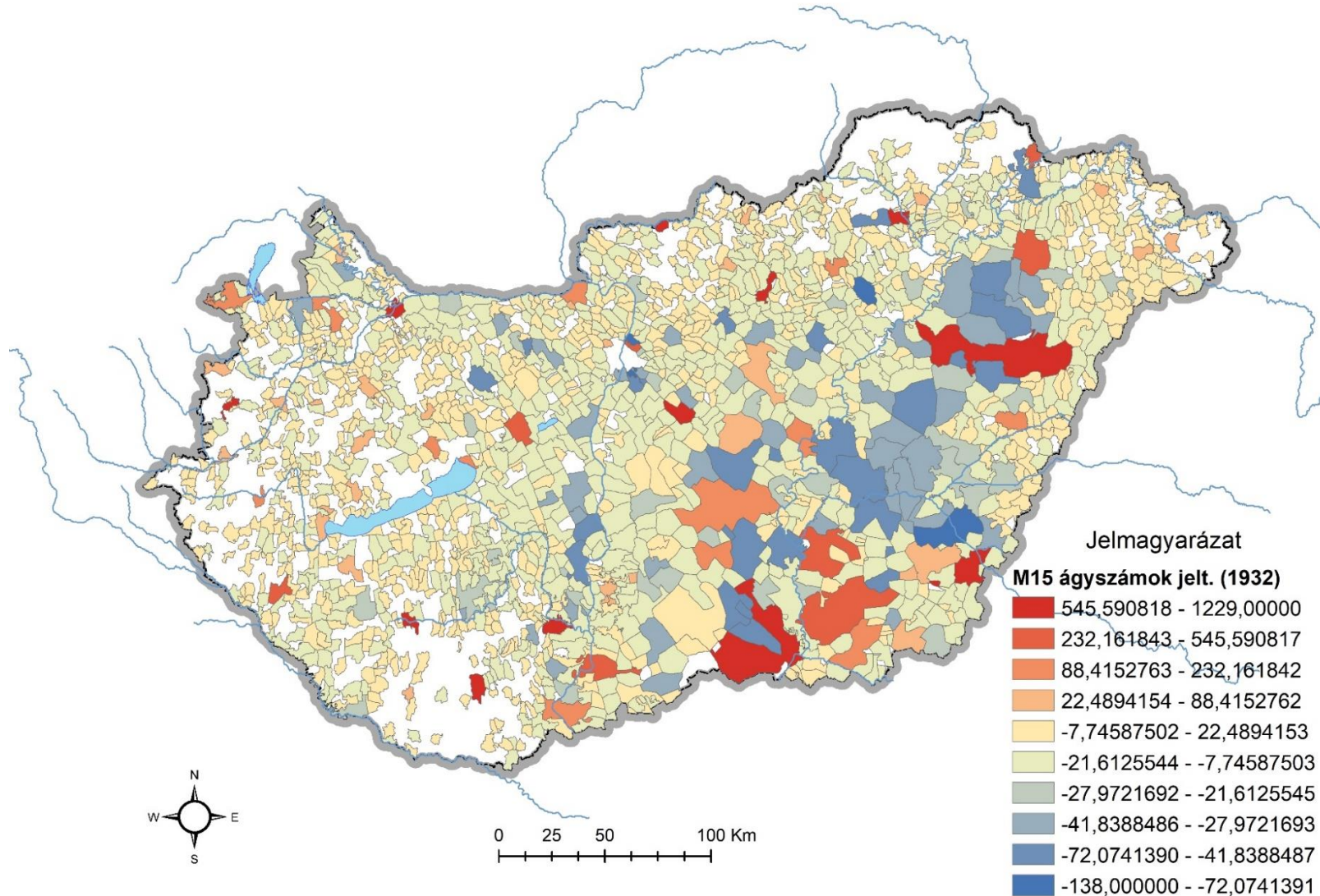
²⁰³ A halálozási ráta (nyers halálozási arányszám) kiszámítása jelen esetben a következő. 1901-1910, illetve 1921-1930 közötti halálozások évi átlaga az 1910-es, illetve az 1930-as népességhez képest. Mértékegysége: ezrelék. A tízéves átlagokkal elkerülhetővé válik egy-egy kiugró értékű év (járvány, háború stb.) torzító hatása.

²⁰⁴ A mutatóról bővebben: Szilágyi 2018c, 266–272.

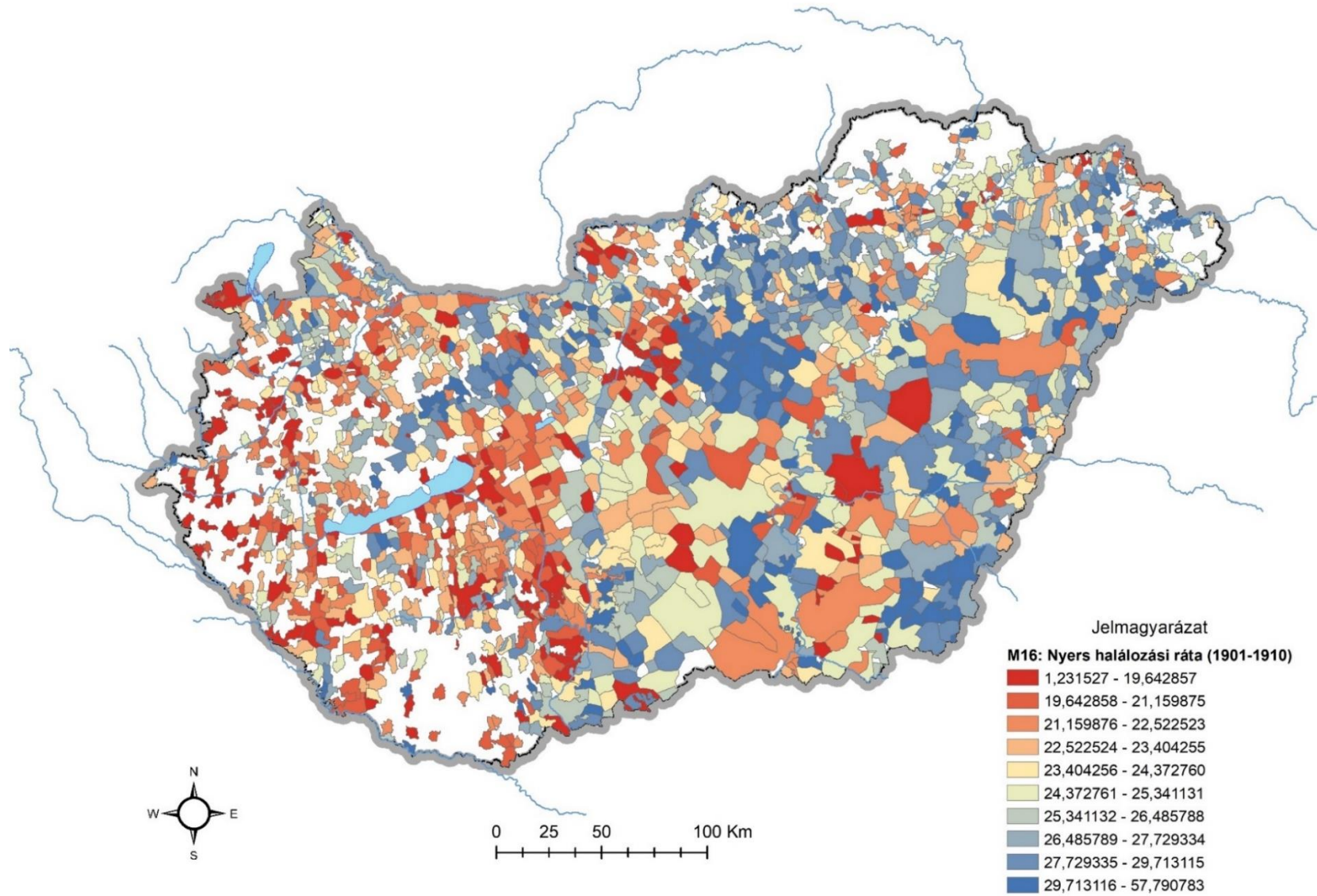
²⁰⁵ Szilágyi Zsolt 20. század elsőharmadára vonatkozó életminőségi vizsgálata rámutatott arra, hogy a várható élettartammal és csecsemő hallandósággal is korrelál a nyershalálozási arányszám. Részletesen lásd Szilágyi 2018c, 268–269.

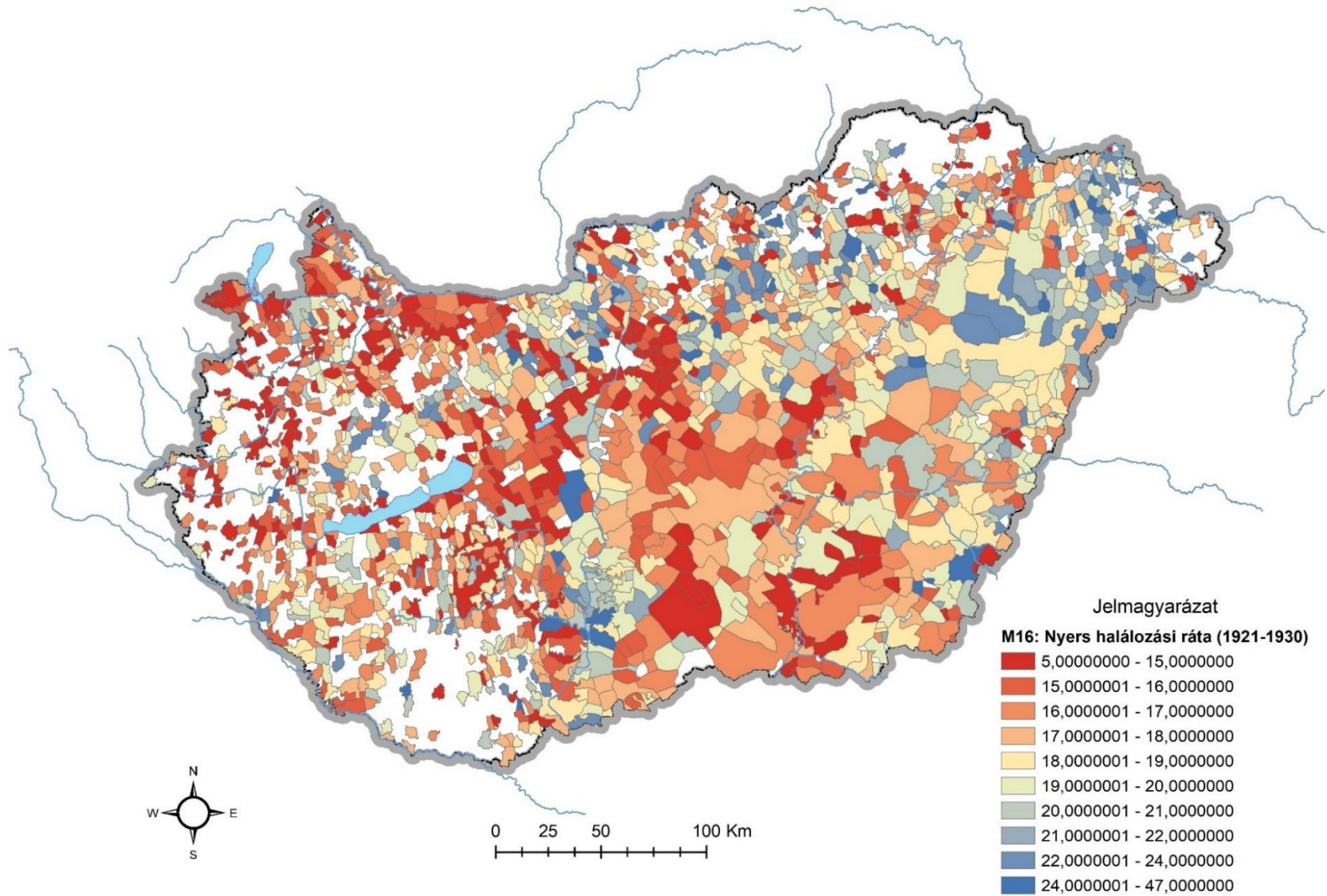
6. térkép. A kórházi ágyszámok jelentőségtöbbletének (M15) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910 körül (mértani intervallum osztályozási eljárás)

7. térkép. A kórházi ágyszámok jelentőségtöbbségének (M15) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1932 (mértani intervallum osztályozási eljárás)

8. térkép. A nyers halálozási mutató (M16) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1901–1910

9. térkép. A nyers halálzási mutató (M16) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1921–1930

Oktatási

Az oktatási szektor (alapfokú-középfokú-felsőfokú intézmények) önmagában is hierarchikus, tehát jól illeszkedik a vizsgálat céljához. Az oktatási tényező vonatkozásában eleinte az írni-olvasni tudók arányából (a 6 éves és annál idősebb lakosság vonatkozásában) indultam ki. Bár tény, hogy 1930-ra már közel sincs akkora differenciáló ereje, mint 1910-re, azonban a mutató erőssége, hogy valamennyi településre elérhető mindkét időmetszetben, illetve az alsóbb szintek vonatkozásában még differenciáló szereppel is bírhat. Tehát annak érdekében, hogy az alsó szintek települései is láthatóvá váljanak az oktatási tényezőkön belül, az írni-olvasni tudók arányát is beemeltem a vizsgálatba (M17).

Ezt követően a településeken található középfokú intézmények típusait vizsgáltam meg, ami által kiderült, hogy rendelkezik-e az adott település középfokú intézménnyel, ha igen, akkor az adott hierarchiaszinten mekkora a „választék”. Minél szélesebb választékkal, minél inkább specializálódott intézményekkel van felruházva egy helység, annál magasabb hierarchiaszintet képvisel az adott funkcionális vizsgálatban.²⁰⁶ Mind a fiú, a leány és a koedukált polgári iskolák száma is rögzítésre került településszinten. A vizsgálat előrehaladtával és a források értelmezése során egyre inkább megfogalmazódott bennem, hogy relevánsabb lenne, ha az intézmények választékán túl azok volumenét is vizsgálat alá vonnám. Ha csak az intézmények meglétét venném alapul, akkor a különböző diákszámokkal rendelkező oktatási intézmények volumene láthatatlan maradna. Tehát egyenértékűvé tenném a néhány fővel rendelkező középiskolákat a több száz diákkal rendelkezőkkel. (Hasonlóan a kórházak esetében.) A statisztikai közlemények idevágó kötetéből²⁰⁷ rögzítésre került az 1910/11 és az 1932/33 tanév középfokú²⁰⁸ diákszámait településenként (M18).

A középszint után következett a felsőfokú szint.²⁰⁹ Tény, hogy 1930-ban négy városban (Budapest, Debrecen, Szeged, Pécs),²¹⁰ míg 1910-ben csupán a fővárosban volt jelen egyetem (a trianoni határokon belül). Azonban egyéb intézmények is részét képezték a korabeli

---

²⁰⁶ Beluszky–Győri 2005, 93–94.

²⁰⁷ MSK Ús. 91. kötet

²⁰⁸ A statisztikai kötet alapján az alábbi intézmények kerültek besorolásra a középiskolák csoportjába: gimnáziumok (állami, községi, felekezeti); reálgimnázium (állami, magán, egyesületi, felekezeti); reáliskola (állami, községi, egyesületi); leánygimnáziumok (állami, községi, felekezeti, egyesületi); leányliceum (állami, községi, felekezeti, egyesületi, magán). Amelyik időmetszetre vonatkozóan még/már nem létezett az adott oktatási intézményfajta, ott egyértelműen nulla értéket kapott valamennyi település.

²⁰⁹ MSÉ Úf. 1910.; MSK Ús. 88. kötet

²¹⁰ Romsics 2010, 183.

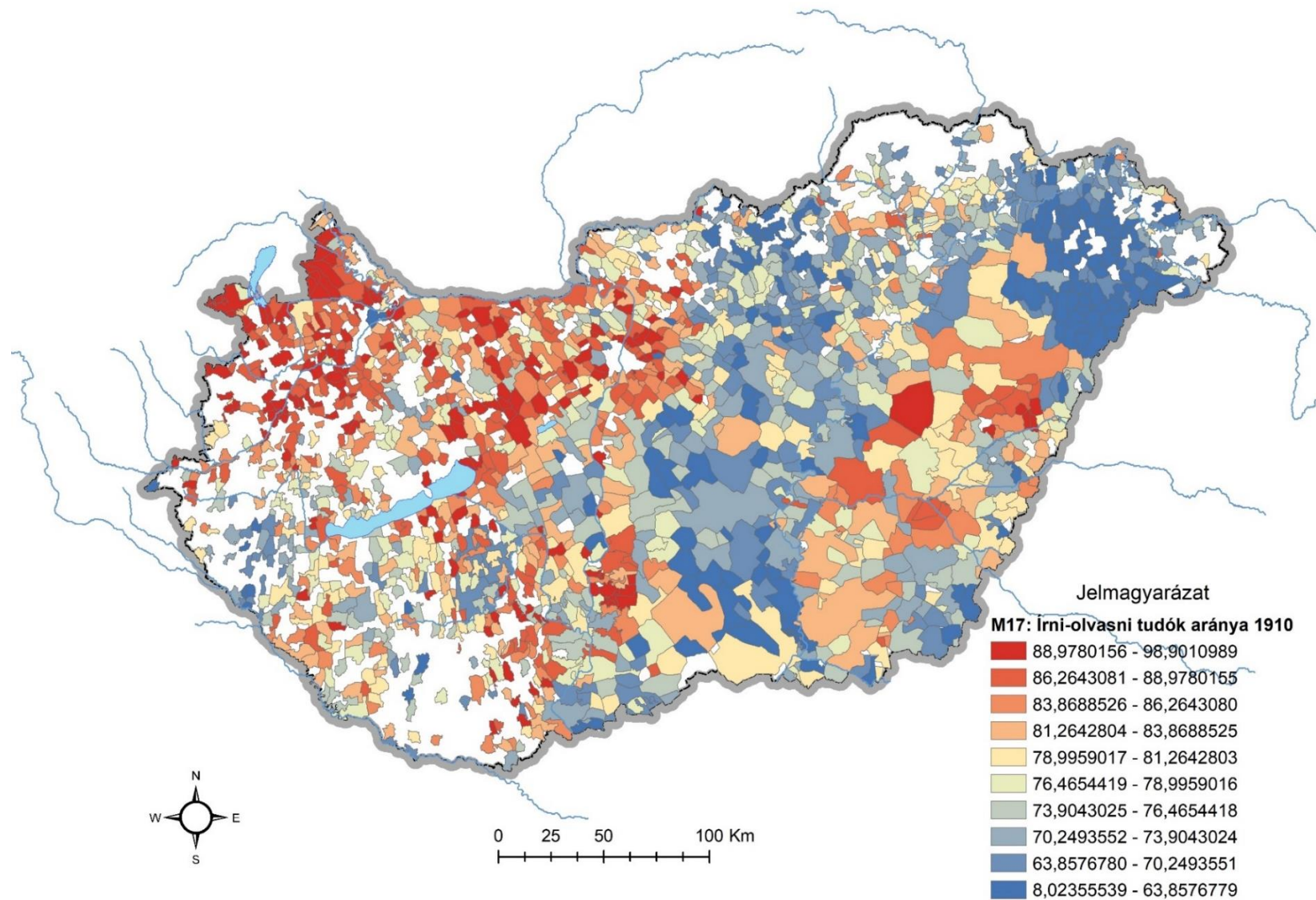
felsőoktatási szintnek.²¹¹ Úgy vélem, hogy a hálózat felső szintjein fontos szereppel bír egy országos, de minimum regionális vonzáskörzettel rendelkező intézmény figyelembevétele. Ugyanakkor a középfokú intézményekkel és az írni-olvasni tudók arányával kiegészítve releváns képet kaphatunk az oktatási helyzet alakulásáról a két időmetszet vonatkozásában. Az oktatási intézmények pontos felsorolása elérhető a Tiszti cím- és névtár ide vonatkozó kiadványaiban.²¹² Felsőfokú intézmények hallgatói létszáma (M19) pedig a korabeli statisztikai kiadványokból²¹³ nyerhető ki.

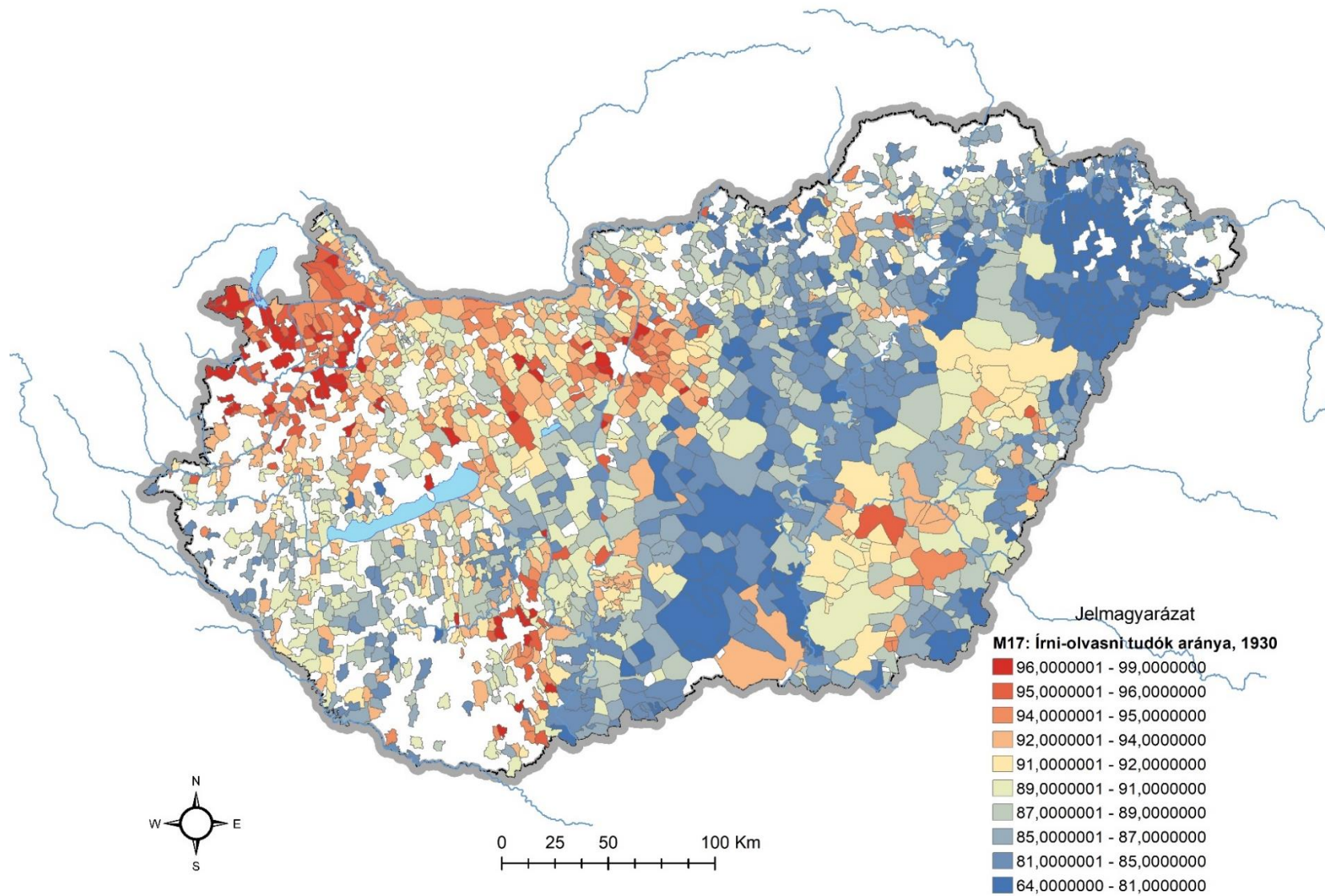
²¹¹ 1910-ben felsőoktatási intézménynek számított az egyetem, a jogakadémia (vagy jogi főiskola), és a hittudományi főiskola. 1930-ban felsőoktatási intézmények számított tudományegyetem, középiskolai tanárképző intézet, jogakadémia, hittudományi főiskola, testnevelési főiskola, illetve akkor még a Pénzügyminisztériumhoz tartozó Soproni Bányászati és Erdészeti Főiskola.

²¹² Tiszti Cím- és Névtár 1911; Tiszti Cím- és Névtár 1931

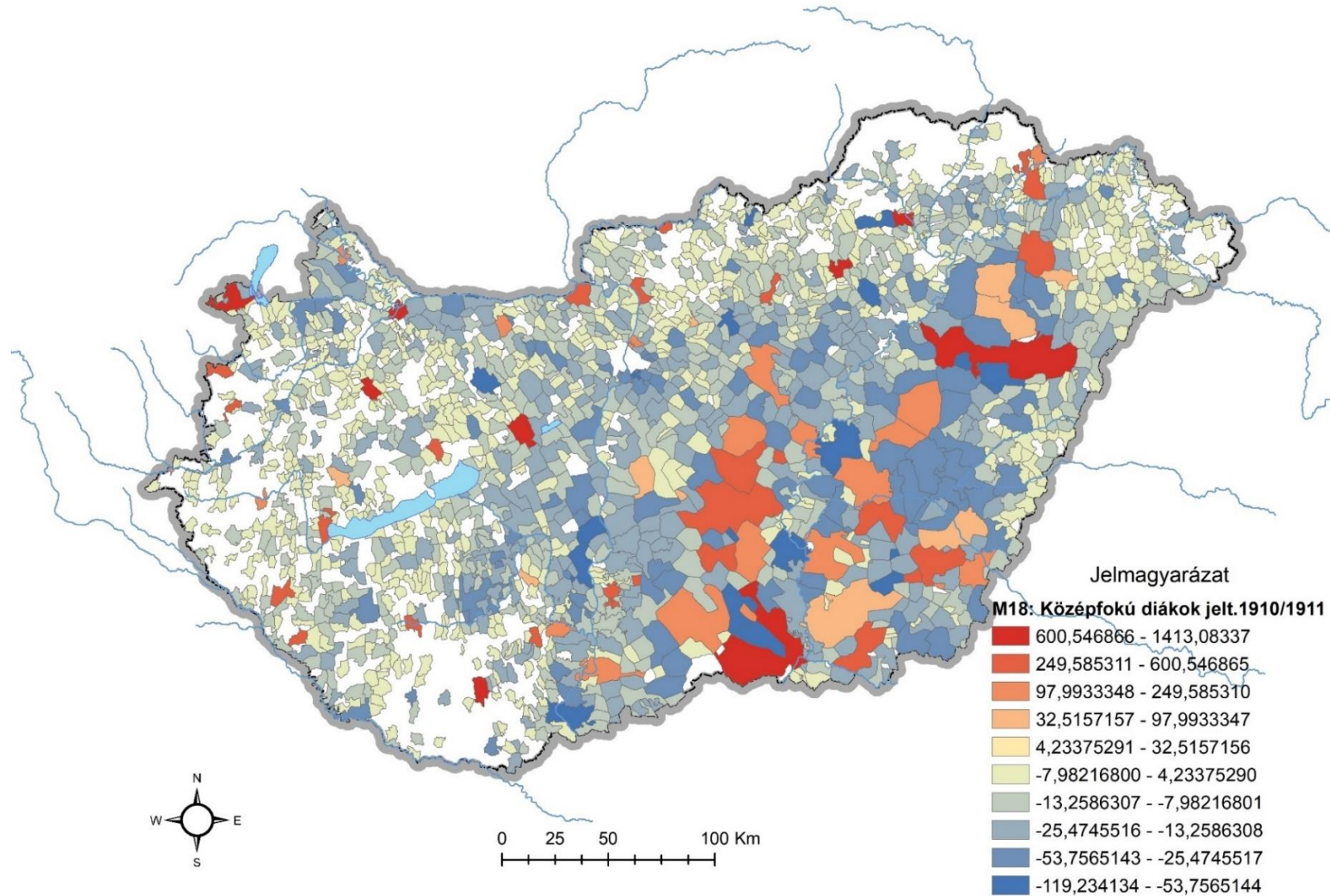
²¹³ MSÉ 1910; MSK Ús. 89. kötet;

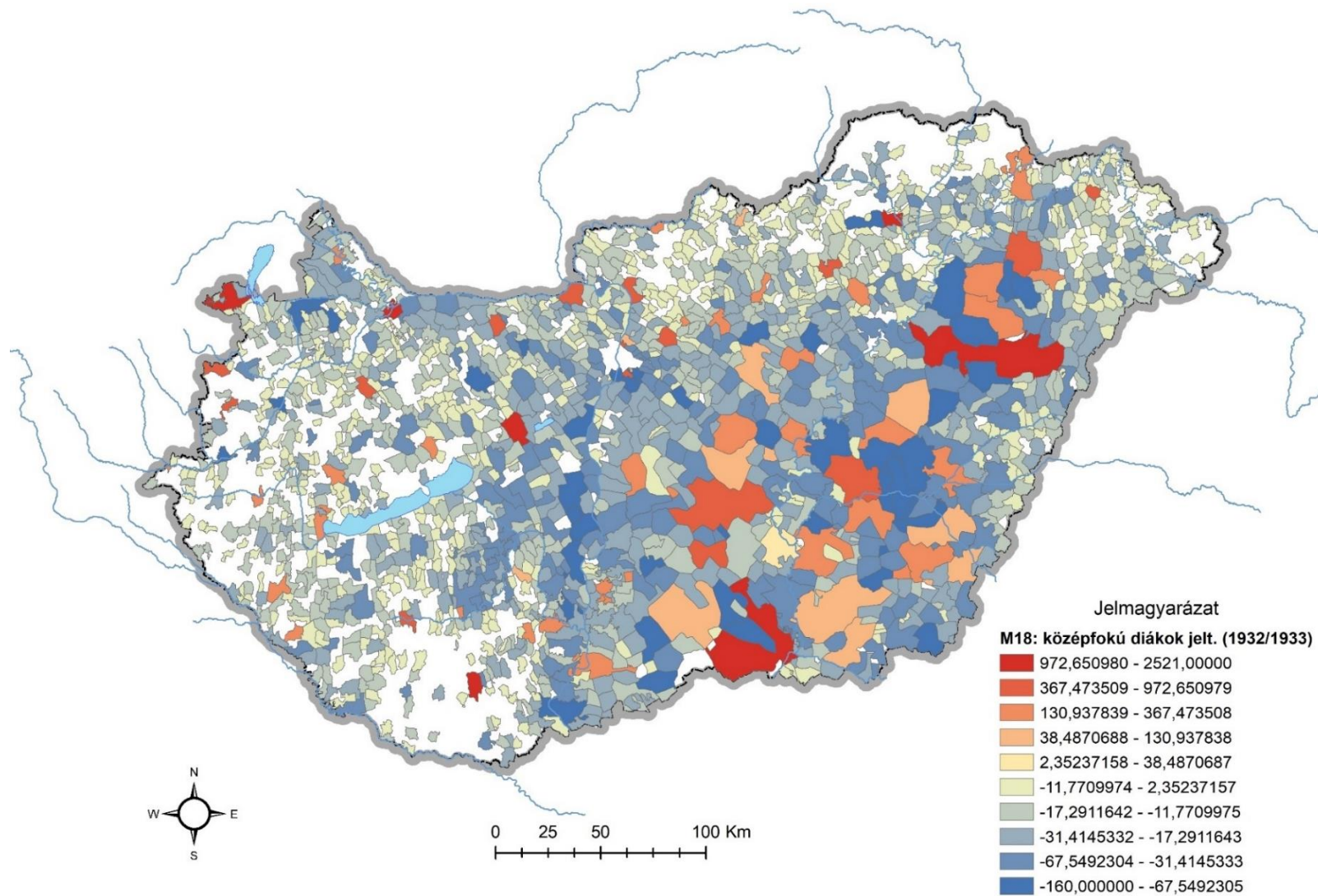
10. térkép. Az írni-és olvasni tudók arányának (M17) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910

11. térkép. Az írni-és olvasni tudók arányának (M17) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930

12. térkép. A középfokú diákok számának jelentőségtöbbletének (M18) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910/1911 (mértani intervallum osztályozási eljárás)

13. térkép. A középfokú diákok jelentőségtöbbségének (M18) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910/1911 (mértani intervallum osztályozási eljárás)

A külterületi kérdéskör empirikus vizsgálata egy városhierarchia-vizsgálat kontextusában

Korábbi fejezetekben számos módszertani nehézséget említettem. Gondolok itt a vizsgálati tér végleges kialakítására, bizonyos források felkutatására, a különféle mutatók közös nevezőre hozására, vagy a komplex mutató kialakítására. Azonban ezeken felül a kutatás kezdetén felmerült egy meghatározó módszertani probléma, amely valamennyi hazai település-szintű vizsgálat vonatkozásában megkerülhetetlen tényező. Ez nem más mint a külterületi kérdéskör. Ezen kérdéskörre adott válasz alapjaiban határozza meg az adott vizsgálat irányát, módszereit és részben forrásait is. Éppen ezért gondoltam, hogy külön fejezetet érdemel a kérdéskör körbe járása és annak empirikus vizsgálata.

A probléma felvetés nem új keletű, de a korábbi munkák²¹⁴ csupán egy reprezentatív településréteg – pl.: jogi értelemben vett városok – esetében végezték el a kül- és belterület teljes szétválasztását. A téma sok hazai településföldrajzzal, vagy éppen településállománnyal foglalkozó munkában²¹⁵ előkerült, azonban tényleges fókuszpontként ritkán találkozunk vele, kivéve a két világháború közötti időszakban. Viszont az utóbbi időben szerény érdeklődés mutatkozik a hasonló kérdések és vizsgálatok iránt, holott nem kérdés, hogy rendkívül keveset tudunk korszerű megvilágításban a témáról. Úgy vélem a kérdés felfrissítése és annak empirikus vizsgálata nem csupán a 20. századi első felének hierarchikus városhálózatának pontosabb megismerése, illetve az alföldi települések működése miatt lehet fontos,²¹⁶ hanem a tanya–város korabeli kapcsolatrendszerének vizsgálatának vonatkozásában is.

A kérdés továbbra is nyitott: hova tartozik a külterület? Mennyiben befolyásolhatja a településrangsor pozícióit a külterület a 20. Század első harmadában?

---

²¹⁴ Erdei 1942; Mendöl 1939, 1941; Timár L. 1988.

²¹⁵ Timár L. 2006, 42–55; Beluszky–Győri, 2005; Beluszky 1973b; Beluszky 1988; Erdei, 1942; Mendöl 1939, 217–32; Szilágyi 2011, 10. Szulovszky 2016.

²¹⁶ Szilágyi 2011.

Külterület, avagy tanyavilág

A tanya és a külterület fogalma nem feltétlenül egyezik meg, mivel a külterületen nem csupán tanyák helyezkedtek el az idők során, hanem különféle gazdasági épületek, faluszerű telepek, majorok, gyárak, bányák és nyaralótelepek is.²¹⁷ Azonban ezen két fogalom idővel egyre szorosabban összefonódott. Ez az összefonódás arra vezethető vissza, hogy a statisztika, illetve a különféle összeírások nem vizsgálták önállóan csak a tanyákat. Tehát a legközelebbi pontot a külterületekre vonatkozó összeírások adták a tanyák vonatkozásában; továbbá a tanyák elterjedését is megemlíthetjük, ami által a külterület nagy részét idővel lefedték. Így mosódott össze az idők során a külterület a tanyavilággal. Ezen összemosódás egyúttal egy módszertani probléma eredője lett, amely kényszerű okból, de jelen van valamennyi alföldi tanyavilágot vizsgáló munkában.²¹⁸ A tanyák kialakulásával kapcsolatban nincs egységes kánon, számos elmélet és koncepció van jelen a különféle diszciplínákban. Jelen dolgozatomban nem célja bemutatni valamennyi tanyagenezissel foglalkozó munkát – néhány átfogó munka²¹⁹ született már e témában –, viszont néhány megközelítést fontosnak tartok megemlíteni.

Az első széleskörben elterjedt elmélet Györffy István néprajzkutató nevéhez köthető. Györffy úgy vélte, hogy a tanyák kialakulása a honfoglaló magyarság nomád életmódjával köthető össze. Ezen kapcsolatra alapozta a mezővárosok létrejöttét is, amelyek meglátása szerint a török kor előtt a „két beltelkes”, úgynevezett ólas-kertes települések voltak és ezek lehettek a későbbi tanyás települések előképei.²²⁰

Az elmúlt években a tanyagenezis újabb elmélettel bővült. Orosz István alföldi települések határhasználatával foglalkozó cikkében²²¹ kifejti, hogy a 18. század elején legalább 107 olyan településről vannak információink, ahol parlagoló földművelést folytattak. Annak érdekében, hogy ezen földművelési forma igazán hatékony legyen – tehát a szántóföldek és a kaszálók „vándoroltatása” a legelőkön megoldható legyen – kiterjedt határra volt szüksége az adott településnek. Ezen jelenség nagyban hozzájárult a tanyák további elterjedéséhez az Alföldön, amelyet részben bizonyít az is, hogy a 19. századi tanyás gazdálkodás határai egybeestek a parlagoló földművelést végző térségekkel.²²²

---

²¹⁷ Erdei 1942, 19.

²¹⁸ Timár J. 1990, 51.

²¹⁹ Vö. Tóth J. 1972; Lettrich 1974; Beluszky 1974, 1983.

²²⁰ Vö. Györffy 1937, 72–76; Szilágyi 2019, 10–11.

²²¹ Orosz 2014.

²²² Szilágyi 2019, 28–29.

A közelmúltban egy természetföldrajzi alapokon nyugvó koncepció is napvilágot látott a tanyák kialakulásával/terjedésével kapcsolatban. Szilágyi Zsolt empirikus vizsgálata során a klímaváltozás és a tanyák elterjedése közti kapcsolatra világít rá. Véleménye szerint a 17–18. századi hazai és európai lakosságszám növekedése kapcsolatba hozható a kisjégkorszak felmelegedési fázisával. Továbbá a futóhomok Kárpát-medencei – leginkább Kecskemét környéki – újbóli „elindulásával” is, amely ellen szőlő- és erdőtelepítéssel védekeztek a határmenti térségben. Ezen tevékenység a tanyák kialakulását segítette elő a Kecskemét esetében.²²³

Összegezve, a szántóföldi művelés kényszerű kiterjedése, a legelők folyamatos beszűkülése, majd az újabb puszták bérlésének ellehetetlenülése, és a felmelegedés, mind abba az irányba hatott, hogy a 18. század második felében „ellepték” az alföldi városok határait a tanyák.

Külterület kérdésköre a 20. században

A téma egyediségéből adódóan nem rendelkezik széles nemzetközi szakirodalommal, viszont a hazai tanyavilág és a külterület kérdése néhány külföldi kutató figyelmét is felkeltette, leginkább Konrad Schünemann berlini történészét, illetve A.N. J. Den Hollander szociológusét. Utóbbi írt egy összefoglaló monográfiát és néhány cikket a magyar tanyák vonatkozásában.²²⁴ Hazai tekintetben a 20. században szinte mindent feltártak a magyar tanyákról. Könyvtárnyi irodalom foglalkozik ezen településforma gazdálkodásával, társadalmi jellegzetességeivel, mindennapjaival és ezek változásával.²²⁵ (Többek között Thessedik Sámuel révén már 1786-ból is vannak munkák²²⁶ a tanyákról.) Viszont jóval kevesebbet foglalkoztak a kutatók a tanyák térbeli rendszerével, struktúrájával. Ezen a téren a szakirodalomból mindenféleképpen kiemelendő a témával foglalkozó két kutató, Erdei Ferenc szociológus és Mendöl Tibor geográfus vitája.²²⁷ Általuk a külterület hovatartozásának kérdésköre legmarkánsabban a 20. század folyamán jelenik meg, azon belül is a két világháború között.

---

²²³ Szilágyi 2020, 13–36.

²²⁴ Den Hollander 1980. Vö. Den Hollander, 1960, 1961.

²²⁵ Csatári 2004, 6.

²²⁶ Tessedik 1786.

²²⁷ A vitáról lásd: Timár L. 1988, 1993, 1995; Szilágyi 2003; Bognár 2007, 2008.

A fő kérdés a tanya hovatarozása volt, azaz összefonódik-e az adott településsel vagy sem. Fontos megemlíteni, hogy közigazgatásilag egy egységet alkotnak az 1870-es községi törvények²²⁸ értelmében, de jelen esetben ezen tény csak másodlagos. Az alapvető probléma az, hogy az alföldi városok esetében az úgynevezett földrajzi értelemben vett település (városmag) és a közigazgatási határral körülvett település nem esett egybe, sőt jelentős eltéréseket mutatott. Továbbá az alföldi térség településhálózata kevésbé volt oly sűrű, mint a dunántúli, vagy akár az északi térségé; azonban sokkal nagyobb lélekszámmal és kiterjedéssel rendelkező települések jellemezték. Ez visszavezethető többek között az eltérő településfejlődésre.

A geográfia szemlélete alapvetően egy táji beállítottságú nézőpont. Tehát a településeket az ember és az adott táj viszonyában vizsgálja. Valamint azt, hogy maga a táj milyen lehetőségeket szolgál az ember számára az adott térben, illetve ezen lehetőségeket az ott élő lakosság hogyan hasznosítja.²²⁹ Simkó Gyula volt az első kutató, aki a földrajzi szempontból vizsgálta a tanyákat – azon belül is a nyíregyházi bokortanyákat – és alkotott definíciót. Később több geográfus is foglalkozott behatóan a kérdéskörrel, többek között Mendöl Tibor is. Mendöl a geográfiai megközelítések közül a szórványtelepülést, mint meghatározást használta a tanyákra. Ennek háttérében az húzódott, hogy a tanyák legtöbb esetben állandóan lakott telepeket jelentettek, azonban ezen telepek a kezdettől fogva közigazgatásilag egy adott településhez tartoztak, viszont egy-egy különálló „tájegységet” alkottak.²³⁰ Tehát ezen értelmezés alapján a tanya település a településen belül.

A szociológiai megközelítés, amelyet Erdei Ferenc képviselt, ezzel ellentétben a tanya és város/község egybetartozását hangsúlyozta, továbbá igyekezett egy geográfiai fogalommal párhuzamba állítani: tartozéktelepülés. Tehát Erdei ezen település formára úgy tekintett, mint egy adott település életterébe tartozó gazdasági telepre. Erdei úgy vélte, hogy a tanyák csupán gazdasági jelentőséggel bírtak, és a lakóhely jellegük csak másodlagos, mivel a tanyán élőknek a lakóhelyül szolgáló „otthonuk” ezen megközelítés alapján bent a város belterületén volt. A szociológia másik fontos érve volt emellett a nézet mellett: a kialakult úthálózat. Erdei úgy vélte, hogy a tanyák között ritkán vagy egyáltalán nem találkozunk összeköttetéssel, mivel legtöbb esetben csak az adott település/város felé vezettek utak. Erdei úgy vélte, ha valóban olyan meghatározó, különálló szereppel bírtak volna ezen térségek, akkor bizonyára önálló összeköttetéssel is rendelkeztek volna.²³¹

---

²²⁸ 1871. évi XVIII. tc. II. fejezet 20. §-a kimondta, hogy „Minden területnek valamely községhez kell tartoznia.”

²²⁹ Mendöl 1939, 224–225.

²³⁰ Mendöl 1939, 229–231.

²³¹ Erdei 1941, 22–24.

Összegezve, a két diszciplína különböző szemszögből közelítette meg a tanya gazdasági és társadalmi tényezőit, illetve magát a város fogalmát is. Fő szempont a lakottság mértéke, azaz milyen mértékben lakott az adott tanya: időszakosan vagy állandóan.

Módszertani háttér

Részvizsgálatom kiindulópontja, hogy különválasztom a települések belterületi és az összterületi (közigazgatási település) adatait, tehát két különálló hierarchiai rangsort állítok fel. Ezáltal empirikus úton összehasonlíthatóvá válik a két területi egység.

Ehhez a korábbi funkcionális városhierarchia vizsgálatomra²³² alapozva közel 1600 település külterületét választottam le. A vizsgálatom során a „leltározó” módszert²³³ használtam a két rangsor felállításához, tehát a különböző népszámlálási dokumentumok adatait település-szinten gyűjtöttem össze, leltároztam. Ennek következtében két komplex, kvantifikált adatokat tartalmazó adatbázis konstruálódott meg.²³⁴ Fontos szempont volt, hogy olyan hierarchiát formáló szintetikus változókat kell megalkotnom, amelyek adatai mind belterületre, mind a teljes településre (közigazgatási településre) elérhetőek a központi összeírásokban a vizsgált időmetszetben.

Munkám során egy eszményi (népszámlálási) időmetszetre helyeztem a hangsúlyt, 1930-ra. Ekkorra ugyanis a gazdasági konjunktúra (1925–29) révén stabilizálódott az ország helyzete, miközben viszonylagos gazdasági növekedés jellemezte.²³⁵ A világgazdasági válság ekkor még csak stagnálást okozott (1929–1930), jelentős visszaesés csupán az 1931-es évtől mutatható ki.

Az első lépcsőben az 1930-as helységnévtár került feldolgozásra, amelyből az 1000 lélekszám fölötti települések kerültek rögzítésre. Beluszky Pál úgy vélte,²³⁶ hogy az Alföld

---

²³² Bán 2020.

²³³ Vö. Beluszky–Györi 2005; Gál 1997; Major 1964.

²³⁴ Nemes Nagy 2005; Uő. 2009. Kutatásom matematikai és statisztikai alapjaihoz Nemes Nagy József és Beluszky Pál munkái nyújtottak segítséget. Továbbá a statisztikai források tekintetében meg kell említeni azon központi iratokat/dokumentumokat, amelyek állami megrendelésre készültek, és alapját képezik bármely 20. századi hazai városhálózat/városhierarchia-vizsgálatnak. Idetartoznak a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal kiadványai, az adott korra vonatkozó helységnévtárak és a különböző országos gazdasági, demográfiai adatsorok, amelyek sok esetben digitalizált formában is elérhetőek napjainkban.

²³⁵ Tomka 2018.

²³⁶ Beluszky–Györi 2005.

esetében 10 000 fő fölötti, míg a Dunántúl esetében 4000 lélekszám fölötti települések esetében beszélhetünk funkcionális értelemben vett városról az 1910-es években. Részben az összegegyeztetetőség, illetve a két időmetszet közötti közigazgatási, gazdasági és társadalmi változások következtében jobbnak láttam egy egységes lélekszám fölött meghúzni a határokat. Először a 2000 lélekszám fölötti településekre fókuszáltam, később azonban úgy véltem, érdemes kibővíteni a vizsgálati kört az alacsonyabb lélekszámú települések adataival is, tekintve, hogy a kisvárosok és a majdnem városok körében lejátszódó folyamatok modellezése különösen fontos lehet a külterület vizsgálatának egésze szempontjából. Így lejjebb kellett vinnem a lakosságszám határát annak érdekében, hogy valóban reprezentatívvá váljon a kutatásom. Ezen bővítéssel 1634 település került rögzítésre az adatbázisban, amely a korabeli 3422 településhez²³⁷ viszonyítva közel felét (48%) teszi ki. Így lehetőség nyílt az alacsonyabb hierarchiaszinten lévő községek vizsgálatára. Érdekesség, hogy a trianoni településállomány fele lefedte az országterület közel 80%-át (1. térkép). A munkám során a fővárost nem vettem figyelembe, mivel már a vizsgált időmetszetben (1930) – sőt a 18. század végétől – kimagasló helyet foglal el a hazai településhálózatban. Tehát az első lépcsőben a települések és azok lélekszámai kerültek rögzítésre.

A következő bővítéshez a Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozatának (MSK Ús) 86. számát használtam fel, amely jelen adatbázis gerincét szolgáltatta. Többek között feljegyzésre került ebből a kötetből a belterületek tekintetében a lélekszám, illetve a foglalkoztatási szerkezet is. Szintén ennek a kötetnek a felhasználásával közigazgatási szinten is rögzítésre kerültek a fentebb említett mutatók. A foglalkoztatási főcsoportok adatait felhasználva matematikai úton lehetőség nyílt a nem mezőgazdasági keresők arányának megállapítására, amelynek jelentősége abban rejlik, hogy ebben az időben a terciálizálódás mellett a szekunder szektor²³⁸ aránya is fontos tényező volt a városiasabb lét kialakuláshoz. Továbbá a jelentőségtöbblet módszerét felhasználva megállapíthatóvá vált a szolgáltatások „vidékre” jutó hányada. Ezen módszer a Beluszky-féle „leltározó” eljárás egyik meghatározó módszertani eleme, amely azon alapszik, hogy a város a vidék ellátója. Tehát a központi szerep a vidéknek nyújtott „többlet” szolgáltatáson alapszik. Ezt a módszert használta a dél-németországi kutatása²³⁹ során a fentebb

---

²³⁷ A fővárossal együtt, lásd, Hajdú 2005, 150. Vö. Frisnyák S. 1992, 187.

²³⁸ A közleményben található foglalkozási ágakat a recens geográfia által elfogadott alapvető gazdasági szektorokba soroltam az alábbi módszer alapján. A primer szektorba kerültek az őstermelés és bányászat, kohászat csoport keresői; a szekunder szektorba az ipar, napszámosok k.m.n keresői; a terciér szektor volt a legbővebb, ide soroltam a kereskedelem és hitel, közlekedés, közszolgálat és szabadfoglalkozások, véderő, házcselédek keresőit és végül a negyedik, az úgynevezett egyéb csoportot, pedig a nyugdíjasok; egyéb és ismeretlen foglalkozásúak keresői alkották. Szilágyi 2012, 111.

²³⁹ Christaller-féle modell egyik első hazai interpretációját lásd: Mendöl 1963, 485–486.

már említett Walter Christaller is. Az elmélet népszerűsége mellett azt is érdemes megemlíteni, hogy maga a módszer bizonyos esetekben torzíthat, ezért kellő óvatossággal érdemes alkalmazni. Az elmélethez tartozó képletből²⁴⁰ kiindulva megállapíthatjuk, hogy a településhez tartozó „saját” lakosság is a vonzáskörzet részét képezi, éppen úgy, mint a közigazgatási határokon kívül eső terület. Ennek köszönhetően mindenféleképpen a település vagy az adott terület lélekszámával együtt kell felhasználni ezt a módszert. Tehát ha ezen érték negatív egy adott településnél (1. táblázat), akkor az azt jelenti, hogy a saját lakosságát sem tudja ellátni a szolgáltatások terén. Viszont, ha pozitív, akkor a lakosságán túl is ellátja a vidékét. Tervben volt egy pénzügyi mutató felhasználása, de a változó megkonstruálása módszertani problémák miatt megghiúsult. A módszertani problémák abból adódtak, hogy a két világháború közötti fiókosítási program által bizonyos települések alfiókjainak a betétállományi adatai a központi fiók összeírásaiban jelentek meg. Továbbá a települési adók²⁴¹ felhasználása is szóba jött a vizsgálat során, gondolok itt a községi pótagó kivetésének alapjául szolgáló föld-, házadóra, illetve a társulati és a tantième adóra. Azonban valamennyi esetben jelen volt egy meghatározó módszertani probléma: egyik lehetséges pénzügyi mutató sem érhető el belterületre és/vagy külterületre településszinten. Tehát a vizsgált időmetszetben pénzügyi változó létrehozására nem nyílt lehetőség az összterület-belterület vonatkozásában.

Összegezve a két adatbázisban összesen hat változó kapott helyet, három a belterületi és három az összterületi adatbázisban. A változók átlaga adta a komplex értéket, amely a rangsort meghatározta. Így a két adatbázisban az alábbi változók szerepelnek:

- Belterületi lélekszám
- Belterületi nem mezőgazdasági keresők aránya
- Belterületi szolgáltatások jelentőség-többlete
- Összterületi lélekszám
- Összterületi nem mezőgazdasági keresők aránya
- Összterületi szolgáltatások jelentőség-többlete

Mivel különböző típusú változókról van szó (fő, arány stb.), így egy matematikai módszer segítségével egységesítettem a változókat. A felhasznált módszer pedig a normalizáció

²⁴⁰ Jelentőség-többlet Képlet (K), $K = F_v - L_v \cdot F_m / L_m$; F_v , a vizsgált település tercier szektorának nagysága; F_m , a vizsgált terület tercier szektorának nagysága; L_v , a vizsgált település lakosság száma; L_m , az vizsgált terület lakosság száma.

²⁴¹ Szilágyi 2018c, 273–276.

képlete²⁴² volt, amely megakadályozta a negatív számok létrejöttét és lehetővé tette a változók egységesítését.

Hozzá kell tennem, hogy azért nem került több változó az adatbázisba, mert maguk a történeti források vetettek gátat ezen törekvésemnek. Erre az időmetszetre a kutatás jelenlegi állása szerint nem rendelkezünk olyan mennyiségű és minőségű belterület adatsorokkal, amelyek jelen kérdéskör komplexitását növelni tudnák úgy, hogy módszertanilag is releváns maradjon a vizsgálat. (Gondolok itt többek között a pénzügyi mutatóra mint egy lehetséges változóra.) Fontos azt is leszögezni, hogy az úgynevezett *összterületi adatbázis* csupán reprezentatív jelleggel készült, annak érdekében, hogy azonos módszertan és azonos változók alapján vizsgálhassam a két terület rangsorát. Tisztán kirajzolódik, hogy ezen adatbázis²⁴³ korántsem komplex a mutatók számából és azok túlzott demográfiai és foglalkoztatási jellegéből adódóan. Azonban a vizsgálat fő célja az összehasonlíthatóság és az ebből kirajzolódó eredmények értelmezése.

A különféle népszámlálási dokumentumokból kinyert adatok közös azonosítási/kapcsolódási pontját a helységnevtárból rögzített települések nevei és azok kódjai jelentették. Így a KVA (Komplex Városhierarchia-adatbázis²⁴⁴) adatbázisom újabb belső kapcsolatrendszerrel bővült a belterület-külterület-összterület vonatkozásában. Tehát sokrétűen kapcsolódó adatok hálózata konstruálódott meg, amelyben találunk csomópontokat és kapcsolati éleket. Ezek alkotják a hálózat (mint rendszer) alapjait.²⁴⁵ Ezen a ponton pedig megjegyezhető, hogy aki ilyen adatbázissal dolgozik óhatatlanul is hálózatokat vizsgál, függetlenül attól, hogy ennek nincs feltétlenül tudatában.²⁴⁶

Végezetül a két adatsor – egyben a két rangsor – létrejötte után a pozíciók összevetésére került sor. A két rangsor segítségével összehasonlíthatóvá váltak a belterületi és a közigazgatási pozíciók közötti eltérések – vagy éppen egyezések – vizsgálata a két világháború közötti településhálózat egy szegmensében (1000 lélekszám fölötti települések).

Szeretném kiemelni, hogy jelen módszertani modell által konstruált rangsor által csupán egy lehetséges narratívát, kontextust nyitottam meg a belterületi hierarchiavizsgálat – és egyben a külterületi kérdéskör – vonatkozásában.

---

²⁴² Normalizáció képlete, $n_i = \frac{(x_i - x_{\min})}{(x_{\max} - x_i)}$; n_i , normalizált változó; x_i , az adatsor változója; $x_{\max}$, az adatsor maximuma; $x_{\min}$, az adatsor minimuma.

²⁴³ Érttem ezalatt, hogy ezen vizsgálathoz gyűjtött adatsorok egy kisebb adatbázist alkotnak, amely a Komplex Városhierarchia-adatbázis (KVA) részét képezi.

²⁴⁴ Az adatbázis részletes leírását lásd az értekezés végén.

²⁴⁵ Barabási 2016, 60.

²⁴⁶ Ballabási 2020, 31.

Módszertani problémára adott válasz

A belterületi városhierarchia-vizsgálatom előtt – kiinduló feltételezésem alapján – úgy véltem, hogy az alföldi agrárvárosok esetében a külterület leválasztása előnyösen fogja érinteni ezen települések hierarchiapozícióját. Az eredményeket két síkon ismertetem: egyrészt önmagában, illetve az összterületi rangsor vonatkozásában is elemzés alá vonom a belterületi eredményeket.

A belterületi rangsor felállítása során a településeket hierarchiaszintekbe soroltam.²⁴⁷ A belterületi hierarchiavizsgálat során kirajzolódott, ahogy a rangsor táblázatából (1. ábra, 2. táblázat és 3. táblázat) is jól kivehető, hogy a két világháború között Szeged és Debrecen vezető pozíciója – Budapest után – megkérdőjelezhetetlen. (Hasonlóan, mint a korábbi komplex városhierarchia vizsgálatomban.)²⁴⁸ A két alföldi agrárváros jelentőségét többek között a magas lélekszámuknak, illetve az ezzel kapcsolható hozható jelentős városi funkciókat ellátó intézményeknek köszönhetjük. Ki kell emelni, hogy a nagyszámú mezőgazdasági dolgozók mellett nagy létszámú tercier szektorral is rendelkeztek ezen alföldi városok. Szeged és Debrecen nem csak az alföldi települések körében rendelkezett kimagasló szolgáltató szektorral, hanem országos viszonylatban is, Budapest után a legmagasabb tercier kereső létszámot ők produkálták.²⁴⁹ Továbbá a két alföldi nagyváros szerepe/presztízse 1920 után tovább nőtt a korábbi regionális központok (Nagyvárad, Temesvár, Kassa stb.) elcsatolásával. Viszont a főváros és a településhálózat többi résztvevője között a békeszerződés hatására tovább nyílt az olló, amelyet már a korabeli kormányzat is észlelt és igyekezett orvosolni a problémát.²⁵⁰ A belterületi *regionális központok* közé bekerült még Miskolc, Győr, Újpest és Pécs, s így a regionális központok hozzávetőlegesen, de lefedték hazánk nagyobb régióit (14. térkép). Ezen központok közül egyedül Újpest jelenléte kérdőjelezhető meg. Újpest esetében a főváros erős kisugárzását és dinamikus

---

²⁴⁷ A vizsgálatnak nem volt fő célja a hierarchiaszintekbe való besorolás, hanem egyfajta viszonyítási pontként alkalmaztam a belterületi rangsor kapcsán. A hierarchiaszintek kialakítása a Jenks-féle módszert felhasználva empirikus úton történt. A módszer úgy alakítja ki a hierarchiaszinteket, hogy az egyes szintek elemei között a legkisebbek, a csoportok között pedig a legnagyobbak legyenek a komplex városhierarchia-mutató elteresei. Tehát bizonyos lépcsőket próbál keresni, és azok mentén húzza meg a határokat. Lásd: Jenks 1967, 186–190.

²⁴⁸ Bán 2020.

²⁴⁹ Debrecen: 18 535 fő; Szeged: 16 702 fő. Az adatok elérhetőek a Magyar Statisztikai Közlemények Ú.S. 86. kötetében.

²⁵⁰ 1925. évi XII. tc. engedélyezte a vidéki városoknak az ún. Speyer-kölcsön felvételét, melyek első része 10 millió dollár értékben már 1925-ben, további 6 millió dollár értékű kötvény 1926-ban vált hozzáférhetővé. A városok ezt tisztviselői lakások és egyéb infrastrukturális intézmények létesítésére fordították.

fejlődését említhetjük meg. Többek között 1930-ra éri el Budapest az 1 millió fős lakosságszámot és a fővárosi agglomeráció ekkoriban – illetve már korábban is – az egyik legdinamikusabban fejlődő térségek közé tartozott hazánkban. Így érthető módon vetődnek fel olyan igények már a 20. század elején, hogy bizonyos szomszédos településeket Budapesthez kellene csatolni.²⁵¹ 1935-re már három bővítési koncepció jött létre és valamennyiben Újpest is szerepelt, amely nem meglepő, hiszen növekvő szerepe, lakossága és ipari potenciálja által 1907-ben rendezett tanácsú városi címet kapott.²⁵² Ez is mutatja Újpest erős szerepét a főváros agglomerációs térségében. Visszatérve a regionális központokra, megállapíthatjuk, hogy ezen hierarchiaszinten – a már említett Újpestet leszámítva – csak törvényhatósági joggal felruházott várost találunk. Ezen tendencia a többi hierarchiaszinten már fokozatosan megfordul és az alsóbb szinteken már a községek kerülnek fölénybe. A belterületi *megye szintű városok* körében találjuk a jogállásnak és hierarchiaszintnek megfelelően a legtöbb megyei várost (volt rendezett tanácsú város, 1929-től megyei város). Továbbá négy törvényhatósági joggal rendelkező várost is (Kecskemét, Sopron, Székesfehérvár, Baja). Valamint ezen a szinten még mindig csak jogi értelemben vett városokat találunk. A *középvárosi* szinten már megjelennek olyan községek, amelyek bizonyos vonatkozásban – gondolok itt többek között a terciér és a szekunder szektor magas arányára – kimagaslanak a városi joggal nem rendelkező települések köréből. Viszont ezen szinten is még a megyei városok dominálnak, illetve itt találjuk Hódmezővásárhelyet mint a legalacsonyabb belterületi pozícióval rendelkező törvényhatósági jogú várost. Ez is jól tükrözi, hogy az egyik legnagyobb kiterjedésű²⁵³ alföldi város földrajzi értelemben vett városmagnájának pozíciója is jelentősen elmarad a városi rangjához képest. Ezt többek között alátámasztja az akkori Hódmezővásárhely falusias jellege.²⁵⁴ A *kisvárosi* szinten pedig már ugrásszerűen megnő a községek száma és egyúttal lecsökken a városok aránya.

Annak érdekében, hogy az alföldi települések külterületi kérdéskörét pontosabban vizsgálni lehessen, a belterületi rangsorból – pozíció alapján – kiemeltem tíz alföldi agrár települést.²⁵⁵ Ezen külön vizsgált városok pozícióját véve megállapíthatjuk, hogy véletlenszerűen oszlanak meg az első 33 pozíció egyikén. Belterületi elhelyezkedésükből nehezen olvasható ki bármiféle tendencia. Ha a két rangsort összevetjük ezen tíz település vonatkozásában (1. ábra), akkor kirajzolódik, hogy Debrecen leszámítva valamennyi élvonalba tartozó alföldi város

---

²⁵¹ Harrer 1908, 23–37.

²⁵² Sipos 2001, 43–44.

²⁵³ Debrecen: 956,91 km²; Kecskemét: 939,37 km²; Szeged: 815,95 km²; Hódmezővásárhely: 761,10 km².

²⁵⁴ Gyáni 2016, 213.

²⁵⁵ Szeged, Debrecen, Kecskemét, Szolnok, Békéscsaba, Gyula, Hódmezővásárhely, Kiskunfélegyháza, Nyíregyháza, Cegléd.

veszített belterületi pozíciójából az összterületi vizsgálat vonatkozásában. Viszont a rangszám csökkenésének mértéke igen eltérő. Amíg Szeged esetében csupán egy pozíció-, addig Kecskemét esetében tizennyolc pozíciócsökkenésről beszélhetünk. Tehát ha a felső hierarchiaszintet vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a külterület leválasztása által pozitív irányban történt elmozdulás. Továbbá elmondhatjuk, hogy a kiemelt tíz korábbi mezőváros összterületi hierarchikus rangjuk alapján négy település ért el kifejezetten magas (1–15.) pozíciót a hálózatban (3. táblázat). Szeged, Debrecen, Szolnok és Nyíregyháza azontúl, hogy magas primer kereső számmal rendelkezett, mégis jelentős közigazgatási és funkcionális szerepeket töltöttek be az adott régiójukban ekkoriban. Ezen kettőség háttérében a már említett alföldi városok problematikáját vélhetjük felfedezni. Ugyanis a külterületeken találjuk a legtöbb primer keresőt, és ha leválasztjuk ezen külterületet, akkor már egy jóval urbanizáltabb, jelentős terciér és szekunder szektorral rendelkező, már-már dunántúli város típus tárul elénk.

A vizsgálat léptéke, azaz az 1000 lélekszám feletti települések bevonása lehetővé tette, hogy nem csak a településhálózat meghatározó városait vegyem górcső alá, hanem a hálózat alsóbb szintjein lévő községeket, falvakat is. Összevettem a rangszám különbségeket (belterületi rang-összterületi rang) és fókuszpontba helyeztem az így kapott eredményeket (1. ábra). A kutatásba bevont településeket három kvantilisre bontva (1: legnagyobb pozíció csökkenés; 2: mérsékelt pozíció változás; 3: legnagyobb pozíció növekedés) megvizsgáltam úgy, hogy az adott egyenlő elemről álló halmazban mennyi alföldi, dunántúli és északi település kapott helyet. Az alföldi községek esetében még egyértelműbb a helyzet, mint a fentebb vázolt alföldi városok vonatkozásában. Az adatbázisban lefuttattam egy elemzést, amely kimutatta, hogy a legjelentősebb pozíció csökkenést (belterületi rang-összterületi rang) nagy arányban az alföldi községek produkálták. A tizenöt legjelentősebb mértékben „visszaesett” községből, mind a tizenöt alföldi nagyközség és a harmincben is csupán három dunántúli község²⁵⁶ található a huszonhét alföldi község²⁵⁷ mellett. Tehát az elemzés egyértelműen megerősítette, hogy az alföldi községek aránya volt a legmagasabb az 1. kvantilisben.

---

²⁵⁶ Kerékteleki, Pusztakovácsi, Somogytúr.

²⁵⁷ Ladánybene, Bócsa, Majsamiklósvár, Szank, Csabacsüd, Borota, Gerendás, Dánszentmiklós, Sövényháza, Orgovány, Páhi, Peszéradács, Kocsér, Bácsborsód, Nagylók, Nagymágoacs, Baracs, Derekegyház, Szelevény, Pusztatottlaka, Kuncsorba, Vasad, Jásszentlászó, Csengőd, Tömörkény, Szentetornya, Pusztamérges.

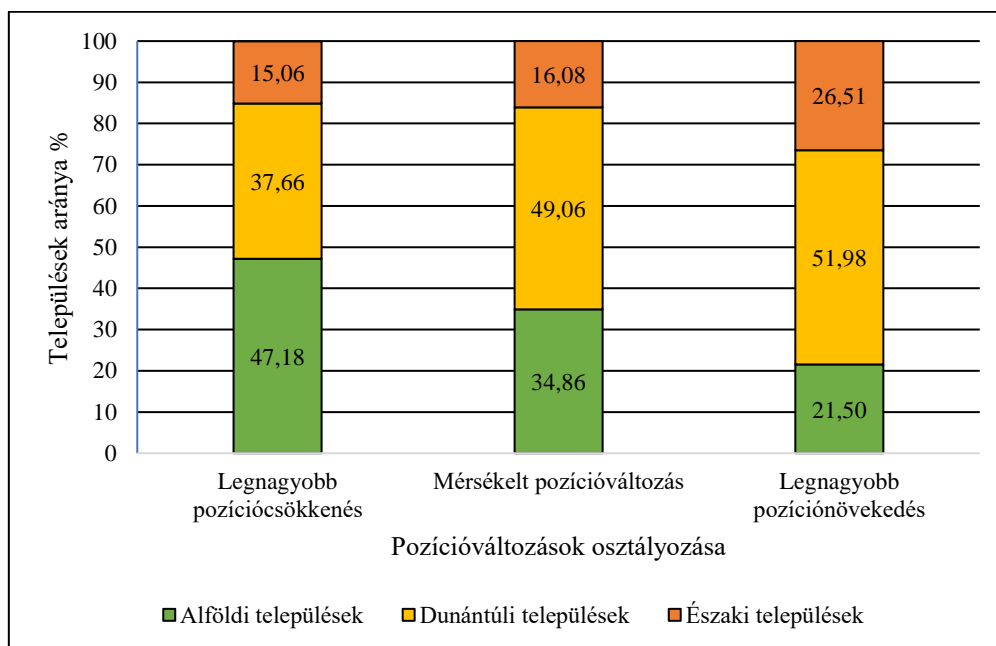
1. ábra. Hierarchiai rangszám eltérések a két vizsgált területi egység között, 1930

Rangszám (belterület)	Településnév	1930	Településnév	Rangszám (összterület)
1	Szeged	←	Debrecen	1
2	Debrecen	←	Miskolc	2
3	Miskolc	←	Szeged	3
4	Győr	←	Pécs	4
5	Újpest	←	Győr	5
6	Pécs	←	Kispest	6
7	Szombathely	←	Pesterzsébet	7
8	Nyíregyháza	←	Újpest	8
9	Rákospalota	←	Szombathely	9
10	Szolnok	←	Sopron	10
11	Kecskemét	←	Rákospalota	11
12	Sopron	←	Székesfehérvár	12
13	Székesfehérvár	←	Pestszentlőrinc	13
14	Kaposvár	←	Nyíregyháza	14
15	Nagykanizsa	←	Szolnok	15
16	Békéscsaba	←	Kaposvár	16
17	Budafok	←	Budafok	17
18	Baja	←	Nagykanizsa	18
19	Sátoraljaújhely	←	Sátoraljaújhely	19
20	Veszprém	←	Veszprém	20

Forrás: Saját szerkesztés a KVA alapján.

Másképp fogalmazva, az alföldi falvakat érintette legnegatívabban a külterület figyelembevétel. A dunántúli és az északi régióban található községek esetében pedig többnyire pozíció emelkedés történt a városiasabb külterület következtében. Azaz a legnagyobb növekedést ezen régiók települései érték el (2. ábra). Továbbra is a pozíció változásokra fókuszálva a községek után a jogi értelemben vett városokat vizsgáltam. Megállapítható, hogy a városi joggal rendelkező városok pozíció változásai igen mérsékelték és minél magasabb belterületi pozícióval rendelkeznek annál kisebb a rangszám változás mértéke a két rangsor vonatkozásában. Ezt jól tükrözi Debrecen (+1), Szeged (-2), Nyíregyháza (-6), Szolnok (-5) kis mértékű pozícióváltozása (1. ábra). Úgy vélem ennek hátterében az állhat, hogy az erős belterületi városmag hierarchia-alkító tényezőit csak kismértékben befolyásolta az adott város külterülete.

2. ábra. A belterületi pozíció összevetése tájegységenként a települések arányában

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

A pozíciókat összevető ábra (1. ábra) alapján további tendenciák is megfigyelhetők. Fontos megemlíteni, hogy az élmezőnyben (első húsz pozíció) jelentősnek mondható pozíció változás csupán két esetben (Kecskemét, Békéscsaba) történt, ami egyértelműen a jelentős külterületi agrár keresőknek és Békéscsaba esetében a fejletlenebb tercier szektornak tudható be. Továbbá, ha megvizsgáljuk a két rangsor első húsz települését, akkor láthatjuk, hogy Debrecen,

Miskolc, Pécs, Sopron és Székesfehérvár enyhe pozíció javulásán túl, jelentős erősödés csak a fővárosi agglomerációban mutatható ki. Székesfehérvár enyhe pozíciójavulásához az is hozzátartozik, hogy a KVM értéke enyhén csökkent (-1,494 %; -0,885 KVM érték), azonban a hálózatzonlatkozásában ez így is csekély előrelépéssel párosult. A két rangsor összevetésében tehát a Budapest környéki települések (Kispest, Pesterzsébet, Pestszentlőrinc) pozíciójának javulása írható le az összterületi rangsorban. Ennek háttérében az áll – a már fentebb említettek alapján –, hogy a 20. század elején a magyar gyáripárt nagyfokú területi koncentrátság jellemezte. Elsősorban azért, mert Budapest ekkor vitathatatlanul az ország legnagyobb gyáripari központja volt, illetve az agglomerációs lélekszámnövekedés is elindult a főváros esetében.²⁵⁸ Továbbá az egyik legfejlettebb térségek közé tartozott ekkoriban a fővárosi régió.²⁵⁹ Ezen tendenciák is jól tükrözik a főváros erős kisugárzását és annak kimagasló szerepét a hazai településhálózaton belül.

Végezetül – hogy válaszokat kínáljak a bevezetőben felvetett kérdésekre – megállapíthatjuk, hogy a települések hierarchiában elfoglalt pozícióját változó mértékben befolyásolja a periférikus területek leválasztása és nem lehet kijelenteni egzakt módon, hogy csak az alföldi városok esetében van ennek jelentősége. A vizsgálat alapján kimondható, hogy a hierarchia magasabb szintjein (regionális központok és megyeszintű központok) álló településekre sokkalta kisebb hatással volt a külterület leválasztása. Viszont az alsóbb hierarchiaszinteken található községek vonatkozásában már jelentős pozícióváltozás figyelhető meg mindkét irányban. Tehát önmagában az, hogy egy település úgynevezett alföldi jellegű – és ezáltal vélhetően nagy kiterjedésű külterülettel rendelkezik – nem feltétlenül befolyásolja negatívan az adott település városiasodottságát. Összegezve arra a következtetésre jutottam, hogy társadalomtörténeti kontextusba véve ezen külterületeket érdemes lehet leválasztani a torzítások elkerülése érdekében. Ezt arra alapoztam, hogy a vizsgálatom alapján az alföldi települések külterülete egy teljesen más foglalkoztatási szerkezettel²⁶⁰ és mobilitási lehetőségekkel rendelkezik, mint a földrajzi értelemben vett városmag (belterület) a két világháború között. Viszont, ha gazdaságtörténeti vagy városhierarchia kontextusba helyezük a külterületi kérdéskört, akkor úgy vélem, hogy módszertanilag nem választhatóak le ezen térségek a városmagról. Ugyanis az Alföld vonatkozásában a település és annak külterülete szorosan összekapcsolódott és számos esetben egy jól prosperáló gazdasági egységet – úgynevezett piacközpontot – alkotott. Ezen prosperálás háttérében

---

²⁵⁸ Győri–Mikle 2017, 151.

²⁵⁹ Beluszky 2001, 239–240; Szilágyi 2018c, 301.

²⁶⁰ Vö. az 1. táblázat és a 2. táblázat adatait.

– a két világháború között – gyakran a tanyasi térségben folytatott intenzív kertgazdálkodás hatására kialakult jelentős kereskedelmi forgalom és egyben gazdasági potenciál húzódtott.²⁶¹

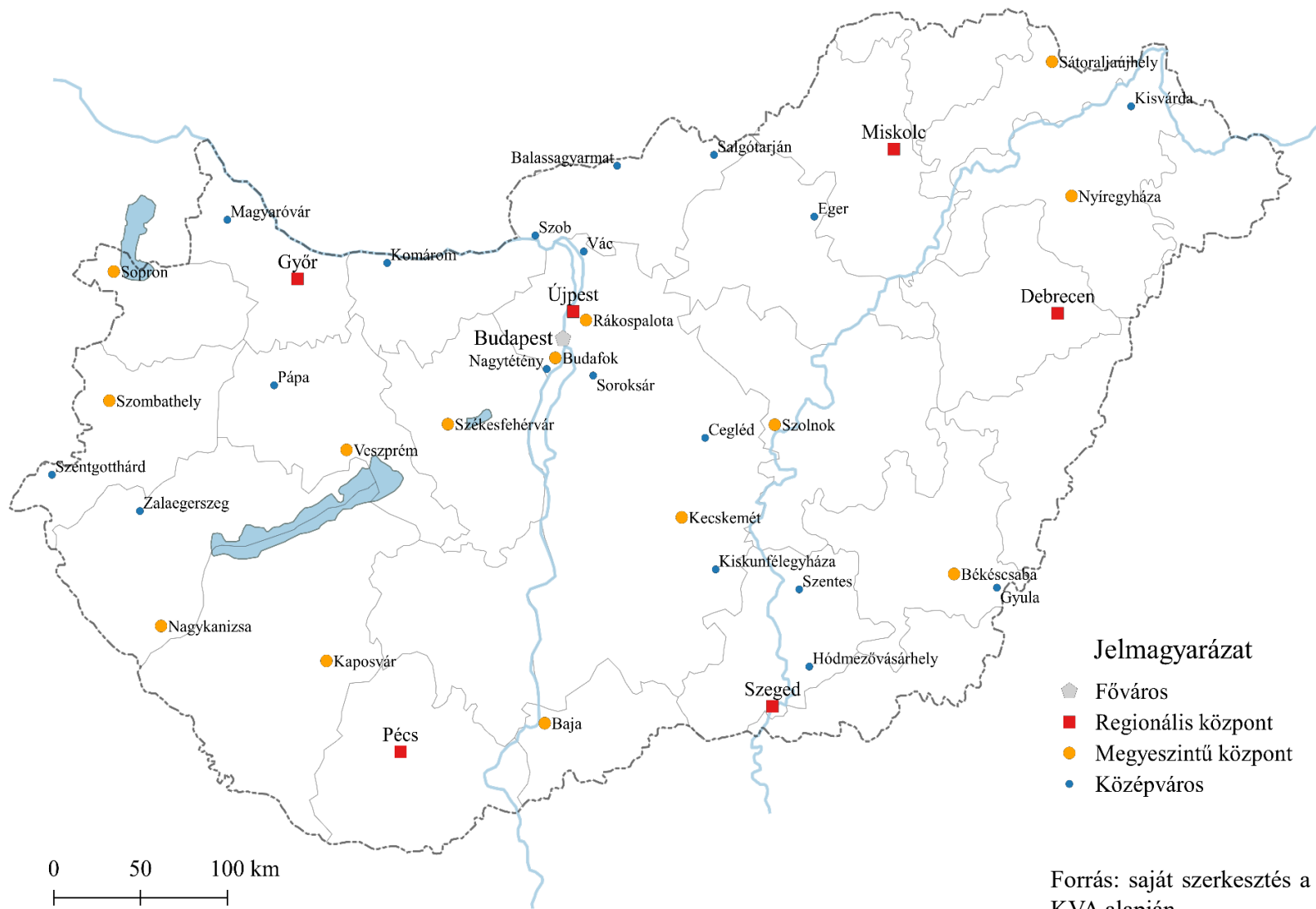
Továbbá a vizsgálat alapján kijelenthető, hogy a külterület hovatarozásáról és befolyásoló szerepéről (annak nagyságáról és irányáról) szóló kérdést öt tényező befolyásolja leginkább: 1) az adott kutatás látószöge és egyben kontextusa; 2) a városi jog megléte vagy éppen hiánya; 3) a városhierarchiában betöltött pozíció; 4) a földrajzi elhelyezkedés a községek vonatkozásában; illetve 5) a külterületre vonatkozó történeti források mennyisége és minősége, mivel számos esetben a leválasztást a történeti források nem – vagy csak korlátozottan – teszik lehetővé.

Mindent összevetve, értekezésem során minden esetben a közigazgatási határokat vettem alapul. Tehát minden tényezőt, mutatót és forrást a teljes településre vonatkozóan rögzítettem és vizsgáltam, mivel nem állapítható meg jelen részvizsgálat alapján, hogy bizonyos régiók esetében egyértelműen torzító hatása lenne a külterületek figyelembevételének. Továbbá elenyésző történeti forrás áll a rendelkezésünkre ahhoz, hogy egy komplex szemléletű azonos mutatókon alapuló belterületi városhierarchiát konstruáljunk meg 1910-re és 1930-ra.

A reprodukció és az átláthatóság érdekében fontosnak tartom, hogy a vizsgálat alapját képező komplex városhierarchia-adatbázisról (KVA) is ejtsek néhány szót a továbbiakban.

---

²⁶¹ Szilágyi 2015c, 56–57.

14. térkép. Magyarország belterületi városhierarchiája, 1930

2. táblázat. Magyarország belterületi városhierarchiája 1930-ban (az első 50 település)

Rangsorszám	Település	Jogállás	v1	v2	v3	BVKM
			Belterületi lélekszám (fő)	Belterületi nem mg-i. keresők aránya (%)	Belterületi szolgáltatások jellenségtöbblete (fő)	Belterületi városhierarchia komplex mutató (normalizált értékek alapján)
I. Regionális központok						
1	Szeged	tjv.	89621	77,13	40851,87	0,879
2	Debrecen	tjv.	66834	78,85	52127,49	0,868
3	Miskolc	tjv.	60032	80,93	35836,29	0,753
4	Győr	tjv.	49886	86,83	25664,00	0,676
5	Újpest	mv.	66541	91,96	11769,44	0,674
6	Pécs	tjv.	50019	74,24	28861,28	0,650
II. Megyeszintű központok						
7	Szombathely	mv.	34945	83,27	23141,97	0,592
8	Nyíregyháza	mv.	31237	81,51	23837,13	0,576
9	Rákospalota	mv.	42278	83,56	8734,62	0,535
10	Szolnok	mv.	34050	78,54	15583,35	0,527
11	Kecskemét	tjv.	34788	69,43	18681,42	0,515
12	Sopron	tjv.	32441	72,39	17908,18	0,512
13	Székesfehérvár	tjv.	33291	73,09	16419,22	0,509
14	Kaposvár	mv.	29845	76,43	14669,71	0,498
15	Nagykanizsa	mv.	30389	69,66	12352,06	0,462
16	Békéscsaba	mv.	37647	65,53	9696,77	0,458
17	Budafok	mv.	19543	90,58	5341,70	0,455
18	Baja	tjv.	25370	74,99	8569,74	0,440
19	Sátoraljaújhely	mv.	17585	78,89	9652,38	0,431
20	Veszprém	mv.	17792	78,34	8587,06	0,424
III. Középvárosok						
21	Vác	mv.	19361	78,71	6007,52	0,416
22	Pápa	mv.	19774	77,58	5667,48	0,411
23	Komárom	mv.	6911	87,72	5968,79	0,402
24	Eger	mv.	30196	57,55	7959,48	0,391
25	Zalaegerszeg	mv.	12157	76,66	6878,64	0,387
26	Hódmezővásárhely	tjv.	36783	53,57	3621,20	0,375
27	Balassagyarmat	mv.	11120	74,47	6440,84	0,372
28	Gyula	mv.	17030	68,06	6129,54	0,369
29	Kisvárd	nk.	13304	73,69	4457,07	0,366
30	Kiskunfélegyháza	mv.	20271	64,20	5366,48	0,363
31	Szob	kk.	3394	82,24	4449,25	0,360
32	Salgótarján	mv.	15254	72,39	2621,44	0,357

Rangsám	Település	Jogállás	v1	v2	v3	BVKM
			Belterületi lélekszám (fő)	Belterületi nem mg-i. keresők aránya (%)	Belterületi szolgáltatások jellentőségöbblete (fő)	Belterületi városhierarchia komplex mutató (normalizált értékek alapján)
33	Cegléd	mv.	25521	55,45	5396,34	0,351
34	Szentés	mv.	21540	60,08	4161,60	0,345
35	Soroksár	nk.	12996	76,31	-502,16	0,344
36	Nagytétény	nk.	4006	83,44	716,38	0,344
37	Szentgotthárd	nk.	3152	83,23	1123,93	0,343
38	Magyaróvár	mv.	7351	77,45	1819,62	0,341
IV. Kisvárosok						
39	Újdombóvár	nk.	2125	82,50	1163,19	0,336
40	Kőszeg	mv.	8075	73,60	2850,33	0,336
41	Keszthely	nk.	9841	70,31	3635,68	0,336
42	Moson	nk.	5510	78,80	861,88	0,334
43	Hatvan	nk.	14333	64,64	3959,48	0,334
44	Celldömölk	nk.	5961	74,50	2994,22	0,332
45	Szentendre	mv.	5418	74,17	3342,72	0,331
46	Mátészalka	nk.	9125	70,80	3064,34	0,331
47	Makó	mv.	29260	47,82	4452,74	0,331
48	Orosháza	nk.	14291	62,01	4987,72	0,330
49	Tóváros	nk.	5012	76,45	1930,32	0,330
50	Budakeszi	nk.	5734	78,43	172,10	0,329

Rövidítések:

tjv: törvényhatósági jogú város

mv: megyei város

nk: nagyközség

kk: kisközség

Forrás: Saját szerkesztés a KVA alapján.

3. táblázat. Magyarország özssterületi városhierarchiája 1930-ban

(a belterületi változók alapján az első 50 település)

Rangsám	Település	Jogállás	v1	v2	v3	ÖVKM
			Özssterületi lélekszám (fő)	Özssterületi nem mg-i. keresők aránya (%)	Özssterületi szolgáltatások jellen-tősségtöbblete (fő)	Özssterületi városhierarchia komplex mutató (normalizált értékek alapján)
1	Debrecen	tjv.	117275	67,84	43891,61	0,858
2	Miskolc	tjv.	61559	80,39	35525,01	0,712
3	Szeged	tjv.	135071	54,15	22044,90	0,708
4	Pécs	tjv.	61663	74,77	28089,62	0,643
5	Győr	tjv.	50881	86,54	25355,36	0,642
6	Kispest	mv.	64512	88,64	17849,12	0,634
7	Pesterzsébet	mv.	67907	91,02	12595,49	0,617
8	Újpest	mv.	67400	91,84	11495,09	0,612
9	Szombathely	mv.	35758	83,07	23040,50	0,577
10	Sopron	tjv.	35895	73,45	18334,76	0,510
11	Rákospalota	mv.	42949	83,39	8560,27	0,500
12	Székesfehérvár	tjv.	40714	70,33	15931,96	0,495
13	Pestszentlőrinc	nk.	30611	87,61	8861,56	0,488
14	Nyíregyháza	mv.	51308	58,03	17377,52	0,484
15	Szolnok	mv.	38764	71,54	14156,68	0,483
16	Kaposvár	mv.	32715	74,36	14169,78	0,478
17	Budafok	mv.	19691	90,54	5300,55	0,448
18	Nagykanizsa	mv.	30869	69,09	12192,30	0,441
19	Sátoraljaújhely	mv.	18431	76,58	9437,81	0,420
20	Veszprém	mv.	17792	77,43	8389,54	0,415
21	Pestújhely	nk.	11340	89,26	3819,58	0,413
22	Csepel	nk.	22901	93,98	-3526,41	0,411
23	Baja	tjv.	27935	69,89	7677,48	0,407
24	Sashalom	nk.	11792	88,09	2573,99	0,401
25	Rákosszentmihály	nk.	14083	83,18	4375,46	0,401
26	Vác	mv.	20960	75,68	5572,05	0,398
27	Komárom	mv.	7562	83,54	5818,30	0,395
28	Pápa	mv.	21356	75,07	5092,84	0,393
29	Kecskemét	tjv.	79467	38,54	2680,42	0,385
30	Albertfalva	nk.	3331	91,12	1327,42	0,384
31	Békéscsaba	mv.	49374	53,05	4798,41	0,378
32	Zalaegerszeg	mv.	13072	72,48	6541,74	0,372

Rangsám	Település	Jogállás	v1	v2	v3	ÖVKM
			Összterületi lélekszám (fő)	Összterületi nem mg-i. keresők aránya (%)	Összterületi szolgáltatások jeltöbblete (fő)	Összterületi városhierarchia komplex mutató (normalizált értékek alapján)
33	Szob	kk.	3486	81,75	4428,18	0,369
34	Eger	mv.	30424	57,43	7917,27	0,368
35	Balassagyarmat	mv.	11551	72,56	6291,08	0,367
36	Békásmegyér	nk.	8447	83,72	464,11	0,363
37	Salgótarján	mv.	16980	73,45	2353,60	0,358
38	Rákoshegy	nk.	4198	82,30	1552,36	0,354
39	Felsőgöd	nk.	3024	83,87	1080,51	0,354
40	Kisvárd	nk.	14133	70,33	4217,64	0,352
41	Nagytétény	nk.	7160	82,07	62,33	0,351
42	Szentgotthárd	nk.	3258	82,13	1098,86	0,348
43	Soroksár	nk.	14387	77,32	-848,84	0,345
44	Magyaróvár	mv.	8584	76,70	1514,63	0,344
45	Pesthidegkút	nk.	6030	77,70	1237,74	0,340
46	Kámon	kk.	2143	80,00	891,59	0,336
47	Kőszeg	mv.	8537	72,54	2682,88	0,336
48	Diósgyőr	nk.	20854	71,95	-1822,17	0,335
49	Celldömölk	nk.	6100	73,29	2960,84	0,335
50	Budakeszi	nk.	6099	77,33	480,21	0,333

Rövidítések:

tjv: törvényhatósági jogú város

mv: megyei város

nk: nagyközség

kk: kisközség

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

KVA – Komplex Városhierarchia-adatbázis általános leírása

Az adatbázis hozzávetőleg a 2015-ös esztendő óta épül és formálódik. A KVA valamennyi mutatóját és változóját figyelembe véve több eddig mint 200 ezer adatot tartalmaz 1624 település vonatkozásában. Az adatokat a *Microsoft Office Excel2016* szoftver segítségével rögzítettem, összesítettem, és az adatbázist is ezzel konstruáltam meg.

Elsőkörben csak az 1930-as időmetszet köré gyűjtöttem adatokat, majd idővel a téma kiszélesítése megkövetelte az 1910-es adatok beemelését. A látószög kiszélesítése retrospektív módon történt, tehát a 30-as állapotokat vetítettem vissza. A bővítés hatására minimálisan változott a vizsgált tér is. A trianoni Magyarország (1920-as adatok alapján) esetében 1624 település érte el legalább az 1000 fős lélekszámot.²⁶² Azonban 1910 és 1930 között végbement közigazgatási változások (összeolvadás, kettéválás, új elnevezés, létrehozás) révén 1590 település érhető tetten mind két időmetszetre változatlan közigazgatási formában, így ezen települések alkotják az adatbázis gerincét.

A kutatás, és ezáltal az adatbázis a 20. század első harmadára fókuszál, amelynek az 1910-es és az 1930-as népszámlálási esztendők a reprezentatív évei. Ezen időmetszetek kiválasztása részben kényszerpálya volt a megfelelő mennyiségű és minőségű településszintű adatok tekintetében. Fontos megemlíteni, hogy az 1910-es népszámlálás nemzetközi szintén is kimagasló szélességű és mélységű adatsorokat ölel magában, azonban volt olyan eset, amikor 1930-ra könnyebben gyűjtöttem be adatokat (kórházi ágyszámok). A két kiválasztott időmetszett mellett még az is szólt, hogy 1930-ra az első világháborúból, és az azt lezáró Párizs környéki békék okozta traumából viszonylagosan, de kilábalta hazánk. Viszont, a nagy világgazdasági válság éppen csak elkezdett kibontakozni Magyarországon. Az 1910-es esztendő, pedig a boldog békeidők háború előtti legjobban dokumentált (statisztikai téren) esztendője.

Fontos megemlíteni, hogy az adatok nem kizárólagosan 1910-ből, illetve 1930-ból származnak. Voltak olyan esetek, amikor – a történeti források miatt – el kellett vonatkoztatni a két eszményi évtől. Ilyen eset volt többek között a két pénzügyi, gazdasági mutató is: a betétállományok, illetve a pótadó alapjául szolgáló településadó (FHTT). Előbbi esetében 1909-re készült egy kiváló összeírás,²⁶³ amelyben valamennyi pénzintézettel rendelkező település összesített adatai megtalálható 1909-re, így a betétállományok is. Ennek az 1930-as „párja” viszont nem készült el, így kénytelen voltam egy másik forráscsoportot használni. Így esett a

---

²⁶² A főváros adatait valamennyi esetben figyelmen kívül hagytam, mivel vezető és egyben kimagasló szerepe és értékei torzításokhoz vezettek volna a számítások során.

²⁶³ MSK Ú.s. 35. kötet.

választásom a Nagy Magyar Compass (korábban Mihók-féle) idevágó kötetére, ami elérhető volt 1930-ra. Az FHTT esetében is csak részben teljesült az 1910-re és 1930-ra vonatkozó keletkezési év, mivel előbbi esetben 1910-re a jogi értelemben vett városokra, míg 1908-ra a községekre publikálták ezen adatsorokat. Utóbbi esetben pedig egységesen 1934-re gyűjtötték össze. A következő ilyen eset a kórházi ágyszámok voltak, amelyek 1908–1910 és környékéről sikerült összegyűjteni több forrásból (ennek körülményeit már kifejtettem a módszertani fejezetben), illetve 1930 helyett pedig 1932-re publikáltak gyógyintézeti ágyszámokat hazánk vonatkozásában. Végezetül pedig a középiskolai diákok számát is eltérő időben rögzítették a felhasznált kiadványban (1910/11; 1924/25; 1932/33 tanév).

Tehát a mintaévek naptári évek szerinti felfogása, illetve alkalmazása nem volt minden esetben tartható kutatói álláspont.

Az adatbázis összetevői és forrásai

A KVA összeállításához az alábbi forrásokat és adatokat használtam fel:

1910-as időmetszetre:

1. Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1913 – Feljegyzésre kerültek a települések közigazgatási rangja és az ott működő funkcionális intézmények egy része (postahivatal; postaügynökség, távírdahivatal, távbeszélő hivatal, vasúti távírda, vasútállomás, gőzhajóállomás, adóhivatal, anyakönyvi hivatal, csendőrőrs, járási főszolgabírói hivatal, járási bíróság, jegyzői hivatal, körjegyzői hivatal, pályaudvar, törvényszéki hivatal megléte).
2. 1910. évi népszámlálás II. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként (Magyar Statisztikai Közlemények Ú.S. 48. kötet) – Rögzítésre kerültek a vizsgált települések keresői és foglalkoztatási főcsoportjai a kereső lakosság tekintetében. Az alábbi foglalkoztatási főcsoportok keresői kerültek rögzítésre: *mezőgazdaság és kertészet; őstermelés egyéb ágai; bányászat és kohászat; ipar; közlekedés; közszolgálat és szabadfoglalkozásúak; véderő; napszámosok; házi cselédek; és egyéb.*

3. 1910. évi népszámlálás I. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (Magyar Statisztikai Közlemények Ú.S. 42. kötet) – Feljegyzésre került a vizsgálatba bevont települések 15 és 59 év közötti lakosainak száma. Három korosztályra bontva (15–19 év; 20–39 év; 40–59 év), ahogyan a kötetben is publikálták.
4. A Magyar Szent Korona országainak hitelintézetei az 1894–1909. évben (Magyar Statisztikai Közlemények Ú.S. 35. kötet) – Vidéki pénzüzetek 1909-re vonatkozó betétállományi statisztikája került rögzítésre.
5. Magyarország Tiszti Cím- és Névtára 1911 (XXX. évf.) – A vizsgált települések szintjén az alábbi adatok kerültek felvételre: kamarai ügyvédek száma; állami kórházak száma; közkórházak száma.
6. Gyógyszerészek Zsebnaptára 1910 (XXXIX. évf.) – Feljegyzésre került valamennyi nyilvános vidéki gyógyszertár a vizsgálatba bevont települések vonatkozásában.
7. Magyarországi Orvosainak Évkönyve és Címtára 1908 (XVIII. évf.) – Rögzítésre kerültek a kötetben szereplő vidéki kórházak és azok ágyszámai, a tüdőbeteg gondozó intézetek, a szanatóriumok, és a gyógyfürdők száma.
8. A magyar középiskolák statisztikája az 1932/33. tanévig (Magyar Statisztikai Közlemények. Ú. S. 91. kötet) – A vizsgált települések középfokú oktatási intézményeinek (leánylíceum; leánygimnázium; reáliskola; reálgimnázium; gimnázium) diákszámai kerültek rögzítésre az 1910/11-es tanév vonatkozásában.
9. Magyar Statisztikai Évkönyv 1910. Ú. F. 18.kötet – Rögzítésre került a vizsgált településeken található felsőfokú intézmények (egyetemek; jogi főiskolák; hittudományi főiskolák) hallgatói létszáma az 1909/10-es tanév téli félévének vonatkozásában. Továbbá a törvényhatósági joggal rendelkező városok kórházainak ágyszáma.
10. GISa Hungarorum (OTKA K 111766) – A történeti Magyarország település, járás és megye szintű adatbázisa a társadalmi, gazdasági és demográfiai folyamatok tanulmányozásához 1869–1914 (<http://www.gistory.hu/g/hu/gistory/otka>). Felhasználásra került a vizsgált települések nagytáji besorolása; az írni olvasni tudók aránya a 6 évnél

idősebb lakosság körében; a nyershalálalozási arányszám (1901–1910) 1910-re számolva; illetve a pótdadó alapjául szolgáló FHTT pénzügyi mutató. A vizsgált települések koordinátái.

11. Levéltári források²⁶⁴ és kórház történeti munkák²⁶⁵ 1905–1912 – Rögzítésre került a hiányzó kórházi ágyszámok.

1930-es időmetszetre:

12. Helységnevtár 1930 – Az ezer lélekszám feletti települések nevei kerültek rögzítésre 1920-as adatok alapján. Továbbá rögzítésre került a vizsgálatba bevont települések jogi besorolása (kisközség; nagyközség; megyei város, törvényhatósági jogú város); továbbá az alábbi intézmények megléte: postahivatal; postaügynökség; távírdahivatal; távbeszélő hivatal; vasúti távírda; vasútállomás; gőzhajóállomás; adóhivatal; anyakönyvi hivatal; csendőrőrs; járási főszolgabírói hivatal; járási bíróság; jegyzői hivatal; körjegyzői hivatal; pályaudvar; rendőrkapitányság; törvényszéki hivatal; ítélőtábla; kúria; polgármesteri hivatal megléte.

13. 1930. évi népszámlálás II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok (Magyar Statisztikai Közlemények Ú. S. 86. kötet) – Rögzítésre került a vizsgált települések kereső lakosságának a foglalkoztatási főcsoportokban dolgozók száma (őstermelés; bányászat és kohászat;

---

²⁶⁴ Csanád Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1910-ik évről, 1911: 10–11.

MNL FVL IV.405.a. 3. tétel. Főispánhoz intézet alispáni jelentések, 1908. 15.

MNL VaVL IV.405.b. 1228. doboz: Kórházvizsgálati jegyzőkönyvek, 1913. (1914.X.67.)

MNL SzSzBVL IV.411.b. Főispánhoz intézet alispáni jelentés, 1912. 93.

²⁶⁵ Petz 1929, 278–285; Péczely–Sági–Szutrély 1959, 57; Hornyánszky 1974, 14; Lakatos 1974, 10; Szabó 1974, 57; Fazekas–Vágvölgyi 1990, 15; Kádas 1994, 37; Szilvás 1996, 259; Baranyi–Bartal 1997, 42; Naszádos 1999, 24; Lakatos–Schwarz 1999, 6–8; Müller 2000, 33; Kajtor 2002, 442; Osvai 2002, 54; Mezei 2007, 280; Zelenákné–Zelenák 2007, 202–217; Ágoston 2013, 105–110; Gombás 2016, 189;

Gyulai kórház története:

<https://www.bekesmegye.com/bekes-megye-hirek/a-bekes-megyei-korhaz-első-évtizedeinek-története>

Mosonmagyaróvári Karolina Kórház története:

<http://www.karolinakorhaz.hu/index.php?page=bemutat-korhaztortenet>

Ceglédi Toldy Ferenc Kórház története:

<https://toldykorhaz.hu/?p=2059>

Váci Jávorszky Ödön Kórház története:

http://www.javorszky.hu/wordpress/?page_id=62

Veszprémi Csolnoky Ferenc Kórház története:

<https://csfk.hu/a-korhaz-tortenete/>

Sátoraljaújhelyi Erzsébet Kórház története:

(<https://www.ujhelykorhaz.hu/korhazunk/korhaz-tortenet/>)

ipar; napszámosok különösebb megnevezés nélkül; kereskedelem és hitel; közlekedés; közszolgálat és szabadfoglalkozásúak; véderő; házicselések; nyugdíjasok; tőkepénzesek; egyéb és ismeretlen foglalkozásúak); illetve a települések külterületi keresőire vonatkoztatott foglalkoztatási főcsoportok aránya is. Továbbá az adott települések lélekszáma és külterületi lélekszáma is feljegyzésre került az 1930-as esztendőből.²⁶⁶

14. Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 1906-1948 – Rögzítésre kerültek a települések középfokú oktatási intézményei (gimnázium, reálgimnázium, reáliskola, leánygimnázium, leánylíceum).
15. 1930. évi népszámlálás I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint (Magyar Statisztikai Közlemények Ú. S. 83. kötet) – Feljegyzésre került a külterületi lélekszám 1930-ra vonatkozóan. Továbbá a vizsgált települések 15 és 59 év közötti lakosainak a száma a kötetben található négy csoportra bontva (15–19; 20–29; 30–39; 40–49; 50–59 év). Rögzítésre került az írni-olvasni tudók száma is a vizsgáltba bevont települések vonatkozásában. Továbbá az írni-olvasni tudók arányához szükséges 3 év alatti és a 3–5 éves korosztály volumene is rögzítésre került ebből a forrásból.
16. Magyar Compass 1930 (LIV.) I. rész: pénzügyintézetek – Rögzítésre került a település-szintű betéti állomány 1930/1929-re vonatkozóan.
17. Magyarország Tiszti Cím- és Névtára 1931 (XLI. évf.) – Településszinten az alábbi adatok kerültek felvételre: kamarai ügyvédek száma; állami kórházak száma; közkórházak száma; polgári fiúiskola; polgári leányiskola és a koedukált polgári iskolák száma, illetve a felsőfokú oktatási intézmények.
18. Gyógyszerészek Évkönyve 1930 (Gyógyszerészek zsebnaptára) (LIX. évf.) – Feljegyzésre került valamennyi vidéki település gyógyszerészainak száma.

---

²⁶⁶ A foglalkoztatási főcsoportokat besoroltam a modern gazdasági szektorok alá, amelynek módszertani háttéréhez Szilágyi Zsolt Homokváros c. munkája nyújtotta az alapot. Primer szektor: őstermelés. Szekunder szektor: bányászat és kohászat; ipar; napszámosok különösebb megnevezés nélkül. Tercier szektor: kereskedelem és hitel; közlekedés; közszolgálat és szabadfoglalkozásúak; véderő; házicselések. Egyéb szektor: nyugdíjasok; tőkepénzesek; egyéb és ismeretlen foglalkozásúak.

19. Magyarország Orvosainak Évkönyve és Címtára 1931 (XLI. évf.) – Rögzítésre kerültek a vidéki kórházak és azok ágyszámai (sajnos nem minden intézet esetében publikálták), a tüdőbeteg gondozó intézetek, a szanatóriumok, és a gyógyfürdők száma.
20. Magyarország Gyógyintézeteinek Évkönyve 1934 – Rögzítésre került a vizsgált települések klinikáinak és kórházainak 1932-es ágyszám adatai.
21. Szilágyi Zsolt TMTE adatbázisa – Felhasználásra került vizsgált települések pótdó alapjául szolgáló FHIT adatok az alábbi évekből: 1910/1908; 1934, illetve a nyersהללוzási arányszám (1921–1930) 1930-ra vonatkozó értékei.
22. A magyar középiskolák statisztikája az 1932/33. tanévig (Magyar Statisztikai Közlemények. Ú. S. 91. kötet) – A vizsgált települések középfokú oktatási intézményeinek (leánylíceum; leánygimnázium; reáliskola; reálgimnázium; gimnázium) diákszámai kerültek rögzítésre két időmetszetben (1924/25; 1932/33 tanév).
23. Magyar Statisztikai Évkönyv 1930. Ú. F. 38. kötet – Rögzítésre került a vizsgált településeken található felsőfokú intézmények (tudományegyetemek; jogakadémiák; gazdasági főiskolák; hittudományi főiskolák; egyéb főiskolák) hallgatói létszáma az 1929/30-es tanév első félévének vonatkozásában.

A Komplex Városhierarchia-adatbázis (KVA) a fenti forrásokból táplálkozva konstruálódott meg, azonban nem mindegyik rögzített adat került felhasználásra a Komplex Városhierarchia Mutató (KVM) és egyben rangsor(ok) létrejöttéhez (lásd *Tényezők, szerepkörök* c. fejezet). A rangsorhoz felhasznált mutatókat és tényezőket alább az eredeti, adatbázisban feltüntetett sorrendben közöltem a *Tényezők* c. fejezetben. A módszertani fejezeteben található táblázatból (1. táblázat) kimaradt, de rögzített adatok az elemzésben játszottak szerepet.

A rangsort és egyben a komplexmutatót adó mutatókból tisztán körvonalazódik, hogy különböző típusú adatokról van szó. A rangot adó mutatók között találunk főre, pengőre, arányszámra, meglétre, darabszámra stb. vonatkozó mértékegységeket. Annak érdekében, hogy ezen mutatók összhangba hozhatók legyenek az adatbázison belül – továbbá ne torzítsanak jelentős

mértékben egyik irányba sem – a normalizálás műveletét²⁶⁷ kellett végrehajtanom a különböző értékek esetében, amely által már összeegyeztethetőek lettek a változók a rangsor kialakításához. A komplex mutatót (KVM) a tényezők számtani átlagából hozam létre, így egyik tényező sem kapott nagyobb szerepet a vizsgálat során. A tényezők értékeit pedig a hozzájuk rendelt mutatók szintén számtani átlagából konstruáltam meg, így a tényezőkön belül sem keletkezhetett torzítás.

Az adatbázis szerkezetének és forrásainak ismertetése után szólni kell még az adatrögzítési eljárásról is. Az adatrögzítés alapját egyértelműen a települések nevei tették ki. Ez által beazonosíthatóvá és egyben összefűzhetővé váltak a különböző forrásokból kinyert rekordok. Azonban ahhoz, hogy az adatbázis le tudja követni és egyben kezelni tudja a két időmetszet között végbement településszintű közigazgatási változásokat (lásd lentebb), ahhoz szükség volt egy kódrendszerre. Ezt a hiátust egyszerűen oldottam meg, miután a települések neveihez hozzárendeltem két már létező kódolási rendszert. Az egyik kódolás Demeter Gábor által fémjelzett GISa Hungarorum adatbázisából merítettem, amely főként az 1910-es állapotokból indul ki, a másik kódolást pedig Szilágyi Zsolt TMTE adatbázisából illesztettem be. Ezáltal lekövethetővé váltak a két időmetszet (1910, 1930) szereplői, illetve létrejött egy kapcsolódási pont a három adatbázis között a közös kód rendszernek köszönhetően.

Végül minden igyekezetem és a többszöri ellenőrzés ellenére is bizonyára találhatóak olyan elütések, amelyek az adatrögzítés során keletkeztek, mint ahogy olyanok is előfordulhatnak, amelyek már az eredeti forrásban is hibásan kerültek feljegyzésre. Kijelenthető, hogy nincs adatbázis hiba nélkül, azonban ezen hibaérték mennyisége egészen bizonyosan csekély, s az egészet tekintve aligha módosíthatják e hibák a végső rangsort. Ezzel kapcsolatban idézem Ormos Mária más kontextusban elhangzott szavait: „a múlt az idők mélyén valahogy úgy helyezkedik el, mint egy lezuhant és szilánkokra szakadt repülőgép roncsai [...]. Ezért a vizsgálódó szem eleve képtelen az egykori – feltételezett – egységet rekonstruálni. A történész valamit összeilleszt, valamit nem, és semmi garancia rá, hogy akár azt is jól állította volna össze, amit egyáltalán összeállított.”²⁶⁸ Noha ekkora bizalmatlanság nem fogalmazódott meg bennem az adatbázissal szemben, mégis úgy hiszem, érdemes fenntartani a korábban megfogalmazott nézőpontomat, jelen munka csupán egy lehetséges megközelítés a 20. század első harmadára vonatkozó városhierarchia-vizsgálatok vonatkozásában.

---

²⁶⁷ Nemes Nagy 2009, 301–302.

²⁶⁸ Ormos Mária 2003.

*Az adatbázisban szereplő települések közigazgatási változásai, 1910–1930*²⁶⁹

Községegyesítések (zárójelben az egyesített község neve és az egyesítés éve):

Agyagosszergény (Agyagos, Fertőszergény, 1927), Bábonymegyer (Koppánymegyer, Nagyábony, 1927), Baja (Baja, Bajaszentistván, 1930), Bakonyszentkirály (Bakonyszentkirály, Magyarszentkirály, 1926), Bakonyszombathely (Bakonyszombathely, Magyarszombathely, 1926), Baktalórántháza (Lórántháza, Nyírbakta, 1932), Balassagyarmat (Balassagyarmat, Újkóvár [Kóvár része, 1922-ben alakult önálló községgé], 1926), Barcs (Barcs, Drávapálfalva, 1928), Bejcgertyános (Bejc, Hegyhátgertyános, 1928), Berhida (Berhida, Kiskovácsi, 1926), Bernecebaráti (Baráti, Bernece, 1928), Bikács (Bikács, Kistápe, 1930), Bocsárlapujtó (Karrancsapátfalva, Lapujtó, 1928), Bonyhád (Bonyhád, Börzsöny, 1928), Cigánd (Kiscigánd, Nagycigánd, 1923), Csenger (Csenger, Komlódtótfalu, 1932), Csénye (Csénye, Fűztű, 1917), Dejtár (Dejtár, Nagycsalomja, 1926), Eszteregnye (Eszteregnye, Obornak, 1928), Etyek (Bot, Etyek, 1927), Gánt (Gánt, Vérteskozma, 1929), Gyöngyös (Gyöngyös, Gyöngyöspüspöki, 1923), Györköny (Györköny, Pusztahencse [Fadd része, 1913-ban vált külön és alakult önálló községgé], 1928), Jákfa (Terestyénfa, Jákfa, Rábakövesd, 1914, 1928), Józsa (Alsójózsa, Felsőjózsa, 1929), Kántorjánosi (Kántorjánosi, Nyíriklód, 1917), Kapuvár (Garta, Kapuvár, 1923), Kecskemét (Kecskemét, Koháryszentlőrinc, 1913), Keszthely (Keszthely, Kiskeszthely, 1925), Kozármisleny (Kiskozár, Mislény, 1928), Körmend (Alsóberkifalu, Körmend, 1923), Letenye (Béc, Letenye, 1929), Magyarszék (Kishertelend, Magyarszék, Németszék, 1930), Marcali (Marcali, Nagygomba, 1927), Mecsekalja (Magyarürög, Mecsekszentkút, Patacs, Rácváros, 1930), Mórighida (Kismórighida, Nagymórighida, 1928), Nemesszalók (Nemesszalók, Pórszalók, 1925), Ötvöskónyi (Kónyi, Ötvös, 1929), Pálmonostora (Pálmonostora, Pétermonostora, 1926), Pápoc (Pápoc, Szentmiklósfa, 1926), Perkáta (Kisperkáta, Nagyperkáta, 1926), Pincehely (Görbő, Pincehely, 1930), Sárospatak (Sárospatak, Újpaták, 1911), Sárvár (Péntekfalu, Sár, Sárvár, 1912), Somogyszentpál (Tótszentpál, Varjaskér, 1929), Szabadhidvég (Faluhidvég, Szabadhegy, Városhidvég, 1922), Szabolcsbáka (Kisbáka, Nagybáka, 1912), Szakony (Alsószakony, Felsőszakony, 1928), Szentetornya (Pusztaszenttornya, Szabadszenttornya, 1902), Szombathely (Gyöngyösszöllős, Szombathely, 1933), Szurdokpüspöki (Szurdokpüspöki,

---

²⁶⁹ Szilágyi Zsolt munkája alapján. Szilágyi 2018b, 59.

Zagyvaszentjakab, 1925), Tevel (Kovácsi, Tevel, 1928), Zagyvapálfalva (Andrásfalva, Pálfalva, 1909), Zalaapáti (Zalaapáti, Zalahosszúfalva, 1925), Zalalövő (Pusztaszentpéter, Zalalövő, Zalamindszent, Zalapataka, 1925), Zsira (Gyüleviz, Salamonfa, Zsira, 1931).

Új települések (zárójelben az alapítás éve):

Alag (1910), Alsógöd (1921), Bócsa (1906), Borota (1911), Csabacsúd (1924), Csengőd (1912), Csikéria (1922), Dánszentmiklós (1921), Előszállás (1928), Felsőgöd (1914), Gerendás (1923), Jakabszállás (1922), Kelebia (1924), Kisláng (1913), Komárom (1919), Ladánybene (1907), Mezőmegyer (1927), Nyírszöllős (1922), Orgovány (1901), Öregcsertő (1914), Pestszentlőrinc (1909), Pestújhely (1909), Pusztamérges (1908), Pusztatölgyes (1928), Rákoshegy (1921), Rákosliget (1907), Rákosszentmihály (1902), Sashalom (1923), Soltszentimre (1919), Tompa (1922).

Települések névváltozása (zárójelben a korábbi névalak és a módosítás éve):

Balatonkiliti (korábban: Kiliti, 1922), Balatonszabadi (korábban: Fokszabadi, 1917), Balatonszárszó (korábban: Szárszó, 1922), Balatonzamárdi (korábban: Zamárdi, 1932), Bodroghalom (korábban: Luka, 1927), Budatétény (korábban: Kistétény, 1915), Ceglédbercel (korábban: Cserőbercel, 1901), Hercegtöttös (korábban: Ráctöttös, 1933), Jászsalsósztgyörgy (korábban: Alsószentgyörgy, 1907), Jászfelsőszentgyörgy (korábban: Felsőszentgyörgy, 1911), Jászfákóhalma (korábban: Jákóhalma, 1928), Jászkarajenő (korábban: Karajenő, 1901), Muhi (korábban: Poga, 1928), Pestszenterzsébet (korábban: Erzsébetfalva, 1924; Pesterzsébet, 1932), Prónayfalva (korábban: Tázlár, 1907), Tengelic (korábban: Gindlicsalád, 1931), Tizzaszentimre (korábban: Szentimre, 1902), Újpetre (korábban: Rácpetre, 1933)

VÁROSHIERARCHIA ALAKULÁSA (1910, 1930)

Közigazgatási változások

Az első világháborút megelőzően a magyar korona országai Európában területileg a hatodik, népességszámukat tekintve a hetedik pozíciót foglalták el.²⁷⁰ Az első világháború utolsó évében azonban felbomlott a korábbi egységes gazdasági szerkezete. A trianoni döntéssel az ország területének 71,5%-a, míg a népességnek a 63,6%-a (Horvátországgal együtt) került más államok fennhatósága alá.²⁷¹ Tehát hazánk egy lett az európai kisállamok közül és megszűnt a korábban kialakult munkamegosztás, az egymásra utalt régiók eltérő államokba kerültek, s ez a térkapcsolatok újjászerveződését is jelentette. Ennek ellenére az 1920 utáni gazdasági helyzet megítélése, már korántsem olyan egyértelmű és abszolút negatív, mint azt sokáig feltételeztük.²⁷² Vitathatatlan, hogy a békeszerződésnek sok hátráltató hatása volt hazánk tekintetében, viszont ha változtatunk a fókuszpontra és Európához viszonyítjuk Magyarország helyzetét, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a trianoni Magyarország gazdasági teljesítménye nemzetközi összehasonlításban nem volt gyengébb, mint a dualizmus időszakában megfigyelhető relatív teljesítménye.²⁷³ Tehát a gazdasági visszaesés mértéke közel megegyezett az általános európai recesszió átlagos mértékével. Ennek fő okai között szerepel, hogy a természeti erőforrások – amelyek nagyrészt az utódállamok területére kerültek – már a két világháború között sem tartoztak a gazdasági növekedés legfontosabb tényezői közé. Sokkal inkább a gazdaság szerkezeti változásai, a technológiai fejlődés és a humán tőke voltak a fejlődés hajtóerői, amelyeket kevésbé érintett a békeszerződés. Ezen megközelítést alátámasztja az a tény is, hogy a nagy háborút követően az ország gazdaságának konszolidációja viszonylag gyorsan ment végbe.²⁷⁴

A településhálózat esetében is jelentős változások következtek be. Az országhatárok kialakításának fő célja az újonnan alakuló államok (utódállamok) stratégiai, gazdasági, közlekedési támogatása, a potenciális ellenfél gyengítése volt. A békeszerződés következtében alapvetően átrendeződött mind a hazai településhálózati, mind a társadalmi-gazdasági térszerkezet. A közigazgatási beosztást is igen jelentős változások elé állította Trianon. Megváltozott hazánk

---

²⁷⁰ Beluszky 1993, 193.

²⁷¹ Beluszky 1999, 193–194.

²⁷² Gyáni 2002, 59–66; Tomka 2018; Szilágyi 2018b.

²⁷³ Szilágyi 2018c, 259–261.

²⁷⁴ Tomka 2018, 47–79.

településstruktúrája, illetve a települések egymáshoz viszonyított pozíciója is. A főváros korábbi kimagasló pozíciója még tovább nőtt Zágráb, Pozsony és Kolozsvár elcsatolásával. Ezen hármast követte Budapestet a történeti Magyarország hierarchiájának vonatkozásában 1910-ben.²⁷⁵ Az államhatárok változása súlyosan érintette az új országhatár menti megyéket is, mivel ezen megyék települései sok esetben elvesztették a korábban történetileg kialakult központjukat vagy éppen vonzaskörzetüket.²⁷⁶ Olyan többségében magyar lakosú városok, mint Szabadka, Nagyvárada, Nagykároly, Szatmárnémeti, Beregszász, vagy Kassa kerültek a határ másik oldalára, amelyek hiánya a határzóna, illetve a határmenti régiók közigazgatási és gazdasági szerkezetét erősen gyengítette. Ennek következtében a határzóna számos kistérsége periférikus, hátrányos helyzetű területté vált.²⁷⁷ Azonban nem minden esetben volt egyértelmű a változás. Egy nemrégiben publikált vizsgálat megállapította, hogy sok esetben már a határváltozás előtt is azon régiók voltak városhiányosak, mint akik 1930-ban. Tehát a határváltozás nem minden esetben teremtett kedvezőtlen helyzetet a határmenti térség településeinek számára.²⁷⁸

Az új országterületen 1921-re csupán 10 törvényhatósági jogú város maradt a korábbi 22 helyett, illetve a rendezett tanácsú városok száma is hasonló mértékben csökkent (53-ról 35-re).²⁷⁹ Az új helyzetben sokan (Magyary Zoltán, Hantos Gyula, Prinz Gyula, Teleki Pál) megkerülhetetlen kérdésnek tartották a közigazgatási hálózat rendezését. A két világháború között több közigazgatási változás ment végbe. A teljesség igénye nélkül gondolok itt a „csonka vármegyék” egyesítésére,²⁸⁰ az új megyeszékhelyek kijelölésre²⁸¹ – amelyek közül korábban csak Baja rendelkezett városi ranggal –, a rendezett tanácsú városok jogi változására, amely a névváltozáson túl (1929-től megyei város) döntéshozatali változást is jelentet,²⁸² illetve az 1938 és 1941 közötti területi visszacsatolásokra.²⁸³

A vizsgálatba bevont 1590 település esetében összesen 124 közigazgatási rangbéli változás történt a két időmetszett között. Ennek javarészt nem meglepő módon a *községi*

---

²⁷⁵ Beluszky–Györi 2005, 214.

²⁷⁶ Hajdú 2015. 143.

²⁷⁷ Beluszky 1999, 195.

²⁷⁸ Szilágyi 2022, 62.

²⁷⁹ Hajdú 2005, 142–143.

²⁸⁰ Győr-Moson és Pozsony megye; Komárom és Esztergom; Nógrád és Hont megye; Borsod-Gömör és Kishont megye; Szabolcs és Ung megye; Szatmár, Bereg és Ugocsa megye.

²⁸¹ Hont megye – Nagymaros; Bács-Bodrog – Baja; Abaúj-Torna – Szikszó; Bereg – Tarpa; Gömör és Kishont – Putnok; Bihar – Berettyóújfalu; Szatmár – Mátészalka; Arad – Elek; Torontál – Kiszombor; Ung – Záhony.

²⁸² 1929. XXX. törvénycikk 37. § és 44. §. A módosítás során nem csupán az elnevezés változott, hanem a közigazgatási szervezeti átalakításával is járt. A tanácsok megszüntetését követően a korábbi ügykörüket átvette a polgármester egy személyben.

²⁸³ 1938: I. Bécsi döntés: a Felvidék déli részének visszacsatolása; 1939: Kárpátalja visszacsatolása; 1940 II. Bécsi döntés: Észak-Erdély visszacsatolása; 1941: Délvidék visszacsatolása.

hierarchiaszinten zajlott le. Összesen 12 korábbi nagyközség²⁸⁴ kapott városi rangot (rendezett tanácsú város) 1910 és 1930 között, amelyek közül 11²⁸⁵ funkcionális értelemben is városnak bizonyult 1930-ra. Egyedül Hajdúhadház nem tudott élni a városi rang adta lehetőségekkel, s a *községi* szinten megrekedt. Hajdúhadház települése a kiegyezés után rendezett tanácsú városi rangot kapott, amelyet 1891-ben feladott és nagyközséggéként működött tovább, majd Trianon után 1924-ben ismét városi rangot kapott, de azt 1934-ben ismételen feladta. Ennek hátterében a kiváltsággal járó többlet költségek is szerepet vállaltak, amely által nem volt minden esetben előnyös városi rangot birtokolni, főleg a szerényebb központi szereppel bíró települések körében. Ami kirajzolódik még ebben a vonatkozásban, hogy a 12 korábbi nagyközség közül 4 főváros környéki település,²⁸⁶ amely a főváros egyre erősödő kisugárzását is jól szimbolizálja. Továbbá a jogi értelemben város nélküli Nógrád megye két rendezett tanácsú városi ranggal is bővült Balassagyarmat és Salgótarján vonatkozásában. Előbbi esetben már igencsak indokolt volt, mivel az 1910-es rangsor alapján a legmagasabban jegyzett (22. pozíció) nagyközség volt. Továbbá a korábbi vizsgálatokban is hasonlóan magas pozíciót ért el községi jogállása ellenére. Beluszky–Győri 1910-re vonatkozó munkájában²⁸⁷ a 44. pozíciót foglalta el (trianoni határokon belül ez a 20. pozíciót jelenti). Ami a „rangvesztést” illeti erre is találunk példát. Összesen hat esetben²⁸⁸ történt negatív változás, ebből öt községi szinten (nagyközségből kisközség lett), és egy városi szinten, amikor is Komárom veszítette el korábbi törvényhatósági jogát – és lett rendezett tanácsú város, – miután belterületének nagy része került a határ másik oldalára és ezzel jelentősen csökkent a térségben betöltött központi szerepköre is (10. táblázat és 13. táblázat). Komárom a vizsgálat alapján 93 pozícióval esett vissza 1930-ra. Fontos megemlíteni, hogy a vizsgálat a trianoni határokon belülre fókuszál 1910-ben is, így joggal kérhető számon, hogy Komárom hogyan foglalhatta el a 17. pozíciót a századelőn. Azonban a vizsgálat alapját alkotó történeti források nem tették lehetővé, hogy mind a 19 mutató vonatkozásában leválasszam az 1920-ban elcsatolt területeik adatait és csak a határon belül maradt városrész mutatóit vegyem figyelembe 1910-re.

Összeségében az amúgy is sok ellentmondást tartalmazó területi beosztást a békeszerződés csak még aránytalanabbá tette. Hozzávetőleg 27 vármegye és 60 járás helyzete változott

---

²⁸⁴ Balassagyarmat, Kalocsa, Békéscsaba, Magyaróvár, Mohács, Salgótarján, Csongrád, Pesterzsébet, Rákospalota, Kispest, Budafok, Hajdúhadház.

²⁸⁵ Balassagyarmat, Kalocsa, Békéscsaba, Magyaróvár, Mohács, Salgótarján, Csongrád, Pesterzsébet, Kispest, Rákospalota.

²⁸⁶ Pesterzsébet, Rákospalota, Kispest, Budafok.

²⁸⁷ Beluszky–Győri 2005, 216.

²⁸⁸ Komárom: törvényhatósági jogú város à rendezett tanácsú város; Levél: nagyközség à kisközség; Dunakiliti: nagyközség à kisközség; Visznek: nagyközség à kisközség; Szomód: nagyközség à kisközség; Szentlőrincváros: nagyközség à kisközség.

meg az új határokkal, így sok esetben alakultak ki olyan járások a határ mentén, ahol a kijelölt központok nem, vagy csak alig tudták betölteni a járás- vagy megyeszékhely funkciójukat.²⁸⁹ Részletes településszintű változások – gondolok itt a névváltozásra, az egyesülésre, vagy a szétválásra – az adatbázis általános leírásában találhatóak (lásd tartalomjegyzék).

Rangok, székhelyek, szintek

A városi rang és a székhelyek kapcsolata a hierarchiaszintekben

A közigazgatási központi szerepkör és a városhierarchia alakulása közötti kapcsolat megkérdőjelezhetetlen, s igen kevés település rendelkezett magas hierarchiapozícióval anélkül, hogy közigazgatási központi funkcióval ne rendelkezett volna. Ez igaz 1910-es és még inkább 1930-as rangsorra is. (10. táblázat és 13. táblázat).

A városhierarchia-rangsorok alapján tisztán kivehető, hogy a városi rangú települések és a funkcionális értelemben vett városok számai jelentős eltérést mutatnak egymáshoz képest 1910-ben és 1930-ban (is). Ezen tendencia már több korábbi időmetszetre elvégzett kutatás²⁹⁰ során is bizonyítást nyert. Egészen a rendszerváltozásig állt fenn ez a súlypont eltolódás, ezt követően ugyanis meredek növekedésnek indult a várossá nyilvánítás sebessége. Olyannyira, hogy napjainkra megfordult a helyzet és már több városi ranggal rendelkező települést tartanak számon, mint amennyi azt funkcionális értelemben indokoltá tenné.²⁹¹ 1930-ban 56 jogi értelemben vett városról beszélhetünk (fővárossal együtt),²⁹² ezzel szemben vizsgálatom alapján 144 funkcionális értelemben vett várost határoztam meg a két világháború közötti Magyarországon. Ez közel két és félszeres többletet jelent, ami jelentősnek mondható. 1910 esetében a trianoni határokat figyelembe véve 44 jogi értelemben várost találunk (fővárossal együtt) és 118 funkcionális szerepkörrel rendelkező települést a másik oldalon. Tehát itt is tetten érhető a fentebbi tendencia. Két fontos megállapítás már most kirajzolódik egyfelől, hogy már ekkoriban (1910; 1930) is több funkcionális értelemben vett település volt a vizsgált térben, mint amennyi jogi kategóriája alapján városnak minősült. Továbbá a funkcionális városok számában növekedés figyelhető meg vélhetően a határváltozás, a menekült hullámnak és a

---

²⁸⁹ Magyary 1942, 56–70.

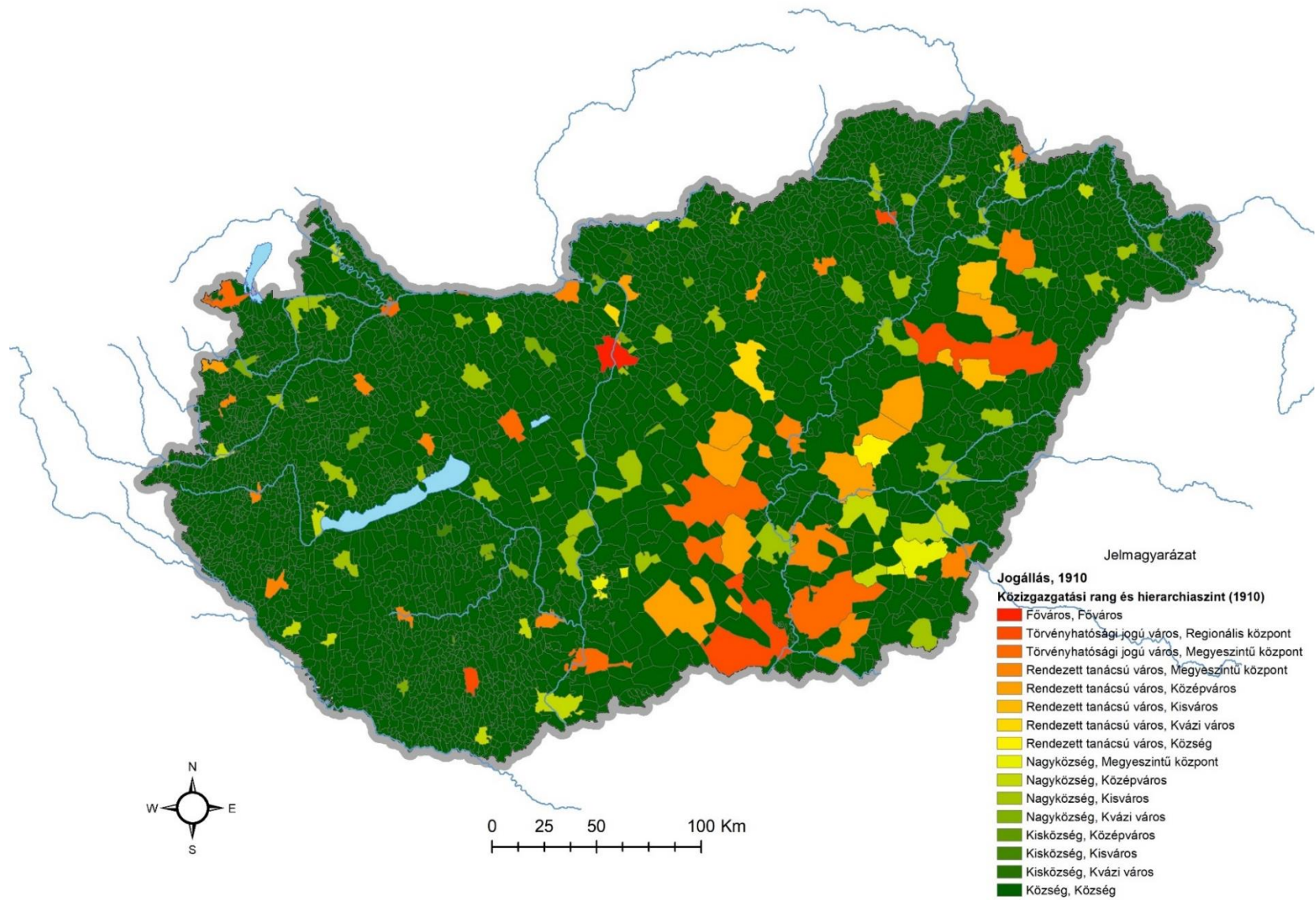
²⁹⁰ Bácskai–Nagy 1894. vö. Beluszky–Györi 2005.

²⁹¹ Beluszky 2006, 73–78.

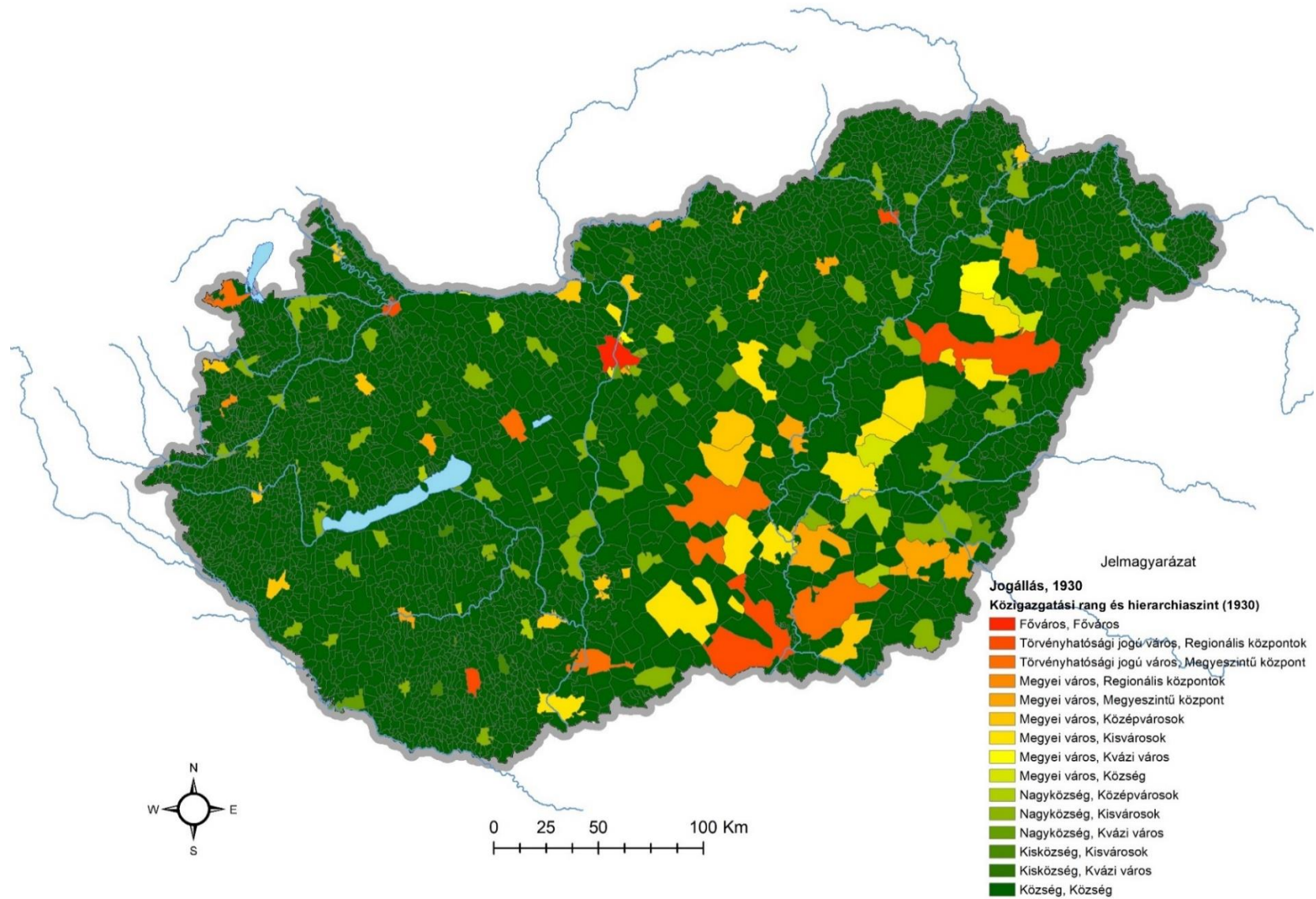
²⁹² Hajdú 2005, 150.

rangadományozások hatására. Ezzel egyúttal a városban élők száma és aránya is növekedett a 20. század első harmadára.

Jelen fejezetben a *fővárosi* hierarchiaszintre nem térnek ki külön, mivel Budapest központi szerepe megkérdőjelezhetetlen a városi jog és a funkcionális városi kategória vonatkozásában (is).

15. térkép. A közigazgatási rang és a hierarchiaszint közötti kapcsolat, 1910

16. térkép. A közigazgatási rang és a hierarchiaszint közötti kapcsolat, 1930

A *regionális központok* között mindkét időmetszetben megtaláljuk azt a négy kimagasló várost, amely mindkét esetben, megegyező rangszámmal kapott helyett a legfelső szinten (Debrecen, Szeged, Miskolc, Pécs (10. táblázat és 13. táblázat). Ehhez a stabil „maghoz” 1930-ra két potenciális regionális központ csatlakozott Győr és Szombathely vonatkozásában. Ezen hierarchiaszint esetében a városi rang szinte minden esetben megfelelt a funkcionális szerepkörnek. Tehát a fővárosi szinthez társított székesfővárosi jogkört követően a *regionális központi* szinten Szombathely kivételével (megyei város) kizárólag törvényhatósági joggal felruházott városok találhatóak. Ezáltal az ebbe a csoportba kerülő városok hierarchiaszintje és jogi státusa között szinte teljes egyezés figyelhető meg. A közigazgatási szerepkörök vonatkozásában is hasonló helyzet rajzolódik ki. Egyedül Szeged nem rendelkezett sem megye-, sem járásszékhely szerepkörrel, köszönhetően Csongrád vármegye sajátos történetének.²⁹³ Így hiába volt a megye és bizonyos esetben a térség meghatározó funkciókkal rendelkező városa, s egyben „zászlóshajója” (főként 1930-ban), nem rendelkezett közigazgatási székhelyi szerepkörrel. Ami érdekesség, hogy mindkét időmetszetben ugyanaz a fent említett négy város került a legmagasabb hierarchiaszintbe (fővárost figyelmen kívül hagyva). Továbbá a négy város között pozícióváltozás sem történt a két időmetszet között, ami jól jelzi a regionális központok stabilitását és egymáshoz viszonyított helyzetét (10. táblázat és 13. táblázat).

Ami a *megyeszintű központokat* illeti itt már „mozaikosabb” képet kapunk. Vizsgálatom során 1910-re 25,²⁹⁴ 1930-ra 17 települést²⁹⁵ tartottam indokoltnak a harmadik funkcionális hierarchiaszintbe sorolni (10. táblázat és 13. táblázat). Ezen számértékek hozzávetőleg egyeznek a vizsgált térben található megyék számával (beleértve az átmenetinek hitt csonka megyéket is).²⁹⁶ A *megyeszintű központok* közé sorolt városok jogi kategóriája a következőképpen alakult. 1910-ben hét törvényhatósági joggal felruházott város (Győr, Sopron, Székesfehérvár, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Komárom, Baja) is e funkcionális hierarchiaszintbe került. Baja kivételével valamennyi törvényhatósági jogú város a hierarchiaszint első felében kapott helyet, amely jól tükrözi, hogy jogi besorolásuk összhangban volt funkciójukkal, és csak kevéssel maradtak le a *regionális központoktól*. Ugyanezen a hierarchiaszinten maradva, tizenöt település²⁹⁷

---

²⁹³ Politikai okok és történelmi hagyomány következtében miatt sokáig Szegvár, majd Szentes látta el Csongrád vármegye székhelyi pozícióját. Szeged 1962-től lett megyeszékhely.

²⁹⁴ Eger, Győr, Sopron, Székesfehérvár, Nyíregyháza, Szombathely, Kecskemét, Nagykanizsa, Pápa, Szolnok, Hódmezővásárhely, Komárom, Kaposvár, Veszprém, Sátoraljaújhely, Gyula, Esztergom, Balassagyarmat, Zalaegerszeg, Baja, Kalocsa, Makó, Szekszárd, Szentes, Békéscsaba.

²⁹⁵ Székesfehérvár, Nyíregyháza, Sopron, Kaposvár, Eger, Szolnok, Újpest, Kecskemét, Pesterzsébet, Hódmezővásárhely, Baja, Veszprém, Gyula, Szentes, Békéscsaba, Zalaegerszeg, Balassagyarmat.

²⁹⁶ Trianoni határokon belül 1910-ben és 1930-ban is 25 megye található.

²⁹⁷ Eger; Nyíregyháza; Szombathely; Nagykanizsa; Pápa; Szolnok; Kaposvár; Veszprém; Sátoraljaújhely; Gyula; Esztergom; Zalaegerszeg; Makó; Szekszárd; Szentes.

rendezett tanácsú ranggal került be az általam konstruált harmadik szintbe. Tehát ezen a szinten már többségbe kerültek a rendezett tanácsú városok, s jogi státusuknak megfelelő szinten kaptak pozíciót. A *megyeszintű központok* többsége megyeszékhely ugyan (25/18), de több városnak sikerült megyeszékhelyi szerepkör nélkül is felkapaszkodnia ezen hierarchiaszintre. Gondolok itt Kecskemét, Nagykanizsa, Hódmezővásárhely, Pápa, Kalocsa, Baja és Békéscsaba településére. Jellemzően a felsorolt hét helység közül öt nagyterjedésű és magas lélekszámmal²⁹⁸ rendelkező alföldi város, amely magyarázhatja ezt a jelenséget. Továbbá az is kirajzolódik, hogy három település (Kecskemét, Kalocsa, Baja) a fővárossal megegyező megyébe tartozik, így érthető, hogy csupán járási székhely funkcióval rendelkeztek. Ami szembetűnő még, hogy három település (Balassagyarmat, Kalocsa, Békéscsaba) úgy került be a *megyeszintű városok* körébe, hogy 1910-ben jogi értelemben nem rendelkezett városi ranggal. Sőt kettő (Kalocsa, Békéscsaba) csupán járási székhely szerepet töltött be. A három fent említett „betolakodó község” közül Balassagyarmat ekkoriban egyértelműen Nógrád megye legmeghatározóbb települése volt. A századelőn számos funkcionális szerepkört birtokolva a térségben, mind ezt jogi kiváltság nélkül érte el („csupán” megyeszékhelyi közigazgatási szerepkörrel rendelkezett). Továbbá a korábbi mezővárosi rangban lévő település sokáig szándékosan nem vállalta a rendezett tanácsú joggal járó extra kötelezettségeket és adókat. Ez is jelzi, hogy önmagában a jogi státus nem kizárólagos feltétele a városibb létnek, a központi szerepkörnek. Békéscsaba és Kalocsa azonban azontúl, hogy községek voltak, csupán járási székhely szerepkörrel rendelkeztek ekkoriban. Előbbi esetében a magas lélekszámmal járó többlet opciók magyarázzák, hogy mindenféle jogi és közigazgatási szerepkör nélkül kerülhetett be a *megyeszintű központok* közé. Utóbbi esetben azonban már nem ilyen egyszerű. Kalocsa nem rendelkezett kimagasló lélekszámmal és a térségében két jelentősebb város is volt, Kecskemét és Baja szerepében. Azonban pozíciójához képest (25.) jelentős közigazgatási szerepkörre (T2) tudott szert tenni. Járásszékhelyként minden vizsgálatba bevont közigazgatási intézménnyel rendelkezett Kecskemét és Baja városai mellett, illetve oktatási szerepköre (T5) a 8. pozícióban lévő Székesfehérvárral volt közel egy szinten (10. táblázat). Úgy vélem, hogy ezen funkcionális szerepkörök által kerülhetett jóközségként a *megyeszintű központok* sorába.

Összeségében a rendezett tanácsú jogú városok nagy százalékban fedték le *megyeszintű központok* körét 1910-ben. Tehát ezen a szinten is erős párhuzamot húzhatunk a jogi és a

---

²⁹⁸ 1910-es adatok alapján Kecskemét: 68 424 fő; Hódmezővásárhely: 62 445 fő; Kalocsa: 11 738 fő; Baja: 21 032 fő; és Békéscsaba: 42 599 fő. Az 1910-es *megyei központ* c. szint átlag lélekszámértéke: 28 800 fő, illetve a funkcionális értelemben vett városok átlag lélekszámértéke pedig 17 265 fő (a főváros nélkül). Továbbá az 1910-es vizsgált térben Szeged és Debrecen után Kecskemét és Hódmezővásárhely volt a legnépesebb település.

funkcionális besorolás között, még annak ellenére is, hogy három település községként kapott helyet (3. ábra és 5. ábra).

Áttérve 1930-ra, a 17 *megyeszintű központok* között öt törvényhatósági joggal felruházott várost találunk.²⁹⁹ A szinten belüli pozíciójukat vizsgálva hasonlóság figyelhető meg 1910-hez képest. Alapvetően a *megyeszintű központok* első harmadában szintén, Székesfehérvár és Sopron városát találjuk. Győr ekkoriban már szintet lépett. A másik három törvényhatósági joggal felruházott város azonban a középső harmadban foglalt helyet (Kecskemét, Baja, Hódmezővásárhely). Tehát a törvényhatósági jogú városok 1930-ra erősödtek a megyeisztintű városok körében és nem figyelhető meg semmiféle leszakadás ezen városok körében, sőt. Még Hódmezővásárhely esetében sem figyelhető meg visszaesés a hálózat vonatkozásában (4. ábra és 6. ábra).

A városi rangok sorában a megyei városok (1929 előtt rendezett tanácsú városok) következtek. A 16 *megyeszintű központ* közül 12 rendelkezett ezen városi ranggal, ami egyértelmű dominanciát mutat, és 1910-hez képest még meghatározóbb a jelenlétük ezen a szinten. Ez az arány (16 *megyeszintű központ*: 12 megyei város; 5 törvényhatóságú város) azt is mutatja, hogy 1930-ra kiszorultak a községek erről a szintről, így egy homogénebb és stabilabb *megyei szint* formálódott ki 1910-hez képest, legalábbis a jogi kategóriák vonatkozásában (4. ábra és 6. ábra). (Ehhez az is hozzájárult, hogy Békéscsaba 1918-ban rendezett tanácsú jogot kapott.)

1930-ban a 16 településből 11 rendelkezett valamilyen központilag kijelölt közigazgatási szereppel (tizenegy megyeszékhely). Tehát ezen a téren is egy igen stabil hierarchiaszint rajzolódik ki, mivel nem csak jogi téren (megyei városi jog), de a központilag kijelölt funkciók (megyeszékhely) vonatkozásában is jelentős átfedés figyelhető meg a funkcionális szerepkörrel. Fontos megjegyezni, hogy ez lehet akár következménye, de lehet előzménye is az ilyen szerepkörök elnyerésének. 1930-ban némileg ellentmondásosnak tűnhet, hogy öt település (Újpest, Kecskemét, Pesterzsébet, Hódmezővásárhely, Békéscsaba) nem rendelkezett semmilyen közigazgatási székhelyi szerepkörrel, míg 1910-ben ez csak két esetben fordult elő ezen a hierarchiaszinten. Azonban ennek okai a következőkben gyökereznek. Békéscsaba a városi jog elnyerését (1918) követően elvesztette a járási székhely funkcióját 1910-hez képest, továbbá Kecskemét és Hódmezővásárhely speciális megyei szerepe miatt nem birtokolt 1910-ben és 1930-ban sem közigazgatási székhelyi szerepkört. Ezen három településen túl pedig 1930-ra megjelennek a *megyeszintű központok* szintjén a fővárosi agglomeráció akkori legjelentősebb városai. Újpest a 14., míg Pesterzsébet (korábban Erszébetfalva) a 16. pozícióban. Érthető

---

²⁹⁹ Székesfehérvár, Sopron, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Baja.

módon Budapest vonzáskörzetében ekkoriban még külön közigazgatási egységet képező városok nem tehetek szert székhelyi szerepkörökre. Továbbá már ezen vizsgálati szempont esetében is kirajzolódik egy másik jelentős változás 1930-ra, a főváros környéki városok erősödése. (Erre később részletesen is kitérek.)

Összeségében megállapítható, hogy 1930-ra egy sokkalta homogénebb és kiegyensúlyozottabb szint alakult ki, amely mind a jogi, mind a közigazgatási szerepkörökkel nagyfokú korrelációt mutatott (13. táblázat).

A *középvárosi szintet* a vizsgálat alapján 1910-ben 29, 1930-ban 24 település érte el (10. táblázat és 13. táblázat; 3. ábra és 4. ábra). Mindkét időmetszetre elmondható, hogy ezen a szinten már nem található törvényhatósági joggal felruházott város. Tehát nem található funkcionális téren leszakadó, törvényhatósági rangjától messze elmaradó város egyik rangsorban sem. 1910-ben *középvárosi szintet* elérő települések jogi besorolása a következőképpen alakult. A 29 településből már csak 12 rendelkezett városi ranggal, viszont a további 17 település egy kivétellel nagyközségi státust birtokolt (10. táblázat). Tehát kirajzolódik egy tendencia, ahogy haladunk az alsóbb szintek felé úgy csökken a városi joggal rendelkező települések aránya, egyúttal növekszik a községek aránya (4. ábra és 6. ábra). Ez tovább erősíti azt a hipotézist, hogy a városi rang (illetve annak minősége) és a hierarchiában elfoglalt pozíció erősen korrelál egymással. A közigazgatási székhelyek vonatkozásában is hasonló folyamatok rajzolódnak ki. A *középvárosi szinten* 1910-ben csupán egy megyeszékhelyet találunk (Magyaróvár) a 20 járásszékhely mellett. Továbbá 8 település³⁰⁰ nem rendelkezett közigazgatási székhelyi pozícióval ezen a szinten. Azaz, a közigazgatási szerepkörök vonatkozásában is megfigyelhető az arányok eltolódása, a megyeszékhelyek „kikopása”, a járásszékhelyek és a székhely nélküli települések arányának növekedése. Érdekesség, hogy a fent említett 8 település Salgótarján kivételével mind rendezett tanácsú jogkört birtokolt, azonban nem rendelkeztek székhelyi szerepkörrel. Ennek háttérében vélhetően az húzódik, hogy Újpest kivételével (Budapest birtokolta a térségben e jogköröket) ezen települések alföldi városok és az adott térségükben jogi kiváltságuk ellenére nem voltak meghatározóak, vagy úgy is mondhatnám, hogy volt meghatározóbb település az adott régióban, akik ezen szerepköröket birtokolták.

1930-ra már másképpen fest a *középvárosi szint*. A 24 településből 15 városi ranggal (megyei város),³⁰¹ és 9 nagyközségi státusszal rendelkezett.³⁰² Ami 1910-hez képest növekvő

---

³⁰⁰ Mezőtúr, Karcag, Cegléd, Nagykőrös, Kisújszállás, Újpest, Kiskunhalas, Salgótarján.

³⁰¹ Sátoraljaújhely, Nagykanizsa, Gyöngyös, Pápa, Makó, Szekszárd, Esztergom, Kalocsa, Sátoraljaújhely, Nagykanizsa, Gyöngyös, Pápa, Makó, Szekszárd, Esztergom, Kalocsa, Zalaegerszeg, Vác, Kőszeg, Nagykőrös, Kispest, Magyaróvár, Cegléd, Salgótarján, Vác, Kőszeg, Nagykőrös, Kispest, Magyaróvár, Cegléd, Salgótarján.

³⁰² Kisvárda, Tata, Bonyhád, Szarvas, Gödöllő, Orosháza, Szentgotthárd, Balatonfüred, Dombóvár.

városi arányt mutat. Ezek közül csupán Kispest kapott városi rangot (1922). A vizsgálat alapján 1930-ra megnő a városi rangok és a hierarchia pozíciók pozitív korrelációja. Ezt mutatja az is, hogy 1910-ben még találunk községeket a *megyeszintű központok* között, illetve a *középvárosi szint* szereplőinek kevesebb mint fele rendelkezett városi joggal. Ezzel szemben 1930-ban már nem található a *megyeszintű központok* között község, illetve a *középvárosi szint* közel kétharmada volt jogi értelemben vett város. Itt fontos megjegyezni, hogy a vizsgált térben 1930-ra 44-ről 57-re emelkedett a városok száma, ami szintén hozzájárult a fenti tendenciához. A közigazgatási szerepkörök vonatkozásában a *középvárosok* között csupán 4 megyeszékhelyet és 16 járásszékhelyet találunk 1930-ban, ami azt is jelenti, hogy 4 település nem rendelkezett székhelyi szereppel. Ez esetben is megfigyelhető a fokozatos arányváltozás.

Kisvárosi szintre átlépve 1910-ben 44 település foglalt helyet ebben a zónában, még 1930-ra már 80. Ez mindenképpen egy jelentős változás, ami a hálózat deformálódást, illetve a kisvárosi szint jelentős szélesedését jelenti 1920 után. A fentebbi szinteken található tendenciát tovább erősítve 1910-re már csak három jogi értelemben vett város található a *kisvárosi* szinten. Hajdúszoboszló és Hajdúnánás városi rangja ellenére nem tudott meghatározó funkcionális központtá válni, aminek hátterében Debrecen erős vonzása, s egyben szívó ereje található. Olyannyira, hogy Hajdúnánás éppen befért a *kisvárosi* szintre. Tehát 1910-re már abszolút meghatározóak lettek a községek a *kisvárosi* szinten. Ami a közigazgatási székhelyeket illeti, a *kisvárosi* szintet uralják a járásszékhelyek. 1910-ben a 44 településből csupán 3 település nem rendelkezett székhelyi funkciókkal, a már említett Hajdúnánáson túl két nagyközség található még székhelyi szerep nélkül: Pesterzsébet (ekkoriban Erzsébetfalva), illetve Dunaföldvár.

1930-ban összesen 13 jogi értelemben vett várost³⁰³ találunk a *kisvárosi* szinten. Tehát nominálisan és arányaiban is több jogi város volt 1930-ra a *kisvárosok* között. Továbbá a 80 településből 67 község kapott helyet, így az 1930-as rangsorban elsőnek a *kisvárosi* szinten érhető tetten a községek magas aránya. A jogi értelemben vett városok közül kiemelném a Komárom városát. A korábban törvényhatósági joggal rendelkező város a *kisvárosi* funkciókat ellátó települések sorában találjuk, ahhoz képest, hogy 1910-ben még a *megyeszintű központok* között foglalt helyet. Ennek oka, hogy a város területének északi része a határ másik oldalára került a határmódosítás következtében, jelentős területet, lakosságot, intézményeket és üzeme-
ket veszítve.³⁰⁴ A székhelyek vonatkozásában csupán három megyeszékhely került ezen szintre,

---

³⁰³ Mohács, Mezőtúr, Kisújszállás, Jászberény, Karcag, Szentendre, Kiskunhalas, Csongrád, Hajdúszoboszló, Hajdúböszörmény, Kiskunfélegyháza, Komárom, Budafok.

³⁰⁴ Komárom 1910-ben 22 337 fővel rendelkezett, még 1920-ra Dél-Komárom (akkoriban Komárom Újváros) már csak 5 963 főt számolt, még úgy is, hogy területre számolva az egyik legnagyobb népességnövekedést produkálta

nem meglepő módon három utólagosan központosított nagyközségről van szó, Szikszóról, Berettyóújfalúról és Mátészalkáról. Előbbi Trianont követően Abaúj-Torna, közbülső Bihar, utóbbi pedig Szatmár-Ugocsa-Bereg központilag egyelőre egyesített megyék (k.e.e.m.) közigazgatási székhelyei lettek, ami egy sor intézmény létrejöttét eredményezte.³⁰⁵ Azonban ez nem minden esetben mutatkozott meg jelentős pozíciójavulással. Mátészalka 1910-ben a 73. pozícióból (*kisvárosi* szint), 1930-ra a 76. pozícióba (*kisvárosi* szint) csúszott vissza, ami ebben a vonatkozásban inkább stagnálásnak felel meg a hálózaton belül. Tehát a közel azonos kiindulási szinten (1910-es állapotok) lévő települések hasonló javuláson, változáson mentek keresztül székhelyi funkció nélkül. Berettyóújfalú már részben tudott élni a székhelyi kinevezés adta lehetőségekkel. Bár az előrelépés mértéke nem túl meghatározó, még úgysem, hogy a közigazgatási intézményeken túl állami kórház is létesült a településen. Mindent összevetve hat pozíciót javítva a 61. helyre lépett előre a *kisvárosi* szinten belül a sárréti nagyközség. Szikszó esetében már jelentősebb előrelépés mutatható ki (1910: 86.; 1930: 68, *kisvárosi* szint) a székhelylyel járó lehetőségek (iskolák, kórház, járásbírótság stb.) által.

Utolsó – még éppen – funkcionális értelemben vett városok szintjét vizsgálva, megállapítható, hogy ez egy igen szűk, flexibilis, átmeneti zónát képez a *kisvárosok* és a *községek* között. Éppen ezért jelentős következtetéseket nehéz lenne levonni, de néhány jellegzetesség kirajzolódik így is. A *kvázi városi* szint 1910-ben 15 települést, míg 1930-ban 16 települést foglalt magában. Érdekesség, hogy a községek között találunk két jogi értelemben vett várost is, Szentendre és Jászberény esetében. A vizsgálat alapján még funkciókkal rendelkező városok közé kerültek, de azt kijelenthetjük, hogy városi rangjukhoz képest „méltatlan” hierarchiaszintbe, nem tudtak élni a jogi kategória nyújtotta lehetőségekkel. A jogi kategóriánál maradván, ennél rosszabb pozícióban (154.) találjuk Túrkeve rendezett tanácsú városát 1910-ben, amely egyedüli városként foglal helyet a *községi* szinten. A helyzetét a békeszerződéssel járó gazdasági, közigazgatási változások tovább mélyítették és 1930-ra a 294. helyre szorult a rangsorban.

1930-ban a *kvázi városi* szinten két szembeötlő eredményt találunk. Hajdúnánás és Rákospalota városait. Utóbbi főváros közeli város 1910 után kapott városi rangot (1923) Hajdúnánás, már 1910-ben rendelkezett városi joggal. További érdekesség, hogy a *községi* szinten, két megyei városi joggal rendelkező település is található (Túrkeve, Hajdúhadház). Hajdúhadház is 1923-ban kapott városi rangot, amelyet a vizsgálat alapján funkcionális szerepkör nélkül

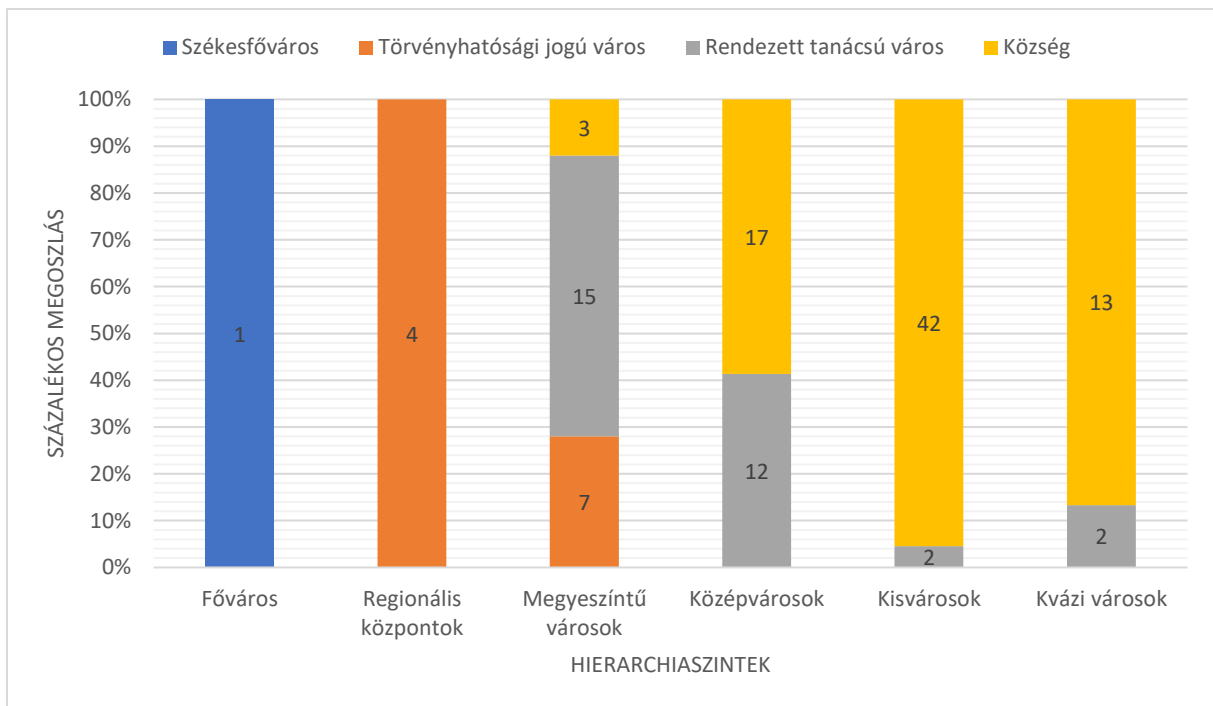
---

a települések vonatkozásában. Ennek háttérben az elszakított városrészeiről beáramló lakosság, illetve az 1920-ban ott állomásozó katonák magas száma állt. Területi vonatkozásban pedig 1920-as adatok alapján Komárom Újváros 8 négyzetkilométeres területtel rendelkezett, míg Komárom 1910-es adatokat alapján 5 554 kataszteri holdat tett ki, ami közel 32 négyzetkilométert jelent.

³⁰⁵ Fő- és alispáni hivatal, törvényszék, árvaszék, tisztii főorvosi hivatal.

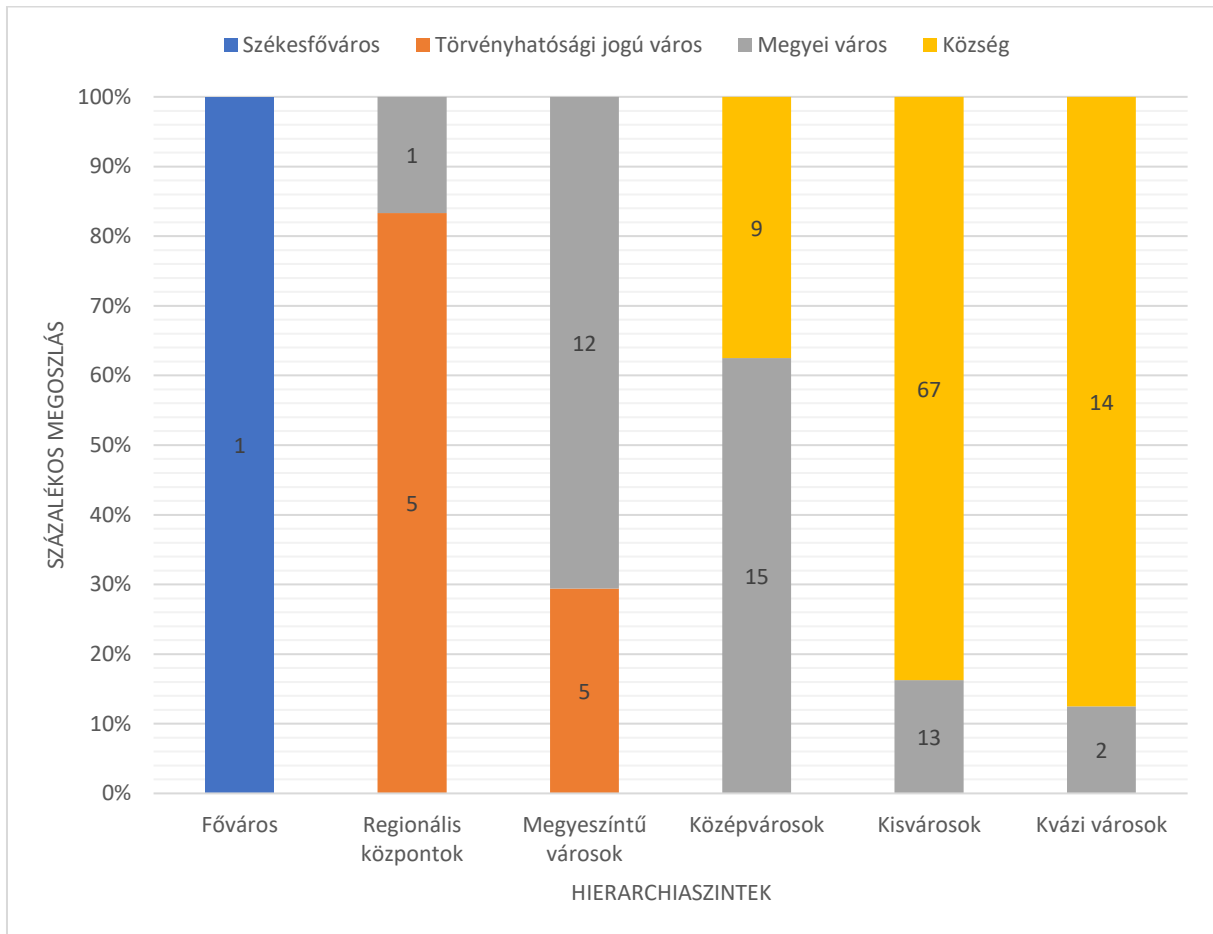
nyert el. Továbbá a fenti két város a jogi rang által sem tudtak 1930-ig szert tenni központi szerepkörre. Ezen példa is jól jelzi, hogy gyakran a városi rangadományozása, nem kiváltság, hanem elérendő célként jelenik meg. Vélhetően a fenti települések főként lakosság számuk alapján formálhattak jogot ezen kiváltság elnyeréséhez (13. táblázat).

3. ábra. A hierarchiaszintek és a városi jogok közötti kapcsolat, 1910

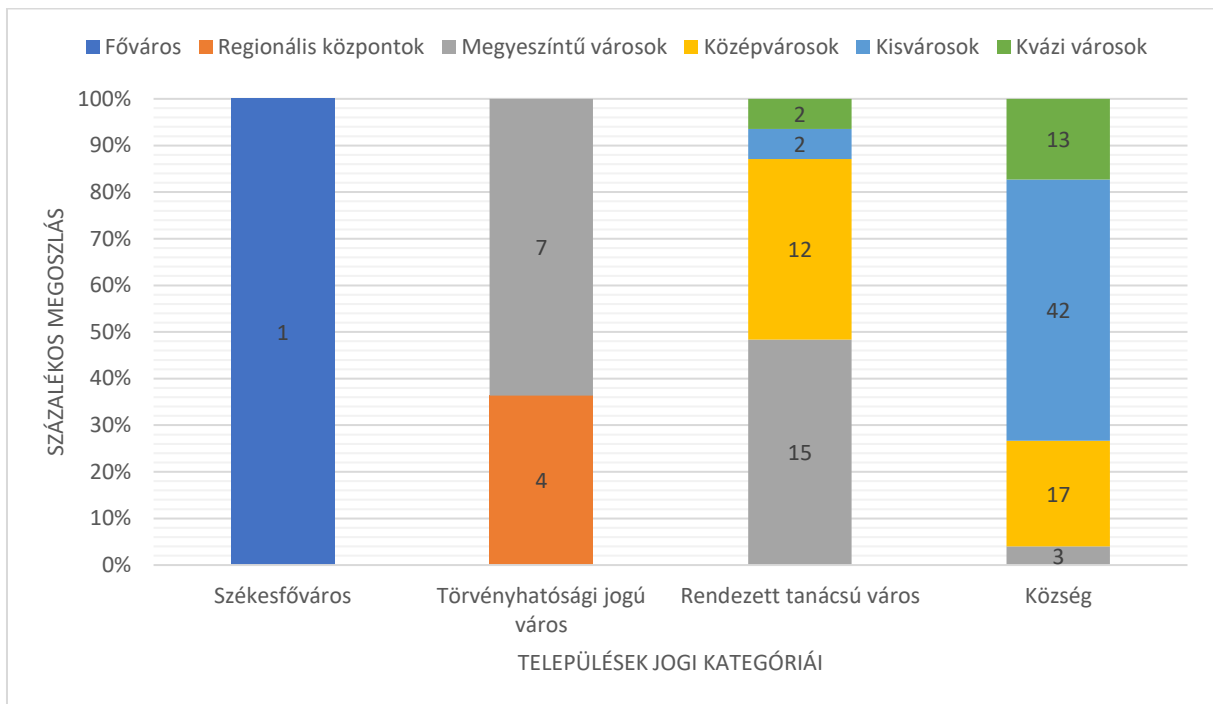
Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

4. ábra. A hierarchiaszintek és a városi jogok közötti kapcsolat, 1930

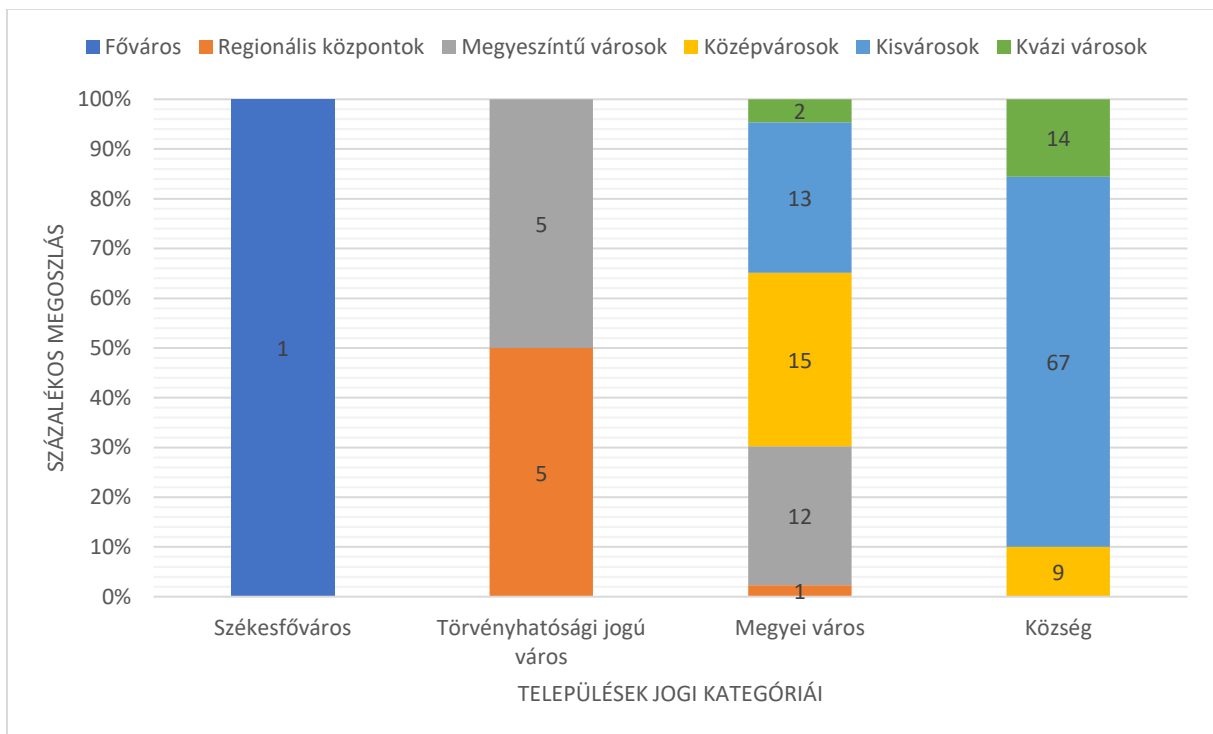
Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

5. ábra. A városi jogok és a hierarchiaszintek közötti kapcsolat, 1910

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

6. ábra. A városi jogok és a hierarchiaszintek közötti kapcsolat, 1930

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

Népesség és a hierarchiaszintek

A települések jogi státusára és hierarchikus beosztására, illetve hazai téren megkerülhetetlen eltérő településfejlődésre már a korábbi fejezetekben kitértem. Azonban fontosnak tartom megvizsgálni, hogy egy adott település lakosság száma milyen összefüggésbe hozható a hierarchikus szintjével, vagy akár a pozíciójával. Továbbá ezek hogyan alakultak 1910 és 1930 között (4. táblázat).

Alapvető kérdés szokott lenni a legtöbb funkcionális városhierarchia-vizsgálat vonatkozásában az, hogy hányan is élnek városban, mekkora az úgynevezett városi lakosság aránya a különböző időmetszetekben. A jogi városokban élő lakosságot szokás ilyenkor megadni, de ezen vizsgálatok lehetővé teszik, hogy tovább árnyaljuk a képet és rávilágítsunk, hogy funkcionális szerepkörrel rendelkező településeknek mekkora volt az összlakossága. Országos vonatkozásban megállapítható, hogy 1930-ban a lakosság közel 33%-a jogi értelemben vett városokban (56) lakott (2 881 251 fő). Ha az ország valamennyi városi szerepkörrel rendelkező települését figyelembe vesszük – a *kvázi városokkal* bezárólag –, akkor 3 596 923 fő élt városokban, ez hozzávetőleg az akkori lakosság 41%-a, ami 25 százalékpontos növekedés a jogi kategóriához képest. Tehát a lakosság közel fele már funkcionális értelemben vett városokban lakott 1930-ra. 1910-ben ez a következőképpen alakult, a jogi értelemben vett városi (44) lakosság – a trianoni határokon belül – 2 250 469 fő, míg funkcionális értelemben vett városokban (118) 2 909 267 fő lakott, ez közel 30 százalékpontos eltérést jelent a két megközelítés között. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy a feltételezett tendencia tetten érhető, mivel magasabb a funkcionális városok lakossága mindkét időmetszetben. Azonban úgy látszódik, hogy a növekedés csökkent húsz év alatt, amit értelmezhetünk úgy is, hogy arányaiban többel nőtt a jogi városok lakossága 1930-ra, mint a funkcionális városok lakossága (+28, illetve +23 százalékpont). Továbbá a jogi városok számának növekedését is ott találjuk az okok között.

4. táblázat. A hierarchiaszintek lakosságyszámai és annak változásai, 1910 és 1930

Hierarchiaszint	1910			1930			Átlagos lakosság- szám változás 1910- 1930	
	Központok száma	Lakosságyszám	Átlagos lé- lekszám	Központok száma	Lakosság- szám	Átlagos lé- lekszám	%	Fő
Főváros	1	880 371	880 371	1	1 006 184	1 006 184	14,29	125 813
Regionális központok	4	312 338	78 085	6	462 207	77 035	-1,34	- 1 050
Megyeszintű központok	25	720 006	28 800	17	682 762	40 162	39,45	11 362
Középvárosok	29	489 387	16 875	24	461 193	19 216	13,87	2 341
Kisvárosok	45	371 794	8 450	80	812 316	10 154	20,17	1 704
Kvázi városok	15	135 371	9 025	16	172 261	10 766	19,30	1 742
Összesen	118	2 909 267	24 655	144	3 596 923	24 979	1,31	324
Községek	1472	3 667 139	2 491	1457	3 940 294	2 723	9,31	232

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

A főváros esetében egy jelentős határátlépés figyelhető meg. 1910 és 1930 között Budapest lakossága 14 százalékponttal növekedett, ami által átlépte az 1 millió főt és az ötödik legnépesebb európai főváros lett.³⁰⁶ A 14%-os többlet nem hangzik soknak, azonban ez nominálisan meghaladja (+125 813 fő) a 2. helyen álló (népesség szempontjából) Szeged 1920-ban mért lélekszámát (119 109 fő). Tehát a főváros és az utána következő regionális központok között erős szakadék figyelhető meg a lakosságszám vonatkozásában. 1930-ra ha népesség alapján sorba rendezzük a településeket akkor ahhoz, hogy meghaladjuk Budapest lakosságát a 18 legnépesebb település lélekszáma szükséges. Ha tovább árnyaljuk a helyzetet, és megvizsgáljuk a két legnépesebb regionális központ (Szeged, Debrecen) külterületi lakosságának arányát 1930-ban, akkor kirajzolódik, hogy Szeged esetében 34%, míg Debrecen vonatkozásában 44% volt a külterületi lakosság aránya. Tehát a városias lakosság vonatkozásban még nagyobb a szakadék. Ez a szakadék 1950-re tovább mélyül, amikor is az 1949. évi XXVI. törvény alapján elrendelték 23 szomszédos település hozzácsatolását Budapesthez 1950. január 1-jétől és létrejött „Nagy-Budapest”.³⁰⁷

A regionális központok lakossága 1910-ben 312 338 és 1930-ban 462 207 főt számlált (4. táblázat). Ez több mint 20 százalékpontos növekedés, amelyből leginkább két város vette ki a részét, Debrecen és Szeged. Előbbinek 24 546 fővel, utóbbinak 16 743 fővel nőtt a lakossága a két időmetszett között. A növekedés városon belüli eloszlását vizsgálva kirajzolódik, hogy a civisváros esetében jelentős növekedést értek el a külterületek. 1930-ra közel 24 százalékponttal nőtt Debrecen külterületi lakossága (+12 037 fő), tehát a teljes növekedés közel fele a külterületeket érintette.³⁰⁸ A Tisza-parti város esetében ez az arány jóval visszafogottabb, csupán 10 százalékponttal növekedett a külterületek lakossága (+4 918 fő).³⁰⁹ A regionális központok átlagos növekedése is egyértelműen kirajzolódik, 15 807 fővel növekedett átlagosan a regionális központok lakossága, amely átlagosan 20%-ot jelent. (Ez a funkcionális városok esetében átlagosan 18 százalékpontnyi növekedést jelentet.)

Megyeszintű központi szinten, – illetve a további szinteken is – már csak az átlag értékekre tudunk objektíven szorítkozni, mivel az elemek száma és azok összetétele is változott a vizsgált periódusban. Így 1910-ben az átlagos lakosságszám 28 800 fő, míg 1930-ban 38 587 fő volt. Amely közel 34%-os növekedést (+9 787 fő) jelent, ez arányaiban meghaladja a

---

³⁰⁶ 1 006 184 fő. Forrás: MSK Ús. 86. kötet.

³⁰⁷ Hajdú 2005, 176.

³⁰⁸ Debrecen külterületi lakossága 1910-ben: 38 404 fő; 1930-ban: 50 441 fő. Forrás: MSK Ús 42. kötet; MSK Ús 83. kötet.

³⁰⁹ Szeged külterületi lakossága 1910-ben: 40 532 fő; 1930-ban: 45 450 fő. Forrás: MSK Ús 42. kötet; MSK Ús 83. kötet.

regionális központok eredményét. Így ezt a szintet érintette a legnagyobb növekedés arányai-ban. Ezen települések többnyire jól prosperáló, alapvetően pozitív vándorlási egyenleggel, gyakran migrációs célhelyként szerepeltek ekkoriban.³¹⁰

Középvárosok esetében ezen értékek a következő képen alakultak. 1910-ben az átlagos lélekszám 16 875 fő, míg 1930-ban 19 489 fő volt. Így ezen a szinten jelentősen csökken a növekedés üteme, +15%.

Kisvárosok szintjén pedig újra növekedés figyelhető meg. 19 százalékponttal nő az átlagos lakosságszám értéke 1910 és 1930 között, ami vélhetően a hierarchiaszint településszámának jelentős növekedéséből adódhat.

Összességében a funkcionális városok átlagos lakosságszáma 1910-ben 17 265 fő, míg 1930-ban 18 893 fő volt (Budapest nélkül). Tehát a két időmetszett között közel 9,5 bázisponttal növekedett az átlagos lakosságszám. Ez alapján úgy vélem, hogy a vizsgált periódusban 18 ezer fő fölötti települések több mint valószínűleg rendelkeztek valamiféle központi, funkcionális szerepkörrel országos viszonylatban. Azonban az eltérő hazai településfejlődés következtében megkerülhetetlen a regionális különbségek feltárása. Az alföldi régióban ez az érték magasabb (1910: 25 372 fő; 1930: 28 167 fő), míg a dunántúli (1910: 11 645 fő; 1930: 11 933 fő) vagy a felvidéki országrészt (1910: 11 195 fő; 1930: 12 654 fő) nézve ennél alacsonyabb lakosságszám értékre is igaz lehet, hogy nagy valószínűséggel rendelkeznek központi funkciókkal. A fenti értékek is jól tükrözik, hogy ilyen téren a Dunántúl és a Felvidék nagyon hasonló vonásokkal rendelkezik, illetve jelentős különbség is kirajzolódik az alföldi településekre tekintve. Mindent összevetve, úgy vélem, hogy 1930-ra erős összefüggés mutatkozik a lakosságszám és a városiasodottság között. Tény, hogy nem tehetünk egyenlőség jelet. Tény, hogy egyértelműen nem lehet belőle következtetni, de az 1930-as funkcionális városok lélekszámára és rangszámára vonatkozó korrelációs érték (-0,651) is alátámasztja az erős kapcsolatot. Tovább lépve, az is kirajzolódik, hogy nem csak 1930-ra erősödik az összefüggés, hanem a rangsoron belül is megfigyelhető, hogy a felsőbb szinteken magasabb korrelációs érték mutatkozik a lakosságszám és a pozíció között. Az 1930-as *regionális központok* esetében -0,817-es korrelációs értéket kapunk, míg a *kisvárosi* szinten már nem mutatható ki semmilyen összefüggés. Másképp fogalmazva, ahhoz, hogy egy település jelentős, akár regionális szerepeket betöltő kisugárzással rendelkezzen, elengedhetetlen a magas lakosságszám nyújtotta diverzifikáltság és kereslet-kínálat adta többlet opciók.

---

³¹⁰ Szilágyi 2018a, 110–111; Szilágyi 2022, 125–128.

Határhatás

Az értekezés egyik fő célja volt megvizsgálni a határmenti térséget és annak rövid távú változásait a városiasodottság és Trianon vonatkozásában. Ehhez kiváló háttérrel biztosított az évek alatt felépített adatbázis (KVA) és a településekhez rendelt koordináták. Az elmúlt időszakban egyre jelentősebb figyelmet kapott a kérdéskör, amelynek fontosságát jól jelzi a Hajnal István Kör 2020. évi konferenciája és annak tanulmánykötete is.³¹¹ Több megközelítés is született az első világháborút követő határmentiség vizsgálatára.³¹² Szilágyi Zsolt legújabb kutatásaiban az Alföld határ menti övezetét is vizsgálta többek között az életminőség vonatkozásában.³¹³ Bencsik Péter kismonográfiájában³¹⁴ a határ menti élet különböző aspektusait, konfliktusait mutatja be. A legtöbb tárgyalt esemény az 1920-as évek elejéhez kapcsolódik, de több esemény (vagy azok megoldása) átnyúlik az évtized második felére is. Buzgó Gábor munkájában³¹⁵ arra kereste a választ, hogy a trianoni államhatár hogyan befolyásolta a tiszántúli határzóna középtájainak vándormozgalmát. Továbbá arra is kíváncsi volt, hogy Nagyléta helyi társadalmában milyen rövid távon érzékelhető problémákat idézett elő a határváltozás. Azonban a városhierarchia vonatkozásában – ismereteim szerint – csak Kovács Zoltán tett kísérletet több mint harminc évvel ezelőtti munkájában.³¹⁶ Viszont maga a szerző is úgy pozícionálja írását, hogy „a településhálózatra gyakorolt hatását kívánom néhány szempontból érinteni, érdemi részletesség nélkül, elsődlegesen problémafelvető céllal.”³¹⁷ Tehát munkája során nem volt célja empirikus vizsgálatot elvégezni és arra alapozni megállapításait. A fentebb leírtak alapján, úgy vélem van relevanciája egy empirikus vizsgálat elvégzésének. Főleg úgy, hogy az épített adatbázis erre megfelelő és jól alkalmazható.

Kérdés adott: hogyan érintette a vizsgálatba bevont határmenti települések városiasodottságát, szerepkörét a határváltozás, amely során néhány település a központját, néhány település a laterális kapcsolatait, néhány település pedig a vonzáskörzetét veszítette el részben vagy egészben. Megfigyelhető-e regionális tendencia, illetve mely településcsoportokat érintett jelentősen, illetve kevésbé a határmódosítás? Ezekre a kérdésekre igyekeztem választ találni.

---

³¹¹ Kiss Zs.–Szilágyi (szerk.) 2022.

³¹² Szilágyi 2022; 2024, Péntes 2020; Bencsik 2022; Buzgó 2022.

³¹³ Szilágyi 2022; 2024.

³¹⁴ Bencsik 2022.

³¹⁵ Buzgó 2022.

³¹⁶ Kovács 1990, 3–16.

³¹⁷ Kovács 1990, 3.

A szakirodalom³¹⁸ alapján három sávban vizsgáltam a korabeli határvidéket: 5, 15 és 25 km-es sávokban,³¹⁹ ezáltal különbséget téve a határvidéken található települések határtól való távolsága között. A távolságszámításhoz a települések pont alapú és a trianoni határ koordinátáit használtam fel.³²⁰ Az összehasonlítás alapkonceptiója, hogy összevetésre került az adott település 1910-es pozíciója, szerepkörét (T1, T3, T4, T5) és a komplex városhierarchia mutatója (KVM) az 1930-ra elért helyzetével. Ezáltal a teljes hálózat vonatkozásában került fókusz-pontba a határ menti települések változása. Továbbá az elemzéshez és a kontextus megteremtéséhez bizonyos esetekben három részre osztottam a vizsgált teret és egyben településeket, miután különvettem a határ menti zóna,³²¹ a belső terület³²² és az összterület³²³ településeit. (Budapestet minden esetben kihagytam az elemzésből.) A pozícióváltozásokat kétféleképpen vizsgáltam. Tényleges pozícióváltozás és a relatív pozícióváltozást vettem figyelembe. Ennek hátterében az az egyszerű magyarázat áll, hogy például két települést vizsgálunk és az egyik 50 pozíciót javított (+50), a másik 50 pozíciót rontott (-50), akkor ezen két település átlagos relatív pozícióváltozása kerekén 0, miközben mind két település esetében jelentős változások tapasztalhatóak. Ennek kiküszöbölésére alkalmaztam a tényleges pozícióváltozást, amely során a pozícióváltozások abszolútértékét vettem alapul, így a fenti példát alkalmazva az átlagos tényleges pozícióváltozás: 50. Tehát a két számítás együttes használatával megállapítható, hogy ténylegesen milyen mértékű pozícióváltozások rajzolódnak ki (tényleges pozícióváltozás), illetve a változás irányára is választ kapunk (relatív pozícióváltozás).

A vizsgált 1590 településből 621 település található a határ menti 25 km-es zónában. 25 és 15 kilométeres zónában 227 település, 5 és 15 kilométeres sávban 240 települést, még 5 kilométeren belül 154 település helyezkedik el. A belső területen 969 vizsgálatba bevont település található. Ezen települések képezték a határ menti vizsgálat tárgyát.

---

³¹⁸ Szilágyi 2022, 152–162.

³¹⁹ Továbbiakban következetesen *határ menti településeknek* nevezem a 25 kilométeres zónán belül található településeket, függetlenül attól, hogy ezen zónán belül milyen közel fekszik az adott település a határhoz.

³²⁰ A koordináta adatokat és az ezzel kapcsolatos távolság adatokat ezúton is köszönöm a Lendület Tíz Generáció Kutatócsoportnak, azon belül is Demeter Gábornak és Szilágyi Zsoltnak.

³²¹ Határ menti zóna: a határtól legfeljebb 25 km-re eső terület.

³²² Belső terület: a határtól 25 km-nél távolabb eső terület.

³²³ Összterület: a vizsgált települések összessége.

Határ menti települések

A vizsgálatba bevont határ menti településeket vizsgálva látható, hogy számottevő eltérés nem rajzolódik ki a lélekszámváltozások esetében. Mind a határ menti zónában, mind a két vonatkoztatási régióban is valamivel több mint 13 százalékpontos növekedés mérhető (5. táblázat). Tehát a vizsgálatba bevont települések esetében nem mutatható ki, hogy a határ menti zónában eltérő népesedési folyamatok játszódtak le a vizsgált periódusban. Továbbá az sem, hogy a határváltozás és annak következményei általánosságban hatással lettek volna a határ menti települések lélekszámára. Ha tovább bontjuk a határ menti zónát, akkor már egy árnyaltabb képet kapunk. Az 5 és 25 km-es zónában szinte megegyező lélekszámnövekedés mérhető, amely még ha kicsivel is, de meghaladja a belső terület lakosságnövekedését. Viszont a legszűkebb vizsgált határ menti sávban (<5 km) már visszafogottabb növekedés látható. Tehát közvetlenül a határ mentén mérsékeltebb növekedés rajzolódik ki, míg a határ menti zóna többi részén csekély, de mérhetően nagyobb arányban nőtt a települések lakossága, mint az 5 km-es zónában (5. táblázat).

A lakosságszámhoz képest a gazdasági szerepkör már más irányokat mutat. A vizsgált települések adatai alapján kijelenthető, hogy a határ menti zóna településeinek gazdasági szerepköre alapján mért jelentősége több mint 4 százalékponttal nagyobb növekedést ért el 1930-ra, mint a belső terület települései. Mindeközben kirajzolódik az is, hogy a gazdasági szerepkör alakulására hatással lehetett a határtól való távolság is. Minél inkább távolodunk a határtól, annál nagyobb a gazdasági szerepkör átlagos növekedése. Hozzávetőleg 5 százalékpontnyi eltérés mérhető a határ menti sávok között (5. táblázat).

Az egészségügyi és az oktatási szerepkör esetében már némileg eltérő tendencia rajzolódik ki. Egészségügyi szerepkör terén egyértelmű visszaesés figyelhető meg valamennyi vizsgált régióban. Továbbá a csökkenés mértéke is közel megegyező a zónákban (-4,5 és -5,1 között), azaz ezen a téren nem rajzolódik ki semmiféle területi különbség. A csökkenés hátterében pedig úgy vélem, hogy az egészségügyi hálózat visszafogottabb növekedése – esetleg stagnálása – mellett a módszertani tényező is szerepet játszathatott. Erre még később visszatérek. Az oktatási szerepkör esetében a belső terület települései értek el jobb eredményt. Egészen pontosan mérsékeltebb visszaesést. A belső területet követte a határ menti zóna 15 és 25 km-es zónája, majd a teljes határ menti szakasz átlagértéke.

A komplex városhierarchia mutató (KVM) vizsgálata szintén megerősíti, hogy a határ menti zóna átlagosan nagyobb növekedést ért el ezen a téren, mint a belső területek, még ha

ennek mértéke csekély is: +0,5 százalékpont. Hasonlóan a gazdasági szerepkörhöz (T3), itt is a 25–15 km közötti sáv érte el a legnagyobb növekedést a városiasodottsági mutató alapján. Meglepő módon még a vékony 5 km-es zóna települései is magasabb növekedést produkáltak a belső területnél. Ha ezen változás területi elrendeződését vizsgáljuk a határ mentén (17. térkép) azt látjuk, hogy nincs különösebb területi mintázat. Tehát egyik határ menti sáv sem tűnik ki hangsúlyosan, sem pozitív, sem negatív irányban. Részletesebben vizsgálva az adatvizualizációt, akkor azonban jól látszik, hogy délnyugaton és nyugaton az első decilis alulreprezentáltak tűnik. Úgy vélem ez azt jelezheti, hogy ezen terület kevésbé játszott korábban közvetítői szerepet, szemben a keleti és az északi résszel. Az áruk nyugati irányba történő közvetítése néhány pontra, főleg Bécs környékre koncentrált a 20. századot megelőzően. Ezzel szemben északra és keletre több magas KVM mutatójú területet lehet felismerni, ami lehet a 19. századi térszerkezet egyik következménye is, nevezetesen, hogy északra és keletre a piacközpontok sűrűsége is nagyobb volt ezekben az irányokban. Ami még talán kirajzolódik, hogy a városiasodottság szempontjából is lemaradó északkeleti határsávban szigetszerűen találunk az első decilistől településeket. Többek között, Vásárosnamény, Záhony, Kenézlő, Tunyog, Gulács stb. ért el kimagasló növekedést a térségből. Vásárosnamény előrelépése pozíciókban is megmutatkozik, miután közel 390 pozíciót lépett előre, így 1930-ra már a 92. helyen a *kisvárosi* szinten található. Ebben nagy szerepe volt, hogy járási székhely lett és ezáltal számos tisztviselő, iparos és kereskedő költözött be. Vándorlási különbözete 1921–1930 között +469 fő volt (+19,6%). 1910-hez képest közel 50 százalékponttal nőtt a lakossága 1930-ra. Ezentúl gazdasági és egészségügyi szerepköre is nőtt. *Kisvárosi* funkciót töltött be a térségben. Közvetlenül a határ mentére kerülő Záhony még jelentősebb növekedést produkált a két időmetszet között. Összesen 725! pozíciót lépett előre, így 1930-ra a 247. helyen található, de funkcionális szerepkör nélkül. A kis mértékben külterületet vesztő településen körjegyzőség jött létre 1930-ra. Továbbá 1910-ben csupán postahivatallal rendelkezett, míg 1930-ra már távbeszélő hivatal és csendőrorrs is jelen volt a településen. Így minimális, de közigazgatási szerepet látott el a szűk környezetében. Ami ennél fontosabb, hogy az oktatási tényezőt leszámítva minden téren tudott javítani a hálózat vonatkozásában. Ilyen jelentős növekedések esetén fontos szem előtt tartani azt is, hogy alapvető elvek szerint magasabb szintről nehezebb előre lépni vagy elmozdulni. Ezzel szemben az alacsonyabb szinteken a kezdeti javulást könnyebb elérni, ami gyakran jelentős változásokat eredményezhet a sűrűn elhelyezkedő, csekély különbségekkel bíró alsóbb pozíciókban.

Végezetül a pozícióváltozásokról. Ahogy a bevezetőben is említettem kétféleképpen vizsgáltam a pozícióváltozásokat. A tényleges változások esetében valamennyi vizsgált régió

átlagosan közel 170 pozícióváltáson ment keresztül. Azonban, ha megnézzük a relatív változásokat (5. táblázat), akkor látható, hogy egyedül a belső terület pozícióváltása lett negatív előjelű, azaz a változások iránya inkább a pozícióvesztés felé mutat. Ezzel ellentétben a határ menti zónák mindegyike átlagosan pozíciójavulást könyvelhettek el a vizsgált periódus alatt.

Összegezve, a vizsgált szempontok alapján megállapítható, hogy a 25 km-es határ menti sávot nem érintette negatívabban a trianoni határváltozás és annak következményei, mint a belső országrészt. Sőt, még ha kismértékben is, de bizonyos esetekben előrelépés, vagy mérsékeltbb visszaesés jellemezte a határ menti térséget. Gondolok itt a lakosság számra, a gazdasági és egészségügyi szerepkörre, illetve a komplex városhierarchia mutatóra.

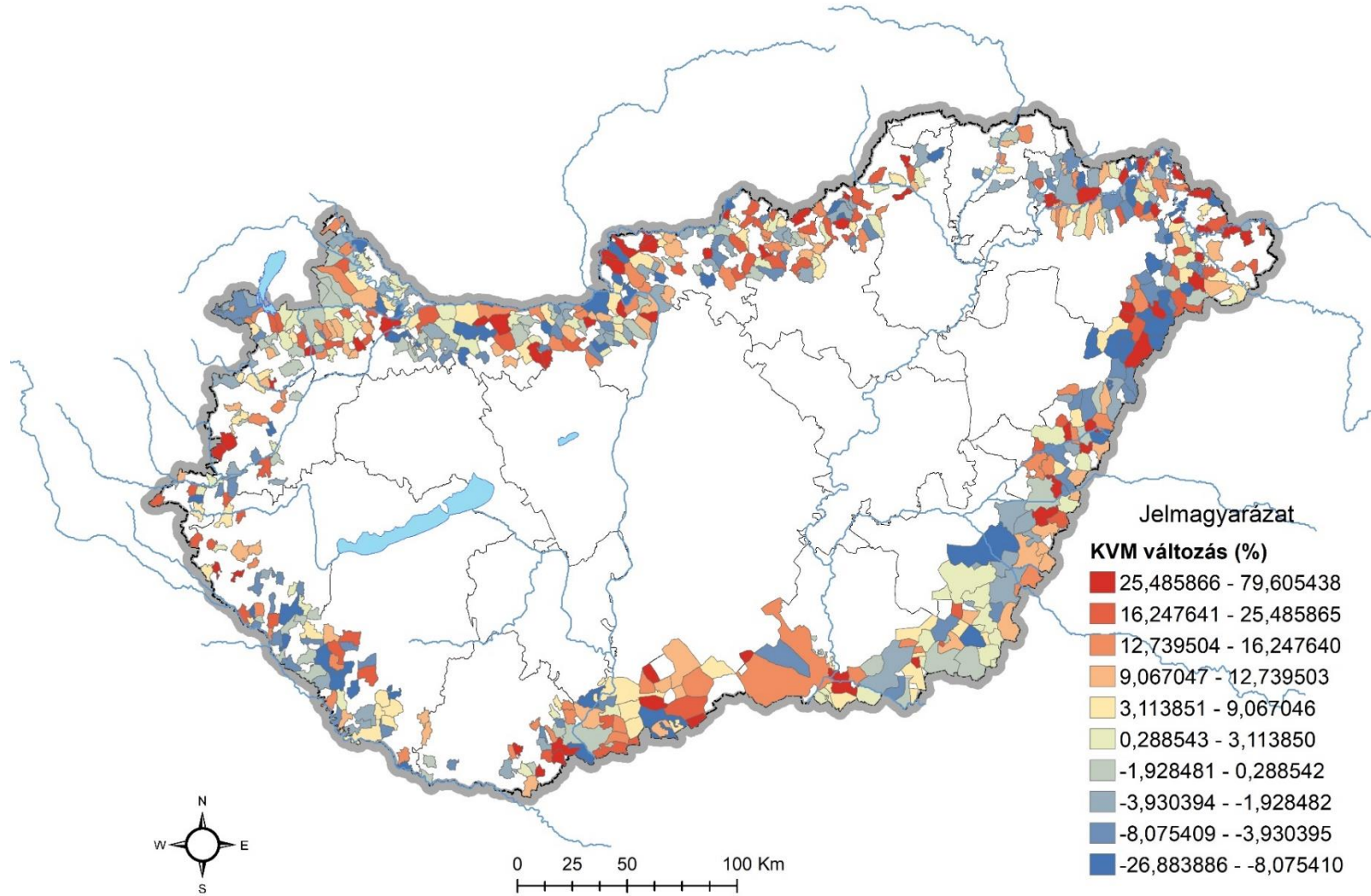
5. táblázat. A vizsgálatba bevont települések értékeinek átlagos változása a határtól való távolság vonatkozásában, 1910–1930

Határtól való távolság	Települések száma	M1 lélekszám változása (%)	T3 gazdasági szerepkör változása (%)	T4 egészségügyi szerepkör változása (%)	T5 oktatási szerepkör változása (%)	KVM változása (%)	Relatív pozícióváltás	Tényleges pozícióváltás
25–15 km	227	14,655	37,289	-4,999	-13,239	7,039	6,304	173,987
15–5 km	240	14,697	31,066	-4,510	-15,074	5,934	4,633	169,008
5 km belül	154	11,236	26,859	-4,811	-14,480	6,632	29,104	165,753
Határ menti zóna*	621	13,824	32,298	-4,764	-14,256	6,511	11,312	170,021
Belső terület**	969	13,215	28,113	-5,109	-12,617	5,999	-7,236	167,776
Összterület	1590	13,439	29,704	-4,977	-13,248	6,201	0,000	168,755

* a határtól legfeljebb 25 km-re

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

** a határtól 25 km-nél távolabb

17. térkép. A határ menti 25 km-es zóna KVM alakulása 1910 és 1930 között

Városok a határ mentén

Tovább árnyalva a képet, jogi kategória mentén is vizsgáltam a határ menti zónát. A 7. táblázat alapján összesen tizennégy határ menti jogi várost találunk a 25 kilométeres sávban. Ha megnézzük, hogy a határ menti jogi városok milyen irányt vettek a két időmetszet között, akkor láthatjuk, hogy vannak jelentős eltérések. Az első és legszembetűnőbb, hogy az összes vizsgálatba bevont jogi városhoz (1910) képest jelentősen elmaradt a lakosságszám-növekedésük 1930-ra. Kevesebb, mint fele akkora népességnövekedés mérhető a határ mentén, mint a belső területeken (7. táblázat). Ez mindenféleképpen arra világít rá, hogy a határváltozás és a világháború következménye által végbement demográfiai növekedés gócpontjai nem a határ menti jogi városok voltak. Míg gazdasági szerepkör tekintetében a belső területek városai kis mértékben, de mérhetően nagyobb növekedésre tettek szert a határ menti városokkal szemben. Viszont az oktatási és egészségügyi szerep esetében a határ menti zóna városai mérsékeltebb veszteséget könyvelhettek el. Úgy vélem ez párhuzamba hozható a lakosságszám visszafogottabb növekedésével is. Miután mindkét szerepkör mutatói esetében jelentős tényező az ellátandó lakosság.

A komplex városhierarchia mutató (KVM) és a pozícióváltozás vonatkozásban egy eltelentes tendencia rajzolódott ki. A KVM mutató átlagosan nagyobb mértékben csökkent 1930-ra a határ menti zóna városaiban, mint a belső területek városaiban. Viszont a pozícióváltozások ennek ellenére negatívabb képet festenek a belső terület városai körében. Még úgy is, hogy Komárom kiugró visszaesése (-93 pozíció) is gyengíti a határ menti zóna értékeit. Tehát az 1910-ben városi ranggal rendelkező határ menti települések stabilabban tartották a pozíciójukat, mint a belső területen lévő jogi városok. Ez meglátszik a tényleges és a relatív pozícióváltozásokon is. Ennek háttérében az is lehet, hogy a határmenti zóna élmezőnyben (első 25 pozíció) lévő városainak KVM értéke csökkent jelentősebben. Mivel az élmezőny a teljes városhierarchia-vizsgálat során sokkal szellősebb, akár nagyobb lépcsők is megfigyelhetőek az élmezőny települései között (10. táblázat és 13. táblázat). Ezzel szemben minél alacsonyabb pozíciókban történik KVM változás, annál nagyobb az esély a pozícióváltozásra, köszönhetően a rangsor „sűrűségének”. Ezt alátámasztja az ehhez tartozó számításaim is (6. táblázat). Ezen módszertani jelenség kiküszöbölésére adódott egy lehetőség, bár hozzáteszem ez sem maradéktalanul oldja meg a problémát. Éppen ezért egy lehetséges ötletként szeretnék ráhivatkozni. A módszer alapja, hogy a hierarchiaszintekhez viszonyítja a KVM változás mértékét, azaz azt vizsgálja, hogy az adott szinten mekkora mértékű KVM változás idéz elő pozícióváltozást 1910-ben,

illetve 1930-ban. Ez úgy történik, hogy az adott szint első és utolsó elemének KVM értékét kivonjuk egymásból, majd elosztjuk a szint elemszámaival, így megkapjuk, hogy az adott időmetszett, adott szintjén belül átlagosan mekkora KVM növekedés idéz elő pozícióugrást. Tény, hogy maga a KVM alakulása is relatív a normalizálás által, azaz a teljes hálózathoz nézi a modell a KVM érték alakulását, de talán ezzel a plusz adalékkal lehetőség nyílik árnyalni bizonyos települések pozícióváltozásait. A 6. táblázatot megvizsgálva, kirajzolódik, hogy mindkét időmetszetben, ahogy haladunk az alsóbb szintek felé egyre kisebb KVM értékváltozás szükséges a pozícióváltozáshoz. Továbbá az is kirajzolódik, hogy 1930-ra a pozícióváltozáshoz szükséges érték némileg változik 1910-hez képest. Ez azt is jelenti, hogy 1930-ra a *megyeszintű központok* és a *kisvárosi* szint torlódik, sűrűbbé válik, viszont a *regionális központi* és a *középvárosi* szint küszöbértékei nőnek 1910-hez képest.

6. táblázat. A pozícióváltozáshoz szükséges átlagos KVM érték alakulása a hierarchiaszinteken belül, 1910–1930

	1910	1930	1910-1930	
Hierarchiaszintek	Pozícióváltozáshoz szükséges átlagos KVM érték	Pozícióváltozáshoz szükséges átlagos KVM érték	Relatív pozícióváltozás	Tényleges pozícióváltozás
Regionális központok	3,939	4,053	0,000	0,000
Megyeszintű központok	0,614	0,525	-4,640	7,920
Középvárosok	0,154	0,224	-8,724	15,276
Kisvárosok	0,076	0,058	-9,114	22,977
Kvazi városok	0,094	0,110	7,933	36,067

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján

7. táblázat. Vizsgálatba bevont jogi városok és községek értékeinek átlagos változása a határ mentén, illetve a belső és az összterület vonatkozásában, 1910–1930

	Települések száma	M1 lélekszám változása (%)	T3 gazdasági szerepkör változása (%)	T4 egészségügyi szerepkör változása (%)	T5 oktatási szerepkör változása (%)	KVM változása (%)	Relatív pozícióváltozás	Tényleges pozícióváltozás
Jogi értelemben vett városok								
Határ menti zóna*	14	4,890	5,626	-1,150	-8,330	-1,969	-5,214	13,071
Belső terület**	29	12,725	7,129	-4,197	-13,836	-0,760	-9,138	16,862
Összterület	43	10,174	6,640	-3,205	-12,043	-1,153	-7,860	15,628
Jogi értelemben vett községek								
Határ menti zóna*	607	14,030	32,913	-4,847	-14,393	6,706	11,694	173,641
Belső terület**	940	13,207	28,688	-5,141	-12,564	6,211	-7,191	172,604
Összterület	1547	13,530	30,345	-5,026	-13,282	6,405	0,218	173,011

* a határtól legfeljebb 25 km-re

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

** a határtól 25 km-nél távolabb

Érdekesség, hogy a jogi városok bizonyos vonatkozásban éppen ellentétes értékeket produkáltak, mint az összterület települései. A 5. táblázat és a 7. táblázat összevetéséből kirajzolódik, hogy a határ menti települések összeségben pozitívabb átlagértékeket produkáltak a lélekszámnövekedés, a gazdasági tényező (T3) és a KVM érték változásában, mint a belső területek települései. Ezzel szemben a határ menti jogi városok éppen ezen értékek esetében maradtak el a belső terület városaitól, illetve a határ menti községektől is. Ez arra enged következtetni, hogy a határ menti városokat eltérő módon érintették a változások, vagy eltérő választ adtak a gazdasági és társadalmi térszerkezet átalakulására, mint a határ menti régió községei.

Ha szétbontjuk a jogi városokat kategóriák szerint, akkor az öt törvényhatósági jogú város közül az élmezőnyből Szeged (0), Győr (+1 pozíció) és Sopron (-2 pozíció) szinte mozdulatlan maradt 1930-ra. Szeged, bár nem lépett előre viszont jelentős mértékben erősödött (+15,354 %) a komplex mutatója (KVM). Az első ötven település (1910) közül egyedül Újpest tudott nagyobb javulást (+23,915 %) elérni ezen a téren. A Tisza-parti város valamennyi vizsgálatba bevont szerepköre erősödött 1930-ra. Ennek jelentősége abban is megmutatkozik, hogy mindezt viszonylag magasszintről tudta elérni (1910: 3. rangpozíció), így még inkább kirívó a növekedés mértéke. Győr és Sopron átlagos pozícióváltozáson esett át. A Rába-parti város tudott javítani az 1910-es KVM értékén, így nem csak pozíciót lépett előre (+1), hanem szintet is. 1930-ra már a *regionális központok* között található. Sopronnak hasonló mértékben, de csökkent a városiasodottság mutatója, ennek hatására a „leghűségesebb város” két pozíciót

rontott 1910-hez képest és a 10. helyre csúszott vissza. Meglepő módon Baja hét pozíciót tudott javítani 1930-ra, ami a legmagasabb előrelépés a törvényhatósági joggal felruházott városok között (8. táblázat). Ezen növekedéshez azonban hozzátartozik, hogy Baja KVM értéke hasonló mértékkel nőtt, mint Győr ugyanezen értéke, azonban ez Baja esetében nagyobb pozícióváltást eredményezett. A Duna-menti város előre lépésében szerepet játszott, hogy meg tudta tartani megyeszékhelyi funkcióját és ebből a funkciójából adódóan tisztviselők és munkáscsaládok is érkeztek a városba. Továbbá 1930-ra Bajaszentistvánt közigazgatásilag is Bajához csatolták, ami szintén hatással volt a lélekszám növekedéséhez. Ezentúl pedig gazdasági tényezője is erősödött, miután közel 60 százalékponttal nőtt az ügyvédeknek vidékre jutó hányada, és a betétállományi mutatója is átlag felett változott. Komárom az ismert okok miatt jelentősen veszített a korábbi hierarchikus pozíciójából (-93 pozíció).

A kilenc határ menti rendezett tanácsú város közül csupán Nagykanizsa, Esztergom és Szentendre esetében fordult elő átlag feletti pozícióváltás (8. táblázat). Nagykanizsa is említésre került már a téves vasútpolitika vonatkozásában,³²⁴ amelynek következtében Trianon után az addigi belföldi vasútkapcsolatai nemzetközivé váltak és jelentőségük felértékelődött, miközben szárnyvonalakat nem alakított ki közvetlen vonzaskörzetében (-12 pozíció). Esztergom visszaesése (-9 pozíció) mögött több tényező is sorakozik. A korábbi érseki központnak a vizsgált periódus alatt 3 százalékponttal csökkent a lélekszáma, ami egy jogi értelemben vett várostól meglepő ekkoriban. A területet veszített határ menti jogi városokat (Komárom, Sátoraljaújhely) leszámítva egyedül Esztergom veszített a lakosság számából a határ menti zónából. Továbbá a gazdasági, az egészségügyi, az oktatási és KVM értékei is romlottak 1930-ra. Gondolok itt az ügyvédek számának jelentőségtöbbletére, az egy főre jutó FHHT mutatóra, a betétállomány drasztikus visszaesésére (kevesebb mint a harmadára esett vissza), de lehetne említeni a romló foglalkoztatási adatokat is, vagy a gyógyszertárak jelentőségtöbbletének csökkenését. Viszont Szentendre jelentős előrelépést könyvelhetett el (+42 pozíció). Elsősorban közigazgatási és gazdasági szerepköre erősödött, miután csendőrorrs létesült a városban, így ilyen téren már független lett Pomáztól. Gazdasági szerepkörének javulása az arányaiban jelentősen növekvő FHHT értékének és a terciér keresők arányának meredek növekedésének tudható be (10. táblázat és 13. táblázat). A többi rendezett tanácsú város nagyrészt átlagos pozícióváltást tudhat maga mögött (-5 és +1). Ilyen volt Sátoraljaújhely (-5), Gyula (+1), Makó (-2), Kőszeg (-3), Vác (-1).

---

³²⁴ Beluszky–Győri 2005, 60.

Ami a KVM értékeket illeti, kirajzolódik, hogy a határ menti rendezett tanácsú városok közül, csupán két város (Szombathely, Szentendre) ért el javulást. Ez annak a tükrében is meglepő, hogy ezen városok pozíciójukból adódóan is központi funkciókkal rendelkeztek a térségükben és ennek ellenére csökkent a komplex városi szerepkörük. Ráadásul a határ menti települések összesített átlagértéke (KVM: +6,511 %) alapján is meglepő ezen csökkenés.

Összevetve a két jogi kategória városait kijelenthető, hogy bár kicsi az esetszám, de a határ menti törvényhatósági jogú városok, amelyek alapvetően is jelentősebb központi szereppel rendelkeztek az ország teljes területén, stabilabb képet alkotnak és a komplex városhierarchia mutató vonatkozásában is jobb eredményt értek el, mint a határ menti rendezett tanácsú városok. Ez kiváltképen igaz, ha a speciális helyzetbe került Komárom városát kivesszük a rangsorból. Ezáltal egyedül Sopron veszített a KVM értékéből 1930-ra, viszont minden további határ menti rendezett tanácsú város (később megyei város) erősödni tudott a központi szerepkör, a gazdasági szerepkör és a népesség vonatkozásában is. Ugyanez a határ menti rendezett tanácsú városokra aligha mondható el (8. táblázat).

8. táblázat. Határ menti jogi városok értékeinek változása 1930-ra

1910 rangpozíció	Település	Közigazgatási rang	Pozícióváltozás	Szintváltozás	KVM változása (%)	M1 lélekszám változása (%)	T3 gazdasági szerepkör változása (%)	T4 egészségügyi szerepkör változása (%)	T5 oktatási szerepkör változása (%)
törvényhatósági jogú városok									
3	Szeged	thjv	0	0	15,354	14,150	20,577	55,788	30,932
7	Győr	thjv	1	1	3,581	14,856	11,758	23,594	-17,871
8	Sopron	thjv	-2	0	-4,097	5,785	0,413	-8,070	-9,433
17	Komárom	thjv	-93	-2	-26,884	-66,146	-9,460	-35,151	2,934
25	Baja	thjv	7	0	3,238	32,821	6,918	-10,667	-23,345
<i>átlagértékek</i>			-17,4	-0,2	-1,762	0,293	6,041	5,099	-3,357
rendezett tanácsú városok									
11	Szombathely	rtv	4	1	8,715	15,546	14,944	26,039	4,336
13	Nagykanizsa	rtv	-13	-1	-11,781	16,381	1,089	-16,189	-18,066
20	Sátoraljaújhely	rtv	-5	-1	-7,374	-7,568	-5,796	-15,066	-13,200
21	Gyula	rtv	1	1	-2,304	3,941	6,456	-2,376	-16,073
22	Esztergom	rtv	-9	-1	-9,706	-2,947	-5,332	-13,087	-23,290
27	Makó	rtv	-2	-1	-3,108	2,595	18,334	-5,960	-21,497
31	Kőszeg	rtv	-3	0	-2,545	1,353	-6,298	-3,872	0,282
32	Vác	rtv	-1	0	-2,111	10,595	9,864	-5,739	-13,517
108	Szentendre	rtv	42	1	11,452	27,093	15,293	-5,339	1,187
<i>átlagértékek</i>			1,6	-0,1	-2,085	7,443	5,395	-4,621	-11,093

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

thjv: törvényhatósági jogú város

rtv: rendezett tanácsú város

A több mint hatszáz határmenti község esetében már változatosabb képet kapunk. Nem meglepő módon egy képlékenyebb településcsoportról beszélhetünk, amely gyakran alacsonyabb hierarchikus ranggal rendelkezett, így legtöbb esetben a vonzáskörzet részét képezték. Azonban a vonzáskörzet és az alacsonyabb hierarchikus pozíció ellenére is összeségében javulást értek el a jogi városokkal szemben, függetlenül attól, hogy a határ menti vagy a belső terület jogi városaihoz viszonyítjuk őket (7. táblázat). A határ menti községek előre lépése több síkon is megmutatkozik, egyrészt a városiasodottság (KVM) vonatkozásában, illetve a pozícióváltások esetében is egyértelműen pozitív irányba mozdultak el. Egyedül az egészségügyi és az oktatási szerepkörük esetében mutatható ki visszaesés a jogi városokkal szemben. Nincs ez másképpen, hogy ha a belső terület községeihez viszonyítjuk a határ menti községeket (7. táblázat).

Tehát megállapítható, hogy a városi jogállás és annak fokozata (törvényhatósági város, rendezett tanácsú város/megyei város, község), illetve a változások között csak részben vonható párhuzam a határ menti térség esetében. Nem mondható ki, hogy minél magasabb jogi státuszú településről beszélünk, annál inkább jellemző az előrelépés, vagy a KVM érték javulása a határ mentén. Ugyanúgy nem mondható el egyértelműen, hogy főként a vonzáskörzeti szerepet betöltő községek veszítettek pozíciójukból és KVM értékükből a határ menti zónában. Az viszont a vizsgálat által megállapítható, hogy a határ menti községek összeségében előrelépést könyvelhettek el 1930-ra. Továbbá az is bizonyítást nyert, hogy a törvényhatósági jogú városok robusztusok voltak és alkalmazkodó képességük is nagyobbnak bizonyult, így általánosságban nem befolyásolta őket negatívan a határváltozás és annak gazdasági, társadalmi következménye. Sőt, inkább előrelépés figyelhető meg az esetükében. (Kivételt képez ez alól Komárom, amely jelentős közigazgatási területeket veszített.)

Funkcionális központok a határon

1910-ben a határ menti funkcionális szerepkört betöltő települések száma 43 volt, míg a belső területeken 74 funkcionális központ volt jelen. A funkcionális összevetés során kirajzolódik, hogy a határ menti funkcionális központok növekedést érték el a két időmetszet között,

és a lakosságnövekedést leszámítva meghaladták a belső terület funkcionális központjainak értékeit (9. táblázat). Gondolok itt a komplex városhierarchia mutató (KVM), a gazdasági, az egészségügyi és az oktatási szerepkör változására. Azonban a pozícióváltozás tekintetében a belső terület központjai jobb eredményt értek el. A változások esetszáma alacsonyabb volt (tényleges pozícióváltozás), illetve azok iránya is (relatív pozícióváltozás) kedvezőbb volt, mint a határ menti központoké.

Ha áttérünk a határ menti települések hierarchikus szinten alapuló vizsgálatára, akkor azt tapasztaljuk, hogy a határmenti települések között egy *regionális központ* található, Szeged. A Tisza-parti város a harmadik pozíciót birtokolta az összesített rangsorban, amelyet 1930-ra is meg tudott tartani, sőt a KVM értékek alapján még tovább erősödött és megközelítette Debrecen. Tehát a határváltozás és az ezzel járó déli vonzáskörzetének (részleges) elvesztése nem befolyásolta negatívan Szeged hierarchikus pozícióját, sőt. Mivel ezen hierarchiaszint a határ mentén csupán egy várossal képviseli magát, így magáról a határ menti *regionális központi* szintről nehéz releváns képet és egyben következtetést adni az alacsony esetszám miatt. Ezért a későbbi összevetések során nem is kerül említésre a határ menti *regionális központi* szint.

A *megyeszintű központok* esetében már nagyobb elemszámmal találkozunk, így relevánsabb képet alkothatunk. Összesen huszonöt település található 1910-ben ezen a szinten, ebből tizenkettő a határ menti zónában. *Megyeszintű központok* esetében jelentős különbségek mérhetőek a határ menti zóna és a belső terület vonatkozásában. Egyedül a gazdasági szerepkör esetében tudták meghaladni a határ menti *megyeszintű központok* a belső terület ugyanilyen központjait. Viszont minden más esetben a belső terület *megyeszintű központjai* tudtak jelentősebb növekedésre szert tenni. Úgy, mint a népességnövekedés, a gazdasági, az egészségügyi, az oktatási szerepkör, illetve a KVM érték változása során. Ezen túlmenően pedig a pozícióváltozások alapján is egyértelműen egy stabilabb településállományról beszélhetünk a belső területeken (9. táblázat). Ha közelebbről vizsgáljuk ezen határ menti hierarchikus szintet, akkor a már korábban – jogi szempontból – említett városokon túl (Győr, Sopron, Szombathely, Nagykanizsa, Komárom, Sátoraljaújhely, Gyula, Esztergom, Baja és Makó) a 25 kilométeres zónában találjuk Balassagyarmatot és Békéscsabát is. Így összesen tizenkét *megyeszintű központ* fekszik a határ menti sávban. Az utóbbi két település különlegessége, hogy ezen hierarchiaszintet városi jogállás nélkül érték el. Balassagyarmat pozícióváltozás nélkül zárta a vizsgált periódust, így 1930-ban is a 23. helyen és a *megyeszintű központok* között találjuk. Békéscsaba 1910-hez képest viszont nyolc helyet előre lépve a 22. pozíciót foglalta el a 20. század első harmadára. Azonban a vizsgálat alapján elmondható, hogy a határ menti *megyeszintű központokat* negatívabban érintette a határváltozás és annak következményei, mint a belső terület hasonló

szinten lévő központjait. Ezen felül feltűnő, hogy a határ menti *közép- és kisvárosok* számos tényező tekintetében jobb eredményeket értek el 1930-ra, mint a határ menti *megyeszintű központok*. (9. táblázat). A határ menti *középvárosok* egyedül a gazdasági szerepkör esetében értek el kisebb mértékű javulást. A *kisvárosok* pedig egyedül az oktatási szerepkör vonatkozásában maradtak el a *megyeszintű központoktól*. Minden más vizsgált esetben felülmúlták a határ menti *megyeszintű központokat* (9. táblázat). Tehát nem csupán a határ menti terület és belső terület vonatkozásában, hanem az alsóbb hierarchiaszintekkel szemben is negatívabb értékeket produkált ezen hierarchiaszint.

9. táblázat. Hierarchiaszintek értékei értékeinek átlagos változása a határ mentén, illetve a belső és az összterület vonatkozásában, 1910–1930

Hierarchiaszintek	Települések száma	M1 lélekszám változása (%)	T3 gazdasági szerepkör változása (%)	T4 egészségügyi szerepkör változása (%)	T5 oktatási szerepkör változása (%)	KVM változása (%)	Relatív pozícióváltozás	Tényleges pozícióváltozás
Regionális központok								
Határ menti zóna*	1	14,150	20,577	55,788	30,932	15,354	0,000	0,000
Belső terület**	3	23,288	7,440	8,008	20,716	6,749	0,000	0,000
Összterület	4	21,004	10,724	19,953	23,270	8,901	0,000	0,000
Megyeszintű központok								
Határ menti zóna*	12	3,106	7,053	-6,920	-12,663	-4,193	-8,667	12,167
Belső terület**	13	14,272	4,684	-3,557	-16,387	-2,419	-0,923	4,000
Összterület	25	8,912	5,821	-5,171	-14,599	-3,271	-4,640	7,920
Középvárosok								
Határ menti zóna*	14	15,801	4,744	-4,323	-9,897	-2,238	-6,286	13,000
Belső terület**	15	11,794	8,433	-8,027	-17,208	-2,660	-11,000	17,400
Összterület	29	13,728	6,652	-6,239	-13,679	-2,456	-8,724	15,276
Kisvárosok								
Határ menti zóna*	10	20,295	8,775	0,548	-14,179	-2,026	-21,900	24,700
Belső terület**	34	15,079	10,994	-0,641	-8,605	1,622	-5,353	22,471
Összterület	44	16,265	10,490	-0,370	-9,872	0,793	-9,114	22,977
Kvázi városok								
Határ menti zóna*	6	7,150	25,809	-3,177	74,879	6,574	8,167	42,167
Belső terület**	9	22,198	13,325	-7,850	-13,858	5,608	7,778	32,000
Összterület	15	16,179	18,318	-5,981	21,637	5,995	7,933	36,067
<i>Funkcionális központok összesen</i>								
Határ menti zóna*	43	10,083	11,160	6,986	11,512	2,245	-4,781	15,339
Belső terület**	74	14,439	7,479	-2,011	-5,890	1,483	-1,583	12,645
Összterület	117	12,681	8,668	0,365	1,126	1,660	-2,424	13,707

Funkcionális értelemben vett községek								
Határ menti zóna*	578	13,955	33,984	-4,943	-15,399	7,076	12,780	181,237
Belső terület**	895	13,004	29,575	-5,273	-12,721	6,437	-7,526	180,304
Összterület	1473	13,377	31,305	-5,144	-13,772	6,688	0,442	180,670

* a határtól legfeljebb 25 km-re

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

** a határtól 25 km-nél távolabb

Áttérve a határ menti *középvárosokra* megállapítható, hogy valamennyi vizsgált tényező esetében nagyobb arányban javultak – vagy kisebb mértékben csökkentek – az értékek, mint a belső terület *középvárosai* esetében. Hasonló a helyzet a pozícióváltozás terén is. A relatív pozícióváltozás kismértékben, de mérhetően kevésbé esett vissza 1930-ra, illetve a tényleges pozícióváltozás átlagértéke is alacsonyabb a határ mentén (9. táblázat). A *középvárosok* esetében a huszonkilenc *középvárosból* tizennégy a határ mentén található. Már a jogi résznél említett Kőszeg és Vác városán túl itt találjuk Tata, Békés, Magyaróvár, Kisvárd, Szentgotthárd, Siklós, Körmend, Mohács, Sárospatak, Nagyatád, Csurgó és Salgótarján települését. Összeségében megállapítható, hogy ahogy haladunk az alsóbb szintek felé, egyre kevésbé mutat csökkenő tendenciát a komplex városhierarchia mutató (KVM) értéke. Viszont a tényleges pozíciómozgások pedig növekvő tendenciát mutatnak.

A *kisvárosok* vonatkozásában tíz település található a határ menti zónában, illetve harmincnégy a belső területeken. Csorna, Berettyóújfalu, Kapuvár, Mátészalka, Nyírbátor, Nagyigmánd, Abaújszántó, Szécsény, Battonya, Edelény. Mind a tíz település nagyközségi jogállással rendelkezik. Így ez lett az első határ menti hierarchiaszint, ahol a jogi értelemben csak községeket találunk. Azonban fontos megemlíteni, hogy a fentebbi tíz településből kettő megyeszékhelyi funkciókat látott el (Berettyóújfalu és Mátészalka). Továbbá ez lett az első olyan hierarchiaszint, ahol a KVM változása pozitív tartományba került, bár a határ mentén továbbra is negatív értéket vett fel (-2,026 %), azonban ez még így is a legjobb eredmény a korábbi határ menti hierarchiaszintek vonatkozásában. Továbbá az átlagos és a tényleges pozícióváltozás is jelentősen megnőtt az előző szinthez képest. 24,7 pozíciót változtak a határmenti *kisvárosok*, míg a relatív pozícióváltozás esetében pedig -21,9-et kapunk. Egyedül Csorna (+9) és Berettyóújfalu (+5) tudott előre lépni 1910-hez képest. Berettyóújfalu 1920 után megyeszékhelyi funkciókat kapott, amely elősegítette a várossá válási folyamatban. Bár tény, hogy csak 1978-ban kapott városi rangot, de mindenféleképpen fontos periódus volt ez a város életében. Csorna előre lépésében pedig főként a gazdasági és az egészségügyi szerepkörének javulása húzódik. Különösen az 1913-ban alapított kórháza révén ért el előrelépést, amely 1932-re már 205 ágygal működött. A többi nyolc település pozíciót rontott 1930-ra. Ezek közül Nagyigmánd (-97),

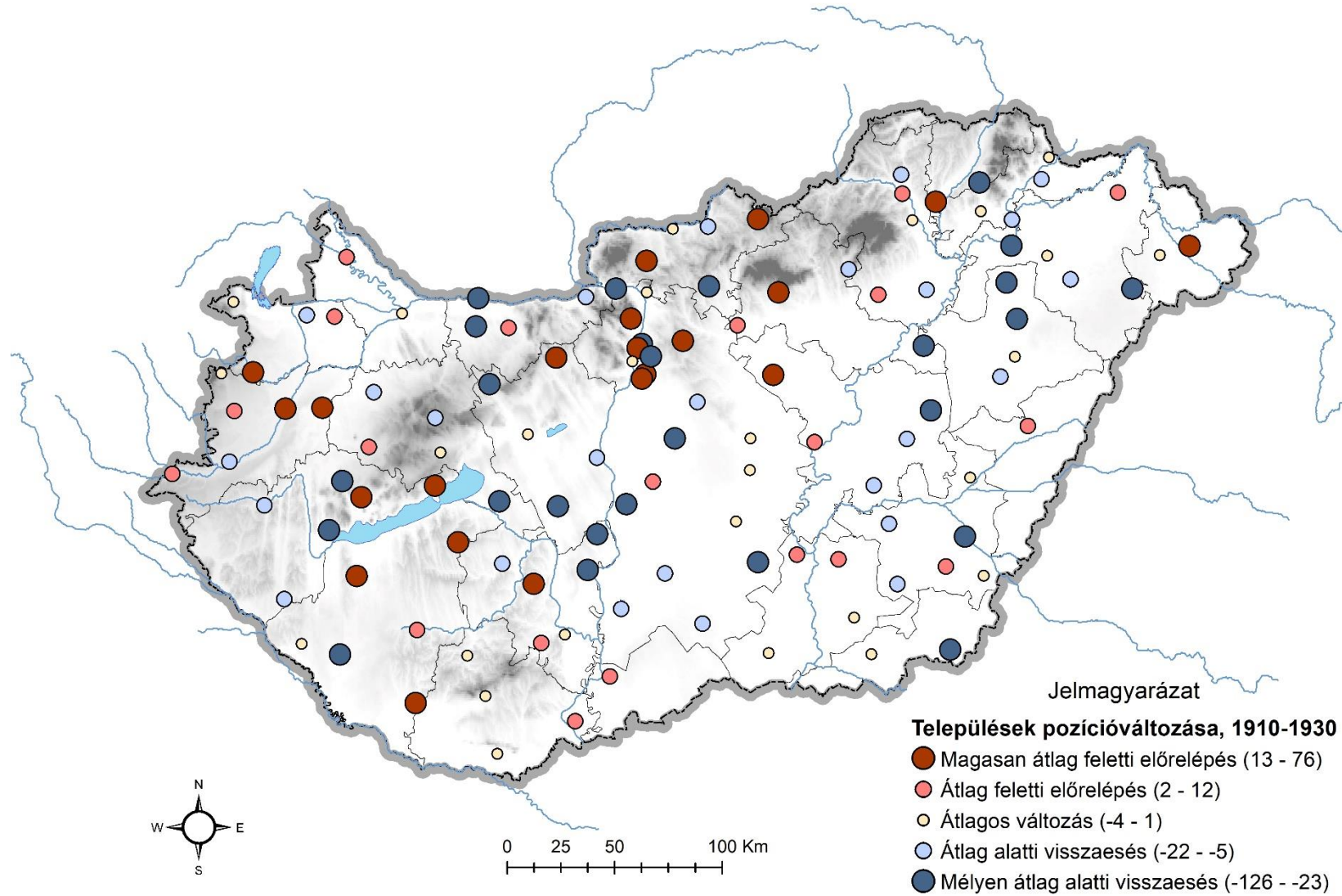
Nyírbátor (-52) és Abaújszántó (-26) esetében volt a legnagyobb visszalépés. Tehát a határ menti *kisvárosok* nagyobb mozgástartománnyal rendelkeztek, mint a belső terület *kisvárosai*. És ezek iránya főként negatívabb volt, egyúttal nagyobb pozíciócsökkenéssel is párosult a belső területhez viszonyítva.

Kvázi városok terén nehéz megbízható következtetéseket levonni az átmeneti zóna jelleg miatt, illetve az alacsony elemszám miatt. A fentebbi szempontokat követve összesen hat határ menti *kvázi várost* találunk 1910-ben a tizenötből. Csepreg, Szentendre, Rétság, Nagymaros, Szigetvár, Fehérgyarmat. Ezek közül csupán Nagymaros (-102) könyvelt el visszalépést, a többi öt település javított pozícióján 1930-ra. Ennek tükrében ezen még funkcionális értelemben vett szinten volt a legnagyobb átlagos tényleges pozíciómozgás: 42,2, melynek iránya pozitív volt: +8,2 (9. táblázat). Tehát a határmenti *kvázi városok* a jelentős pozícióváltozások mellett javítani tudtak átlagos pozíciójukon 1930-ra, Nagymaros kivételével. A Dunakanyar mentén fekvő *kisváros* stagnáló lakossága mellett csökkent a tercier keresőinek aránya, illetve a foglalkoztatási rátája is. Az ügyvédek (1) és a gyógyszerárak (1) száma is változatlan maradt a vizsgált periódusban. Továbbá a többi szinthez viszonyítva (kivéve *regionális központok*) is a *kvázi városok* érték el a legmagasabb KVM növekedést.

Végezetül a legelső hierarchiaszint esetében nehéz érdemi elemzést végezni, tekintettel arra, hogy ez a településcsoport rendkívül széles és sokrétű. A hierarchikus értelemben vett *községek* esetében 578 határmenti települést találunk, amelyek tényleges pozícióváltozása 181,2. Ezzel nem meglepő módon a legnagyobb változáson átment települések innen kerültek ki. Ami viszont meglepő, hogy a relatív pozícióváltozások átlagértéke pozitív előjelet kapott, átlagosan 12,8 helyet javítottak. Tehát minél alacsonyabb hierarchiaszintet képviselt egy határ menti település, annál inkább egy rugalmas, változékony pozícióval bírt, amely gyakran jelentős mértékben módosult. A községek vonatkozásában többnyire javult.

Összegezve a határ menti hierarchiaszintek eredményeit, a vizsgálat alapján elmondható, hogy a határ mentén jelen lévő hierarchikus szintek városait eltérő módon érintette a vizsgált periódus eseményei. A jogi kategóriával ellentétben nem nyert bizonyítást az a feltételezés, hogy minél magasabb hierarchikus szintről beszélünk, annál nagyobb előrelépést tapasztalunk a két időmetszett között. Mivel a határ menti *megyeszintű központok* érték el a legnagyobb mértékű csökkenést a városhierarchia-mutató (KVM) vonatkozásában. Míg a határ menti funkcionális értelemben vett *községek*, illetve a *kvázi városok* érték el legnagyobb KVM növekedést 1930-ra. Ami azt is bizonyítja, hogy gyakran a vonzáskörzet részét képező alacsony hierarchiaszinttel rendelkező településeket érintette pozitívabban a gazdasági, társadalmi és térszerkezeti változás (ezt a *regionális központok* esetében az alacsony elemszám miatt nem lehetett

vizsgálni). Azonban a tényleges pozícióváltozások esetében már kirajzolódik egyfajta tendencia a határ menti zónában. Minél alacsonyabb hierarchiaszintről beszélünk annál több tényleges pozícióváltozás figyelhető meg, ami viszont azt bizonyítja, hogy a stabilitás, a pozíciótartás, stagnálás esélye nő a szintek között felfelé haladva. Ha egy pillanatra áttérünk az összterület pozícióváltozásaira, akkor látható, hogy a tiszántúli térség veszít a szerepéből 1930-ra (18. térkép). Továbbá az is megmutatkozott, hogy a határ mentén a lakosságnövekedés nem a legmagasabb hierarchiaszinteken (*regionális központ, megyeszintű központ*) érte el a legnagyobb értékeket – ahogy ez az összterületi vizsgálat esetében volt –, hanem a *közép-* és *kisvárosi* szint határ menti települései gyarapodtak leginkább.

18. térkép. 1910-es funkcionális városok pozícióváltozása 1930-ra

Határ menti területi egyenlőtlenségek

A fenti eredmények tükrében indokoltnak tartottam megvizsgálni, hogy a 25 km-es zónán belül milyen területi egyenlőtlenségek figyelhetők meg a vizsgált tényezők (demográfiai, gazdasági, egészségügyi, oktatási) vonatkozásában. Ehhez elengedhetetlen volt az eredmények vizualizálása és az adatok térbeli megjelenítése. A térképeket úgy szerkesztettem meg, hogy kizárólag a határ menti településeket ábrázoltam és az adatok vonatkozásában is csak ezen településeket vettem figyelembe. Kiküszöbölendő a belső terület esetlegesen torzító értékeit a decilisek kialakítása során.

A lakosságszámváltozás vonatkozásában a 17 alapján több régió is kirajzolódik a határ mentén, ahol jóval a határ menti átlag felett növekedett a lakosság. A Nyírség északi és délkeleti része a legszembetűnőbb ilyen szempontból. Korábbi vizsgálatok rávilágítanak, hogy ezen térség – néhány települést leszámítva – alapvetően népességkibocsájtó szereppel rendelkezett a 20. század első harmadában.³²⁵ A növekedés mértéke mögött a térségre jellemző átlag feletti természetes szaporodás húzódik.³²⁶ Érdekesség, hogy a Szatmári-sík határozottan levált erről a népességnövekedési régióról, aminek háttérében úgy vélem a magas elvándorlás, illetve 1920 után Nyíregyháza és környékének erős vonzása húzódhatott. A másik népességnövekedési régió három megye találkozásánál húzódó terület. Egészen pontosan Nógrád vármegye keleti része, a Salgótarjáni járás (korábbi Füleki járás), Heves vármegye északi része, a Pétervásári járás, valamint Borsod vármegye nyugati része, az Ózdi járás (19. térkép). Ebben a régióban egyértelműen felülreprezentáltak az első és a második decilis értékei. Az Ózdi járás esetében leginkább Sajóvárkony, Arló és Bolyok ért el kimagasló népességnövekedést. Mindhárom esetben a növekedés háttérében az ózdi vasgyári munkások betelepítése húzódik. A Pétervásári járásban Szuha és Dorogháza esetében a vizsgált periódus magas természetes szaporulata dominált, Mátraderecske vonatkozásában pedig a helyi téglagyár és cserépüzem bővítését találjuk. A Salgótarjáni járás (korábbi Füleki járás) szintén a bányászat és annak humán erőforrás igénye okozott jelentős demográfiai változásokat, amelynek élén többek között Somoskőújfalu, Nempti és Cered települését találjuk. Somoskőújfalu demográfiai növekedését a bazaltbánya fejlesztésének, valamint annak köszönhető, hogy időközben határátkelőhelyé vált, ami számos közalkalmazott beáramlását eredményezte.

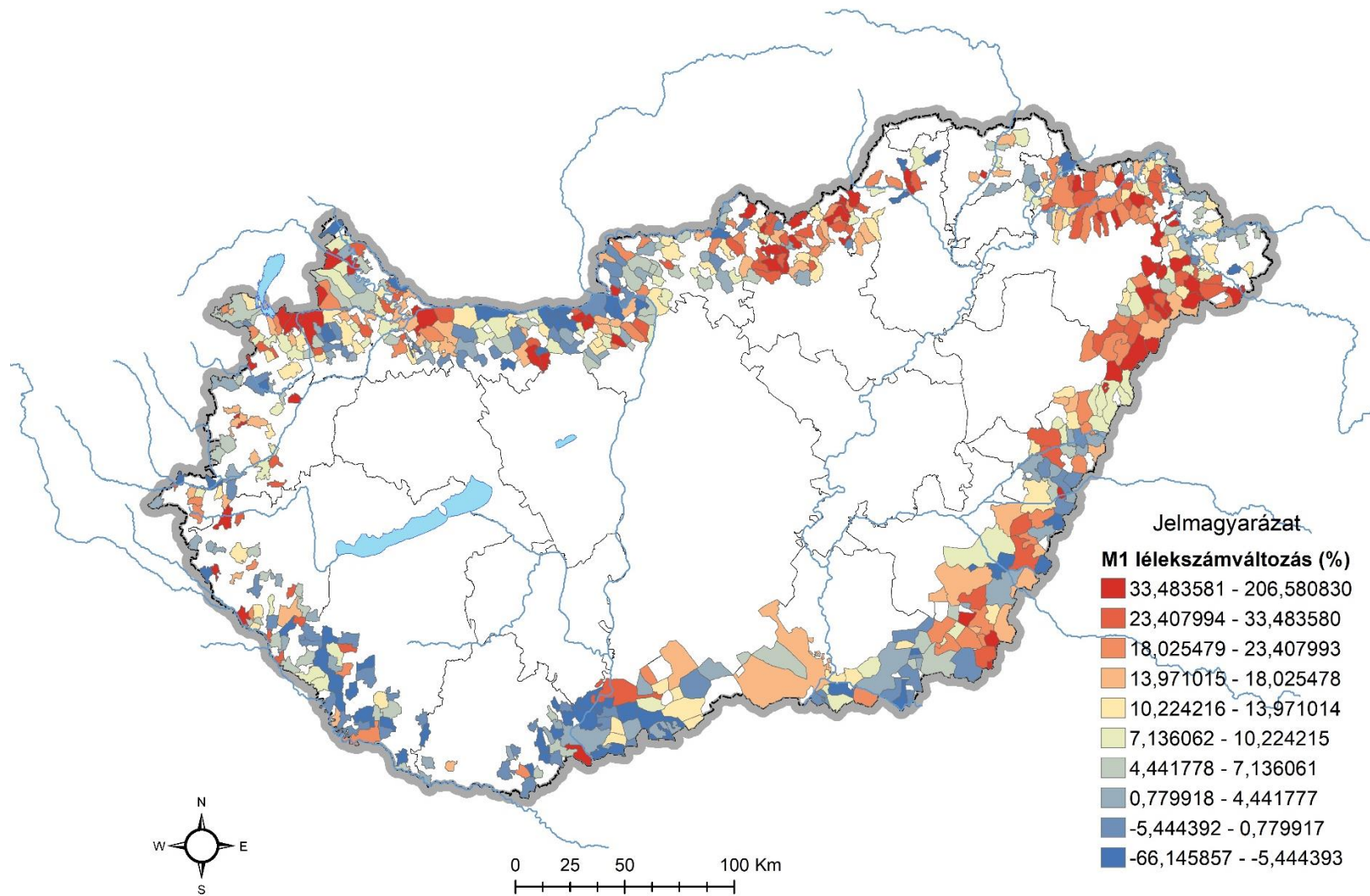
³²⁵ Szilágyi 2015, 17–21.

³²⁶ Szilágyi 2014, 8.

Fontos megjegyezni, hogy az átlagon felüli népességnövekedés nem járt egyértelműen pozícióemelkedéssel. A fenti kimagasló határ menti lélekszámnövekedést produkáló települések közül is akad, amelyek a növekedés ellenére pozíciót vesztek (Arló, Dorogháza, Mátraderecske). Az északnyugati határ mentén, Győr környékén és a Hanságban is találunk átlag felett növekedést elért településeket. A teljesség igénye nélkül Magyaróvár, Kapuvár és Bácsa példáját említeném. Magyaróvár esetében mindenféleképpen a határátkelő és a közvetlen kapcsolatot érdemes kiemelni, illetve a *középvárosi* központi szerepét, amelyet 1930-ra tovább tudott erősíteni. Míg Kapuvárnál egy közigazgatási összeolvadás okozta a jelentős népességnövekedést, 1923-ban Garta és Kapuvár összeolvadt hivatalosan. Bácsa esetében meglepő módon a győri lakosság kirajzását találjuk.

Átlag alatti növekedés, bizonyos esetekben csökkenés tapasztalható Bács-Bodrog vármegye déli és Baranya vármegye délkeleti részén. Ebben a térségben egy szinte (Kölked kivételével) egybefüggő mélyen átlag alatti zónát találunk. Továbbá Komárom és Esztergom vármegye északi sávjában, kiváltképpen Komárom és környékén.

Tehát a lakosságszámváltozás határ menti területi egyenlőtlenségeit vizsgálva, megállapítható, hogy a vizsgált periódus alatt voltak markáns területek, ahol főleg a bányászat és annak munkaerő igényei miatt átlagon felül nőtt a lakosságszám (Ózd és Salgótarjáni tengely). Ezen demográfiai változások jórészt a határváltozás és annak következményei nélkül is megvalósultak volna, így nem állítható, hogy ez (kizárólag) Trianon pozitív folyamódványa lenne. Sokkal inkább helyi gazdasági folyamatok játszanak szerepet. Továbbá ennek ellentétére is találunk területi példát a Duna délmagyarországi szakaszánál. Ezeken túl pedig sziget szerűen helyezkednek el kimagasló népességváltozással bíró települések (Dorog, Bánhida, Zalalövő, Kölked, Szob, Gyöngyösszőlős, Disznóshorvát stb.). Végezetül, mivel az ötödik és hatodik decilis is pozitív tartományba esett, általánosan megállapítható, hogy a határ menti települések átlagos lakosságnövekedését nem befolyásolta negatívan a határváltozás és annak következményei.

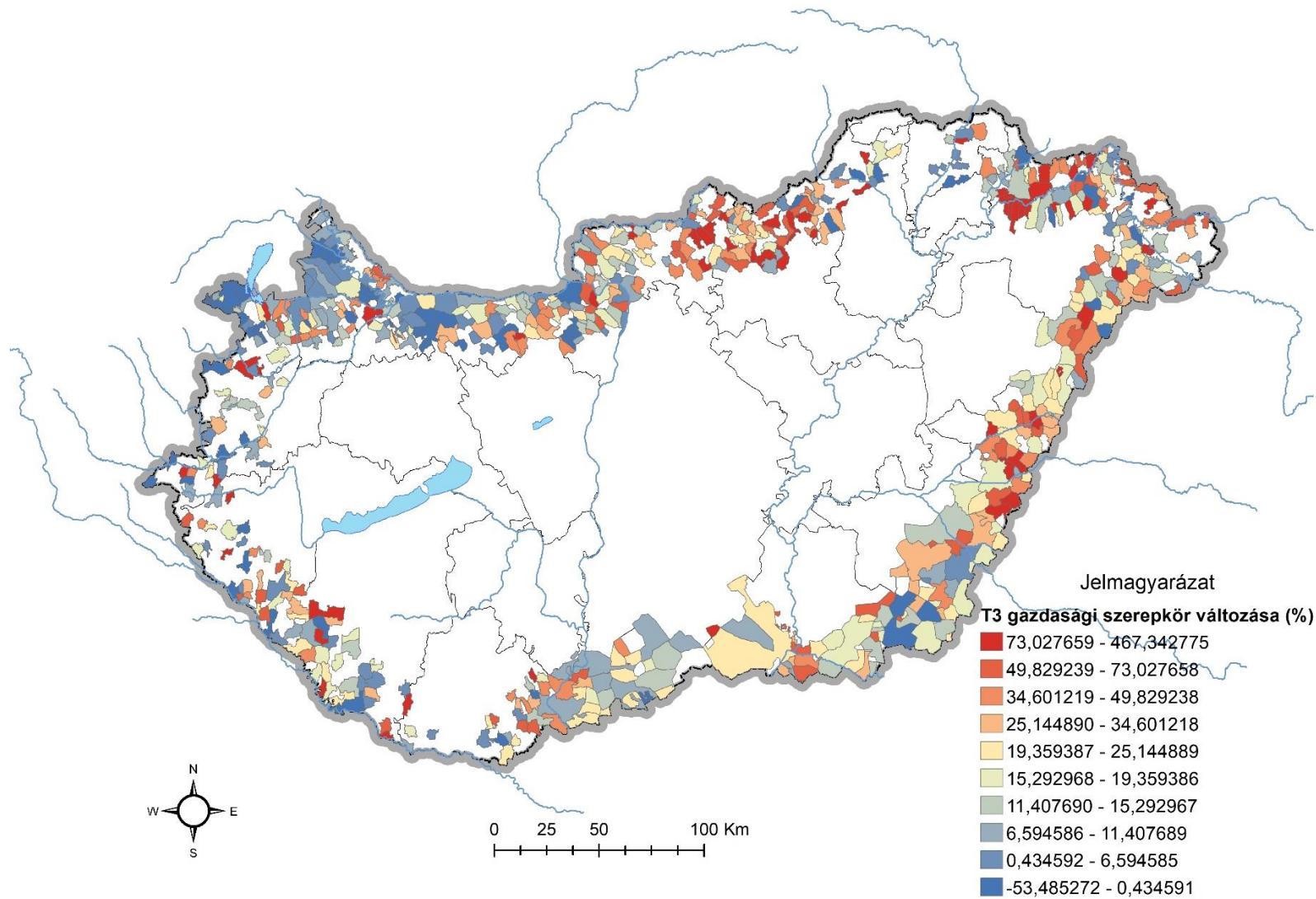
19. térkép. A határ menti 25 km-es zóna lélekszámváltozása 1910 és 1930 között

Áttérve a gazdasági szerepkör határ menti változásaira (20. térkép), viszonylag összefüggő mintázatok rajzolódnak ki. Azt is fontos megállapítani, hogy egyedül az utolsó decilis tartománya vesz fel negatív értéket, azaz egyedül azon településeknél beszélhetünk gazdasági szerepkör visszaesésről, amelyek ezen decilisbe kerültek. Minden többi esetben mérsékelt, vagy átlag alatt/feletti növekedésről számolhatunk be.

Egyértelműen kirajzolódik, hogy az északnyugati határ mentén elhelyezkedő térség gazdasági súlyának növekedése átlag alatti volt a két időmetszet között. Három középvárosi szinten lévő település is az legsó decilisbe került. A már korábban említett Magyaróvár, illetve Kapuvár és Szentgotthárd is. Ebből a térségből a funkcionális városok közül egyedül Győr, Szombathely, Csepreg és Mosonszentjános tudott közel 10 százalékpontnyi növekedést elérni. Tény, hogy a határ menti zónában ezen térség gazdasági értékei javultak a legkevésbé, azonban azt is fontos mellé helyezni, hogy ezen térség települései 1910-es adatok alapján főleg az első három decilisben helyezkedtek el (33. térkép). Tehát alapvetően is egy erős gazdasági környezethez tartoztak, amelyből nehezebb jelentős növekedést elérni. Az északnyugati régióval ellentétben a korábban már említett Nógrád vármegye keleti része, Heves vármegye északi része, valamint Borsod vármegye nyugati része átlagon felüli gazdasági növekedést ért el. A teljesség igénye nélkül, az alábbi bányatelepülések értek el kimagasló javulást a térségben: Rudabánya, Recsk, Sajókazinc, Istenmezeje stb. Ezen települések gazdasági szerepköre több mint duplájára növekedett a vizsgált periódusban. Ez köszönhető főleg a helyi (szén- érc és bentonit) bányászatnak és az azzal járó betelepüléseknek, fejlesztéseknek. Továbbá annak is, hogy ezen térség csak úgy, mint az északkeleti határ menti régió viszonylag alacsony gazdasági szerepkörrel rendelkezett 1910-ben, így kisebb javulás is arányaiban jelentős növekedést eredményez. Hasonló terület rajzolódik ki Szabolcs és Ung vármegye északi térségében. Gégény, Paszab, Nyírlugos, Gáva stb. települései több mint kétszeresére növelték a gazdasági szerepkörüket. Itt értelemszerűen nem a bányászat okozta a jelentős gazdasági növekedést, hanem egyéni tényezők. Nyírlugos kivételével mind a négy településen létrejött a vasúti összeköttetés 1930-ra, amely pozitívan hatott a település gazdasági közlekedési helyzetére. Továbbá Gáva, Paszab esetében jelentősen nőtt a terciér keresők aránya és a helyi pénzintézetek betétállománya is. Nyírlugos esetében pedig az 1 főre jutó FHTT érték közel 36 százalékponttal nőtt.

Összegezve, a fenti változások ellenére, ha egymás mellé helyezzük az 1910-es és az 1930-as évek gazdasági szerepkörét (T3) ábrázoló térképeket (33. térkép és 34. térkép), látható, hogy a színek szinte megegyeznek. (Egyedül a decilisek értékei módosultak valamelyest.) Gyakorlatilag átfedik egymást, ami arra utal, hogy a vizsgált időszakban jelentős strukturális

változás nem történt sem a határ menti területeken, sem a trianoni határokon belül a gazdasági szerepkör esetében.

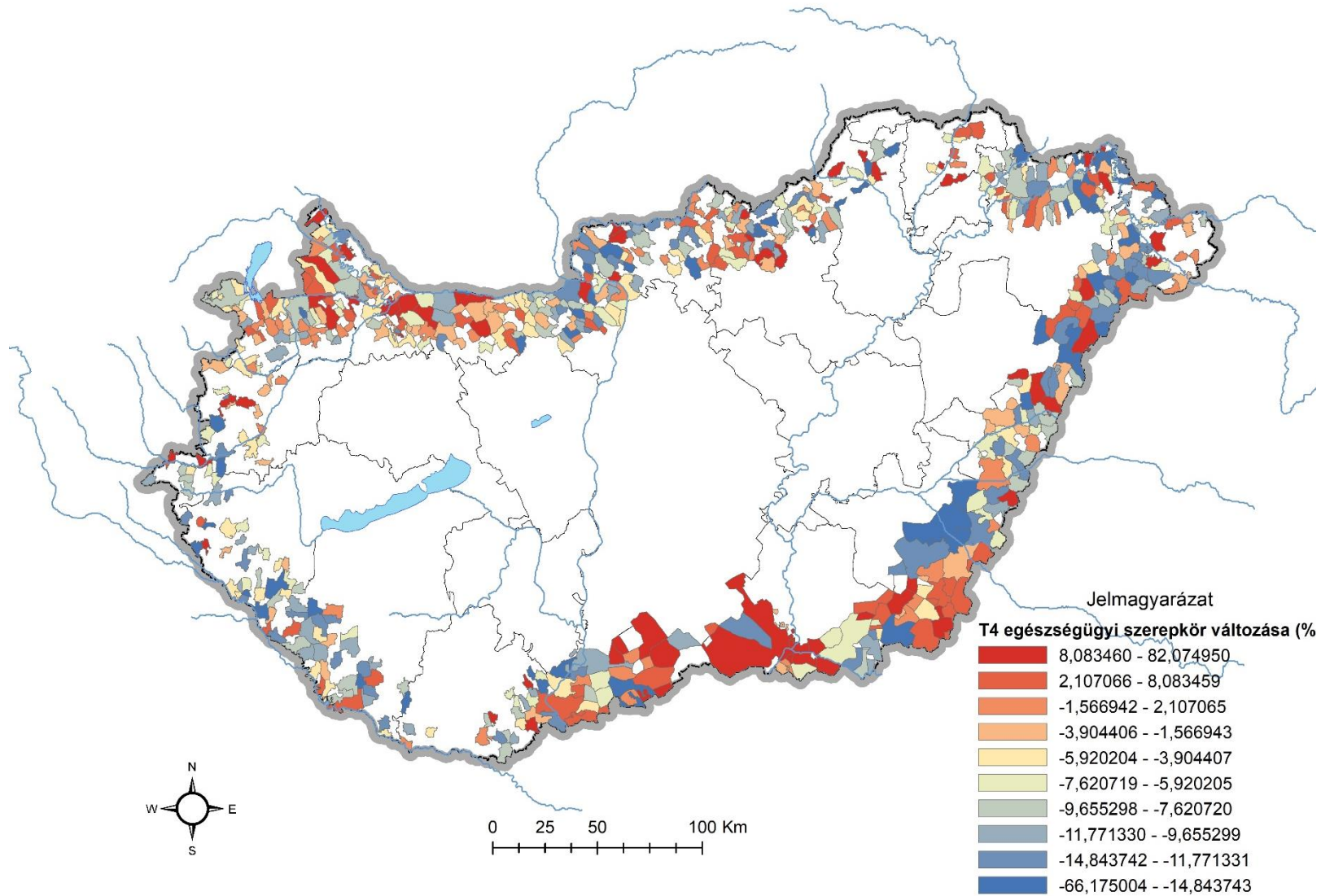
20. térkép. A határ menti 25 km-es zóna gazdasági szerepkörének változása 1910 és 1930 között

Az egészségügyi szerepkör vonatkozásában észrevehető, hogy markáns összefüggő zóna nem alakul ki a 21. térkép alapján. Azonban találunk olyan határ menti térséget, ahol bizonyos decilisek nagyobb arányban fordulnak elő. Ilyen talán nem meglepő módon a fejlettebb északnyugati régió határ menti sávja, ahol több település az első két decilis színértékeit viseli. Ilyen szempontból a térség egyik zászlóshajója Győr. Mind a gyógyszertárak, mind a kórházi ágyszámok vidékre jutó hányadában javítani tudott 1930-ra. Továbbá a nyershalálalozási arányszáma is közel 16 százalékponttal javult. Továbbá Magyaróvár, Csorna, valamint a községek közül Gyórszentiván is megtalálható a térség jelentősen javuló települései között, ami elsősorban a gyógyszertárak számának növekedésének köszönhető. Csorna esetében pedig az 1915-ben alapított Margit Közkórház növelte a térségben betöltött egészségügyi szerepét, amely 1932-re már 205 ágygal üzemelt. A másik jelentősen javuló térség a dél-alföldi határsáv. Ebben a régióban Szeged egyértelműen meghatározó egészségügyi szerepet tölt be és ezt tovább is tudta növelni 1930-ra. Kórházi ágyszámát 505-ről (1910) 1247-re növelte (1932), amelynek mértéke országos szinten is az élmezőnyben tartozik. Ezentúl a gyógyszertárak száma is majdnem duplájára növekedett a vizsgált periódusban (1910: 12; 1930: 22). Ezentúl számos kisközség jelentősen javított az egészségügyi helyzetén (Deszk, Püspöklele, Tápé, Dombegyháza stb.). Ezen települések esetében alapvetően a gyógyszertár megjelenése és a nyers halálalozási arányszám javulása eredményezte az arányaiban nagyfokú javulást.

Azonban találunk kisebb térségeket a keleti, északkeleti határ menti sávban, ahol az utolsó két decilis felülreprezentált (21. térkép). Érdekeség, hogy egy *megyeszintű központot* (Békéscsaba) és egy *kisvárosi* funkciót ellátó települést (Békés) is találunk ebben a decilisbe, illetve két községet (Vésztő és Doboz). Békéscsaba esetében azon érdekesség történt, hogy bár nőtt a kórházi ágyszáma (130-ról 173-ra) és a gyógyszertárai száma is (6-ról 8-ra), azonban az ennél jelentősebb lakosságnövekedése miatt, már csökkent ezen mutatók vidékre jutó hányada, így a térségben betöltött egészségügyi szerep továbbra is magas maradt, de arányaiban csökkent. Békés esetében a vizsgált mutatók vonatkozásában nem történt javulás a két időmetszett között. Kórház alapítás nem történt (Gyulán és Békéscsabán már működött), és a gyógyszertárainak száma sem változott a 20 év alatt (4). továbbá a nyershalálalozási értéke is csekély 2 százalékponttal javult. Az északkeleti határ menti sávban is találunk az utolsó decilisek. Alapvetően Hajdú vármegye, illetve Szabolcs és Ung vármegye településekről van szó, melyek főként az 1000 és 1500 közötti pozíciók valamelyikét birtokolják 1930-ban (Döge, Tiszakerecseny, Nyírmártonfalva, Nyírbéltek, Nagyvarsány, Encsencs stb). Tehát kisközségek és funkció tekintetében is *községek*. Ezen településeken szinte megmerevedtek az 1910-es egészségügyi állapotok, amely a növekvő lélekszám szempontjából egyre nehezebb helyzetbe hozta a lakosság

egészségügyi ellátottságát. Ezen településcsoportba található a *kvázi városok* sorába tartozó Nyírbátor is, amely 1910-ben két gyógyszertárral rendelkezett, míg 1930-ra ezen érték egyre redukálódott. Ezáltal nem, hogy fejlődés, hanem ilyen szempontból visszaesés volt tapasztalható a nyírségi településen.

A délnyugati Szerb-Horvát-Szlovén határ jelen esetben egy abszolút átlagos, semleges képet fest. Nincsenek egyik irányba sem kiugró értékek.

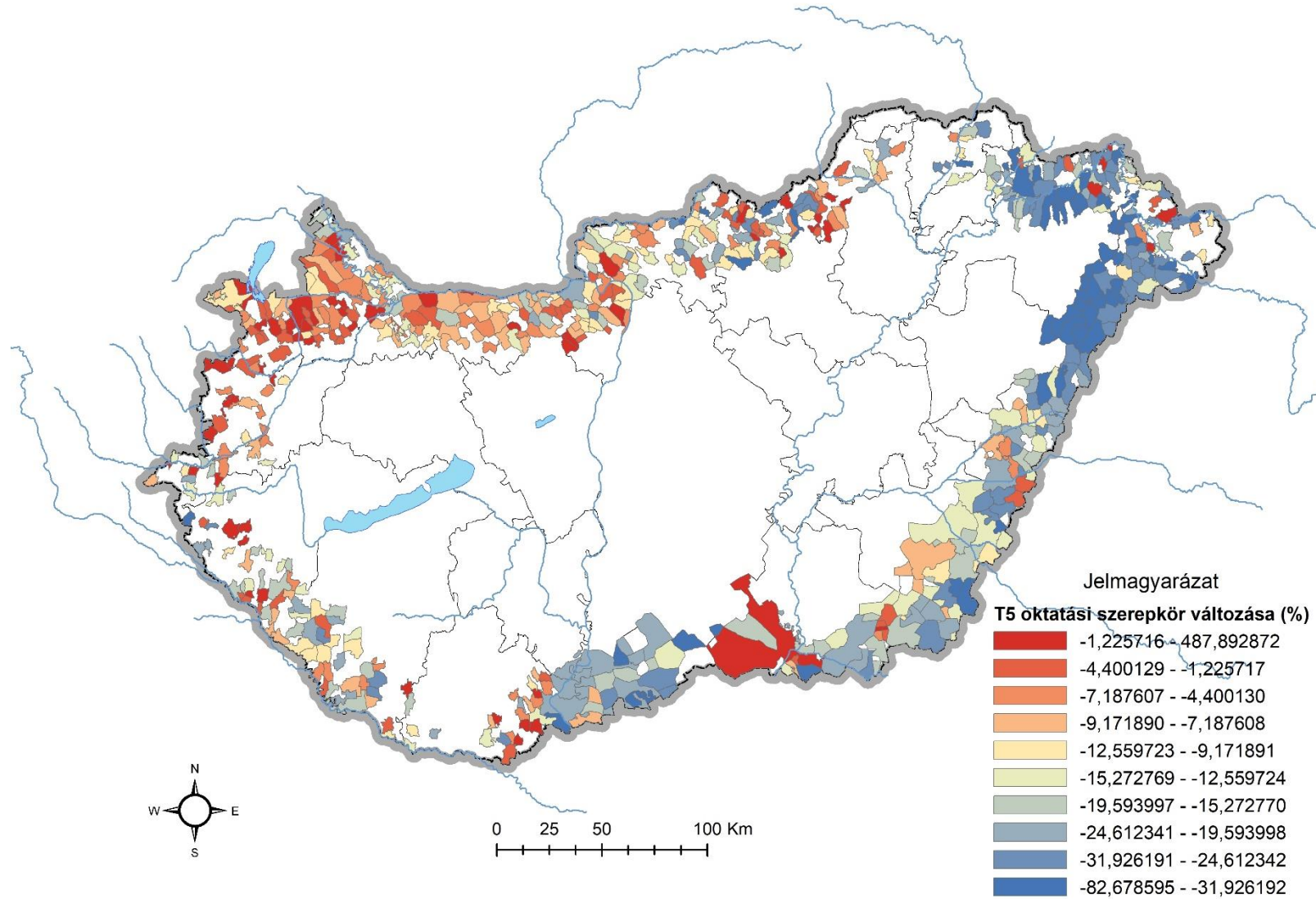

21. térkép. A határ menti 25 km-es zóna egészségügyi szerepkörének változása 1910 és 1930 között

Végezetül szóljunk az oktatási szerepkörváltásról is. Az eddig vizsgált szerepkörök esetében talán a legmarkánsabb, a leghomogénebb területi mintázatok rajzolódnak ki a határ menti zóna vonatkozásában (22. térkép). Itt is fontos megjegyezni, hogy kizárólag az első decilis értékei találhatóak a pozitív tartományban. Ez arra ad következtetni, hogy a két világháború közötti alap- és felsőfokú oktatási reformok ellenére az oktatási szerepkörök nehezen tudták lekövetni a növekvő lakosság igényeit. Az Alföldet érintő határsávban néhány kivételt – főleg központot – leszámítva, erősen alulreprezentált az első decilis. Sőt, a szabolcsi térség délkeleti részén egybefüggő, mélyen átlag alatti régió alakult ki. Ez a térség 1910-ben (37. térkép) és 1930-ban (38. térkép) is az utolsó decilisbe tartozott (talán napjainkban is). Tehát a vizsgált periódusban ezen területek oktatási helyzetének felzárkóztatása a klebelsbergi reformok ellenére nemhogy elindult volna, hanem tovább nőtt a szakadék. Nehéz kiemelni településeket ezen csoportból, de egyértelműen látszódik, hogy kis mértékben javult az egyébként alacsony írni-olvasni tudók aránya is (10. térkép és 11. térkép **Hiba! A hivatkozási forrás nem található.**). Viszont Tiszaszentmárton esetében például csökkent ez az arány.

Ezzel szemben az északnyugati határ menti sáv néhány kivétellel, de átlag feletti zónát képez az oktatási szerepkör változásának vonatkozásában. Ezen régió 1910-ben és 1930-ban vezető szerepet töltött be az oktatás terén (37. térkép és 38. térkép). Komárom és Esztergom, Győr Moson és Pozsony, Sopron, valamint Vas vármegye határ menti sávjában összesen 58 település települést találunk az első két decilis valamelyikében. Ebben a mezőnyben helyezkedik el többek között Szombathely Komárom, Körmend, Szentgotthárd, Kőszeg vagy akár Magyaróvár települése is.

Bár tény, hogy vizsgálatom alapvetően történeti és társadalmi léptékben is rövidtávú periódust foglal magába, de összességében megállapítható a vizsgált funkcionális szerepkörök változása alapján, hogy az új térstruktúra – ami nem melleleg a mai állapotok origója – jelentősen nem változott 1910-hez képest. Ez jól látszódik valamennyi szerepkört/tényezőt ábrázoló térkép összevetése során is. Tehát egyfajta folytatása a korábbi trianoni területen mért állapotoknak, szinte megmerevedet az 1910-es állapot 1930-ra. Ami többek között azt is jelzi, hogy Trianon után megmaradt területet nem, vagy csupán kismértékben befolyásolta a határváltozás és a világháború következményei. Továbbá az is bizonyítást nyert, hogy a határ menti területi egyenlőtlenségek részben megerősítették, néhol mélyítették a már fennálló országos területi egyenlőtlenségeket.

22. térkép. A határ menti 25 km-es zóna oktatási szerepkörének változása 1910 és 1930 között

Hierarchiaszintek

Munkám során mindkét időmetszetben hét hierarchiaszintbe soroltam a kutatásba bevont településeket: 1. főváros; 2. regionális központ; 3. megyeszintű központ; 4. középváros; 5. kisváros; 6. kvázi városok; 7. községek. Alapvetően a szintek jól elkülönültek egymástól, így a fentebb említett Jenks-féle módszer jól alkalmazható volt. 1910-re és 1930-ra is kirajzolódtak a szintek közötti lépcsők (10. táblázat és 13. táblázat). Azonban a *regionális központok* kialakítása magyarázatra szorul. 1910 esetében az 5. helyen található Miskolc és a 6. Eger között minimális különbség mutatkozott, azonban a földrajzi közelség és a térség szerkezete nem indokolta két *regionális központ* meglétét akkoriban (légvonalban 37 km). 1930 esetében egy másik probléma állt fent, a rangsor és a KVM értékek alapján látszólag lehetőség nyílt, hogy a *regionális központok* köre bővüljön Győr és Szombathely városával. Azonban a lépcsőértékek miatt a 8. helyen álló Székesfehérvár is ide lehetett volna sorolni a metódus alapján, mivel kisebb volt a különbség Székesfehérvár és Szombathely között, mint Győr és Miskolc között. Azonban Székesfehérvárnak erősen megkérdőjelezhető regionális szerepköre, már csak a főváros közelségéből adódóan is. Mindent összevetve, 1930-ra két potenciális *regionális központ* jelent meg Győr és Szombathely esetében. Így a 20. század első harmadára hat regionális központról beszélhetünk (24. térkép és 13. táblázat). Továbbá a szinthatárok meghúzásánál bizonyos mértékben figyelembe vettem az elemszámokat is. Tehát, ha egy hierarchiaszint esetében néhány település után következett egy jelentősebb lépcső, akkor azt figyelmen kívül hagytam, mivel torzkép alakult volna ki egy néhány településből álló *megyei szint*, vagy egy szintén három fő *kisvárosi szint* esetében. Ennek metodikája jól követhető az 1930-as rangsor esetében (13. táblázat).

Tény, hogy nehéz meghúzni a határokat egy több változós vizsgálat során – főleg az alsóbb szinteken – és nehéz a szubjektív elemeket kiszűrni, de úgy vélem, hogy a kialakított módszertani modell viszonylag stabil és védhető alapokra helyezi a két konstruált rangsort, egyben a kutatás alapját is.

A szintekre és azok elemeire vonatkozó elemzések legtöbb esetben két síkon történtek, nyers mutató, illetve normalizált mutató/tényező értéken. Előbbi esetben a tényleges változások mérhetőek az adott vizsgálati elem (település, hierarchiaszint, régió) esetében, az utóbbi pedig a vizsgált elem és a hálózat értékeinek egymáshoz viszonyított helyzetét tükrözi. Tehát a pozícióváltozások és azok alapjául szolgáló KVM változás a vizsgált települések vonatkozásában,

azaz a hálózat elemeinek egymáshoz viszonyított értékeivel értendő. Miután, ha egy település valamelyik „nyers” mutatójában erősödés vagy esetleg gyengülés figyelhető meg, az nem jelent automatikus pozícióváltást, mivel lehetséges, hogy a hálózat többi eleme is hasonló javulást, vagy éppen gyengülést produkált az adott aspektusban. Ezen jelenség hátterében a normalizálás módszere húzódik, amely eljárás során a normalizált érték a minimum és a maximum értékek függvényében transzformálja a „nyers” adatokat. Ezáltal a módszer mindig figyelembe veszi a többi település azonos mutatójának értékét, és ahhoz igazítva alakítja át a mutatót, egyben a komplex mutatót (KVM) is.

Főváros

Budapest kiemelkedő szerepe és egyben kimagasló urbanizáltsági szintje egyáltalán nem meglepő még a vizsgált időszakban sem. Bár korábban a köztudatba beívódott nézetekkel ellentétben Budapest kimagasló szerepét nem az erőteljes szocialista városfejlesztési politikának köszönhetjük, hanem már jóval korábbra datálható a főváros megkérdőjelezhetetlen pozíciója és fejlődése.³²⁷ Némely településhálózatot vizsgáló kutatás³²⁸ gyakorlatilag ki is hagyja a vizsgálandó „célpontok” közül, mivel valamennyi kontextusban az élen végezne a főváros. Jelen esetben is hasonló történt, ugyanis az általam konstruált öt tényező mindegyikénél felállhatott volna a képzeletbeli dobogó legfelső fokára. Magam is kihagytam az adatgyűjtési szakaszból, így az elemzésből is. Viszont úgy vélem, hogy a hálózat szempontjából megkérdőjelezhetetlen és egyben leginkább meghatározó városát nem lehet csak úgy átugrani.

Minek is köszönhetjük Budapest már a két világháború között is ezen kimagasló pozícióját a hálózatban?

Budapestről mint fővárosról, vagy – korábbi terminus alapján – székesfővárosról az 1873-as esztendőig beszélhetünk. Ekkor történt meg a korábbi Pest, Buda, Óbuda és egy sokak által közkedvelt terület, a Margit-sziget – ami akkoriban Pest vármegyéhez tartozott közigazgatásilag – egyesítése az 1870. évi X. tc.³²⁹ alapján. Ezáltal létrejött az úgynevezett „Kis-Budapest”, és lett egy közel 20 milliós állam fővárosa. A kiegyezés után olyan polgárosodási és gazdasági feltételek teremtődtek meg, amelyek összességében a főváros rohamos fejlődését idézték elő. Ekkor indult meg Budapest betagozódása a nemzetközi fővárosok körébe is. A különféle

---

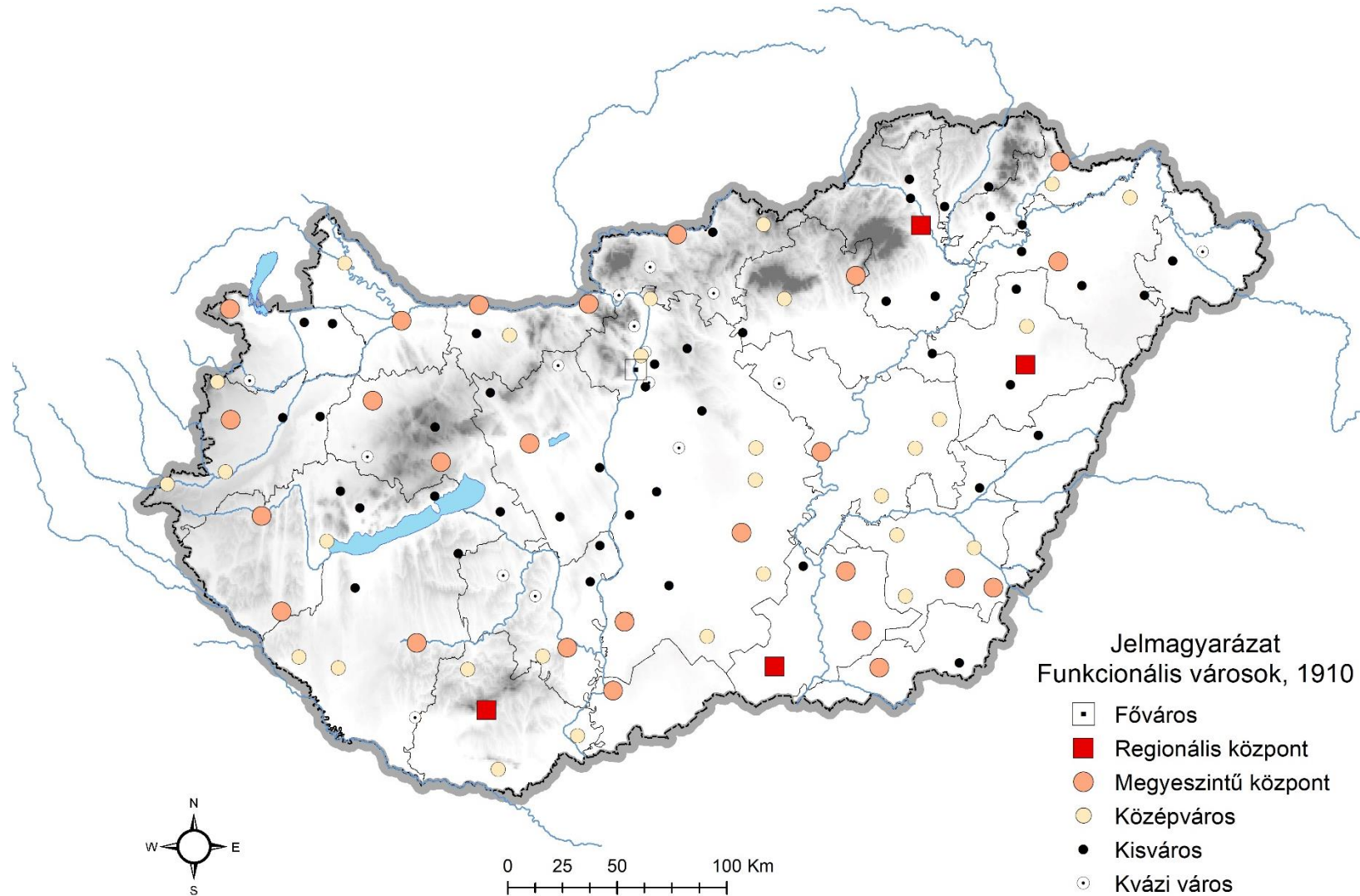
³²⁷ Bővebben lásd: Beluszky 2014.

³²⁸ Györi–Miklé 2017. vö. Beluszky 2006.

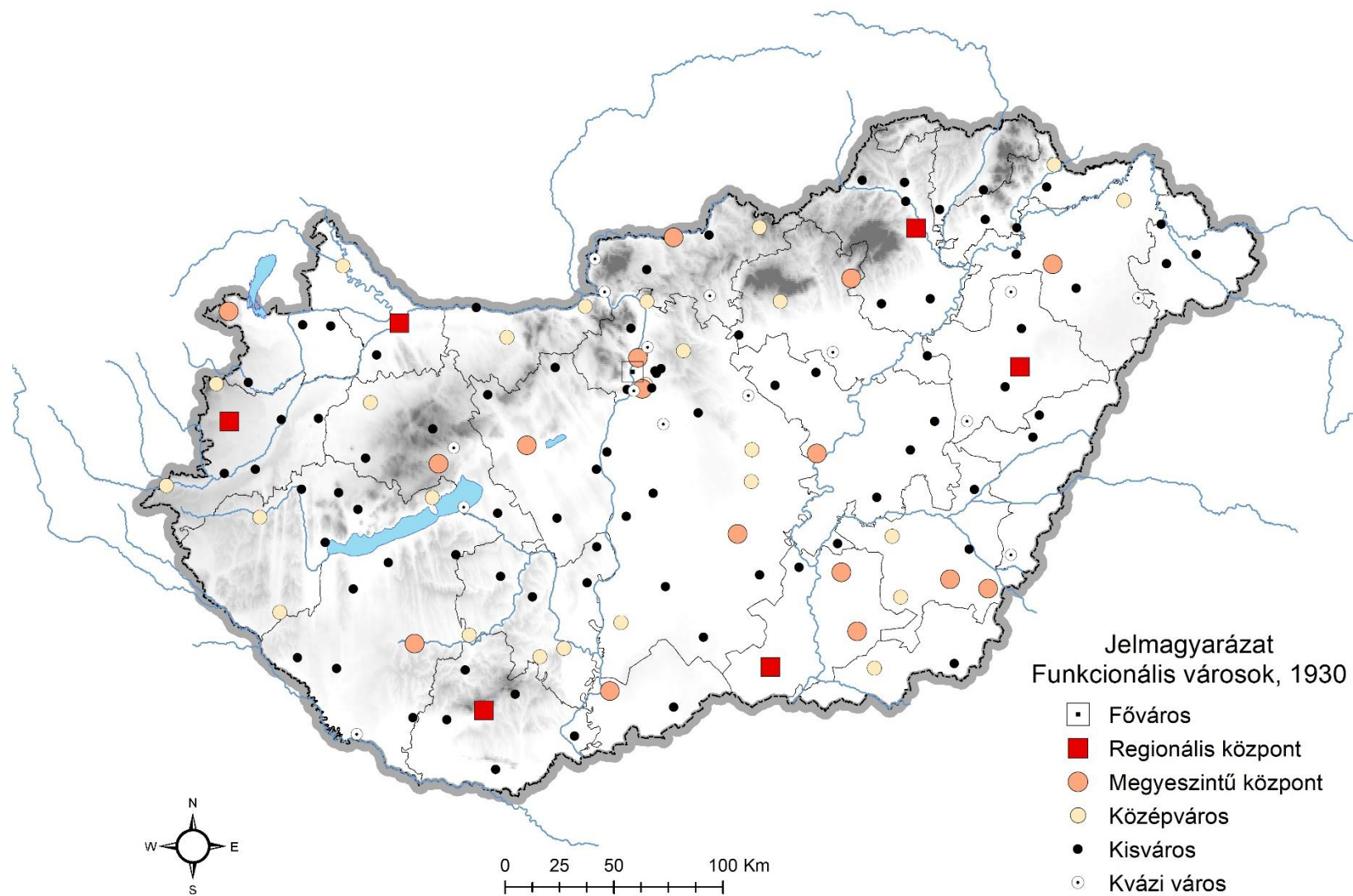
³²⁹ Gál 2000.

modernizációs folyamatok és a hazai politika egyik rejtett célja volt, hogy Budapestet Bécs „ellenlábásává” tegye. A rohamos fejlődésének hátterében több korábbi tényező is szerepet játszott, amelyek véleményem szerint három fő elemet emelhetünk ki. 1) A már említett közigazgatási egységesítést, amely hatására például a főváros lakosság száma ugrásszerűen megnőtt. Továbbá fővárosi szerepe révén valamennyi országos funkcióval rendelkező intézmény itt talált helyett. Gondolok itt a különféle országos intézményekre – a Nemzeti Színház, Nemzeti Könyvtár, Kúria, Akadémia ide telepítésére, – valamint említhetnénk számos egyéb országos intézményt is, amely csak itt volt megtalálható akkoriban. Az egyesítés és az ezzel párhuzamosan lejátszódó polgárosodási folyamatok mindenféleképpen hatással voltak a pozitív gazdasági változásokra. 2) A térbeli elhelyezkedését. A főváros a történeti Magyarország szinte mértani közepén helyezkedett el, amely lehetővé tette, hogy Budapest az ekkoriban egyre gyorsabban fejlődő és kiépülő vasúthálózat központjává váljon. Ez a központi pozíciója 1920 után sem csorbult jelentősen. 3) Múltját. A török kiűzése után bár csak „provinciális” városként születik újjá, viszont a 18. század végétől már egyre egyértelműbben válik az ország központjává. Közjogi helyzete nem volt szokványos, mivel akkoriban Pozsony és Bécs is rendelkezett országos funkciójú intézményekkel, mint például az országgyűlések székhelyével, kormányhivatalok egy részével. Budán leginkább a királyt képviselő nádor és a végrehajtó hatalom volt megtalálható. Azonban fokozatosan – köszönhetően a gazdasági súlya növekedésének – egyre jelentősebb vonzáskörzettel rendelkezett az akkor még Pest-Buda.

Továbbá az egyre erősödő népesség tömörülés és a folyamatosan bővülő gyáripari, kereskedelmi, illetve pénzügyi szerepkörön túl a „konkurencia” alacsony száma, 1920 után hiánya is tovább segítette a főváros „egyeduralmát”. Tehát a fenti tényezők együttesen vezettek a két világháború közötti kereskedelmi, gazdasági, kulturális és központi (országos) funkció további erősödéséhez.

23. térkép. Funkcionális értelemben vett városok a trianoni határokon belül, 1910

24. térkép. Funkcionális értelemben vett városok, 1930

Regionális központok

Trianon békeszerződés következtében az új és részben a korábbi központok vették át a regionális központi szerepkört Magyarország településhálózatában. Ennek hatására a szakadék tovább nőtt a főváros és a közvetlen azt követő hierarchiaszint(ek) között. 1910-ben összesen négy város kapott helyet ezen a legmagasabb szinten és hat 1930-ban. Az első négy pozícióban rangszámváltozás sem történt a két időmetszetben (1910: 1, Debrecen; 2, Szeged; 3, Pécs; 4, Miskolc. 1930: 1, Debrecen; 2, Szeged; 3, Pécs; 4, Miskolc; 5, Győr; 6, Szombathely). Ez mindenféleképpen jól tükrözi az első négy város hálózatban elfoglalt dominanciáját és stabil szerepkörét (7. ábra és 8. ábra).

Debrecen és Szeged első két helyezése nem meglepő, több korábbi megközelítésben is ők szerepelnek a fővárost követő pozíciókban.³³⁰ Debrecen már a vizsgált periódust megelőzve is több megyényi vonzáskörzettel rendelkező oktatási és kereskedelmi funkciók terén. Gondoljunk csak a református kollégiumra, amely 1538-as alapítását követően a cívisvárost fokozatosan az Alföld oktatási, és bizonyos értelemben kulturális központjává emelte. Továbbá a regionális kiterjedésű vásárait is említhetném, amelyek az Alföld, a Felvidék, a Partium és Észak-Erdély kereskedőit is vonzották. A 19. század második felére az első takarékpénztárt követően (1846) hitel és pénzügyi hálózat kiépülése is megkezdődött, ami további ösztönző és innovációs hatással volt Debrecen gazdasági életére.³³¹ 1857-re elkészült a vasúti összeköttetés a fővárossal, 1860-ra megindult a cukorgyárban a termelő munka. A jelentős dohánytermesztés hatására 1887-re dohánygyárat létesítettek Debrecenben. Továbbá számos gépipari, könnyű és élelmiszeripari vállalat jött létre a századfordulóra.³³² 1910 után érezhető egyfajta szerkezetváltás, ezt jól tükrözi a foglalkoztatási átrétegződés is. Ezzel szorosan összekapcsolható, hogy 1900 és 1914 közötti időszakban az élelmiszeripar fejlődése nem állt meg (malomipar, húsipar, kenyérgyárak), a vas- és fémipar, a gépgyártás dinamikusan fejlődött és meghatározóvá vált a háborúra a cívisvárosban (járműjavító, vasöntöde, gépgyár, lópatkógyár), továbbá markáns előrelépés mutatkozott a téglagyártásban, a faiparban, a textiliparban és a vegyiparban (gáz, szappan, gyógyáru) is.³³³ Nem mondanám, hogy ezáltal Debrecen nagyipari várossá vált ekkoriban, mivel az ipari keresők többsége kisüzemekben tevékenykedett. Azonban az egykori mezőváros jelentős ipari és gazdasági fejlődésen ment keresztül a vizsgált korszakban, amelyet jól tükröz,

---

³³⁰ Beluszky 1973a; Beluszky–Győr 2005; Szulovszky 2018.

³³¹ Mózes 1976, 86–87.

³³² Szűcs 1997, 235–246.

³³³ Szűcs 1997, 260–261.

hogy 1930-ra a legmagasabb gazdasági értéket (T3) produkálta túllépve a háború és a forradalmak okozta nehézségeken (10. táblázat és 13. táblázat). A 20. század első harmadában infrastrukturálisan is fejlődött a cívisváros. Gondolok itt többek között a villamosjárat elindítására 1911-ben, vagy az 1912-es egyetem alapításra. Összeségében számos nagyváros esetében, illetve a teljes pénzügyi hálózat vonatkozásában fontos szerepe volt a háborút követően a külföldi tőke beáramlásának (Speyer-kölcsön, Rotschild és Berings hitel). Ezek mind élénkítő szerepet játszottak a nagy vidéki városok gazdaságában, azonban egyúttal jelentős terhet is róttak rájuk. Debrecen esetében a hitel mértéke eltért az igényektől, és a konstrukció sem volt kecsesítő, így Debrecen nem is igényelte a Speyer-kölcsön második részletét.³³⁴ Ezáltal a nagy háborút követően nem sok forrás maradt az infrastruktúrára és beruházások fejlesztésére (kivéve az egyetem főépületét). Mindent összevetve a polgárosodott városkép 1930-ra is leginkább a főutcára és közvetlen környékére volt jellemző, a vasútállomástól a református kollégiumig.³³⁵

Debrecen keresőinek közel egyötöde (10 963 fő) a mezőgazdasági szektorban tevékenykedett még 1930-ban is, azonban ezen keresők jelentős része a külterületi lakosság táborát erősítette (8 969 fő). Szeged esetében még magasabb volt a mezőgazdasági keresők aránya 1930-ban. A 35%-os arány 23 544 főt takart, tehát minden harmadik kereső a mezőgazdaságban dolgozott. Viszont itt is jelentős volt a külterületi mezőgazdasági keresők száma (19 800 fő). Alapvetően Debrecen és Szeged esetében is elmondható, hogy a nagy kiterjedésű külterületet leválasztva egy erősen városi, polgárosodott foglalkozásszerkezet tárul elénk. A cívisváros esetében ez a következőképpen alakult: belterületi primer keresők 8%, szekunder keresők 30%, tercier keresők 48%, egyéb keresők 14%.³³⁶ A Tisza-parti város belterületi foglalkozásszerkezete az alábbi módon alakult: primer keresők 6%, szekunder keresők 41%, tercier keresők 36%, egyéb keresők 15%.³³⁷

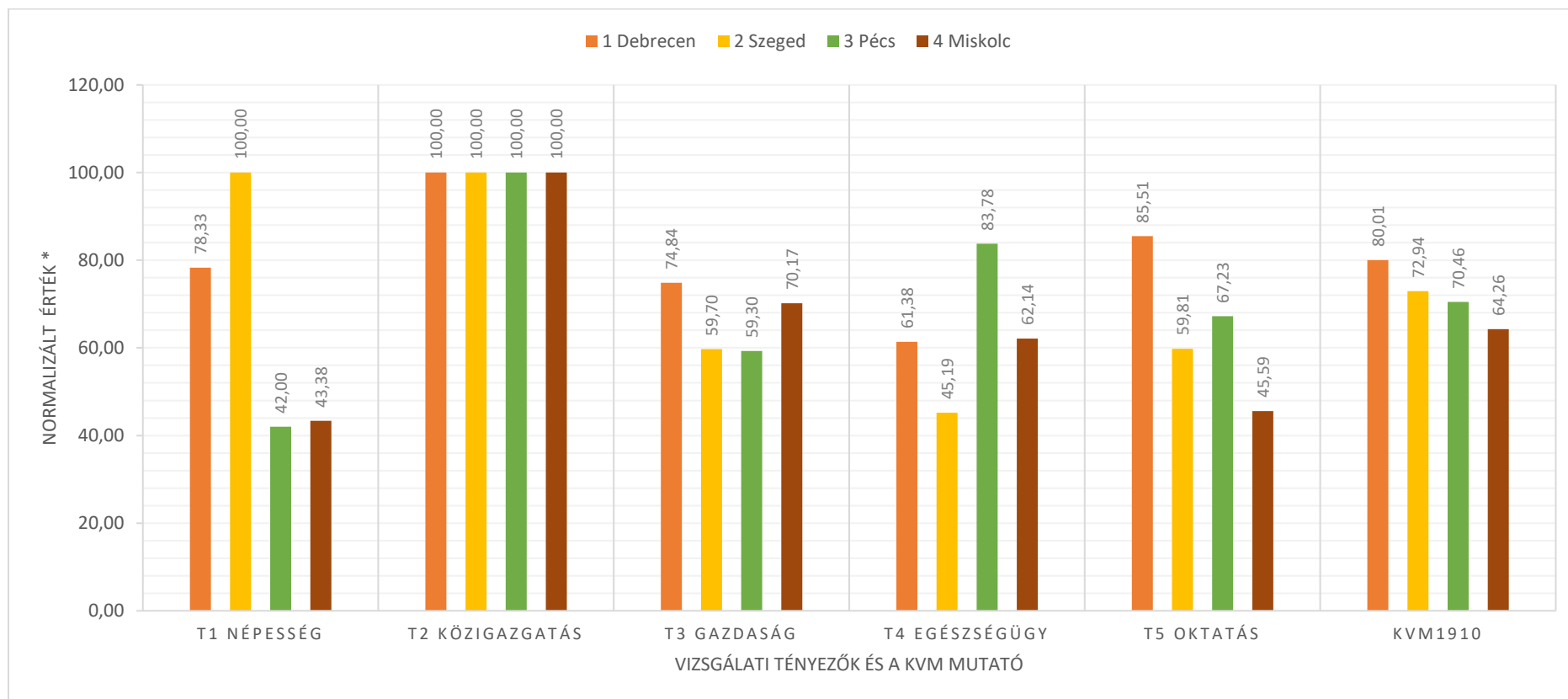
³³⁴ Szani–Timár L. 1976, 152.

³³⁵ Szani–Timár L. 1976, 181–182. Az 1930-as Borsos-József által készített szabályozási térképen jelenik meg először az egyetem főépülete és a városközpontot összekötő sugárút gondolata (HU-MNL-HBML-XV.4.-Ny136.).

³³⁶ KVA alapján. 1930-ban a primer szektorba kerültek az östermelés csoport keresői; a szekunder szektorba az bányászat és kohászat, ipar, napszámosok k.m.n (különösebb megnevezés nélkül) keresői; a tercier szektorba soroltam a kereskedelem és hitel, közlekedés, közszolgálat és szabadfoglalkozások, véderő, házicselések keresőit; és végül a negyedik, az úgynevezett egyéb csoportot, pedig a nyugdíjasok, tőkepénzesek stb., egyéb és ismeretlen foglalkozásúak keresői alkották. 1910-ben a primer szektorba került a mezőgazdaság és kertészet, illetve az östermelés egyéb ágai. A szekunder szektorba a bányászat és kohászat, az ipar, és a napszámos kategória keresői kaptak helyet. Az 1910-es tercier szektorba kerültek besorolásra a kereskedelem és hitel, a közlekedés, a közigazgatás és szabadfoglalkozásúak, a véderő, és a házi cselédek keresői. Az egyéb kategóriát alkotta az egyéb és ismeretlen foglalkozások csoportja. Lásd: Szilágyi 2012, 111.

³³⁷ KVA alapján.

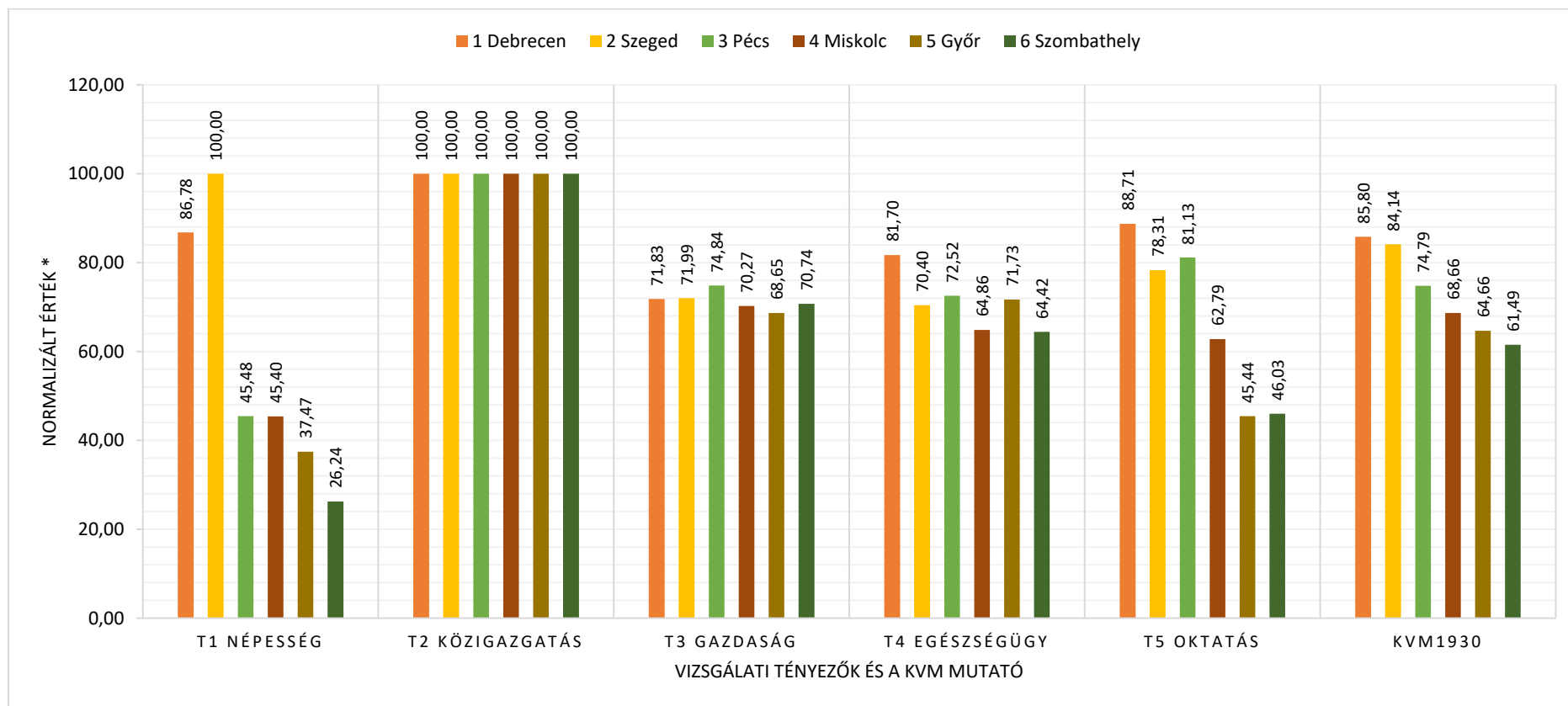
7. ábra. A regionális központok szerepköreinek és KVM értékének alakulása normalizált értéken, * 1910

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

* A normalizált értékek százszorosára növelve a jobb átláthatóság érdekében.

8. ábra. A regionális központok tényezőinek és KVM értékének alakulása normalizált értéken, * 1930

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

* A normalizált értékek százszorosára növelve a jobb átláthatóság érdekében.

Szeged gazdasági jelentősége a 18. századtól kezdte éreztetni hatását, főként a vízi kereskedelem által, amelyet jól biztosított a Tisza és a Maros, illetve a Duna szárazföldi közelsége is tovább erősítette ezt a kereskedelmi pozíciót. Ezt némileg átstrukturálta a vasút megjelenése, ami után már közel sem volt akkora szerepe a jó földrajzi és hajózási adottságoknak kereskedelmi téren. Erre az iparban adott választ a Tisza-parti nagyváros, és a 19. század második felében fejlődésnek indult (alföldi viszonylatban) a kézműipar, megalakult a kötélgyár, a szalámigyár, az ipart támogató részvénytársaságok stb. Még az 1879-es nagy árvíz sem törte meg hosszú távon a fejlődést. Közvetett módon az újjáépítés javította a városképet:³³⁸ új töltésrendszert alakítottak ki, a várost feltöltötték, korszerűsítették a csatornahálózatot,³³⁹ illetve Lechner Lajos által új szabályozási és építkezési tervet dolgoztak ki, amelynek következtében európai mintára (Párizs, Bécs) sugár- és körutas városszerkezet jött létre. Az újjáépítést állami, városi támogatásokból, hitelekkel, illetve nemzetközi adományokból finanszírozták.³⁴⁰ Utóbbi emléket őriz a körutak elnevezései (Párizsi, Bécsi, Római, Londoni stb. körút). 1895-ben – Temesvár és Budapest után – bevezették az elektromos közvilágítást. Fokozatos fejlődésen esett át a jelentős hagyományokkal rendelkező szegedi élelmiszeripar (malomipar, húsiparon belül a szalámikészítés, a paprikaőrlés, szeszipar, dohányipar). Ezek közül is kiemelkedik az 1869-es alapítású (kezdetben még csak terményüzlet) Pick szalámigyár, amely 1910-re monopol helyzetbe került Szeged városában. Továbbá Debrecenhez hasonlóan Szegeden is működött dohánygyár, bár elmaradt a civisvárosi üzem nagyságától és fejlettségétől, de helyi szinten meghatározó volt, 1911/12-ben 750 embernek adott munkát.³⁴¹

Az is jól jelzi a két város kimagasló funkcionális szerepét, hogy a tizenkilenc mutatóból 1910-ben tizenegy, míg 1930-ban tizenhárom esetben ők érték el a legmagasabb értéket. (11. táblázat és 12. táblázat, illetve 14. táblázat és 15. táblázat). A civisváros többek között a vidékre jutó ügyvédek számában (M8), a kórházi ágyszámok jelentőségtöbbletében, illetve középfokú oktatásban részt vevő diákok jelentőségtöbbletében bizonyult a legjobbnak. Míg Szeged a lakosságában (M1), a pénzintézeti betétállomány jelentőségtöbbletében (M10) és a felsőoktatásban részt vevők jelentőségtöbbletében végzet az élen (M19) 1930-ban. Ami még említésre méltó, hogy Szeged bár az alföldi mezővárosok közül az elsők között kapott szabad királyi város jogot,³⁴² azonban ezen magas pozícióját központilag elrendelt székhelyi funkció nélkül

---

³³⁸ Kiss F. 1927, 195–197.

³³⁹ Nagy Z. 1991, 155–161.

³⁴⁰ Nagy–Vágás 1991, 166–173.

³⁴¹ Kápolnai 1991, 475–480.

³⁴² Reizner 1899, 52.

erte el. A vizsgált periódusban sem megye- sem járásszékhelyi funkciót nem töltött be hivatalosan.

Továbbá a rangsorból az is jól kivehető, hogy Szeged a két időmetszett között jelentős erősödést könyvelt el a komplex városhierarchia mutató (KVM) vonatkozásában (10. táblázat és 13. táblázat). Bár Debrecentől az első pozíciót nem tudta átvenni, de az 1910-es közel 9%-os lemaradását 2%-ra csökkentette 1930-ra (7. ábra és 8. ábra).

Miskolc és Pécs vonatkozásban is két stabil *regionális központtal* találkozunk, amelyek mindkét időmetszetben megtartották a 3. és 4. pozíciójukat a hálózatban. A két hegyvidékhez köthető város foglalkozásszerkezete, és egyben gazdasági pályája is eltért a két alföldi nagyvárossal szemben. Elenyésző – főleg szőlőtermesztéssel foglalkozó – primer keresői mellett nagyarányú terciér és szekunder szektorral rendelkeztek a vizsgált időszakban.³⁴³ Miskolc 1909-ben lett törvényhatósági jogú város, kiváló földrajzi elhelyezkedése lévén egyfajta összekötő kapocs volt a Felvidék és az Alföld között. Vásárai meghatározóak voltak a 19. század második felétől. A klasszikus vásárvonalon fekvő település 1894-es éves vásárára közel 100 ezer élő állatot hajtottak ki. Az állatvásáron túl jelentősnek mondható a gabona kereskedelme is, amelyre később a mai napig működő söripar épült.³⁴⁴ A bányászat mindkét város életében meghatározó szerepet bírt még úgyis, hogy gyakran egy környező, de szorosban egybefonódott településre helyeződött ki. Pécs esetében főleg Komló, míg Miskolc esetében leginkább Diósgyőrt említeném ilyen téren.

Pécs vonatkozásában a dunai gőzhajózás és az 1850-es évektől a vasút jelentős mennyiségű igényt támasztott az energiahordozók kitermeléséhez. Ezért a baranyai megyeszékhelyen és környékén számos bányát nyitottak meg, részben a Dunai Gőzhajó Társaság közreműködésével.³⁴⁵ Azonban nemcsak a szénbányászat lendült fel ekkoriban. Pécsen is elindult egy iparosodási, polgárosodási és ezzel szoros kapcsolatban lévő alapítási folyamat (Gründerzeit) a 19. század második felétől. Létrejött az Első Pécsi Mész és Göztéglagyár 1850-ben, elkezdte munkáját Zsolnay Imre fazekasmanufaktúrája 1852-ben, 1853-ban elindult a Hirschfeld és Scholz-féle sörfőzde (a későbbi Pannonia Sörfőzde elődje), 1858-ban létre jött a Weidenger gőzmalom, majd 1859-ben a Littke-testvérek pezsgőgyára és 1861-ben a Hamerli-kesztyűgyár.³⁴⁶ Ezen meghatározó és a 20. század első felében is működő nagyvállalatok mellett,

---

³⁴³ Pécs 1910: primer: 7%, szekunder: 46%, terciér: 36%, egyéb: 10%. 1930 primer: 5%, szekunder: 43%, terciér: 37%, egyéb: 15%. Miskolc 1910: primer: 5%, szekunder: 42%, terciér: 46%, egyéb: 7%. 1930 primer: 4%, szekunder: 38%, terciér: 42%, egyéb: 15%. Forrás: KVA.

³⁴⁴ Veres 2003, 1082–1083.

³⁴⁵ Kaposi 2006, 28–29.

³⁴⁶ Kaposi 2006, 30.

számos kisipari vállalkozást vonzott be Pécs fejlődő gazdasága, amely a vizsgált korszakban tovább erősödött. 1910-re létrejött az állami dohánygyár épülete,³⁴⁷ illetve a 20. századra jelentős pénzügyi hálózat szerveződött Pécsen, amelynek elemei között találjuk a Pécsi Takarékpénztárt, az Osztrák-Magyar Bankot, a Magyar Általános Hitelbankot, a Pécsi Kereskedelmi és Hitelbankot, illetve magánbankokat is. Tehát a boldog békeidők végére a teljes korabeli bankstruktúra szinte minden elemével rendelkezett Pécs.³⁴⁸ Ezt jól tükrözi a város betétállományának jelentőségtöbbletének alakulása, amely 1910-ben (16 050 775 pengő) a 10. legmagasabb érték volt a vizsgált települések vonatkozásában, míg 1930-ra (18 164 655 pengő) már a 2. legmagasabb értéket produkálta, nem sokkal lemaradva Szegedtől. Pénzügyi szerepénél maradván, a betétállományi mutató mellett az egy főre jutó FHTT esetében is kimagaslóan teljesített. A hálózat vonatkozásában 1930-ban az 5. legmagasabb értéket produkálta, ami által az ott élők viszonylag magas jövedelemére, a település gazdasági potenciájára következtethetünk. A vizsgálatból egyértelműen kirajzolódik (10. táblázat és 12. táblázat), hogy Pécs nem csak pénzügyi mutatók tekintetében ért el javulást, de a teljes gazdasági tényezőt (T3) vizsgálva is előrelépett. 1910-ben még ezen a téren Győr, Szombathely és Pápa is megelőzte a dunántúli régióban, addig 1930-ra már Pécs produkálta a legmagasabb értékeket a gazdasági tényező (T3) vonatkozásban országos viszonylatban. Továbbá az is kirajzolódott, hogy mind az egészségügyi funkciója (T4), mind az oktatási funkciója (T5) kimagasló volt a mecsek-aljai városnak 1910-ben és 1930-ban is. Az előbbi esetben 1910-ben magasan az élen végzett a teljes hálózat vonatkozásában és 1930-ra is csak Debrecen tudta megelőzni az egészségügyi szerepkör terén. Az utóbbi esetben pedig 1910-ben és 1930-ban is egyedül a cívisváros ért el magasabb oktatási értékeket (7. ábra és 8. ábra).

Miskolcon 1845-ben jött létre az első helyi takarékpénztár megelőzve Szegedet és Debrecent ebben a vonatkozásban. Ahogy a legtöbb hazai nagyvárosban a kiegyezés után megindult egy polgárosodási és gazdasági fellendülés, amellyel szoros kapcsolatban voltak a pénzügyi intézetek létrejötte. 1867-ben létrejött a Miskolci Hitelintézet, illetve 1869-ben a Borsod-Miskolci Hitelintézet. A kolerajárvány és a rossz mezőgazdasági évek hatására visszaesés figyelhető meg gazdasági téren, amely után újabb fellendülés következett. Megalakult a Miskolci Kereskedelmi és Gazdasági Bank (1903) és a Miskolci Népbank (1905). Továbbá az 1910-es évekre Miskolcon 12 bank és takarékpénztár, valamint 3 hitelszövetkezet működött, ami azt jelenti, hogy mintegy 5 ezer lakosra jutott egy pénzügyi intézet. Ezzel Szegedet és Győrt is megelőzte ezen

---

³⁴⁷ Kaposi 2006, 84–85.

³⁴⁸ Kaposi 2006, 110–113. vö. Gál 2002.

a téren.³⁴⁹ 1859-ben Miskolc egy vasúti szárnyvonallal (Nyíregyházán, illetve Debrecenen keresztül) csatlakozott az addigi országos hálózathoz megőrizve kereskedelmi pozícióját.³⁵⁰ 1860-as évek omnibusz hálózatát (Tapolcafürdő, Diósgyőr, Tiszai pályaudvar) a századfordulóra felváltotta a villamoshálózat. Eközben 1870-re – még ha nehezen is, de – közvetlen vasúti kapcsolat alakult ki a Fővárossal.³⁵¹ Miskolc ipartörténetének alapja a diósgyőri acél és vasgyártás alapját megteremtő bányászat volt. Diósgyőr hatékony bányászata az 1870-es évekre tehető, amikor is a vasgyár korábbi fatüzelésről szénttüzelésre váltott, ezzel jelentős igényt támasztva a környező bányákra és ösztönözte az újabbak megnyitását.³⁵² A két világháború közötti városkép jelentősen változott, részben a háború okozta pusztítások, részben pedig a jelentős népességnövekedés hatására.³⁵³ 1921-re elkészült új szabályozási terv nagyban modernizálta a város arculatát, ehhez nagy segítséget nyújtott a már korábban említett vidéki nagyvárosoknak szánt Speyer-kölcson. Ezen városfejlesztési folyamat fontos állomása volt az úgynevezett „Nagy-Miskolc” létrejötte. 1945 januárjától az addig különálló Diósgyőr (Pereccsel együtt), Hejőcsaba és Tapolca összeolvadt közigazgatásilag Miskolccal.³⁵⁴ A borsodi nagyváros vassfeldolgozó üzemei a 19. század végétől kifejlődött korabeli ipari parkhoz köthetőek. A Zsolcai kapu 1910-re közel 11 ipari üzemnek³⁵⁵ adott otthont, amelynek gyűjtőpontjában a Gömöri pályaudvar állt, illetve közvetlen vasúti kapcsolata volt Miskolc másik pályaudvarával a Tiszai pályaudvarral. Ezáltal biztosítva volt a felvidéki, a fővárosi, és az alföldi térséggel is a vassfeldolgozó üzemek kereskedelmi összeköttetése.³⁵⁶ Továbbá a fentebb leírtakon túl egy sor közvetett és közvetlen módon tartozó gazdasági potenciál, (pénzintézetek, betétállomány, infrastruktúra, kereskedelmi hálózat) járult hozzá, hogy 1910-re Miskolc Debrecen követően a legjelentősebb gazdasági funkcióval rendelkezzen a vizsgálat alapján. Ráadásul 1930-ra is megtartotta meghatározó gazdasági funkcióját. A többi tényező vonatkozásában legtöbbször a 4. és az 5. pozícióban találjuk a borsodi nagyvárost.

---

³⁴⁹ Kápolnai 2003, 280–281.

³⁵⁰ Veres 2003, 308.

³⁵¹ Veres 2003, 1088.

³⁵² Dobrossy 2007b, 419.

³⁵³ Miskolc és a környező négy vizsgálatba bekerült település (Diósgyőr, Felsőzsolca, Alsózsolca, Hejőcsaba) lakossága 1910 és 1930-ban 40 százalékponttal növekedett, összesen 18 018 fővel. Országos átlag +13%, alföldi átlag: +17%. Forrás: KVA.

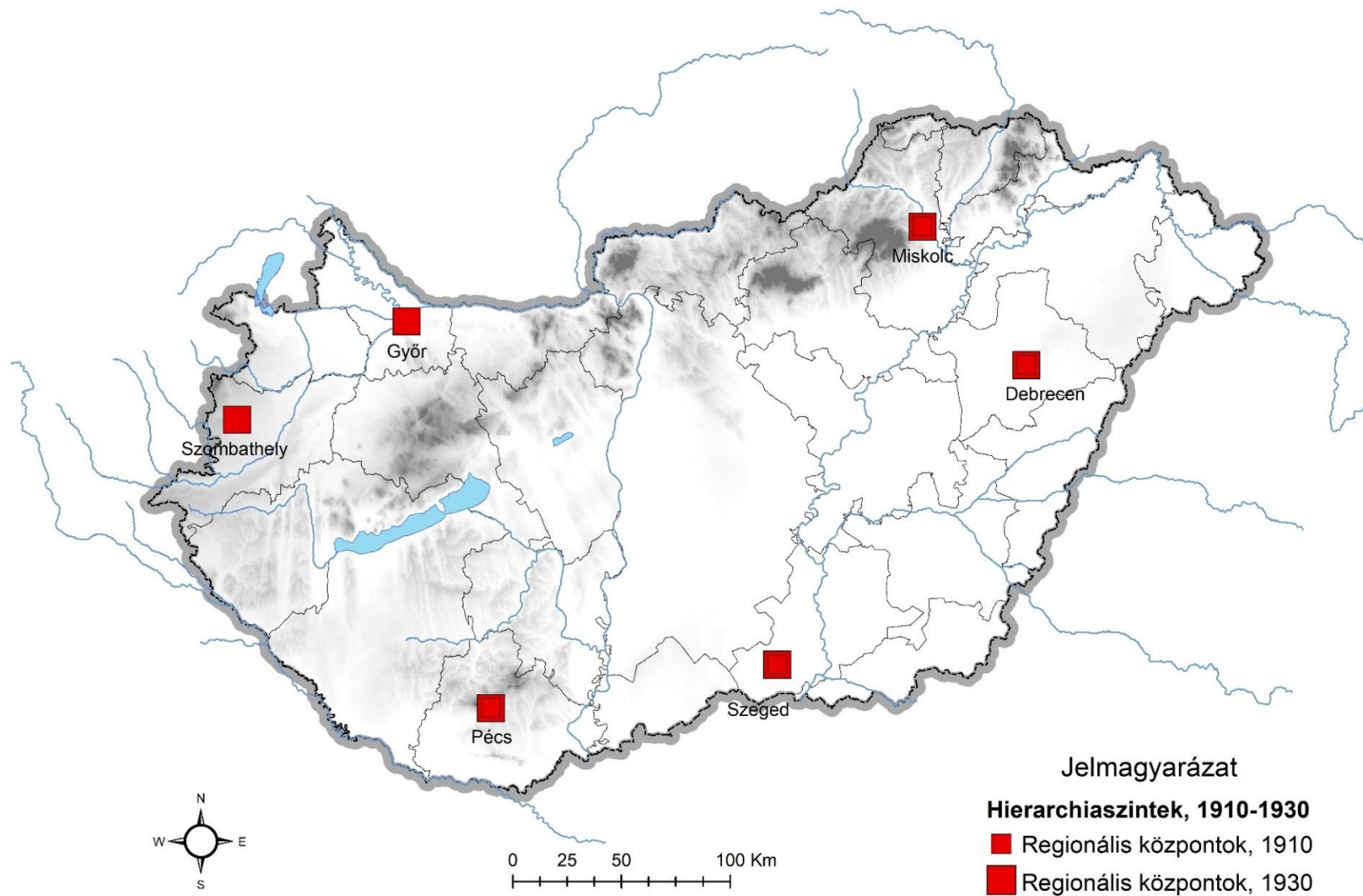
³⁵⁴ Dobrossy 2007a, 213.

³⁵⁵ Dobrossy 2007b, 390.

Szilágyi és Diskant Motor-, gépgyár (1896–1949); Hercz Jenő Öntöde és Gépgyár (1893–1949); Miskolci Öntöde és Gépgyár (Schüchel József cégnév alatt) 1923–1949; Fried Jenő Gépgyár és Öntöde (1912–1943); Deichsel A. Acéldrót-, Drót, Kötél és Drótárugyár Rt. (1911–1949); Kun Lajos Lakatos és Rézbútorgyár (1894–1949); Demeter Testvérek Lakatosáru és Redőnygyára (1905-); Martha Géza Reszelőgyára (1910-1941); Viola István Gépjavitó Üzeme 1939–(?); Sallay Gürtler Arisztid Villamos és Műszaki Vállalat (1924–1945); Miskolci Villamossági Rt. (1897–1947).

³⁵⁶ Dobrossy 2007b, 390–391.

Fentebbi négy regionális központ tehát stabil pozíciót és központi szerepkört töltött be a hálózat vonatkozásában. Azonban Győr és Szombathely 1930-as „szintlépése” magyarázatra szorul a kapott eredmények tükrében (10. táblázat és 13. táblázat). Ahogyan már fentebb is írtam, az 1930-as pozíció-lépcsők mértékét figyelembe véve akár 7 *regionális központ* is megfeleltethető lett volna, azonban a 7. Székesfehérvár nem tartozhatott ekkoriban a regionális vonzáskörzettel rendelkező városok közé a főváros erős szívó hatása, illetve földrajzi közelsége miatt. Viszont Győr és Szombathely potenciális regionális szerepe már alátámasztható (25. térkép).

25. térkép. Regionális központok elhelyezkedése 1910-ben és 1930-ban

Győr az 1910-es vizsgálat alapján a 7. pozícióban volt, míg Szombathely a 11. pozíciót foglalta el a teljes hálózat vonatkozásában (a fővárossal együtt). Ezzel szemben 1930-ra már a 6. és a 7. rangszám alatt találjuk őket. Komplex városhierarchia mutatójuk az alábbi szerint változott a két évtized alatt (10. táblázat és 13. táblázat): 1910-ben Győr 62,423-as, Szombathely 44,117-es KVM értéket produkált, 1930-ra Győr 64,658-ra, míg Szombathely 61,487-re növelte KVM értékét. Győr esetében egy visszafogottabb 3,5 százalékpontos, míg Szombathely vonatkozásában már jelentős mértékű, majdnem 40 százalékpontos KVM növekedést tapasztalunk. 1930-ra közel hasonló tényezőértékekkel rendelkeztek valamennyi esetben. Véleményem szerint ez részben arra enged következtetni, hogy a regionális szintű városi funkciók megoszottak a két város között a Kisalföld és a nyugat-dunántúli régió vonatkozásában. Ahogy már korábban is említettem, ezek az értékek a hálózat vonatkozásában értelmezhetőek, ha árnyalni szeretnénk a képet, akkor a 19 mutató nyers értékeinek alakulását kell görcső alá venni (10. táblázat és 15. táblázat). Ha végig nézzük a mutatókat, akkor egyértelműen kirajzolódik egyfajta hasonlóság a két dunántúli város útja között (1910–1930).

A lakosság (M1) mindkét esetben hozzávetőleg 15% ponttal növekedett, továbbá a többi tényező mutatói esetében is találunk hasonló elmozdulásokat. A két város elsősorban két tényezőnek köszönheti előrelépést.

A gazdasági tényezőn (T3) belül az ügyvédek jelentőségtöbblete (M8) esetében – ami a korrelációs számítások alapján egy igen jó fokmérőnek bizonyult a városi lét vonatkozásában – mindkét város növekedést ért el. Győr több mint 70, Szombathely pedig 25 százalékponttal növelte ügyvédeknek vidékre jutó hányadát. Jelentős növekedést ért el a két dunántúli város az egyfőre jutó FHIT mutatóban (M9) is. Ezen mutató elsősorban az ott élő lakosság különféle településcsoportjának a mértékét tükrözi, amelyet bizonyos szolgáltatások, ingatlanok és földtulajdon után kellett megfizetni. A Rába-parti város 32%-kal, a vasi székhely pedig 36%-kal produkált magasabb értéket 1930-ra. Egy főre vetítve, Győr FHIT értéke 20,4 pengőről 27,1 pengőre nőtt, míg Szombathely esetében 15,9 pengőről 21,7 pengőre emelkedett.³⁵⁷ A gazdasági mutatók közül a betétállomány jelentőségtöbblete (M10) esett vissza a legnagyobb mértékben ezen két település vonatkozásában. Győr 51%-os, Szombathely 26%-os „visszafogott” csökkenést abszolválta a 20 éves periódus alatt. Ez azonban még mindig kedvezőbb, mint az országos (-83%) vagy akár a dunántúli (-65%) átlag. Továbbá a *regionális központok* nyers átlagos betétállomány jelentőségtöbblete (M10) értéke is kevesebb mint felére esett vissza 1930-ra. Ugyanis a pénzügyi betétállományok összege és egyúttal azok jelentőségtöbblete is erősen visszaesett

---

³⁵⁷ Forrás KVA.

a világháború és a határmódosítás hatására végbemenő hazai pénzügyi folyamatoknak köszönhetően. Gondolok itt Budapest erősödő vezető pénzügyi szerepére, továbbá a fiókosítási hullámra, amely során számos vidéki pénzügyi intézet vált a fővárosi pénzügyi intézetek affiliált intézetévé, beolvadva azok fiókjává.³⁵⁸

A vasútállomás meglétére (M11) nem térnek ki külön, mert a felsőbb hierarchiaszinten valamennyi esetben jelen volt legalább egy vasútállomás az adott városban.

Egészségügyi funkció terén (T4) is jelentős előrelépést könyvelt el a két dunántúli város. Ennek hátterében elsősorban a javuló kórházi kapacitást találjuk, illetve a gyógyszertárak számának növekedését. A Rába-parti város esetében mindkét időmetszetben (1909, 1932) két kórház működött (köz- és katonai), amelyeknek összesített kórházi kapacitása a vizsgált periódusban 237 ágyról 810-re nőtt. Ez több mint háromszoros jelentőségtöbbletet (M15) eredményezett az ágyszámok esetében. Szombathely ugyanebben a vonatkozásban 1910-ben egy kórházzal és 60 ágygal, majd 1932-re három kórházzal (köz-, magán- és katonai) összesen 1 185 ágygal üzemelt a város határán belül. Ez a hálózaton belül az egyik legjelentősebb növekedést jelentette, és a dunántúli régióban Győrt és Pécszet megelőzve a legmagasabb kórházi kapacitással rendelkező város lett 1932-re. Országos viszonylatban nominálisan „csak” a negyedik helyre volt elegendő, a jelentőségtöbblet aspektusában pedig a harmadik legmagasabb vidéki kisugárással rendelkezett Szombathely (11).

A másik egészségügyi helyzetre utaló mutató a gyógyszertárak vidékre jutó hányada (M14). Itt már eltért a két potenciális regionális központ útja. Győr növelni tudta a jelentőségét ezen a téren, és a 7 nyilvános patikájának számát 11-re növelte, amely a jelentőségtöbblet vonatkozásában 66%-os növekedést jelentett.³⁵⁹ Ezen növekedés Győrt országos szinten a második legjobban ellátott város pozíciójába emelte (Dunántúlon az első pozícióba) a nyilvános patikák vonatkozásában. Szombathely egy visszafogottabb növekedést mutathat fel: 1910-es 5 nyilvános gyógyszertárát 6-ra növelte a 20. század első harmadára. Mivel a város és a régió lélekszáma ennél is jelentősebb növekedést produkált, így a gyógyszertári ellátottsága csökkent Szombathelynek, és 1930-ra már csak a saját lakosságát tudta ellátni ezen a téren. Érdekesség, hogy a három vizsgált régió közül egyedül az Alföld tudta növelni (+51%) a gyógyszertárak jelentőségtöbbletét, a másik két régió esetében csökkenés figyelhető meg. A Dunántúl esetében -11%, míg a Felvidék esetében -9% volt a visszaesés. Fontos megjegyezni, hogy mind a kórházi kapacitás, mind a gyógyszertárak jelentőségtöbblete önmagában nem utal az ott élő lakosság jobb egészségügyi állapotára. Azt egy sor egyéb tényező is befolyásolhatja (gondolkodás,

---

³⁵⁸ Gál 2021, 422–424.

³⁵⁹ KVA alapján.

távolság, közlekedési viszonyok, táplálkozás, vagyoni helyzet stb.). Azonban a vizsgálatnak nem is feltétlenül ez a célja, hanem sokkal inkább az, hogy Győr mint város milyen lehetőségeket biztosított a lakosság egészségügyi ellátására. Ettől függetlenül igyekeztem eleget tenni az előbbi felvetésnek is, mivel a források egy része rendelkezésre állt,³⁶⁰ így bevontam a 10 évre számított nyershalálási arányszámot (M16) is. Ezen mutató egy úgynevezett proxy (helyettesítő) mutató, amely a lakosság várható élettartamára próbál közvetett módon (pozitív korreláció) választ adni.³⁶¹ Mindkét dunántúli város esetében ezen mutató értékei csökkentek a vizsgált periódusban, azaz javultak az egészségügyi állapotok a lakosság körében, mivel csökkent a nyershalálási arányszám (Győrnél 16%-kal, míg Szombathelynél 2%-kal). Ezen értékek elmaradtak az országos vagy a dunántúli átlagtól, mivel mindkét esetben közel 25%-kal csökkent a nyers halálási arányszám, amely elsöre meglepő, de a mutatót megvizsgálva láthatjuk, hogy több esetben is pont a nagyvárosok produkáltak visszafogottabb nyershalálási értékeket.³⁶²

Az oktatási tényező (T5) esetében Szombathely még tovább tudott javulni a teljes hálózat vonatkozásában,³⁶³ azonban Győr ezen a téren már nem tudott előre lépni. Bár részsikerek felfedezhetőek, főként a középiskolai hallgatók jelentőségtöbbleténél (+34,5%), illetve az írni-olvasni tudók arányában (+6,5%), azonban a felsőoktatási hallgatók jelentőségtöbbletének vonatkozásában olyan mértékű volt a negatív változás, hogy azt az előző két mutató javulása nem tudta kompenzálni Győr esetében. Bár nominálisan több lett Győr felsőoktatási hallgatóinak száma (44-ről 49-re növekedett), azonban a régiós átlaghoz és a város lélekszámához viszonyítva ez azt jelentette, hogy 1930-ban kevesebb hallgatóval rendelkezett a Rába-parti város, mint amennyit a lélekszáma és pozíciója megkívánt volna.

Mindent összevetve, Győr az öt vizsgált tényezőtől három esetben javult (T1, T3, T4), egy esetben stagnált (T2) és egy esetben csökkenést produkált (T5) a vizsgált településekhez mérve. Ezzel szemben Szombathely négy tényező esetén is javult (T1, T3, T4, T5) és egy tényező esetében stagnálás történt (T2) (10. táblázat és 13. táblázat). A fentiek alapján Győr és Szombathely erősödő regionális szerepének alapvető funkcionális tényezői rajzolódnak ki, amely háttérben Bécs relatív közelsége is fontos szerepet tölthetett be. Bár tény, hogy az a struktúra, amelyet vizsgállok egy adott pillanat – az egyik esetben – 1930-ból és azt körülölelő

---

³⁶⁰ GIStA Hungarorum 1910-es adatai. <https://www.gistory.hu/g/hu/gistory/index> (letöltve:2023.12.02.)

³⁶¹ A mutatóról lásd bővebben: Szilágyi 2018c, 266–272.

³⁶² A törvényhatósági jogú városok nyershalálási arányszám(M16) átlaga 26%-kal javult, ami szintén pontosan illeszkedett az országos és a regionális átlagértékhez.

³⁶³ Szombathely oktatási tényezője (T5) 1910: 44,118; 1930: 46,031. Részletesen lásd 11. táblázat12. táblázat, illetve 14. táblázat és 15. táblázat.

évekből, csakhogy maga a struktúra nem egy pillanat alatt alakult ki ilyenné. Tehát ahhoz, hogy Győr, illetve Szombathely elérje azt a hierarchiai szintet, amely a *regionális központok* közé sorolja a vizsgálatomban, ahhoz hosszú évtizedekre volt szükség, amikor még igen komoly befolyást gyakorolt Bécs városa a térségre. Ezt a fajta befolyást Győri Róbert 2006-ban megjelent munkája³⁶⁴ is részletesen kifejti. 1920 után már csökken az osztrák fővárosnak a Kisalföld gazdasági térszervezésére gyakorolt hatása, vagyis mind Győr, mind Szombathely regionális szerepkörei felerősödtek (ez Székesfehérvár esetében Budapest miatt nem történhetett meg). Úgy vélem, hogy Győr és Szombathely esélyt kaptak az "önálló" térszervezésre potenciális *regionális központként*. Következésképp az ország nyugati régiójában két olyan város is színre lépett Trianon után, amelyek ideiglenesen regionális szerepkört tölthettek be ebben az új államtérben, továbbá egymás vetélytársaivá váltak a földrajzi közelség miatt.³⁶⁵ Mindezt úgy, hogy a regionális szintű funkciók megoszlottak a két város között. Összességében eszerint az értelmezés szerint a két világháború közötti időszak városhierarchiai vonatkozásban egy átmeneti időszak, amikor az ország nyugati régiójában egyszerre két *regionális központ* kezdett formálódni.

Az 1910-es regionális központokat (beleértve a két potenciális regionális központot is) kiemelve a településhálózatból megállapíthatjuk, hogy több mint 387 ezres összlakossággal rendelkeztek, amely közel 44%-a az akkori fővárosi lakosságnak. 1930-ra 462 207 főre gyarapodik a *regionális szint*, de a hat regionális központ még mindig csak a fővárosi lakosság 46%-át tette ki. Ezen különbség is jól szimbolizálja a főváros kimagasló pozícióját és egyben a két első szint között tátongó szakadékot.

Ha a komplex városhierarchia mutatót (KVM) adó tényezők normalizált átlagértékeit vetjük össze a hierarchiaszintekkel, akkor a *regionális központok* tekintetében megállapíthatjuk, hogy mindenben az élen voltak 1910-ben (7. ábra és 8. ábra). 1930-ra vonatkozóan a tényezők esetében még jobban megerősödik a *regionális központi szint*, és tovább nyílik az olló a *regionális központok* és az azt követő szintek között (7. ábra és 8. ábra). Ha tovább árnyaljuk és alábontjuk a vizsgálati tényezők összetevőit, akkor a *regionális központok* esetében még tisztább képet kapunk a hálózatban elfoglalt szerepükről. A szemléltetéshez a T1 és a T3–T5-ig terjedő tényezők mutatóit használtam fel (összesen 13 mutatót). A kimaradó T2 tényező olyan közigazgatási szerepkörrel rendelkező intézményeket takar (M2–M7), amelyek meglétének vizsgálata (0–1) nem nyújtana kellő differenciállást a szemléltetés során. A *regionális*

---

³⁶⁴ Győri, 2006.

³⁶⁵ Ez a verseny azonban az 1930-as évek közepéig nyitott volt, nem dőlt el egészen a Győri-program megindításáig, amikor is Győr vitathatatlan versenyelőnybe került Szombathely hátrányára.

központok 1910-es értékeit vizsgálva, egyértelműen kirajzolódik, hogy a tizenhárom vizsgált mutatóból (T1, T3, T4, T5) hat esetben³⁶⁶ kimagasló előnnyel (+50 százalékpont) rendelkeztek a *megyeszintű központokhoz* viszonyítva. Sőt ez a tendencia 1930-ra erősödik, ugyanis tovább távolodik a két hierarchiaszint. A 20. század elsőharmadára a vizsgált tizenhárom mutatóból (nyers mutatóra és normalizált értékekre is vizsgáltam) csupán két esetben nem érhető tetten erősödés a *regionális központok* javára 1910-hez képest. Tehát a *regionális központok* még inkább elléptek a hálózat többi szintjétől az 1930-as évekre – valamennyi vizsgálatba bevont mutató vonatkozásában. Két kivételes mutató volt, amelyben a *megyeszintű központok* közelebb tudtak kerülni. 1910-ben a népességre vonatkozó mutató (M1) normalizált átlagértéke 63 százalékponttal volt magasabb a *megyeszintű központi* szinttől, ez az érték 1930-ra 45 százalékpontra esik vissza, amely háttérben főként a két potenciális központ megjelenését találjuk a legfelső szinten. Bár tény, hogy Győr és Szombathely lakossága ekkoriban sem mondható alacsonynak,³⁶⁷ azonban olyan magas volt a *regionális központok* ezen mutatója, hogy bármely egyéb település csökkentette volna az átlagértéket. Továbbá külső és belső migrációs folyamatok is segíthették a lakosság szám különbség csökkenését (erre még később visszatérek.) Ezen felül a nyershalálási ráta (M16) esetében is tetten érhető a két szint közeledése. Minden más esetben vagy megmaradt, vagy pedig tovább nőtt a távolság a két szint között.

A két szint közötti távolodás, vagy a *regionális központok* erősödése mögött több tényező is húzódik (9. ábra és 10. ábra) A két világháború közötti Klebelsberg–Hóman-féle oktatási reformok között találunk a középiskolákra vonatkozót is (reálgimnázium, leánylíceum, leánygimnázium mint új iskolatípusok bevezetése), illetve az alapszintű oktatás reformjai (nép- és tanyai iskolák létrehozása) és az ezzel kapcsolatba hozható írni-olvasni tudás javulása idővel elősegítették a továbbtanulási szándékot. A vizsgált periódusban a felsőoktatási szinten is történtek változások. Többek között a vizsgált tér három új egyetemmel bővült. A Pozsonyból Pestre majd Pécsre, illetve a Kolozsvárról Szegedre költöző egyetemmel, illetve az 1912-ben Debrecenben alapított tudományegyetemmel. Ezen három új felsőoktatási intézmény a határon innen és túlról érkező egyetemi hallgatókat és oktatókat is vonzották egyaránt.

Az kórházi ágyszámokra vonatkozó mutató (M15) erősödése mögött maga a kórházak megléte és azok száma húzódik. 1920 után 183 kórház maradt az új határokon belül,³⁶⁸ azonban

---

³⁶⁶ M1: lélekszám, M8: ügvédek számának jelentőségtöbblete, M10: pénzintézetek betétállományának jelentőségtöbblete, M15: kórházi ágyszámok jelentőségtöbblete, M18: középfokú oktatásban résztvevő diákok jelentőségtöbblete, M19: felsőfokú oktatásban résztvevő hallgatók jelentőségtöbblete.

³⁶⁷ 1930-ban Győr a 12. legmagasabb lélekszámmal rendelkező (50 881 fő), illetve Szombathely a 21. pozíciót foglalta el ezen a téren (35 758 fő).

³⁶⁸ Forrás: KVA.

ebben a számban a kisebb ágyszámmal rendelkező uradalmi és a bányakórházak is benne vannak. Ezen nagy lélekszámú és magas városi rangú települések rendelkeztek a kórházi ágyak jelentős százalékával. 1932/33-as adatok alapján a kórházi és klinikai ágyak 34%-a volt köthető a hat *regionális központ* valamelyikéhez. 1920 után fontos volt, hogy az egészségügyi rendszert is helyrehozzák, melyben nagy szerepe volt Fáy Aladárnak és Scholtz Kornélnak a két világháború között. Számos intézkedések között alapvető volt, hogy a háború miatt elmaradt kórházi fejlesztéseket véghez vigyék. Ezek elsődleges célpontja a nagy állami és közkórházak, amelyek többek között Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc, Győr és Szombathely városában működtek. Ezen fejlesztések volumenét jól jelzi, hogy a hat *regionális központ* ágyszáma több mint 60 százalékponttal nőtt a két időmetszett között, ezzel a szintek között a legnagyobb növekedést könyvelték el ezen a téren. Összességében pedig a vizsgált tér ágyszámait is jelentős növekedést tudhattak maguk mögött. A 20. század első harmadára 20 660 ágygal rendelkeztek a vizsgált települések, míg 1910-ben ez az érték 9 735 ágy volt.³⁶⁹

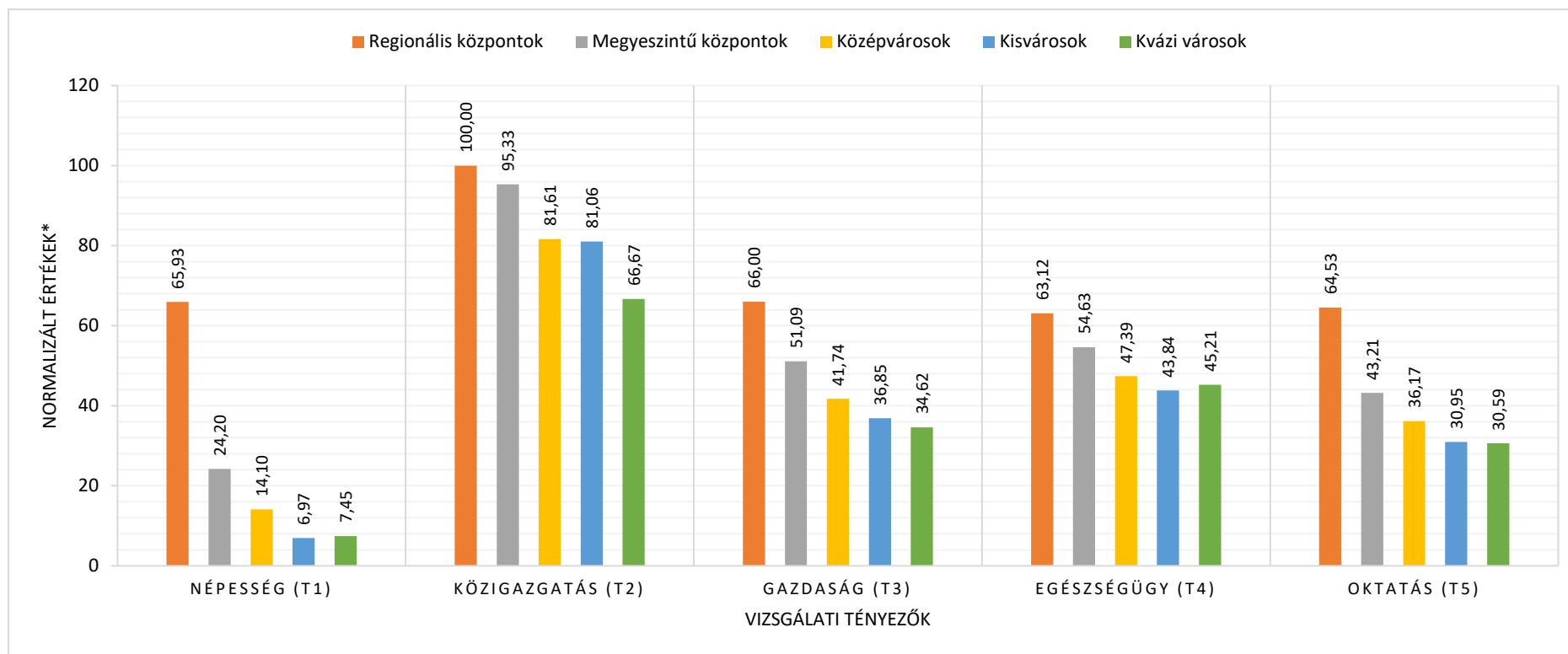
Úgy vélem, hogy a Trianont követő kényszerű *regionális központtá* válás (Pozsony, Temesvár, Kolozsvár és Nagyvárad hátáron túlra kerülésével) és az ezzel járó légürestér betöltése következtében erősödő gazdasági, kereskedelmi, egészségügyi, oktatási szerepkör, illetve a külföldi tőke hatására ezen városok kiemelkedtek a hálózatból 1930-ra. Úgy, hogy a hat *regionális központ* a 20. század elsőharmadára meghaladta a boldog békeidők gazdasági szerepkörét (T3). Véleményem szerint ez is hozzájárulhatott a háború utáni viszonylagos gyors gazdasági konszolidációhoz, illetve a többközpontú településhálózathoz.

Mindent összevetve megállapítható, hogy a vizsgált periódusban nem csupán a *főváros* és a hálózat többi szereplője között húzódott egy mély törésvonal, hanem a *regionális központok* és a többi szint között is. Ezt jól ábrázolják a fentebb említett tényezők és mutatók kimagasló értékei (9. ábra és 10. ábra). A 20. század első harmadára még nagyobbra duzzadt ez a különbség, és egy erős, megkérdőjelezhetetlen hierarchiaszint formálódott ki, amely jól lefedte a vizsgált teret. Regionális téren Debrecen és Szeged stabil vezető pozíciójának köszönhetően egyértelműen megfigyelhető az alföldi régió jelentős szerepe, amely 1930-ra kiegyenlítődni látszik Győr és Szombathely megjelenésével. Úgy vélem, hogy a kapott eredmények ráerősítenek a közelmúltban megjelent többközpontú fejlettségi membrán mintázatára, amely részben lehetővé tette a viszonylagosan gyors talpra állást a világháborút követően.³⁷⁰ Ezentúl a *regionális központ* (1930) lefedték a trianoni országterület teljes egészét, egyfajta torzult christaller-i hat-szöveget alkotva (24. térkép és 25. térkép).

³⁶⁹ Forrás: KVA. 1910-ben a regionális központok összes ágyszáma: 2 346 db, 1930-ban 4 967 db volt.

³⁷⁰ Szilágyi 2018b, 79–80.

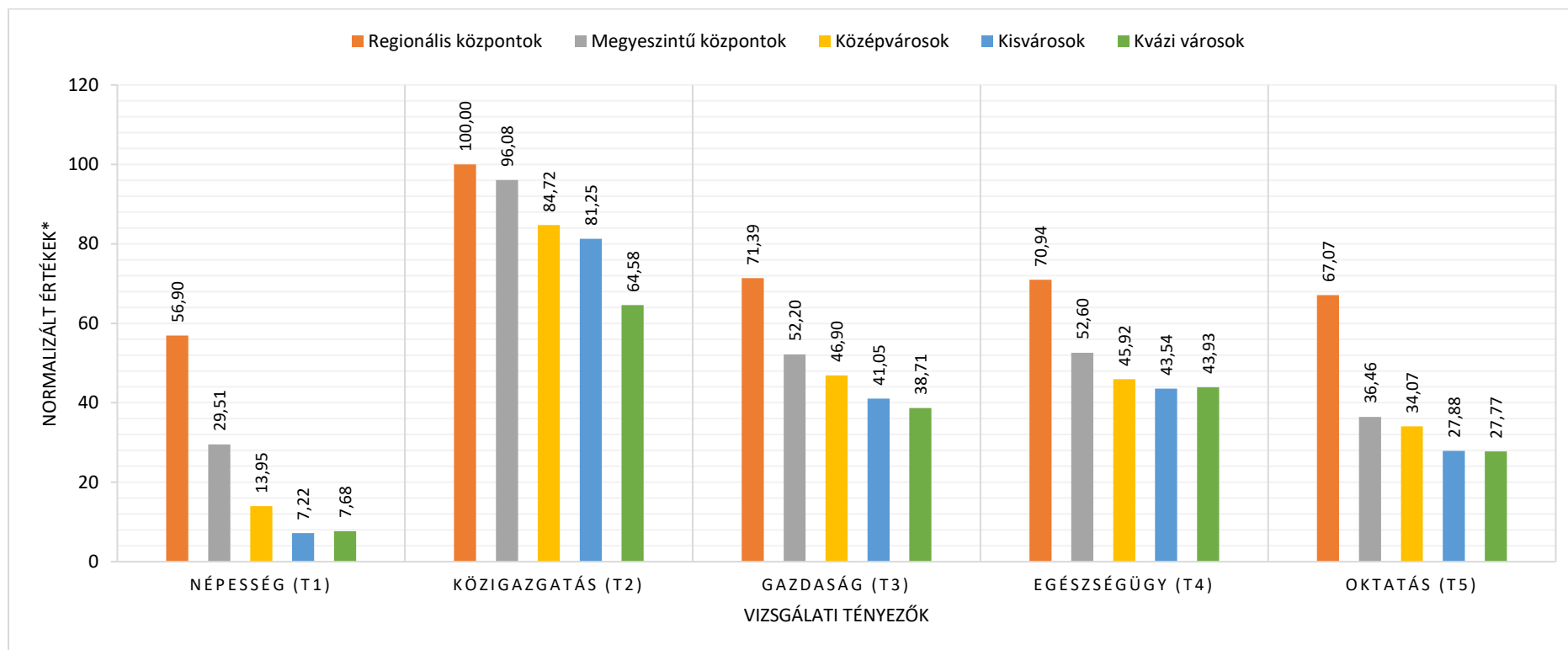
9. ábra. A hierarchiaszintek tényezőinek alakulása normalizált átlagértéken, * 1910

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

* A normalizált értékek százszorosára növelve a jobb átláthatóság érdekében.

10. ábra. A hierarchiaszintek tényezőinek alakulása normalizált átlagértéken, * 1930

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

* A normalizált értékek százszorosára növelve a jobb átláthatóság érdekében.

Megyeszintű központok

Ezen a szinten több változás figyelhető meg, mint az előző hierarchiaszinten. Elem-számban és az elemek vonatkozásában is jelentős elmozdulások történtek. Azontúl, hogy a két korábbi *megyeszintű központ*, Győr és Szombathely szintet lépet, illetve a már korábban említett Komárom az ismert okok miatt a *kisvárosi* szintig zuhant, egyértelműen szűkült a *megyeszintű központok* köre. 1910-ben 25 települést találunk itt, míg 1930-ban már csak 16-ot. Alacsonyabb szintről csupán két település tudta magát feltornáztatni erre a szintre. Újpest és Pesterzsébet esetében két főváros környéki településről beszélünk, amely részben már utalás Budapest erősödő kisugárzására, illetve a fővárosi agglomeráció városiasodottságának javulására. Összesen 11 változás történt az 1910-es *megyeszintű központokhoz* képest, és 14 település maradt 1930-ra a korábbi 25-ből. Éppen ezért célszerű kellő óvatossággal megközelíteni ezt a szintet. Bár a módszertani modell azonos, azonban a szint elemeinek egy része kicserélődött a vizsgált periódusban.

Az már az előző szintnél kirajzolódott, hogy jelentős törésvonal húzódik a *megyeszintű központok* és a *regionális központok* között, azonban a jelenség lehetséges okait a *megyeszintű központok* szemszögéből még nem vizsgáltam. A legkézenfekvőbb tényezőknél találjuk a két dunántúli megyeszékhely előrelépést, egyúttal kikerülését a *megyeszintű központok* közül. Győr esetében mindenféleképpen egy „zászlóshajót” veszített a szint (1910: 7. pozíció), azonban Szombathely vonatkozásában ez nem mondható el feltétlenül (1910: 11. pozíció). Ha megnézzük az öt rangsort alakító tényező szintekre vetített átlagértékét (9. ábra és 10. ábra), akkor láthatjuk, hogy ezen hierarchiaszint érdemi előrelépést egyedül a népesség (T1) vonatkozásában tudott felmutatni, abszolút értéken számítva +30%, amely növekedés háttérében több tényező is húzódik. Budapestet követően az elcsatolt területekről érkező menekültek elsősorban a főváros környéki településeket, másodsorban pedig a jelentősebb vasúti kapcsolattal rendelkező városokat célozták meg.³⁷¹ A *megyeszintű központok* közül ide tartozott Pesterzsébet, Újpest, Szolnok, Kaposvár és Békéscsaba is. Továbbá a vizsgált időszakban az Alföldet érintő belső migrációs folyamatok kiemelt célpontjainak egy része is ezen a szinten helyezkedett el. Gondolok itt Pesterzsébet, Újpest, Baja, Kecskemét, Szolnok, Békéscsaba, Gyula és

---

³⁷¹ A trianoni menekültek pontos száma a mai napig kérdés és úgy tűnik, hogy hiányzó források tükrében még sokáig az is marad. Vannak szakirodalmi állásfoglalások a 350 000 fő mellett, de a legújabb kutatások ennél többre teszik: 450–500 000 főre. Ami biztos, hogy legjelentősebb vándorlási célpont Budapest és agglomerációja, illetve azon jelentős, főként alföldi nagyvárosok, amelyek jelentős vasúti csomópontok voltak: Debrecen, Szeged, Szolnok, Kaposvár, Pécs, Békéscsaba stb. Bővebben lásd: Dékány 2018; Koloh 2021, 170–181; Hajdú 2020, 3–22.

Nyíregyháza városára.³⁷² Végül a fővárosi agglomeráció – jelen esetben – Újpest és Pesterzsébet (korábban Erzsébetfalva) kimagasló lélekszám-gyarapodásához³⁷³ a dinamikus növekvő fővárosi albérlet árak is hozzájárultak, amelynek jelentőségét jól tükrözi, hogy az 1930-as népszámlások lakosságszámra vonatkozó adatainál is megemlítik.³⁷⁴

A közigazgatási tényező (T2) és a gazdasági tényező (T3) vonatkozásban egyfajta mozdulatlanság rajzolódik ki a hálózat vonatkozásában. A *megyeszintű központok* normalizált átlagértékei szinte megegyeznek a két időmetszetben (9. ábra és 10. ábra). A közigazgatási tényező esetében ez nem meglepő, mivel ezen a szinten kis szórást mutatnak a tényezőt alkotó közigazgatási funkcióval rendelkező intézmények mutatói, ami azt jelenti, hogy szinte valamennyi *megyeszintű központ* rendelkezett a vizsgált intézményekkel. A szint gazdasági tényezőjének (T3) nyers mutatóit vizsgálva azt látjuk, hogy az ügyvédek jelentőségtöbbletét (M8) leszámítva nem történt előrelépés 1910-hez képest, sőt inkább visszaesés tapasztalható (10. táblázat és 15. táblázat). A legjelentősebb visszaesés ezen a szinten is a betétállományok jelentőségtöbblete (M10), ahol 64 százalékponttal csökkent a szint átlagértéke 1910-hez képest. Azonban a normalizált értékeken alapuló T3 tényező értékét nézve enyhe javulás látszódik, amely azt takarja, hogy összességében a *megyeszintű központokat* gazdasági mutatók terén negatívan sújtották a változások, és 1930-ra még nem érték el a századelő értékeit, azonban a hálózat vonatkozásában ez a visszaesés minimális előre lépéssé fordult át. Köszönhetően annak, hogy a vizsgált települések alsóbb szintjeit (közép- és kisvárosok) még negatívabban érintették a két időmetszet között bekövetkezett változások.

Az egészségügy (T4) esetében csekély visszalépés, míg az oktatási tényező (T5) vonatkozásában már egy határozottabb csökkenés rajzolódik ki. Megvizsgálva a tényezőket alakító mutatókat (11. ábra és 12. ábra) szembeötlő, hogy az írni-olvasni tudók normalizált arányánál csökkenés figyelhető meg. Ezen mutatótól pedig egy folytonos fejlődést, javulást lehetne várni (a többi szinten ez meg is valósult), főleg annak a tudatában, hogy az előfeltételezés által ezen mutató a felsőbb szinteken már nem nyújt kellő differenciálást. A csökkenés hátterében a következőt találtam. A nyers mutatókat vizsgálva (12. táblázat és 15. táblázat) látható, hogy az 1930-as *megyeszintű központok* mindegyikénél nőtt az írni-olvasni tudók aránya (+2% és +29% között mozgott), azonban a vizsgált hálózat és a többi szint vonatkozásában ez egy csekély növekedésnek számított. A szint résztvevőinek növekedése nem érte el a *középvárosi* szint

---

³⁷² Szilágyi 2018a, 110–111.

³⁷³ Pesterzsébet (Erzsébetfalva) 1910-ben 30 970 fővel, illetve 1930-ban 67 907 lakossal rendelkezett (+119%). Újpest 1910-ben 55 197 fővel, illetve 1930-ban 67 400 lakossal rendelkezett (+22%).

³⁷⁴ 1930. évi népszámlálás I. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint (1932) MSK Ús 83. 52. oldal.

értékeit, illetve a többi szinthez képest is visszafogottabb növekedés figyelhető meg. Ebben segít a 11. ábra és a 12. ábra összevetése.

A megyeszintű központok között több olyan várost találunk, amelyre érdemes lehet külön is kitérni más-más aspektusból. Az egyik ilyen Sopron városa, amely 1910-ben a 8., míg 1930-ban a 10. pozíciót foglalta el. Továbbá a hálózat vonatkozásában is megfigyelhető némi visszaesés a KVM mutatója alapján (10. táblázat és 13. táblázat). Önmagában ezen „visszaesés” nem lenne említésre méltó, azonban, ha azt vesszük alapul, hogy a törvényhatósági joggal felruházott városok közül Sopron található legközelebb Bécshez, akkor már más a helyzet. Ugyanis Szombathely és Győr esetében aligha vitatható az előre lépések okai között Bécset – vagy Győr esetében még Pozsonyt – említeni, viszont a vizsgálat alapján Sopron másképp reagált Bécs közelségére és a határváltozásra. Az öt tényező közül három esetben tapasztalható érdemi változás. Sopron hálózatban betöltött gazdasági szerepköre szinte változatlan maradt (T3: +0,004) a két időmetszet között (13. ábra és 14. ábra). Közigazgatási szerepköre (T2) is változatlan maradt, a vizsgált intézmények mindegyikével rendelkezett, továbbá megye- és járárszékhelyi funkciója is megmaradt 1930-ra. Lakossága bár növekedett (+5,8%), de elmaradt a régiós és az országos növekedési átlagtól is,³⁷⁵ így a demográfiai tényezője (T1) esetében némi visszaesés tapasztalható (10. táblázat és 13. táblázat; 13. ábra és 14. ábra). Részben hasonló folyamatok játszódtak le az egészségügyi (T4), illetve az oktatási (T5) szerepköre esetében is. A gyógyszertárak jelentőségtöbbletét (M14) leszámítva a másik két egészségügyi mutató esetében is növekedés mérhető, továbbá mindhárom oktatási mutató (M17–M19) vonatkoztatásában is, de ezen növekedések mértéke a teljes hálózathoz, illetve a rangsor közvetlen közeli szereplőiehez képest nem volt kimagasló. Így fordulhatott elő, hogy a nominális növekedések ellenére a normalizált adatokon alapuló oktatási szerepkör (T5) csökkent 1930-ra. Fontos megemlíteni, hogy a csökkenés ellenére is Pécsset követően Sopron rendelkezett a második legnagyobb oktatási szerepkörrel a Dunántúlon 1910-ben és 1930-ban is.

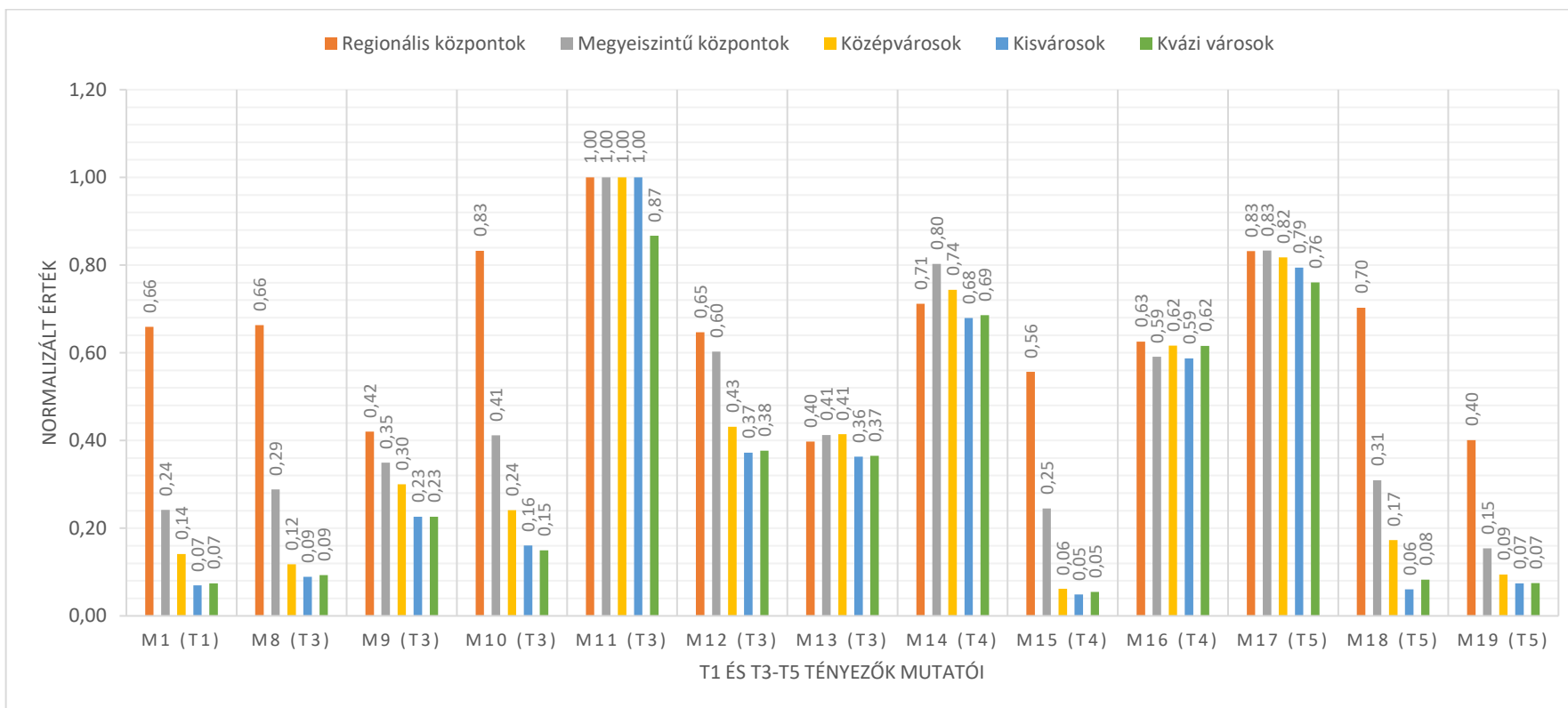
Mindent összevetve, a vizsgálat alapján megállapítható, hogy ezen három dunántúli város közül Szombathely és Győr ért el tényleges növekedést a hálózat vonatkozásában, azonban számos esetben nominálisan Sopron szerepköre is erősödtek, de nem olyan mértékben, mint a rangsorban öt körülvevő települések többsége. Továbbá az is kirajzolódik, hogy 1930-ra ezen három település felosztott szerepkörökkel rendelkezett a régióban. Gazdasági téren Győr és Szombathely, egészségügyi téren Győr, illetve az oktatás vonatkozásában Sopron töltötte be a

---

³⁷⁵ Forrás: KVA. A vizsgált települések lakosság száma átlagosan 13,4 százalékponttal növekedett 1910 és 1930 között. Ez a dunántúli régió esetében: +9,5%-, az alföldi régió esetében: +17,8%-, illetve a Felvidék esetében +14,9%-pontos növekedés mérhető a vizsgálatba bevont települések vonatkoztatásában.

legjelentősebb szerepkört a Dunántúl északnyugati térségében (10. táblázat és 13. táblázat, illetve 13. ábra és 14. ábra). Sopron és Bécs kapcsolata esetében, úgy vélem, hogy a földrajzi közelség sem tehetné lehetővé, hogy Sopron jelentős számú és mértékű szerepkörre tehesen szert a térségben. Továbbá Bécs trianoni határokon belül maradt – központnélküli – vonzáskörzetében a már 1910-ben is magasabb hierarchiaszinten lévő Győr lépett elő potenciális központként. Ezentúl a határmenti periférikus helyzet (légvonalban kb. 3,9 km távolság a nyugati határtól) sem tehetné lehetővé a „leghűségesebb város” központi szerepköreinek túlzott erősödését.

11. ábra. A T1 és T3–T5 tényezők mutatóinak normalizált átlagértékei a hierarchiaszintek vonatkozásában, 1910

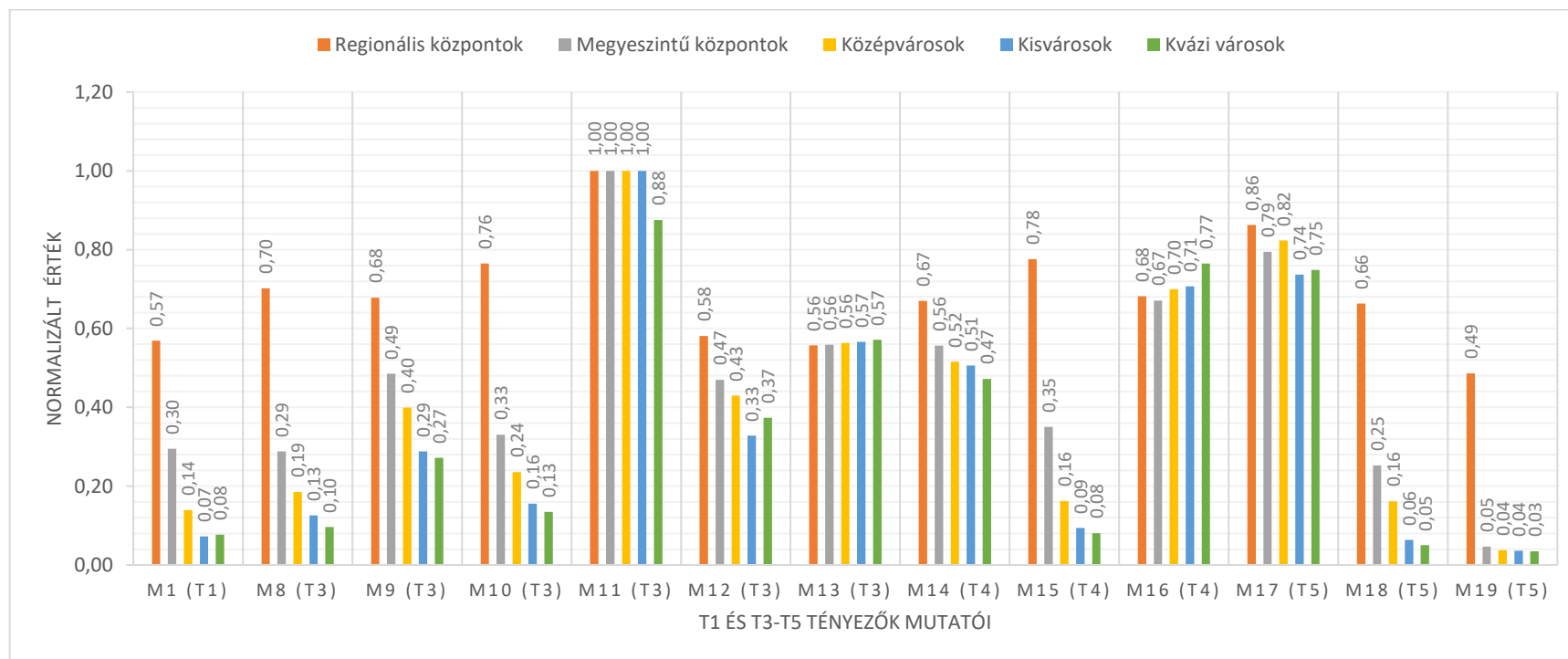

M1: lakosság szám
 M8: ügyvédek jelentőség többlete
 M9: 1 főre jutó FHTT
 M10: Pénzintézetek betétállományának jel. többlete
 M11: vasútállomások megléte
 M12: tercier keresők aránya
 M13: foglalkoztatási ráta

M14: gyógyszerárak jelentőség többlete
 M15: kórházi ágyszámok jelentőség többlete
 M16: nyers halálozási ráta
 M17: írni-olvasni tudók aránya
 M18: középfokú oktatásban résztvevő diákok jelentőség többlete
 M19: felsőfokú oktatásban résztvevő hallgatók jelentőség többlete

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

12. ábra. A T1 és T3–T5 tényezők mutatóinak normalizált átlagértékei a hierarchiaszintek vonatkozásában, 1930

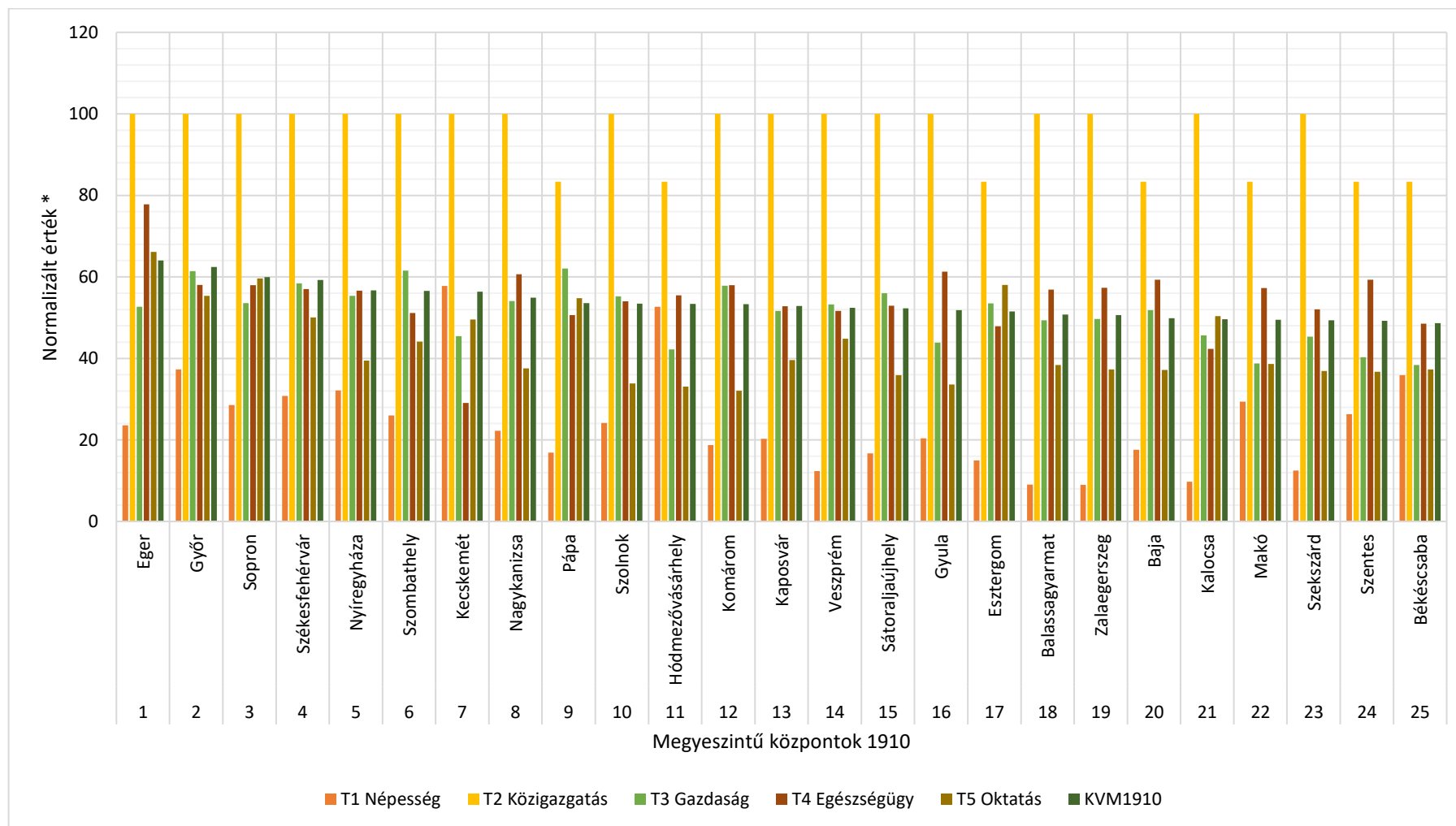

M1: lakosság szám
 M8: ügyvédek jelentőségtöbblete
 M9: 1 főre jutó FHTT
 M10: Pénzüzetek betétállományának jel. többlete
 M11: vasútállomások megléte
 M12: tercier keresők aránya
 M13: foglalkoztatási ráta

M14: gyógyszertárak jelentőségtöbblete
 M15: kórházi ágyszámok jelentőségtöbblete
 M16: nyers halálzási ráta
 M17: írni-olvasni tudók aránya
 M18: középfokú oktatásban résztvevő diákok jelentőségtöbblete
 M19: felsőfokú oktatásban résztvevő hallgatók jelentőségtöbblete

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

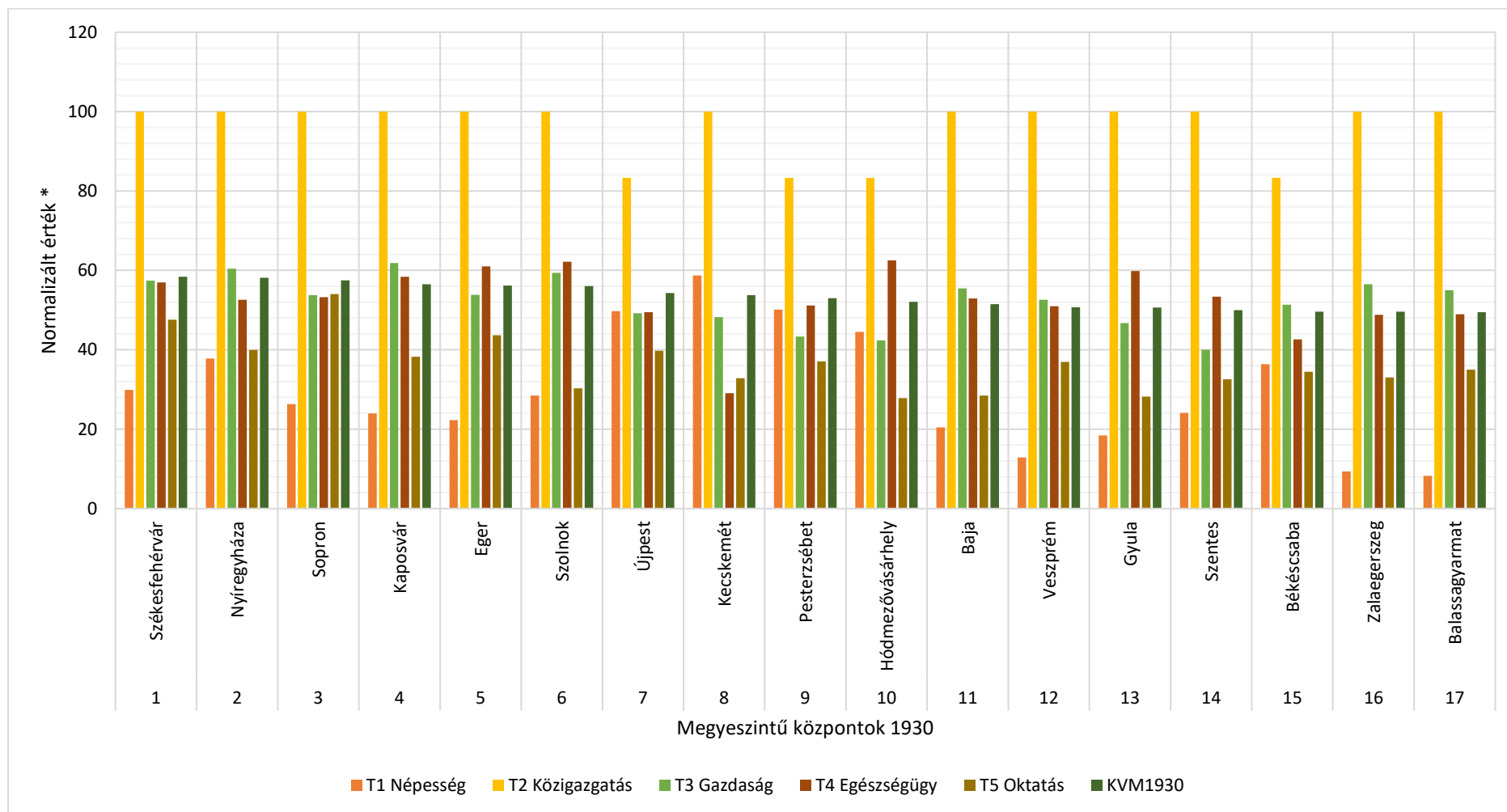
13. ábra. A megyeszintű központok szerepköreinek és KVM értékének alakulása, * 1910

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

* A normalizált értékek százszorosára növelve a jobb átláthatóság érdekében.

14. ábra. A megyeszintű központok szerepköreinek és KVM értékének alakulása, * 1930

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

* A normalizált értékek százszorosára növelve a jobb átláthatóság érdekében

Az ország keleti részén is tetten érhető egy ehhez hasonló térszerkezeti elem, amelynek csúcsaiban Debrecen, Miskolc és Nyíregyháza található. A keleti háromszöggel kapcsolatban úgy vélem, az eltérő irányú vonzaskörzetek és az eltérő táji jelleg (hegyvidék–alföld) lehet a magyarázat arra, hogy ilyen közel egymáshoz kialakulhatott két regionális központ (Debrecen és Miskolc) és egy *megyeszintű központ* (Nyíregyháza). Az előbbi két várost már említettem korábban, azonban Nyíregyházára még nem tértem ki. Alapvetően a szabolcsi megyeszékhely a 19. század második felében indult jelentős fejlődésnek, amikor is 1859-ben Nagykálló helyet Nyíregyháza irányába vezették a vasutat, majd később a megyeszékhelyi feladatokat is átvette Nagykállótól (1867). Ezáltal számos közigazgatási, kulturális intézmény települt a nyírségi városba a 19. század második felében. Fejlődésében a vasút pozitív hatása megkérdőjelezhetetlen – és nem csak Nyíregyháza esetében (Szombathely, Nagykanizsa stb.). Az Alföld vonatkozásában hasonlóan nagy jelentőséggel rendelkezett a gabonakonjunkturára a városfejlődésre.

Ezen a ponton felmerülhet, hogy a vasútnak milyen nagy jelentősége volt egy-egy település felemelkedésében, vagy éppen hanyatlásában. Azonban ez nem feltétlenül ennyire fekete-fehér. Számos példát lehetne sorolni, amikor is jelentősebb hatást gyakorolt a 19. század második felében a vasút egy-egy település fejlődésére, urbanizáltságára (Szombathely, Kaposvár, Nagykanizsa, Nyíregyháza stb.). Azonban egyet értek Beluszky Pál gondolataival, miszerint nem csupán a vasút épített várost, a város is épített vasutat.³⁷⁶ Beluszky ezen megállapítása megerősítést nyer a 20. század első harmadára is. Az adatbázisban több olyan, főként községi besorolású település is található,³⁷⁷ amely 1930-ra vasútállomást vagy vasúti megállóhelyet kapott, viszont ennek ellenére jelentősen csökkent a pozíciója, és nem tudott élni a vasúti kapcsolat adta lehetőségekkel (Újszász, Mikófalva, Nagysitke, Taktaszada stb.). Ugyanakkor számos példát találunk jelen vizsgálatban is, hogy elősegítette az urbanizációs folyamatokat a vasút megjelenése, és jelentős pozíciójavulás történt (Diósgyőr, Csepreg, Tét, Ráckeve, Jászapáti, Albertfalva, Pestújhely stb.). Úgy vélem, hogy a vasút egyfajta „erősítő” szereppel rendelkezett egy település életében. Felerősítette a helyi adottságokat, opciókat, és bizonyos ligatúrákat gyengíthetett, de önmagában nem volt fejlesztő hatása. Ha csak abból indulunk ki, hogy napjainkban is milyen költségekkel bír egy új vasútvonal kialakítása, ez a 19–20. században sem volt sokkal másképp. Akkoriban a vasútépítés gyakran vállalatokhoz és részvénytársaságokhoz volt köthető (a kiegészítést követően állami érdekeltség is megjelent, a MÁV), és ezen beruházásokat értelemszerűen profitorientált, főként gazdasági, kereskedelmi, stratégiai célok

---

³⁷⁶ Vö. Beluszky 1999, 141–143; Beluszky 2005, 57–61; Beluszky 2016, 114–115.

³⁷⁷ Eddigre már szinte minden jelentősnek mondható várost elérte a vasút, és az ország nagyrészt sűrűn behálózta. Ezért is csak az alsóbb hierarchiaszintek esetében tudtam vizsgálni a vasútszerepét. Vö. Frisnyák Zs. 2013, 7–9.

vezérelték. Tehát önmagában is bizonyos kedvező adottság, gazdasági, kereskedelmi, közigazgatási, földrajzi stb. potenciál kellett ahhoz, hogy a vasút elérjen egy adott településre.

Visszatérve Nyíregyházára, a nyírségi megyeszékhely pozíciója szinte változatlan maradt a két időmetszett között. A vizsgálat alapján egy pozíciót javítva a 9. helyen állt 1930-ban. A változás oka három vizsgált tényezőben mutatkozik meg leginkább. A nyers adatok alapján romlott a gazdasági mutatók nagy része,³⁷⁸ egyedül az ügyvédek számának jelentőségtöbblete írt el több mint kétszeres növekedést (1910-ben 30 ügyvéd jutott a vonzaskörzetbe, míg 1930-ra már 70). Azonban a mutatók visszaesése a hálózat szempontjából csekély mértékű volt, így Nyíregyháza gazdasági szerepköre erősödött a többi település vonatkozásában. A demográfiai tényező mentén is tetten érhető az átlag feletti növekedés (+34%). Még az alföldi viszonyokhoz (+18%) képest is jelentős mértékű növekedésről beszélhetünk. Azonban egészségügyi szerepköre visszaesett, amelynek oka a gyógyszertárak számának csekély növekedése (6-ról 8-ra növekedett a számuk 1930-ra). Mivel a nyírségi nagyváros nem tudta lekövetni a fentebbi lélekszámnövekedést, így 1910-hez képest harmadára esett vissza a gyógyszertárak vidékre jutó hányada, amelyet a jelentős mértékű kórházi ágyszámnövekedés sem tudott kompenzálni. 1930-ra a korábbi 215 helyett, 483 ágy jutott a vonzaskörzet betegeire a jelentőségtöbblet értékek alapján (12. táblázat és 15. táblázat, illetve 13. ábra és 14. ábra). A közigazgatási és oktatási szerepköre változatlan maradt a határváltozás követően. Úgy vélem, hogy ezen csekély növekedés a határváltozásnak tudható be. Nyíregyháza vonzaskörzete inkább keleti, északkeleti irányú, és az elvesztett kárpátaljai triádot³⁷⁹ igyekezhetett pótolni. Míg Debrecen vonzása főként déli, nyugati, keleti irányt vett, Miskolc kisugárzása pedig leginkább a hegyvidéki térséget fedte le ekkoriban. Miskolc gazdaságszerkezetileg Kassa „pótléka” lett volna, viszont ehhez térszerkezetileg nem volt teljesen ideális helyen. Kevés említést találunk Nyíregyháza 20. század eleji hierarchikus szerepére vonatkozóan, a korábbi munkák is szűkszavúan írnak a nyírségi városról.³⁸⁰ Úgy vélem, hogy ezen és korábbi vizsgálatom³⁸¹ is kellő alapot adhat, hogy Nyíregyháza hierarchikusszerepét más megvilágításba helyezzük.

A megyeszintű központok terén szintén meglepő términtázati eredmény a Tiszántúl déli része vagy Féja Géza munkája után, a *Viharsarok*.³⁸² Az említett szociográfia alapján nehéz elképzelni, hogy a térség helyzetét pozitívan lehetne jellemezni, főleg nem több aspektus

---

³⁷⁸ M9: 1 főre jutó FHHT; M10: betétállomány jelentőségtöbblete; M12: tercier keresők aránya; M13: foglalkoztatási ráta.

³⁷⁹ Beregszász, Ungvár, Munkács.

³⁸⁰ Vö. Beluszky 1973; Beluszky 1999; Beluszky–Győri 2005; Szulovszky 2018.

³⁸¹ Bán 2020.

³⁸² A tájegység elnevezése Féja Géza azonos című szociográfiájából ered. A Viharsarok mint tájegység elsősorban a Körösöktől délre egészen a Marosig, illetve a román határig tart.

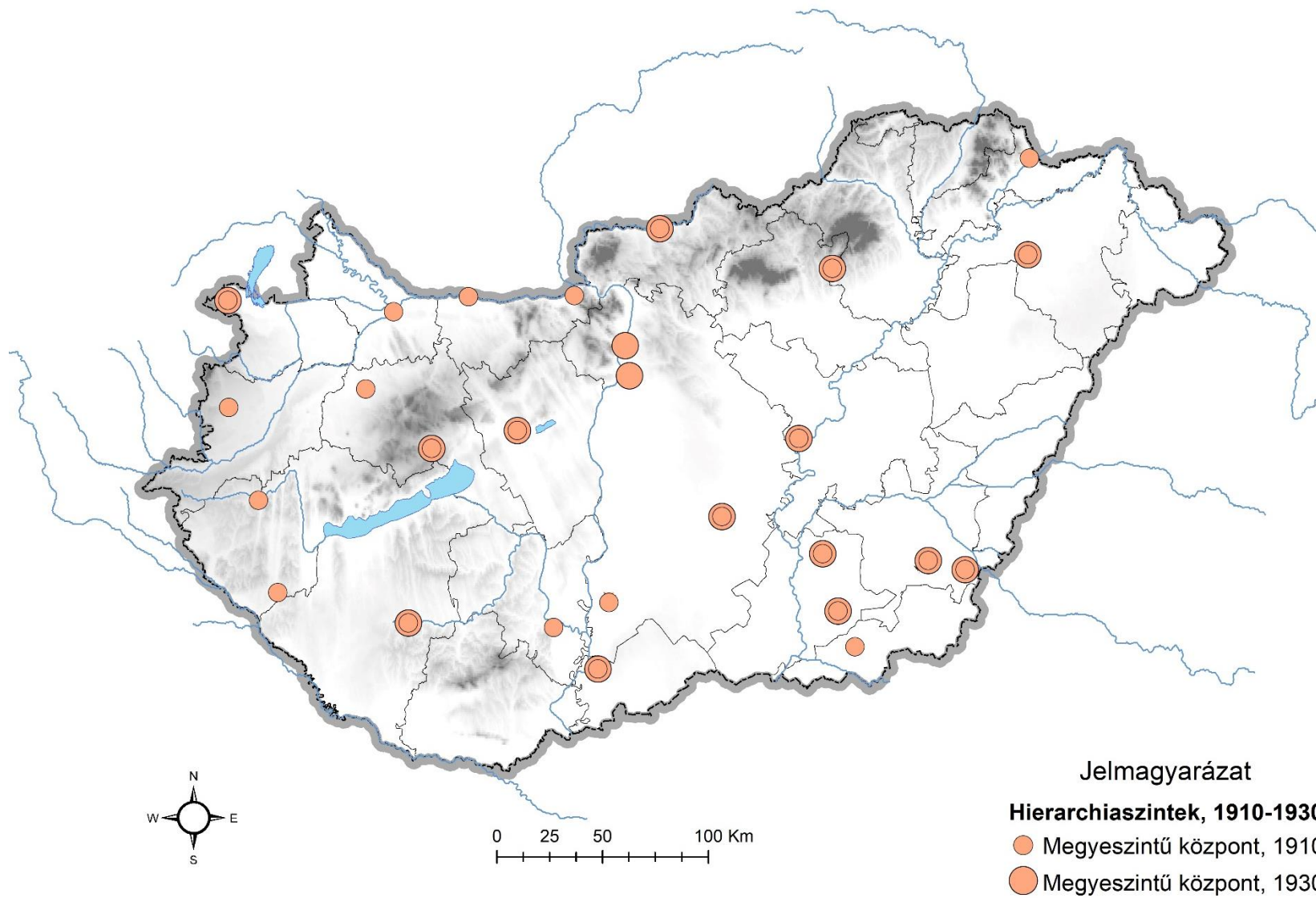
vonatkozásban. A 26. térkép alapján jól látható, hogy a területén négy *megyeszintű központot* is találunk: Hódmezővásárhely, Gyula, Szentes, Békéscsaba. Tény, hogy ezen települések főleg a *megyeszintű központok* alsó negyedében találhatóak, azonban figyelemre méltó, hogy a fővárosi agglomeráción kívül nincs még egy olyan térség, ahol ennyire közel helyezkednek el a funkcionális értelemben vett városok. Tehát a Tiszántúl ezen régiója egy erősen urbanizált térségnek minősült 1910-ben, és ezen még javítani is tudott 1930-ra, még úgy is, hogy Makó szerepe lecsökkent. Szentes és Békéscsaba 8–8, Gyula 1 pozíciót javított, míg Makó 1 pozícióval esett vissza, azonban a változó elemszám miatt kiesett a *megyeszintű központok* sorából. Ennek a térségnek a fentebbi településeken kívül még Szarvas, Orosháza és egy kis határmenti település Battonya volt funkcionális értelemben vett városa 1910-ben (23. térkép). A térségben egyértelműen kiemelkedő egészségügyi szerepkörrel rendelkezett Gyula a maga 1247 ágygal rendelkező kórházával, amely Debrecen követően a legnagyobb kapacitású vidéki kórháznak számított az 1932-es országos adatok alapján. Ezenkívül Hódmezővásárhely (428 ágy), Szentes (336 ágy) és Békéscsaba (173 ágy) is rendelkezett kórházzal 1932-ben. Gyula esetében 1910-hez képest (530 ágy) több mint duplájára nőtt a kórházi kapacitás. Ha mellé vesszük a gyógyszerterak számát Gyula esetébe változatlan maradt: 4, Hódmezővásárhely esetében 9-ről 13-ra, illetve Szentes és Békéscsaba vonatkozásában 6-ról 7-re nőtt a számuk. A jelenetőségtöbbletet figyelembe véve a négy funkcionális központ esetében 1910-ben 1,4 gyógyszerter jutott a vidék ellátására, míg 1930-ra 1,7 (10. táblázat és 13. táblázat). Mindezek tükrében kevésbé meglepő, hogy a már 1910-ben is jó egészségügyi ellátottsággal rendelkező térség, megtartotta a magas egészségügyi szerepkörét 1930-ra is, köszönhetően a négy említett város értékeinek (35. térkép és 36. térkép). Ezen túl az oktatási szerepköre is javult, illetve a pénzügyi mutatók terén is egy stabil térség rajzolódott ki 1930-ra. Úgy vélem annak a függvényében alakulhatott ki ezen négy *megyeszintű központ* egy viszonylag szűk földrajzi térben, hogy egymás között fel tudták osztani a funkcionális szerepkörök egy részét. Sőt a szerepkörök bizonyos tényezőit is. Erre jó példa a fentebb említett egészségügyi szerepkör, amikor is a legnagyobb kórházi kapacitással Gyula városa rendelkezett a térségben, ugyanakkor a legalacsonyabb gyógyszerterak számmal is Gyula rendelkezett. Itt már Hódmezővásárhelynek volt vezető szerepköre. Úgy vélem ennek háttérben Arad közelsége és kisugárzásának csökkenése és a települések közti laterális kapcsolat is közrejátszott.

Mindent összevetve számos mutatóra vonatkozó térképen (39. térkép és 40. térkép) ki-rajzolódik a *Viharsarok* urbanizáltsága. Mindemellett a közelmúlt fejlettségi vizsgálatait³⁸³ is

---

³⁸³ Szilágyi 2018; Demeter 2018; Péntes 2018.

hasznló eredményekre jutottak, melyek szerint egyértelműen kirajzolódik az Alföld vonatkozásában a térség kedvező életminőségi viszonya a 20. század első harmadában.

26. térkép. Megyeszintű központok elhelyezkedése 1910-ben és 1930-ban

A megyeszintű központok között azonban találunk olyan településeket, amelyek 1910 és 1930 között több pozíciót is visszaestek. A korábban említett Komáromon túl (-93 pozíció) Eger (-6), Nagykanizsa (-12), Pápa (-13), Esztergom (-8) és Zalaegerszeg (-8) is ide tartozik. Nagykanizsa visszaesése nem teljesen előzménymentes. A Zala vármegyei város politikája által egy erősen célzott, de egyoldalú kereskedelmi, gazdaságpolitikát alakított a vasútkapcsolata révén. Ahogy Nyíregyházánál már említettem, a vasút nem kizárólagos, de egy igen meghatározó tényezője volt a modernizációs és az urbanizációs folyamatoknak. Ezt igyekezett kihasználni Nagykanizsa és annak vezetése, mivel már a kiegyezésre rendelkezett vasútállomással. Azonban megelégedett a távoli országos és nemzetközi központok kapcsolatával (Bécs, Fiume, Budapest, Belgrád) és a környező térségbe nem épített ki vasúti szárnyvonalakat. Ezen városvezetési politika azonban 1920 után visszaütött,³⁸⁴ és a vasúti összeköttetés szempontjából igen behatárolt lehetőségekkel rendelkezett. A 12 pozíciós visszaesés következtében 1930-ra lecsúszott a *középvárosok* közé, aminek háttérében a korlátozottá vált vasúti pozícióján túl, főként az egészségügyi és az oktatási szerepkörének jelentős csökkenése áll. Azonban közigazgatási funkciója is gyengült miután 1930-ra megszűnt a törvényszék működése Nagykanizsán.

Eger 1910-ben még közvetlenül Miskolc mögött helyezkedett el a 6. pozícióban, azonban 1930-ra már csak a 12. helyen találjuk. Pozíciójának csökkenésében szerepe lehetett közvetett módon a határváltozásnak és Miskolc erősödésének, miután részben átvette Kassa déli vonzaskörzetét. A vizsgálat alapján a hálózat vonatkozásában az oktatási (T5) és az egészségügyi (T4) szerepköre csökkent elsősorban a két időmetszett között. Oktatási szerepkörét részben Miskolc vette át, ez jól kirajzolódik az eredményekből. Hozzávetőleg ugyanannyival növekedett Miskolc oktatási szerepköre (normalizált értéken), mint amennyivel Egeré csökkent a két időmetszett között (10. táblázat és 13. táblázat). Egészségügyi tényező esetében a gyógyszerárak vidékre jutó hányada is mérséklődött, illetve a kórházi ágyszámok és azok jelentőség-többlete is visszaesett 1930-ra (12. táblázat és 15. táblázat). Végezetül a demográfiai tényezője is elmaradt a várttól, ami prosperitásának enyhe csökkenésére utalhat. Az átlagtól (+13,4%) és a felvidéki régió átlagától is (+14,9%) visszafogottabb növekedést produkált Heves vármegye központja, valamint a városi jogú települések estében (+11,4%)³⁸⁵ is szembetűnő Eger mindössze 8,4 százalékpontos lakosságnövekedése.

Az 1910-es *megyeszintű központok* közül – Komárom után – Pápa esett vissza a legjobban a rangsor vonatkozásában. Összesen 13. pozíciót rontva 1930-ra a 27. helyre, így már

---

³⁸⁴ Beluszky–Györi 2005, 60.

³⁸⁵ A trianoni országhatáron belül 1910-ben városi joggal rendelkező települések lélekszámváltozása alapján, kivéve Budapest.

középvárosi szintre csúszott vissza. A Kisalföld és a dunántúli hegyvidék határán fekvő település 1910-re egy jól prosperáló gazdasági és kereskedelmi funkciókat betöltő szerepet látott el. Ehhez szorosan hozzátartozott az Eszterházy család helyi tagjaink meghatározó szerepe, a jó minőségű külterületek és számos szárny- és vicinális vonal által létrejött hazai és nemzetközi vasúti kapcsolat, valamint az erre épülő könnyű- és élelmiszeripar.³⁸⁶ Ezek nagy része részben vagy egészben megszűnt a háború és a határmódosítás következtében. Ennek tükrében nem meglepő, hogy Pápa 10 százalékponttal kevesebbet ért el 1930-ban a gazdasági szerepkör (T3) esetében (10. táblázat és 13. táblázat). Ezen belül az egy főre vetített FHIT mutató 66 százalékponttal, míg a pénzintézetek betétállományának jelentőségtöbblete 57 bázisponttal csökkent a két időmetszet között (12. táblázat és 15. táblázat).

Esztergomot – összesen 8 pozíciót rontva – a 30. helyen találjuk 1930-ban. A korábbi érseki központ egyedül a közigazgatási szerepkörét tudta fenntartani: megmaradt megyeszékhelyi és járási székhely funkciója, továbbá a közigazgatási intézmény hálózata is érintetlen maradt a vizsgálat során. Viszont a többi (demográfiai, gazdasági, oktatási, egészségügyi) szerepköre csekély mértékben, de romlott a hálózat vonatkozásában (13. ábra és 14. ábra). A megyeszékhely lakosságcsökkenése a városi jogállásából és a megyeszékhelyi funkciójából adódóan igen meglepő. A megyei és régiós lélekszámnövekedés több mint 9 százalékos volt, míg a megyeszékhely lakossága 3 százalékponttal csökkent. Ez a jelenség a csökkenő prosperitásra ad következtetni. Továbbá 1920 után egy abszolút határmenti szerepet töltött be, főként dél, dél-nyugati irányban rendelkezett egy kisebb vonzaskörzettel. Mindezek hatására az egykori felekezeti központot, Esztergomot a *középvárosi* szinten találjuk 1930-ra.

Középvárosok

Az elnevezés nem az itt található települések lélekszámára, méretére vonatkozik, hanem a hierarchiában elfoglalt köztes pozíciójukra. A *középvárosi* szint egyértelműen átmenetet képez a jogi értelemben vett városok és a községek között. 1910-ben 12 rendezett tanácsú város és 17 község kapott helyett ezen a szinten. Ez a látens egyensúly némileg felborul 1930-ra, és 14 megyei város, illetve 6 község kapott helyet ezen a szinten (10. táblázat és 13. táblázat). Szintén ezt a „közép” állapotot tükrözi a már korábban említett tényező, miszerint ezen a hierarchiaszinten a megyeszékhelyek már csak kis százalékban vannak jelen a korábbi szintekhez

---

³⁸⁶ Pölöskei 1994, 371–376.

képeket. Továbbá néhány dunántúli és északi települést találunk még ezen a hierarchiaszinten, amelyeknél tendenciát nem tudunk megállapítani, gyakorlatilag minden változó (v1–v5) terén átlagos értékeket produkáltak. 1910 és 1930 között nem változott jelentősen a *középvárosi* szint elemeinek száma: 1910-ben 29, míg 1930-ban 25 település került ebbe a kategóriába. Jobban megvizsgálva 13 olyan települést találunk, amelyek mind a két időmetszetben *középvárosi* szintet értek el, tehát 1930-ra a szint településeinek több mint fele kicserélődött. Ilyen a korábbi szinteken nem volt tapasztalható.

Az 1910-es *középvárosok* közül egyedül egy település tudott szintet lépni. Újpestet ekkor még külön álló közigazgatási egységként találjuk a főváros közvetlen szomszédságában. A rendezett tanácsú város tulajdonképpen valamennyi szerepköre átlagos volt a szinten belül. Egyedül a demográfiai szerepköre volt már ekkor is kimagasló, viszont közigazgatási tényezője a legcsekélyebb volt a szinten belül 1910-ben, amely egyszerre jelzi a város prosperitását és Budapest viszonylagos árnyékát. Ez 1930-ra részben átalakult, 45 pozíciót javítva 1930-ra már a 14. helyen találjuk, amely a felső hierarchiaszinteken a legnagyobb előrelépés volt. Számottevően – a vizsgált hálózathoz viszonyítva – a gazdasági és a közigazgatási szerepköre javult 1930-ra (10. táblázat és 13. táblázat).

Azonban voltak visszaeső települések is: Mezőtúr, Keszthely Karcag, Békés, Kisújszállás, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza, Siklós, Körmend, Hajdúböszörmény, Mohács, Sárospatak, Nagyatád, Sásd és Csurgó kiesett a *középvárosok* sorából 1930-ra. Ezek közül leginkább az alföldi városi jogállású települések kiesése a leginkább meglepő. Ezen városok visszacsúszása is jó példa arra, hogy nem minden esetben döntő tényező a viszonylag magas lélekszám és a jogi kiváltság által létrejött intézmények megléte.

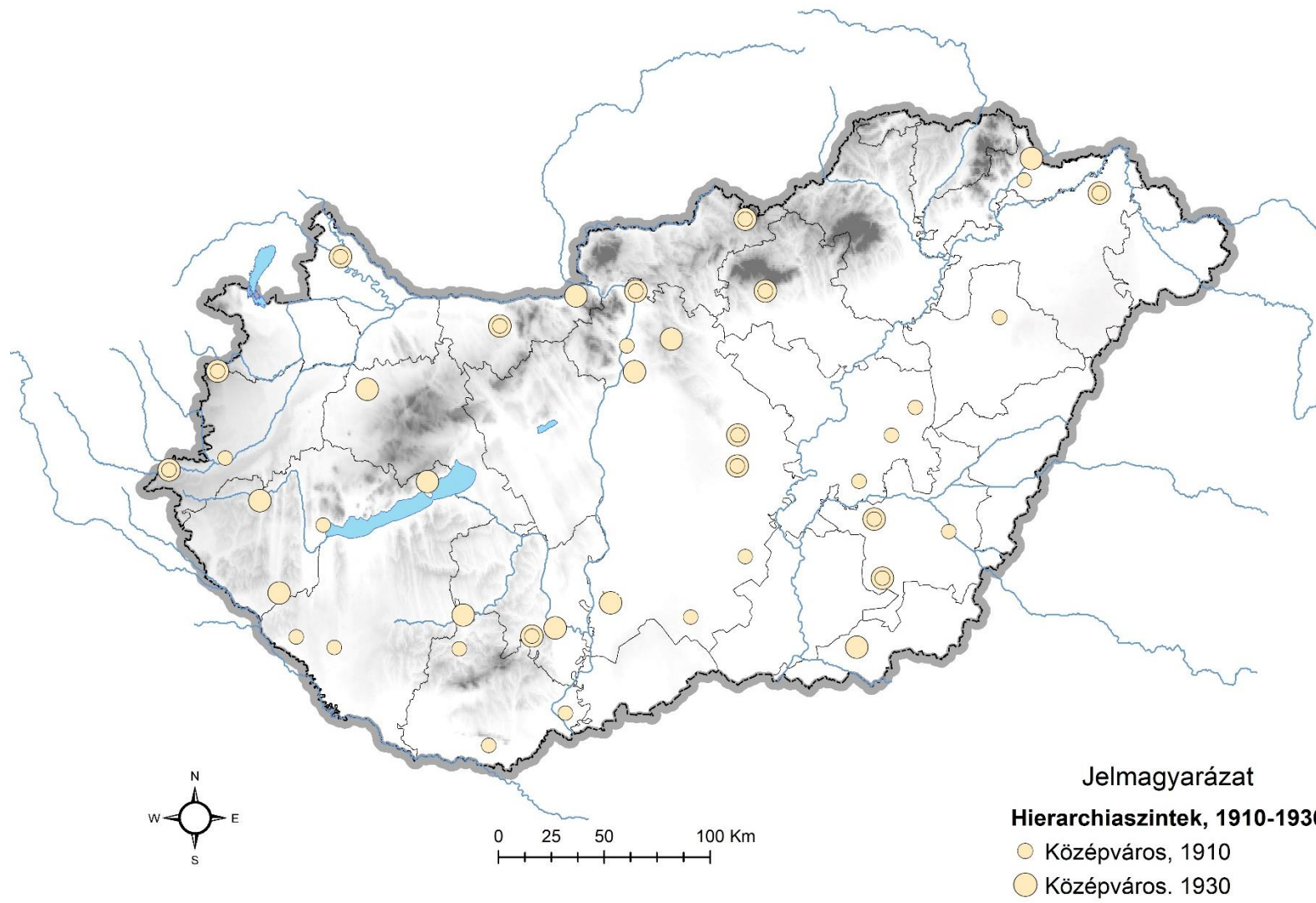
Ha megnézzük a *középvárosok* elhelyezkedését a térképen és az ábrákon (27. térkép, 15. ábra és 16. ábra), megállapítható, hogy némi változás figyelhető meg regionális viszonylatban. Míg 1910-ben a *középvárosok* felét alföldi település tette ki, addig ez az arány csökkent 1930-ra, és a dunántúli régió lett felül reprezentálva. Továbbá a *középvárosok* térképén (27. térkép) jól kivehető, hogy a Tiszántúl nagyrésze (a Köröstől a Szamosig) 1930-ra elvesztette *középvárosait*. Egyedül Kisvárdát találjuk meg 1930-ban is ezen a szinten. Ennek hátterében pedig nem a szintlépés húzódik, hanem a hierarchiaszint vesztese. Kisújszállás, Mezőtúr, Karcag és Hajdúböszörmény is 1930 a *kisvárosi* szintre esett vissza. Alföldi viszonylatban egyedül Újpest tudott szintet ugrani. A fővárostól délre eső Duna menti térség pedig nemcsak *regionális* és *megyeszintű központok* terén városhiányos, hanem *középvárosi* szint vonatkozásában is egy központhiányos térségnek bizonyult. Ezt részben a természetföldrajzi okok (dunai ártér),

részben pedig a főváros erős déli kisugárzása magyarázhatja, amelyről egy korabeli szociográfia is említést tesz.³⁸⁷

Össességében elmondhatjuk, hogy a *középvárosi* réteg – átmeneti jellege mellett is – a szerepkörök értékei alapján (T1–T5) egy igen stabil és jól lehatárolható hierarchiaszintet képez a funkcionális értelemben vett városok körében.

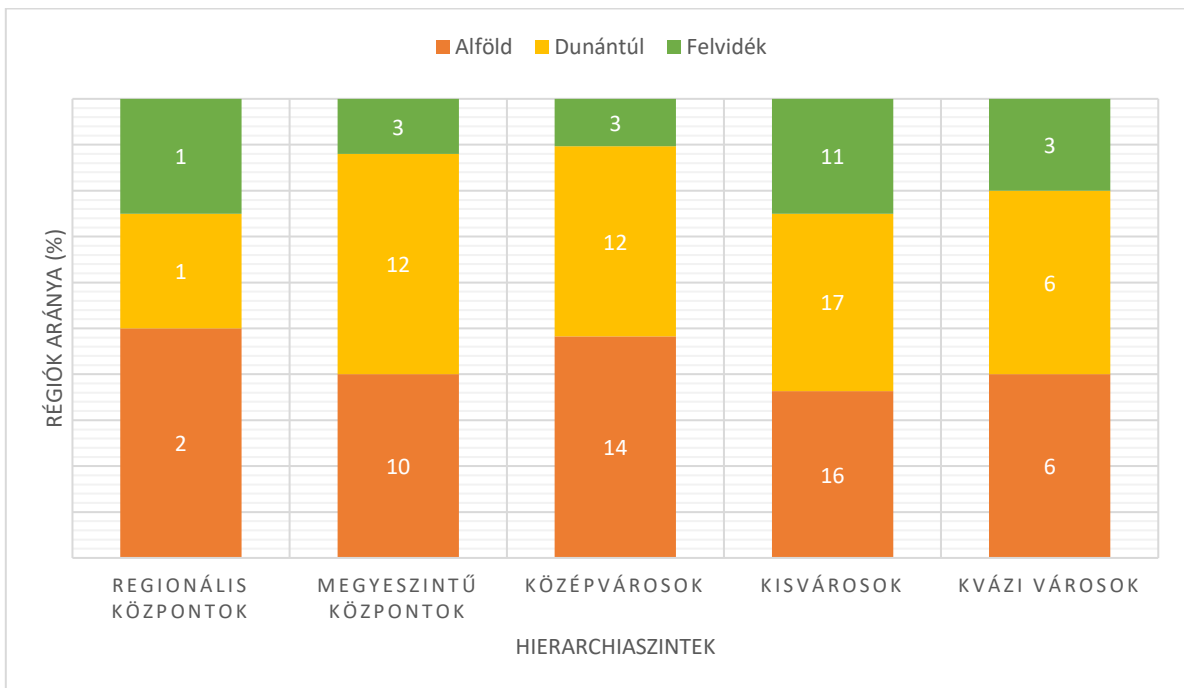
---

³⁸⁷ Nagy L. 1964.

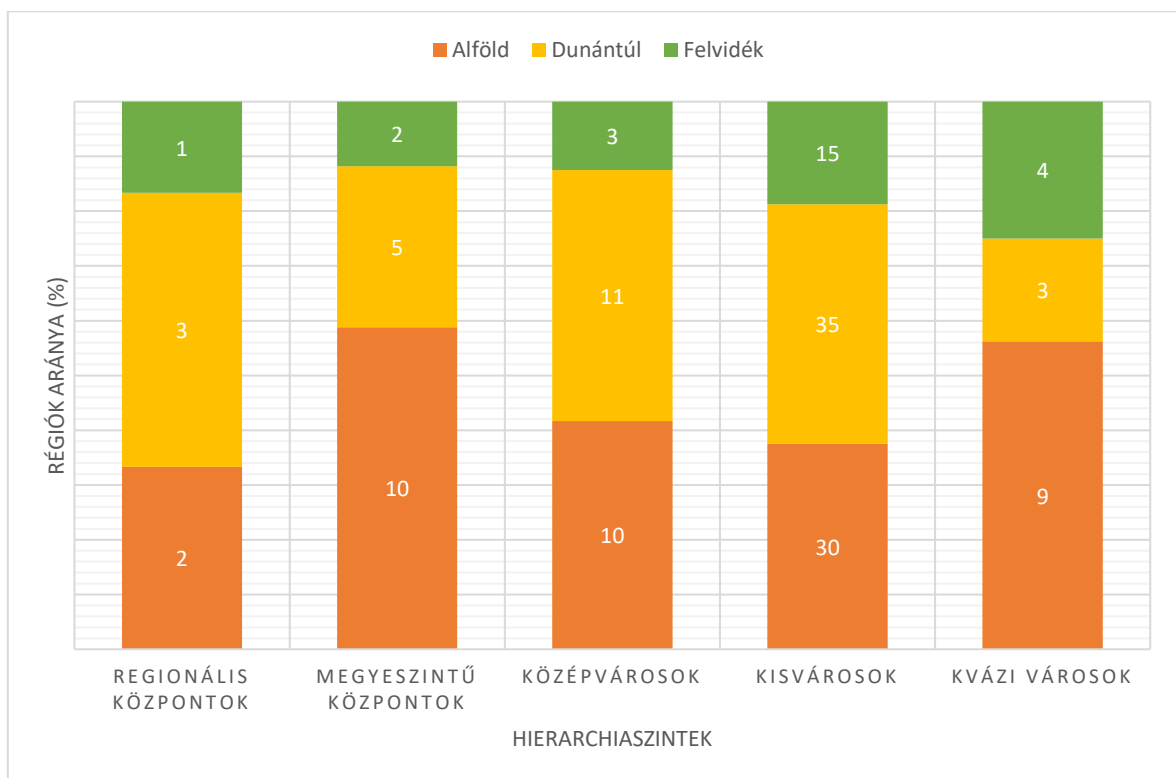
27. térkép. Középvárosok elhelyezkedése 1910-ben és 1930-ban

15. ábra. Az adott hierarchiaszint településeinek regionális megoszlása, 1910

Saját szerkesztés a KVA alapján.

16. ábra. Az adott hierarchiaszint településeinek regionális megoszlása, 1930

Saját szerkesztés a KVA alapján.

Kisvárosok

Hasonlóan, mint az előző hierarchiaszintnél, itt sem a település méretére vagy annak lakosságára utal az elnevezés, hanem a hierarchiába elfoglalt csekély, de tetten érhető szerepkörére. Ezt a hierarchiaszintet nem nevezném egy átmeneti zónának, sokkal inkább illik ez a kifejezés az utolsó még funkcionális értelemben vett *kvázi városi* szintre. A *kisvárosi* szint és települései lényeges változáson mentek keresztül.

Az első és legszembetűnőbb változás – a vizsgálat alapján –, hogy 1930-ra lényegesen „kiszélesedett” a *kisvárosi* szint. 1930-ra 35 településsel bővült ezen hierarchiaszint, így 80 *kisvárosi* központ található a trianoni határokon belül. Alapvetően a vizsgált periódusban nőtt a funkcionális települések száma, amely a vizsgálat alapján a belső átrendezéseken túl (lásd *regionális központok, megyeszintű központok és középvárosok*) főleg a *kisvárosi* szintet érintette. Ha a városiasodottságot egy folyamatosan javuló és fejlődő folyamatként tekintjük, akkor részben magyarázható lenne ez a jelenség. Még ha az urbanizáltság fokát lehet is így értelmezni, hasonlóan a fejlettséghez vagy az életminőséghez, azonban a funkcionális szerepkörök esetében nem beszélhetünk folyamatosan bővülő és javuló hierarchikus szintekről. Ha így lenne, akkor előbb vagy utóbb valamennyi település regionális szerepkörrel rendelkezne. Továbbá a behatárolt vizsgálati tér (trianoni határok), a szerepkörök folyamatos formálódása és azok jelentésének alakulása miatt sem fogható fel így. Úgy vélem, hogy a hálózat átformálódásában kell keresni az okokat. A határváltozás és annak közvetett és közvetlen hatásai során a településhálózat új keretek közé került, amelynek hatására bizonyos értelemben még aránytalanabbá vált. Meglátásom szerint elsősorban az új határoknak köszönhető a *kisvárosi* szint ilyen mértékű kiszélesedése, amelynek háttérében a belső transzformáción túl új funkcionális értelemben vett városokat is találunk.

A belső transzformáció során az 1910-es *középvárosi* szintről került a *kisvárosok* közé a már korábban említett Kisújszállás, Mezőtúr, Karcag, Hajdúböszörményen, Keszthely, Sárospatak, Körmen, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas stb.³⁸⁸ települések (összesen 15 település). Az 1910-es *kvázi városi* szintről 10 település lépett előre 1930-ra, többek között Szentendre,

---

³⁸⁸ Teljes lista: Mezőtúr, Keszthely, Karcag, Békés, Kisújszállás, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza, Siklós, Körmen, Hajdúböszörmény, Mohács, Sárospatak, Nagyatád, Sásd, Csurgó.

Szigetvár és Fehérgyarmat.³⁸⁹ Továbbá 38 olyan települést³⁹⁰ találunk 1910-ből, amelyek 1930-ban is a *kisvárosi* szintet képviselik. Végezetül meg kell említenem Komáromot, amely két szintet esett vissza, így a *megyeszintű központoktól* egészen a *kisvárosi* szintre került 1930-ra.

Tehát 1930-ban összesen 64 *kisvárost* találunk, amelyek 1910-ben is rendelkeztek funkcionális értelemben városi szerepkörrel. Következésképpen, 16 új korábban egyik funkcionális hierarchiaszinthez sem tartozó településsel (korábbi községgel) bővült 1930-ra a *kisvárosi* szint: Derecske, Budafok, Lengyeltóti, Cinkota, Putnok, Vasvár, Kunszentmárton, Tét, Bácsalmás, Szentlőrinc, Ráckeve, Pestszentlőrinc, Zalaszentgrót, Jászapáti, Pécsvárad, Vásárosnamény. Regionális szempontból két terület jelenik meg hangsúlyosabban ezen 16 település vonatkozásában (28. térkép). Talán nem meglepő módon a már korábban is kiemelt fővárosi agglomeráció, amely nem csupán a meglévő szerepköröket erősítette fel (Újpest, Pesterzsébet, Kispest), hanem korábbi községeket is „felemelt” a funkcionális városok körébe, még ha csak a *kisvárosi* szintig is (Budafok, Cinkota, Pestszentlőrinc és részben Ráckeve). A másik terület a határ menti térség,³⁹¹ ahol 1930-ra új települések léptek be a funkcionális városok körébe (Vasvár, Bácsalmás, Vásárosnamény, Derecske). Ezen települések között találunk olyat, amely elvesztette a központját: Bácsalmásnak Szabadka, Vásárosnaménynak Beregszász és Munkács volt a központja; továbbá arra is van példa, hogy megmaradt központok mellett is tudott szert tenni funkcionális szerepkörre, mint például Vasvár és Derecske. Ezek alapján megállapítható, hogy a határ menti térségben nem jelenthető ki egyértelműen, hogy a központjukat veszített településeknél automatikusan visszaesés tapasztalható.

Regionális téren, ami még szembetűnő, hogy 1910 és 1930 között a már korábban említett Duna menti térség települései szisztematikusan veszítettek pozíciójukból. Monor, Enying, Paks, Dunaföldvár, Kunszentmiklós és Dunavecse mind átlag feletti visszaesést könyveltek el 1930-ra (18. térkép). Miután magasabb hierarchiaszint nem képviseltette magát a Duna menti övezetben, így 1910-ben, de az említett pozícióvesztések miatt 1930-ban is egy kvázi városhiányos régió alakult ki Csepel és Kalocsa között.

Mindemellett az 1910-es *kisvárosi* szinten találjuk azt a három települést (Berettyóújfalu, Mátészalka, Szikszó), amelyek 1920 után központilag lettek kijelölve a határon belül maradt csonka vármegyék élére. A három új megyeszékhely közül Mátészalka szinte mozdulatlan

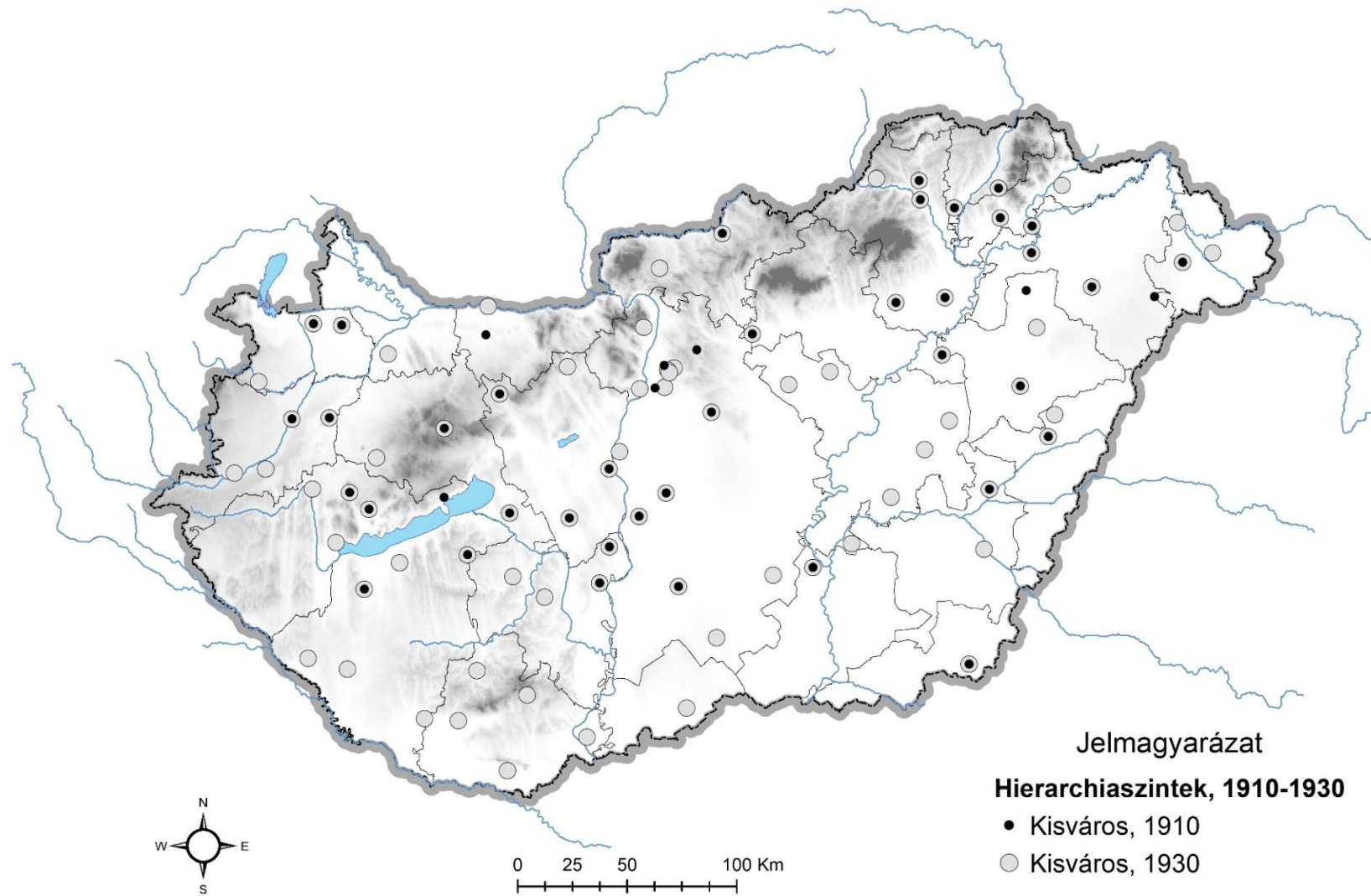
---

³⁸⁹ Teljes lista: Gyöngyös, Csepreg, Szentendre, Devecser, Rétság, Jászberény, Tamási, Bicske, Szigetvár, Fehérgyarmat.

³⁹⁰ Tokaj, Monor, Hatvan, Enying, Csorna, Berettyóújfalu, Szerencs, Tapolca, Paks, Sümeg, Hajdúszoboszló, Kapuvár, Mátészalka, Dunaföldvár, Csongrád, Szeghalom, Kunszentmiklós, Tiszafüred, Zirc, Abaújszántó, Mór, Szécsény, Szikszó, Celldömölk, Sajószentpéter, Sárbogárd, Dunavecse, Adony, Kiskőrös, Tiszalök, Battonya, Marcali, Nagykálló, Sárvár, Mezőkövesd, Edelény, Mezőcsát, Tab.

³⁹¹ A trianoni országhatártól (belső irányba) számított legfeljebb 25 km-es zóna.

maradt (-2 pozíció), viszont Szikszó (+19 pozíció) és Berettyóújfalu (+6 pozíció) profitálni tudott a határváltozás következményeiből.

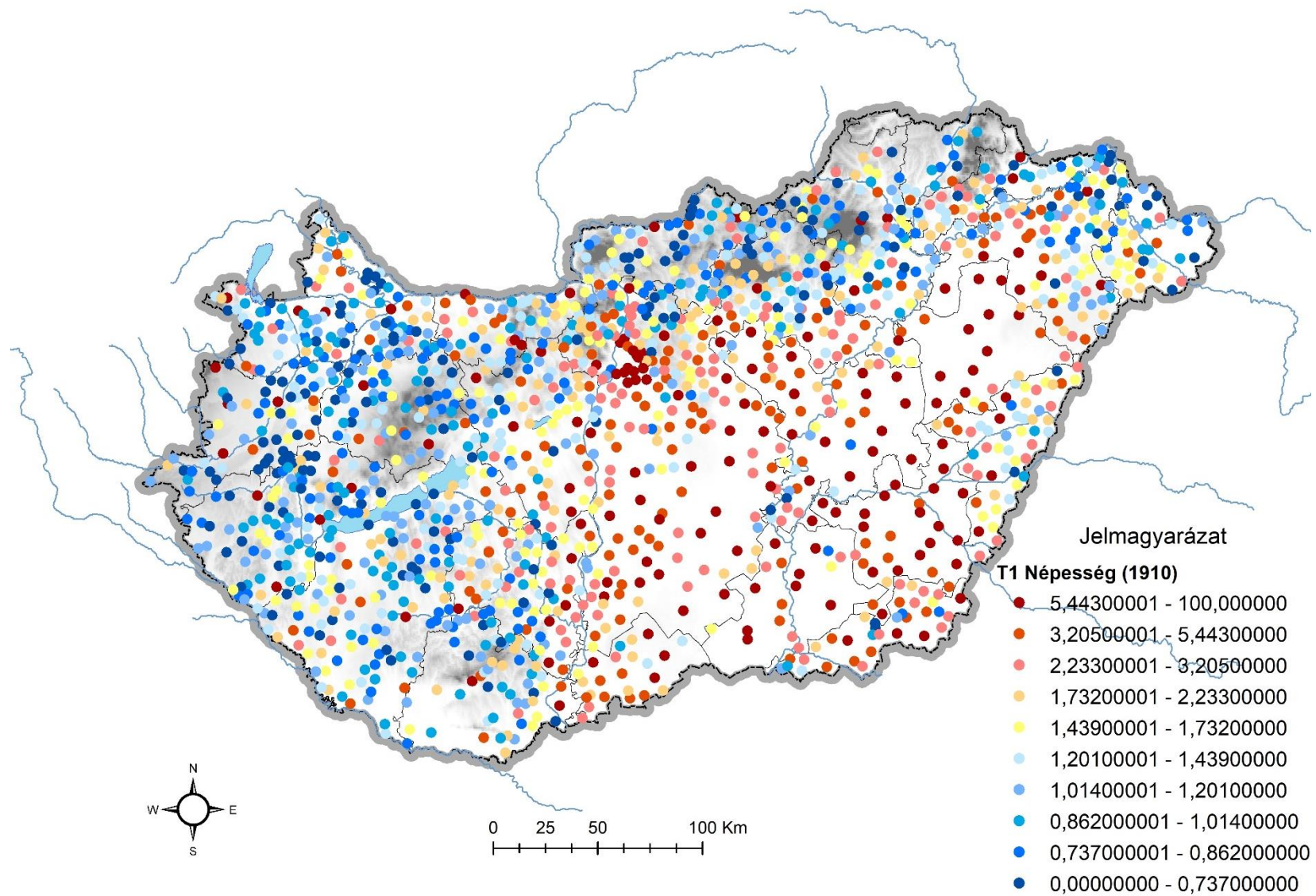

28. térkép. Kisvárosok elhelyezkedése 1910-ben és 1930-ban

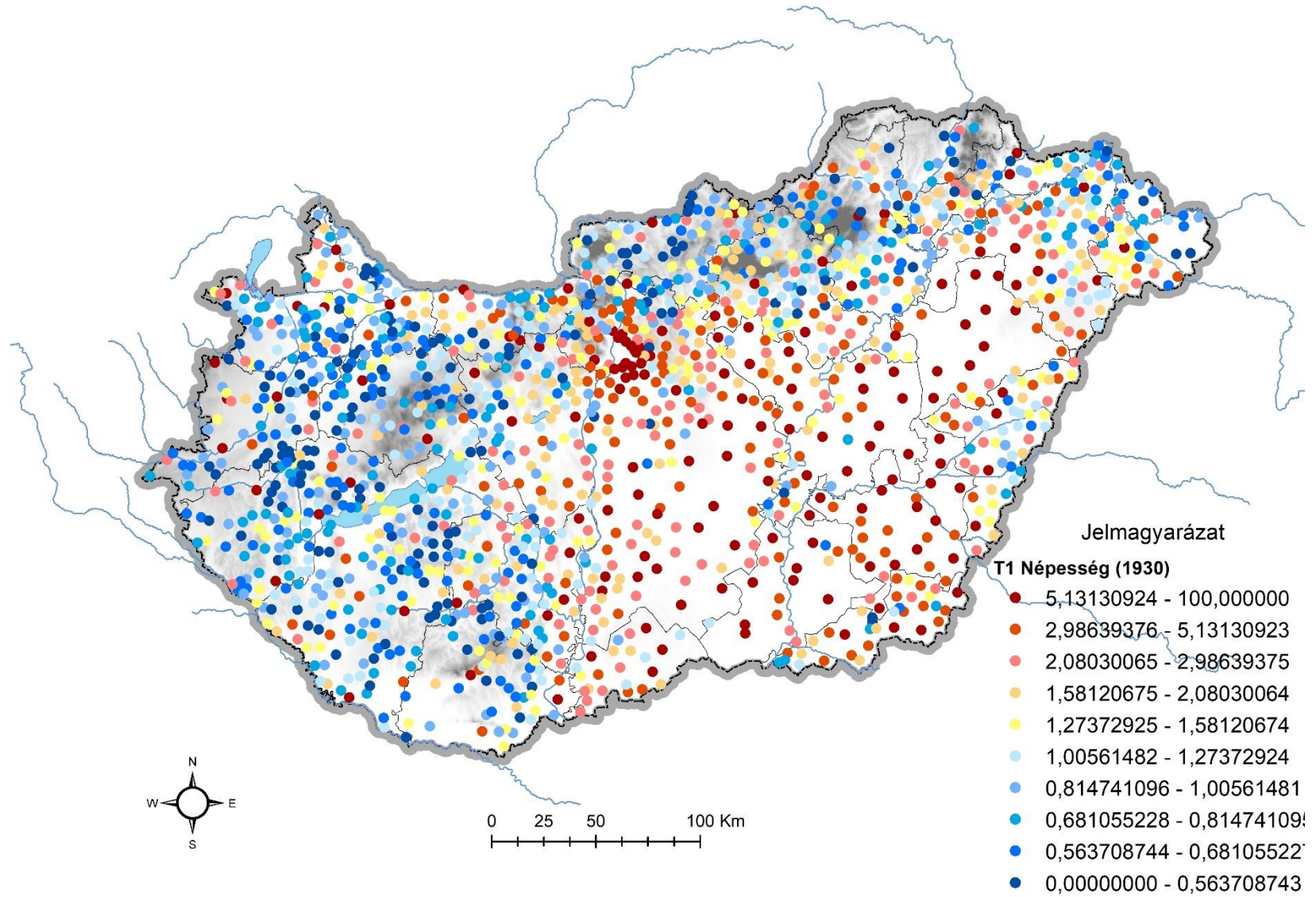
Kvázi városok

Ezen záró hierarchiaszint igen képlékeny, és sokkalta inkább hasonlít egy pufferzónához, mint egy stabil kiegyensúlyozott hierarchiaszinthez. Ahogy a módszertani fejezetben is említettem, a városhierarchia-vizsgálatok egyik legsarkalatosabb pontja a szinthatárok meghúzása, továbbá a város és község határának meghatározása. Éppen ezért is nevezném ezt a szintet egy átmeneti – de még funkcionális értelemben városi – szintnek, amelyet az elnevezésében is igyekeztem hangsúlyozni.

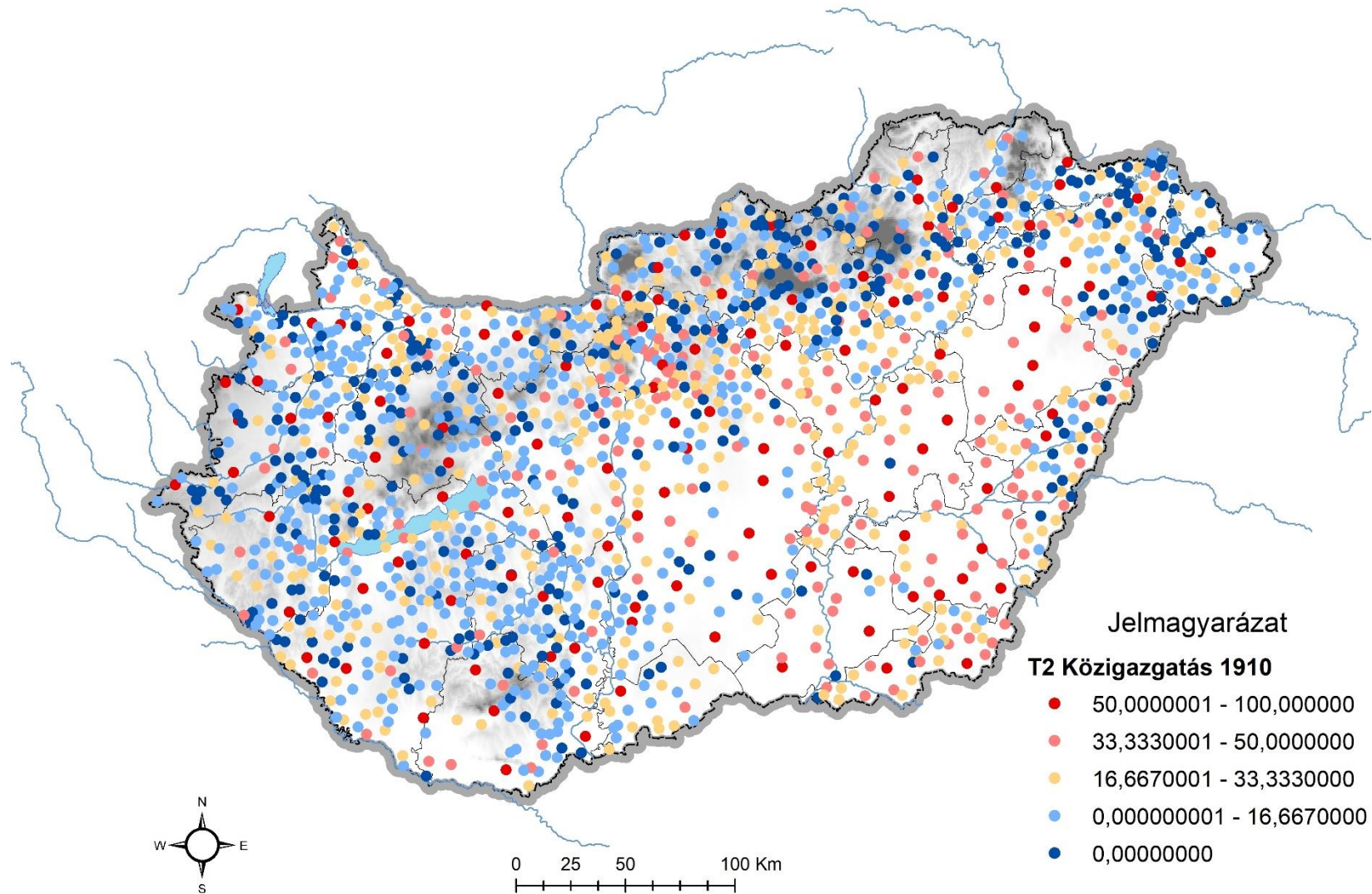
Ami talán szembetűnő, hogy az 1910-es 15 kvázi város közül csupán két település tudta megtartani hierarchikus besorolását, Szirák és Rákospalota (10. táblázat és 13. táblázat). Ellenben Nagymaros és Alsódabas elvesztette funkcionális értelemben vett városi rangját. A többi 11 *kvázi város* közül 10 egy, Kispest pedig két szintet lépett előre 1930-ra, így már kikerültek a *kvázi városok* köréből. Kispest jelentős előrelépése mögött több tényezőt is találunk. Azontúl, hogy a vizsgált periódus alatt lakossága duplájára emelkedett (64 512 főre) a közigazgatási szerepköre is erősödött, miután 1930-ra adóhivatal és járásbíróság is létrejött a településen, valamint az ügyvédek száma és a tercier keresők aránya is emelkedett, a pénzügyi betétállomány és az 1 főre jutó FHTT érték mellett. Az 1930-as szintet nézve a 16 településből 4 település rendelkezett funkcionális szerepkörrel 1910-ben is. A már említett Rákospalotán és Szirákon kívül Nyírbátor és Hajdúnánás csúszott le a *kvázi városok* közé 1930-ra, amelyek egészségügyi és oktatási szerepkörükből veszítettek a két időmetszet között. Ezen két szerepkör tekintetében szinte egyáltalán nem, vagy csak minimálisan javult, így ezen két tényező alapján nem, vagy csak alig volt képes ellátni a megnövekedett lakosságát. A további 12 település (Ócsa, Siófok, Heves, Barcs, Szob, Püspökladány, Sarkad, Alag, Nagykáta, Hajmáskér, Vámosmikola, Csepel) a *községi* szintről érkezett, azaz a szintet alakító települések összetétele jelentősen megváltozott. Ez a nagyfokú fluktuáció is jól jellemzi ezt a képlékeny és átmeneti hierarchiaszintet.

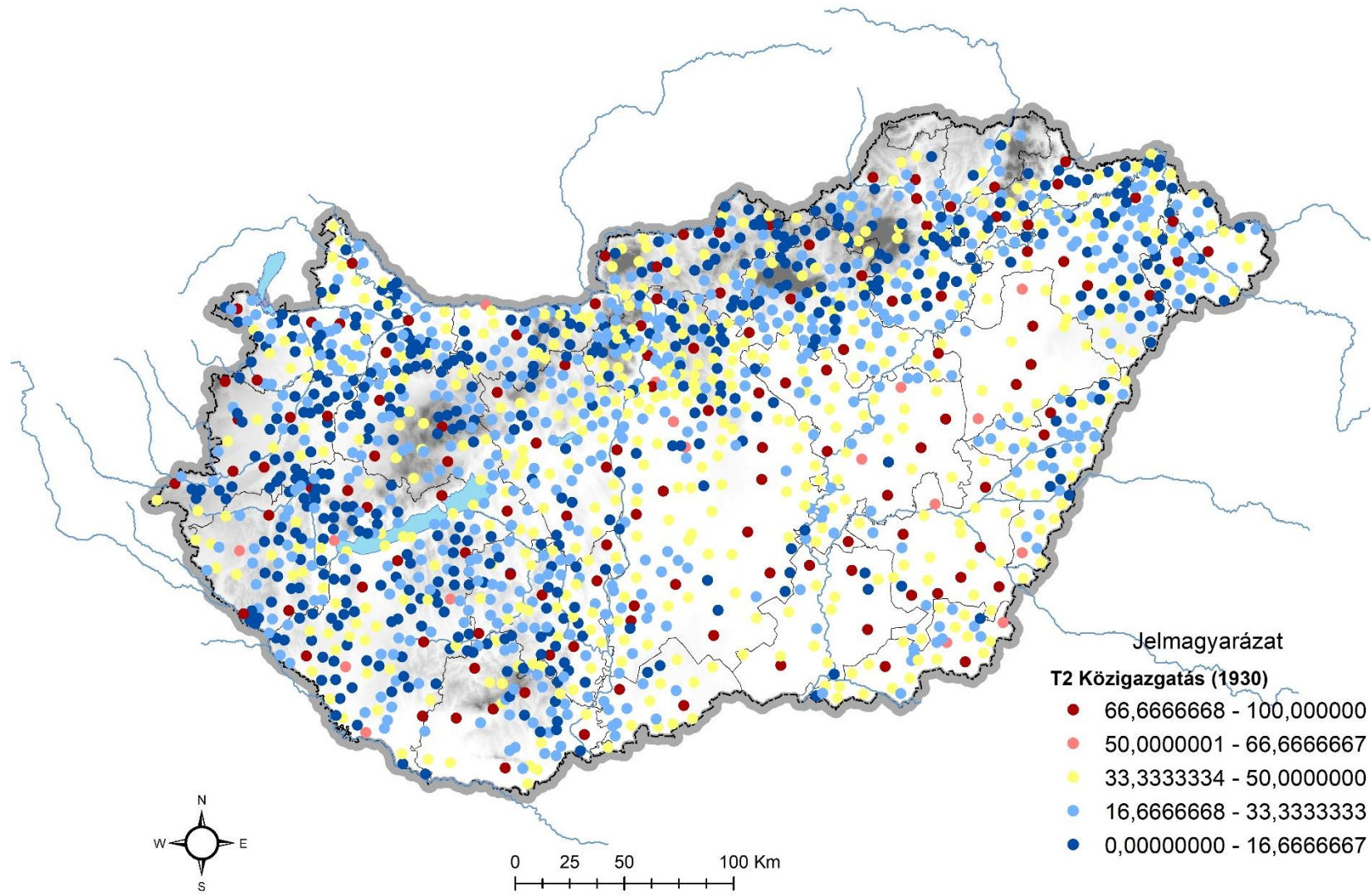
29. térkép. T1 népességi tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910

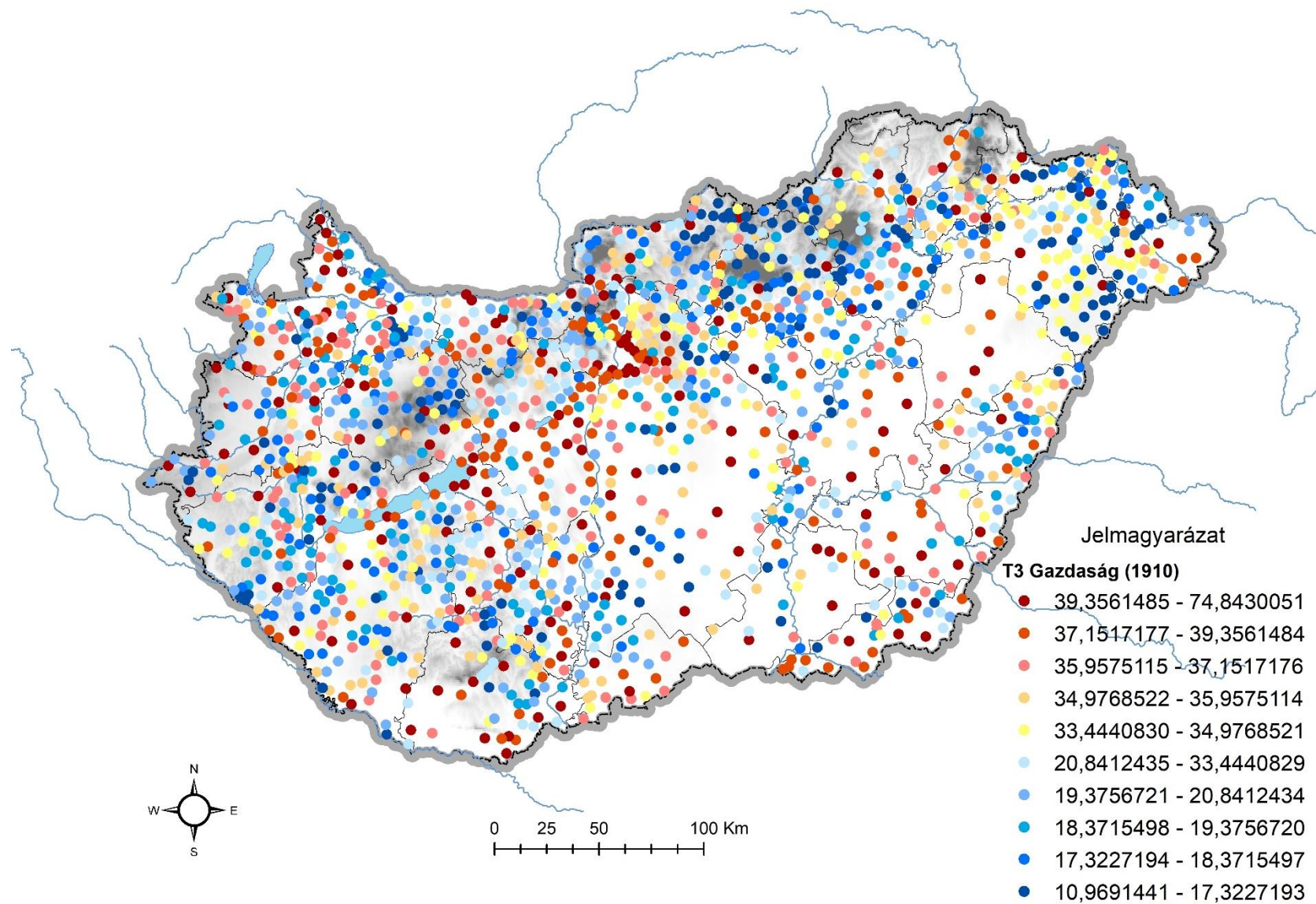
30. térkép. T1 népességi tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930

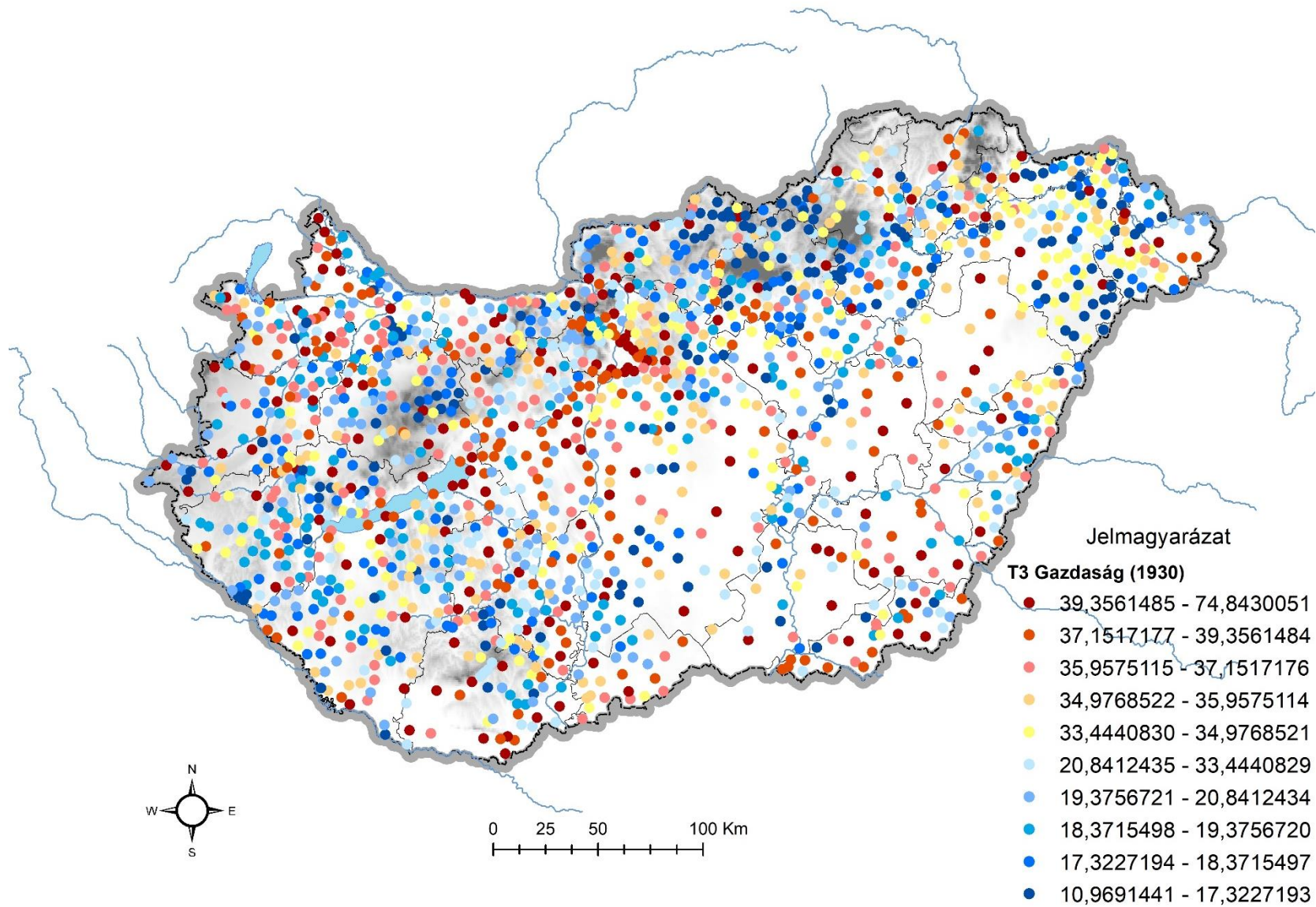
31. térkép. T2 közigazgatási tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910

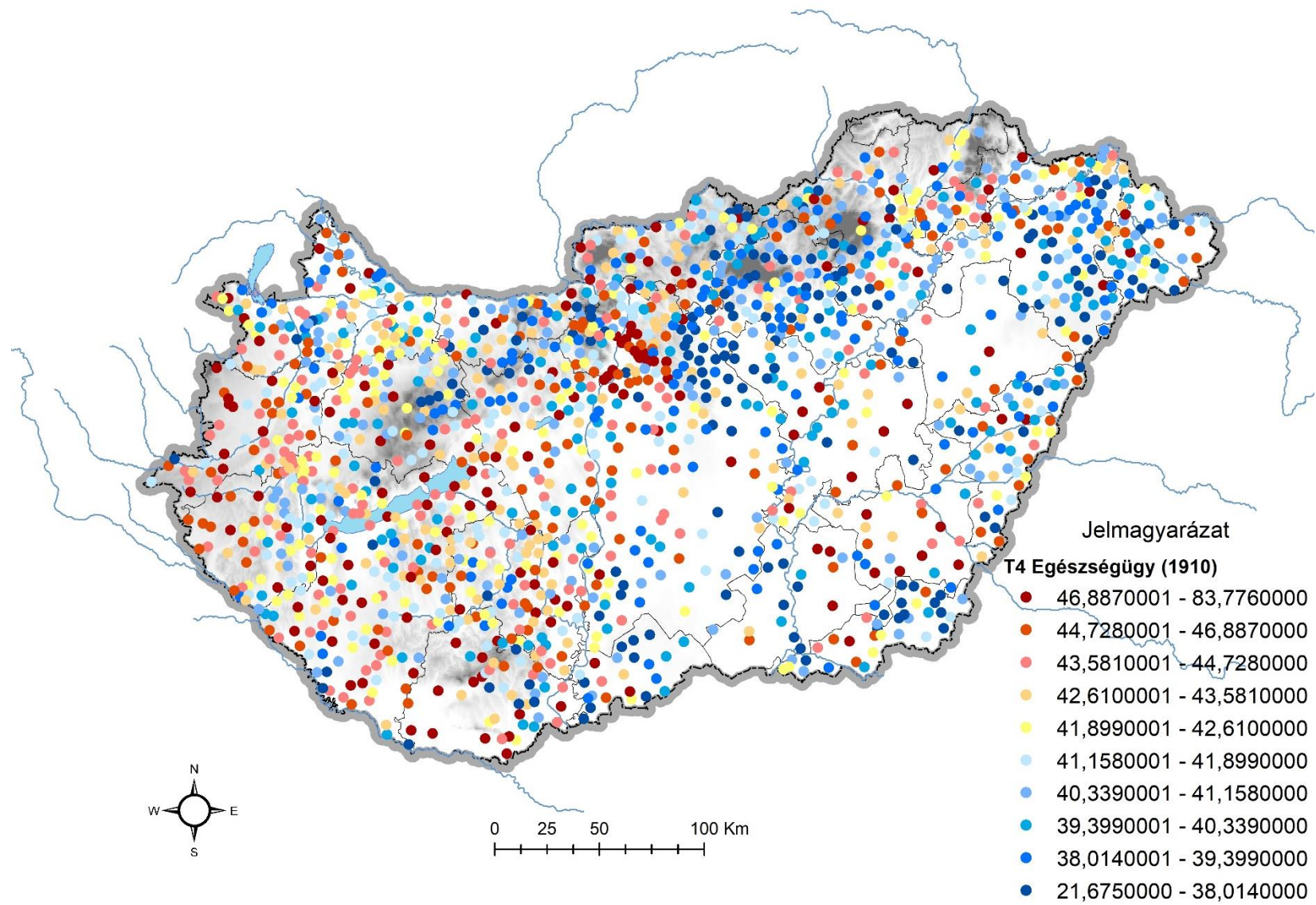
32. térkép. T2 közigazgatási tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930

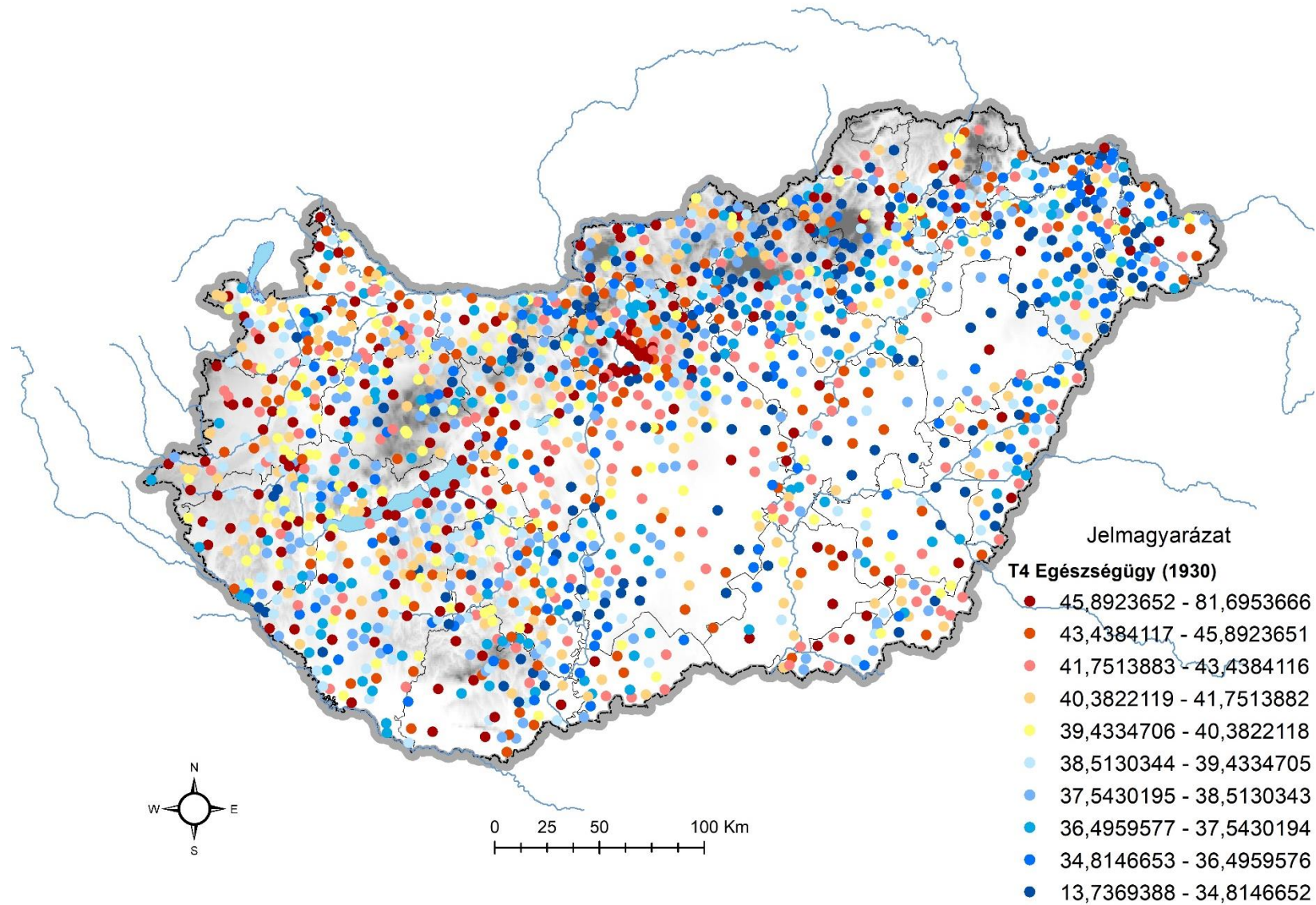
33. térkép. T3 gazdasági tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910

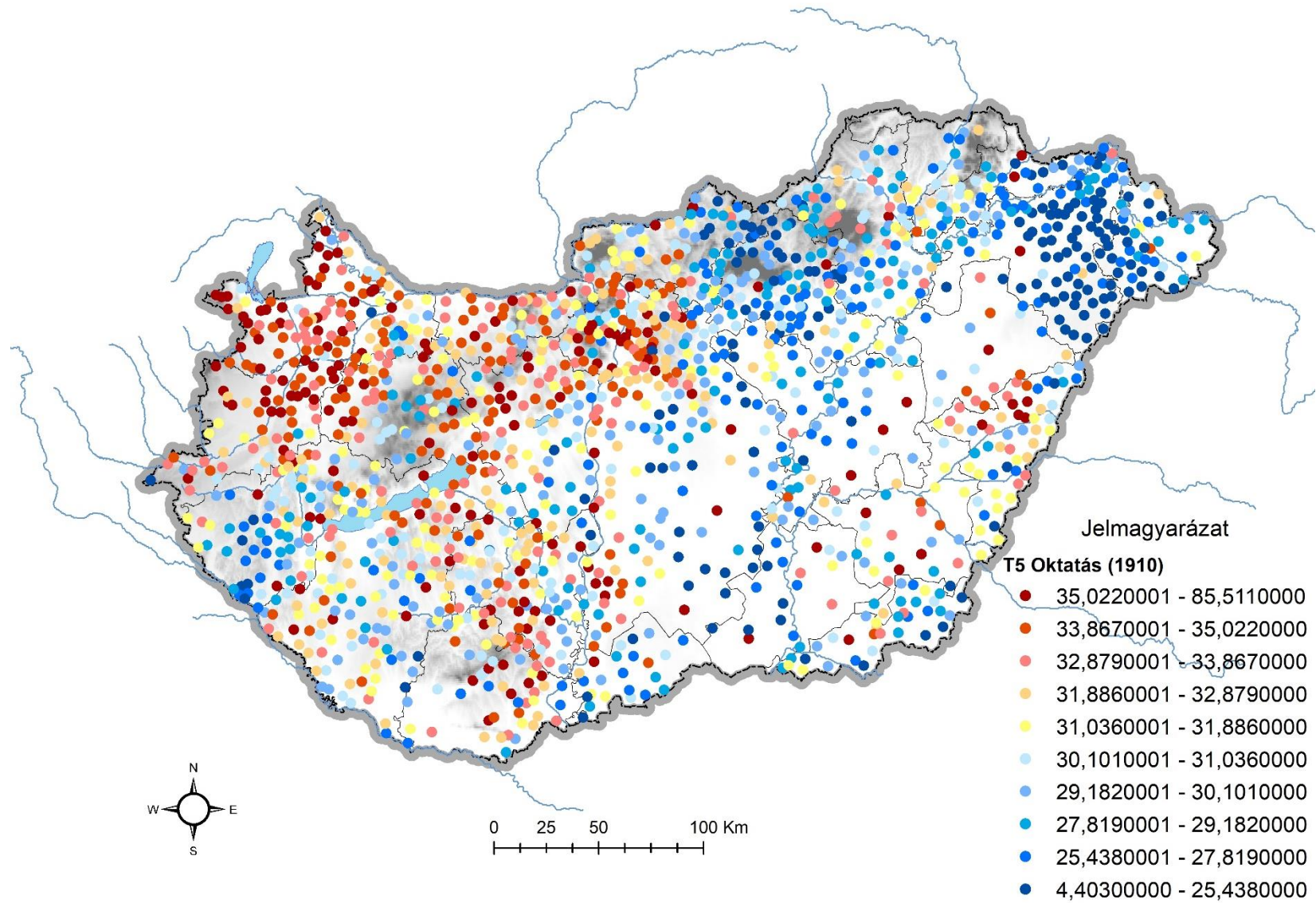
34. térkép. T3 gazdasági tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930

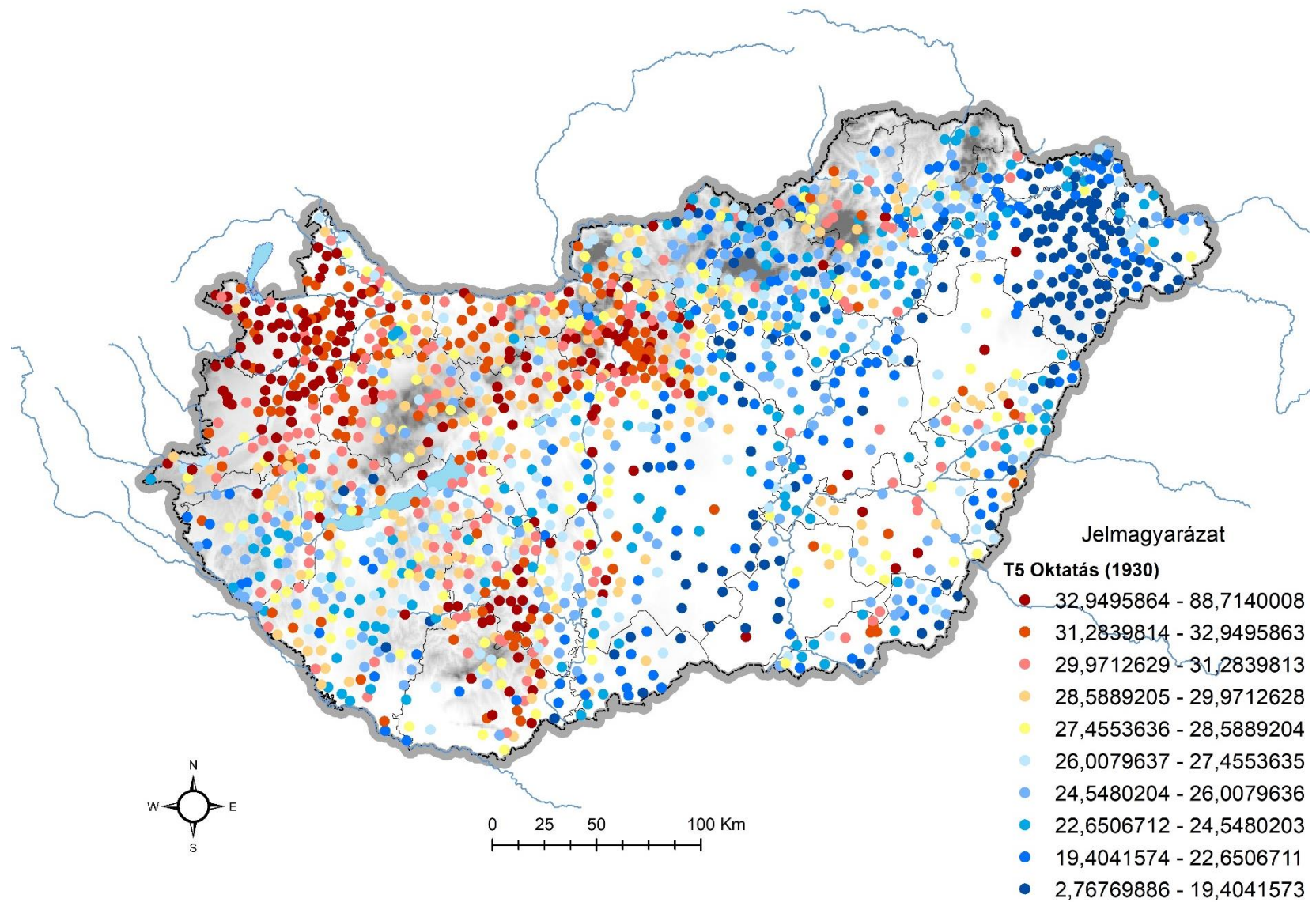
35. térkép. T4 egészségügyi tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910

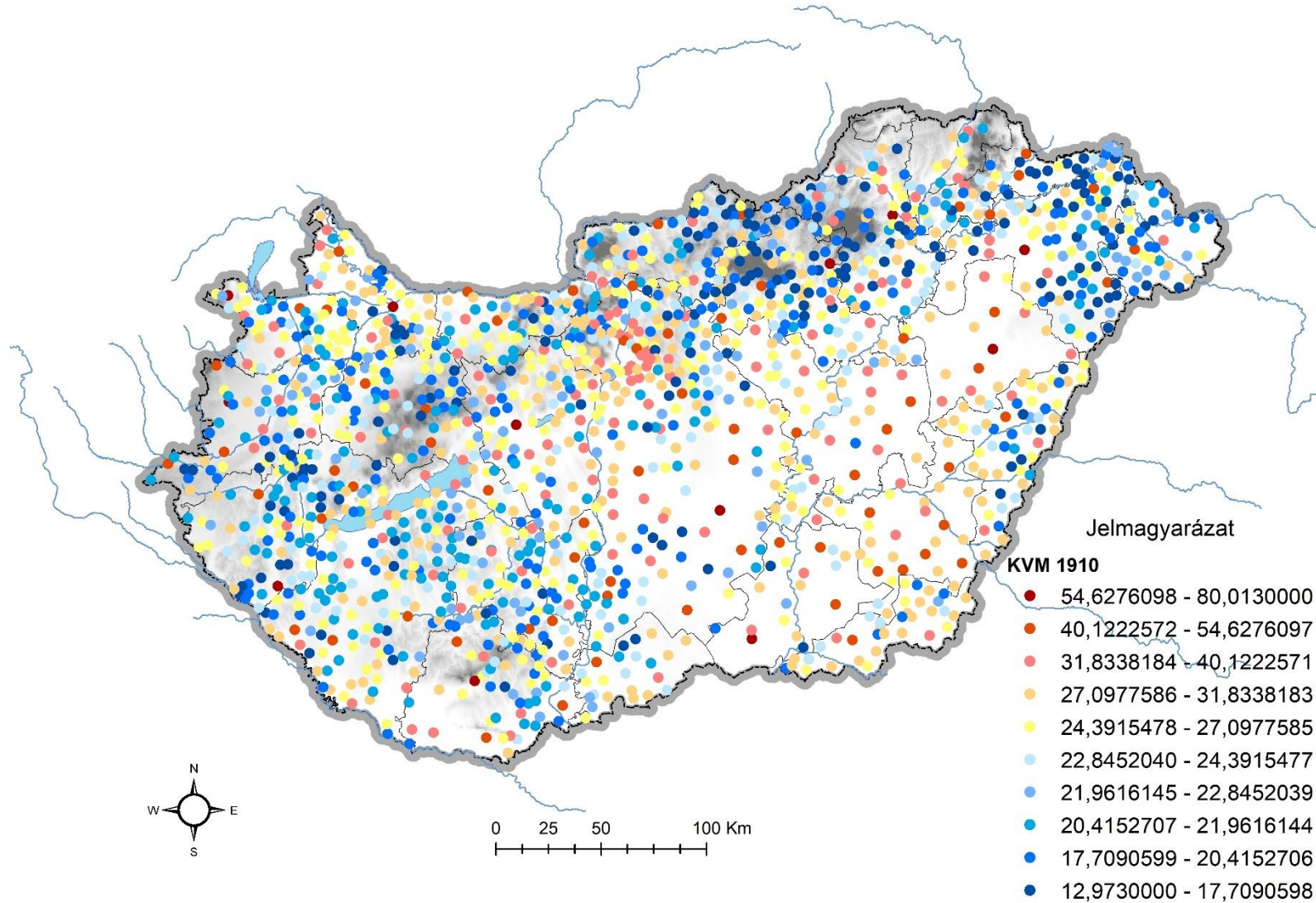
36. térkép. T4 egészségügyi tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930

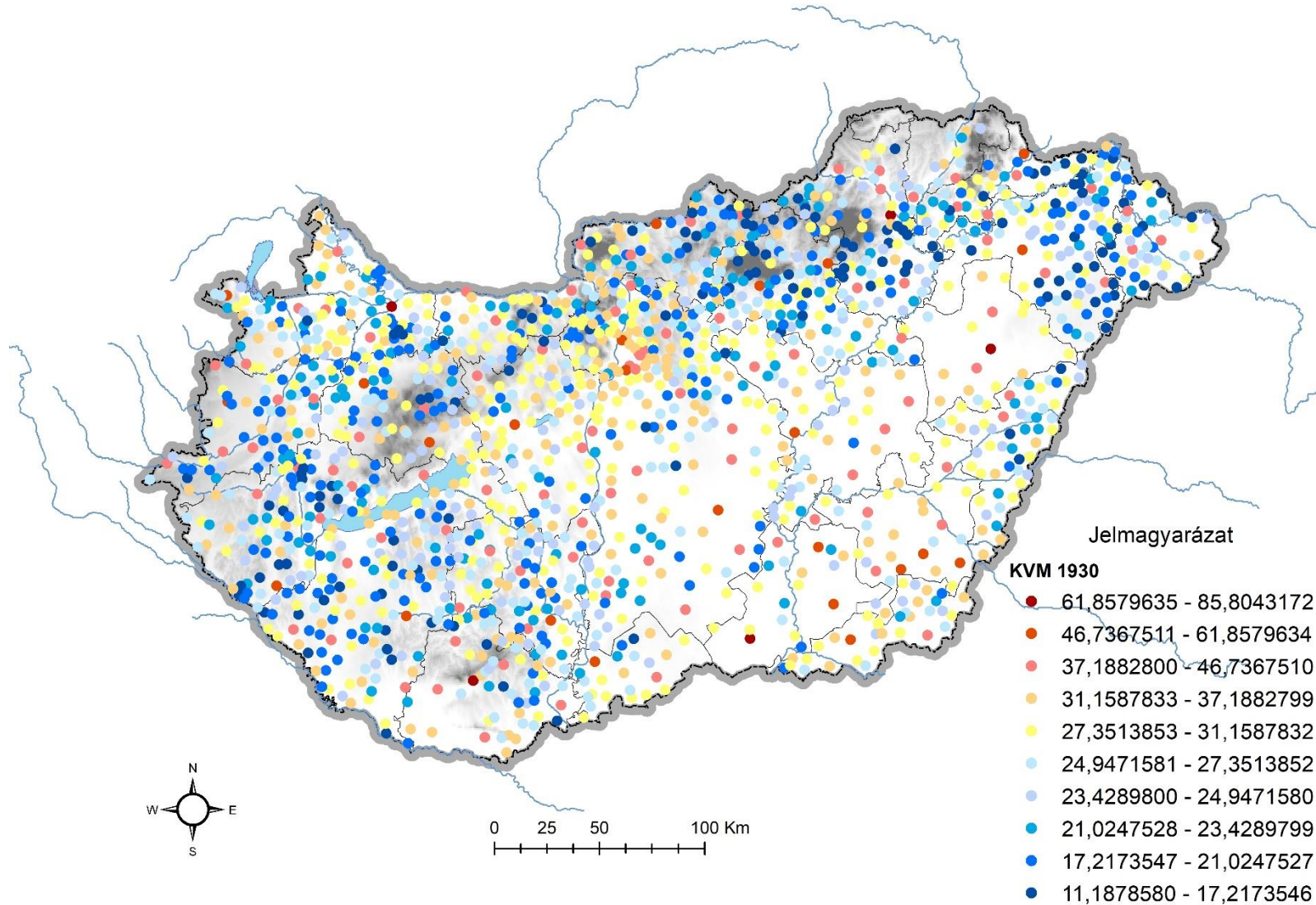
37. térkép. T5 oktatási tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910

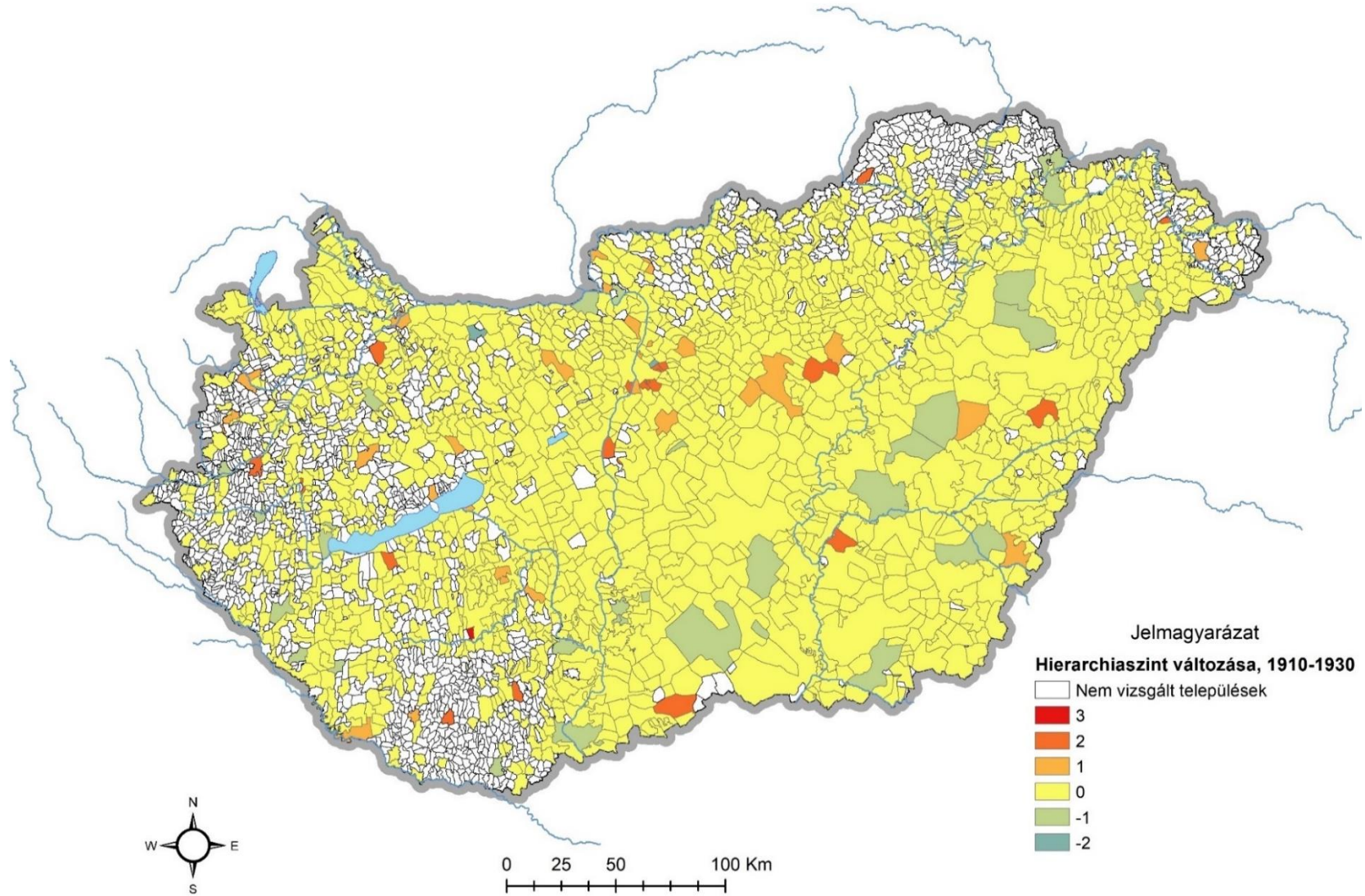
38. térkép. T5 oktatási tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930

39. térkép. A komplex városhierarchia mutató (KVM) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910 (mértani intervallum osztályozási eljárás)

40. térkép. A komplex városhierarchia mutató (KVM) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930 (mértani intervallum osztályozási eljárás)

41. térkép. A hierarchiaszint változás mértéke a vizsgált települések vonatkozásában, 1910–1930

ÖSSZEGZÉS

Összegezve a disszertáció fontosabb tudományos eredményeit: a vizsgálat során bizonyítást nyert, hogy a települések hierarchiában elfoglalt pozícióját változó mértékben befolyásolja a periférikus külterületek leválasztása. Nem lehet kijelenteni kategorikusan, hogy csak az alföldi városok esetében van ennek jelentősége. A vizsgálat alapján kimondható, hogy a hierarchia magasabb szintjein (*regionális központok és megyeszintű központok*) álló településekre sokkalta kisebb hatást gyakorolt a külterület leválasztása függetlenül attól, hogy alföldi, vagy dunántúli településről beszélünk. Viszont az alsóbb hierarchiaszinteken található községek vonatkozásában már jelentős pozícióváltozás figyelhető meg mindkét irányban. Tehát önmagában az, hogy egy település úgynevezett alföldi jellegű – és ezáltal nagy kiterjedésű külterülettel rendelkezik – nem feltétlenül befolyásolja negatívan az adott település városiasodottságát. Továbbá a vizsgálat alapján kijelenthető, hogy a külterület hovatarozásáról és befolyásoló szerepéről (annak nagyságáról és irányáról) szóló kérdést öt tényező befolyásolja leginkább: 1) az adott kutatás látószöge és egyben kontextusa; 2) a városi jog megléte vagy éppen hiánya; 3) a városhierarchiában betöltött pozíció; 4) a földrajzi elhelyezkedés a községek vonatkozásában; illetve 5) a külterületre vonatkozó történeti források mennyisége és minősége, mivel számos esetben a leválasztást a történeti források nem – vagy csak korlátozottan – teszik lehetővé.

Alapvető kérdés szokott lenni a legtöbb funkcionális városhierarchia-vizsgálat vonatkozásában az, hogy hányan is élnek városban, mekkora az úgynevezett városi lakosság aránya a különböző időmetszetekben. A jogi városokban élő lakosságot szokás ilyenkor megadni, de ezen vizsgálatok lehetővé teszik, hogy tovább árnyaljuk a képet és rávilágítsunk, hogy funkcionális szerepkörrel rendelkező településeknek mekkora volt az összlakossága. Országos vonatkozásban megállapítható, hogy 1930-ban a lakosság közel 33%-a jogi értelemben vett városokban lakott (2 881 251 fő). Ha az ország valamennyi városi szerepkörrel rendelkező települését figyelembe vesszük – a *kvázi városokkal* bezárólag –, akkor 3 596 923 fő élt városokban, ez hozzávetőleg az akkori lakosság 41%-a. Tehát a lakosság közel fele már városlakónak számított 1930-ban funkcionális értelemben.

A határ menti térségre fókuszáló vizsgálatom alapján kijelenthető, hogy a határ menti városokat a hierarchikus szintjük függvényében eltérő módon érintették a vizsgált időszak eseményei. Nem igazolódott az a feltételezés, hogy minél magasabb hierarchikus szinten helyezkedik el egy település, annál nagyobb előrelépést tapasztalhatunk a két időmetszet között.

Éppen ellenkezőleg, a határ menti *megyeszintű központok* esetében mutatkozott a legnagyobb mértékű csökkenés a városhierarchia-mutató (KVM) tekintetében, míg a határ menti funkcionális értelemben vett *községek és kvázi városok* érték el a legnagyobb KVM-növekedést 1930-ra. Ez arra utal, hogy a gazdasági, társadalmi és térszerkezeti változások gyakran kedvezőbben érintették az alacsonyabb hierarchiaszinten lévő, a vonzáskörzet részét képező településeket. (A *regionális központok* esetében, az alacsony elemszám miatt, ez a jelenség nem volt vizsgálható.)

Továbbá a tényleges pozícióváltozások elemzésekor kirajzolódik egy tendencia: a határ menti zónában minél alacsonyabb hierarchiaszinten helyezkedik el egy település, annál több tényleges pozícióváltozás figyelhető meg. Minél alacsonyabb hierarchiaszintről beszélünk annál több tényleges pozícióváltozás figyelhető meg, ami viszont azt bizonyítja, hogy a stabilitás, a pozíciótartás, a stagnálás esélye nő a szintek között felfelé haladva. Az is kiderült, hogy a határ mentén a lakosságnövekedés nem a legmagasabb hierarchiaszinteken (*regionális központok, megyeszintű központok*) volt a legnagyobb – ellentétben az összterületi vizsgálatok eredményeivel –, hanem a *közép- és kisvárosi* szint határ menti települései gyarapodtak a leginkább.

Bár vizsgálatom alapvetően történeti és társadalmi szempontból is egy rövid távú periódust ölel fel, összességében megállapítható, hogy a vizsgált határ menti funkcionális szerepkörök változásai alapján az új térstruktúra – amely egyben a mai állapotok kiindulópontja is – jelentősen nem változott 1910-hez képest. Ez világosan látható az egyes szerepköröket és tényezőket ábrázoló térképek összehasonlításakor is.³⁹² Gyakorlatilag az 1910-es állapotok szinte megmerevedtek 1930-ra, ami arra utal, hogy Trianon után a megmaradt területet nem, vagy csak kis mértékben befolyásolta a határváltozás és az első világháború következményei. Emellett bizonyítást nyert az is, hogy a határ menti területi egyenlőtlenségek részben megerősítették, néhol pedig mélyítették az országos szinten már fennálló területi különbségeket.

A vizsgálat egy korábbi tézist is alátámasztott. Szilágyi Zsolt 2018-as munkájában a *többközpontú fejlettségi modellt* ismertette és úgy vélte, hogy ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Trianont követően egy viszonylag gyors konszolidációs folyamat menjen végbe Magyarországon. Vizsgálatom során a városiasodottság látószögéből is hasonló többközpontú hálózat rajzolódott ki 1930-ra. A hat regionális központ egyértelműen kiemelkedett (a fővárost leszámítva) a hálózatból. Ezen hat város (Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc, Győr és Szombathely) számos tényező és mutató esetében kimagasló értékeket produkált, illetve a hálózat vonatkozásában meg tudták tartani, sőt bizonyos esetekben növelni is tudták a központi szerepkörüket.

---

³⁹² Vö. 29. térkép, 30. térkép, 31. térkép, 32. térkép, 33. térkép, 34. térkép, 35. térkép, 36. térkép, 37. térkép, 38. térkép, 41. térkép.

Úgy vélem ezen regionális központok Trianon utáni erősödése párhuzamba hozható a központi szerepek és a fejlettségi mutatók erősödésével, melyek gyakran a környező régióra is nagy befolyást gyakoroltak.

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy 1930-ban Győr és Szombathely miként tehetett szert ezen pozíciókra. A vizsgálat alapján Győr és Szombathely erősödő regionális szerepének alapvető funkcionális tényezői rajzolódnak ki, amelyek háttérben Bécs relatív közelsége is fontos szerepet tölthetett be. Bár tény, hogy az a struktúra, amit vizsgálók egy adott pillanat – az egyik esetben – 1930-ból és azt körülölelő évekből, csak, hogy maga a struktúra nem egy pillanat alatt alakult ki ilyenné. Tehát ahhoz, hogy Győr, illetve Szombathely elérje azt a hierarchiai szintet, amely a *regionális központok* közé sorolja a vizsgálatomban, ahhoz hosszú évtizedekre volt szükség, amikor még igen komoly befolyást gyakorolt Bécs városa a térségre. Ezt a fajta befolyást Győri Róbert 2006-ban megjelent munkája is részletesen kifejti. 1920 után már csökken az osztrák főváros a Kisalföld gazdasági térszervezésében gyakorolt hatása. Vagyis mind Győr, mind Szombathely regionális szerepkörei felerősödtek (ez Székesfehérvár esetében Budapest miatt nem történhetett meg). Úgy vélem, hogy Győr és Szombathely esélyt kaptak az "önálló" térszervezésre potenciális *regionális központként*. Következésképp, az ország nyugati régiójában két olyan város is színre lépett Trianon után, amelyek ideiglenesen regionális szerepkört tölthettek be ebben az új államtérben. Továbbá egymás vetélytársaivá váltak a földrajzi közelség miatt. Mindezt úgy, hogy a regionális szintű funkciók megoszlottak a két város között.

Ezentúl a vizsgálat során kirajzolódott, hogy a fővárosi agglomeráció jelentős növekedésre tett szert a két időmetszett között. És az egyik legdinamikusabban fejlődő térséggé lépett elő a városiadottság vonatkozásában (is). Ezt alátámasztja a térség növekvő lélekszáma, a városi rangok adományozása és a gazdasági mutatók növekedése is. Ennek háttérben egyértelműen a főváros dinamikus fejlődése és az ezzel járó kisugárzása húzódik, továbbá a trianoni békeszerződés következtében beáramló – főleg középosztálybeli – menekültek nagyszámú megjelenése is.

Végezetül kirajzolódott, hogy az amúgy is sok ellentmondást tartalmazó területi beosztást a békeszerződés csak még aránytalanabbá tette. Hozzávetőleg 27 vármegye és 60 járás helyzete változott meg az új határokkal, így sok esetben alakultak ki olyan járások a határ mentén, ahol a kijelölt központok nem, vagy csak alig tudták betölteni a járás- vagy megyeszékhelyi funkciójukat. Továbbá hiába lettek a jogi és a közigazgatási szerepek vonatkozásban a különféle szintek homogénebbek, maga a struktúra, a hierarchikus hálózat deformálódott és még aránytalanabb lett Trianont követően. Tovább nőtt a szakadék a *főváros* és a hálózat többi

szereplője között, továbbá a *regionális központok* és a *megyeszintű központok* között is jelentős távolodás figyelhető meg. Tulajdonképpen leszakadtak a *megyeszintű központok* a *regionális központoktól* 1930-ra. Ezentúl pedig a *kisvárosi* szint dominanciája is megnőtt és ezen hierarchiaszint jelentős gyarapodást könyvelt el a két időmetszett között. Úgy vélem ennek háttérében sok esetben az elvesztett központi szereppel rendelkező városok vonzáskörzetéből megmaradt települések előre lépése figyelhető meg. Tehát egyfajta „szerepkörátvétel” ment végbe a vizsgált periódus során az alsó szinteken.

KITEKINTÉS

Úgy vélem, hogy a kutatás alapját biztosító adatbázis (KVA) sok egyéb irányt tesz lehetővé és számos egyéb kapcsolódási pontot teremt a közelmúltban napvilágot látott 20. század első felére irányuló településszintű kutatásokhoz. Gondolok itt többek között a korábbi OTKA projektre,³⁹³ amelynek eredményei sok egyéb vizsgálat alapjául szolgáltak, egy a közelmúltban befejeződött Demeter Gábor és Földvári Péter vendégkutatói pályázatára,³⁹⁴ vagy éppen az ebben az évben záródó Lendület Tíz Generáció kutatócsoport munkáira.³⁹⁵ Ezen vizsgálatokhoz – az azonos kódolás útján – könnyen összefűzhetővé válnak jelen adatok.

Ezentúl maga a városhierarchia-kutatás is számos további irányt tartogat még. Elsősorban az időmetszet kibővítését említeném meg. Gondolok az 1941-es népszámlálási évre, amely által már három vizsgálati pont jönne létre, így még dinamikusabbá téve a vizsgálatot. Továbbá a trianoni határok által indukált változások hatására bekövetkező városhierarchia-átstrukturálódás markánsabban feltárhatóvá válna. Bár tény, hogy az 1941-es népszámlálás nem a legkönnyebben kezelhető módszertanilag. Gondolok itt többek között a bécsi döntések nyomán előállt ismételt határváltozásokra. Azonban úgy vélem, hogy kisebb kompromisszumokkal a kialakított módszertani modell tartható lenne 1941-re és környékére. A mutatók esetében azonban biztosan nem érhető el az FHTT mutató, illetve a kórházi ágyszámokra vonatkozó adatsorok is kérdésesek.

A másik, jelentősebb munkával elérhető bővítés az nem az időköre, hanem a vizsgálati térre vonatkozna. Úgy vélem érdekes utak nyithatók meg, ha nem csak a trianoni Magyarország települései kapnának helyet, hanem a történeti Magyarország 1000 fő fölötti települései is. Ezáltal az is vizsgálhatóvá válna, hogy a határ túl oldalára került települések esetében milyen folyamatok játszódtak le a városiasodottság vonatkozásában. Ehhez segítséget nyújt, hogy a két legnagyobb területi nyereséggel rendelkező állam (Románia és Csehszlovákia) is 1930-ban hajtott végre népszámlálást, azonban módszertani modell mutatóinak – vagy esetleges proxy mutatóinak – átültetése további vizsgálatot igényel.

Ezentúl a közelmúltban napvilágot látott fejlettségi vizsgálatokkal³⁹⁶ is összhangba hozható mindkét időmetszett eredménye. Egy korábbi munkám során már bizonyítást nyert 1930-

---

³⁹³ <https://gistory.hu/g/hu/gistory/otka>

³⁹⁴ MTA vendégkutatói pályázat 2023.

³⁹⁵ <https://10generacio.hu/hu/eredmenyek/publikaciok>

³⁹⁶ Demeter–Pénzes–Papp 2023; Győri–Mikle 2017; Szilágyi 2018c; Demeter 2018, 2019, 2024a, 2024b; Jakobi 2018; Pénzes 2018.

ra, hogy erős pozitív korreláció mutatkozik a városhierarchia és a fejlettség, életminőség között.³⁹⁷ Bár tény, hogy egy dichotómia áll fenn azzal kapcsolatban, hogy mi is a fejlettség, mitől válik fejletté vagy éppen elmaradottá egy térség vagy egy társadalom. Számos megközelítés van jelen, amelyek leginkább az előrehaladással, növekedéssel vagy akár a modernizációval azonosítják ezen fogalmat, de egzakt módon nem találunk megkérdőjelezhetetlen választ arra, hogy mitől válik fejletté egy térség. Mégis úgy vélem, hogy célszerű és fontos lehet ezen adatokat, módszereket felhasználni és tudástranszfert létrehozni. Ezzel új irányokat nyitva a történeti településvizsgálatok ezen vonatkozásában.

További irányt jelenthet a meglévő eredmények térszerkezet vizsgálata is, értem ez alatt a szintenkénti elemzést és a legközelebbi szomszéd vagy a területi autókorrelációs vizsgálatokat. Ezenkívül nagy célom volt a legalsó szint elemzése is – sajnos azonban az idő már nem tette lehetővé a pontos és részletes kidolgozást. Azaz funkcionális értelemben vett *községek* vizsgálata. Azért is tartom ezt fontosnak, mert a városhierarchia-vizsgálatok többsége csupán a településhálózat egy szűk rétegére fókuszál, így az adott régió nagy része láthatatlan marad. Továbbá a felépített adatbázis is lehetővé teszi a legalsó szint vizsgálatát, illetve felvetődik, hogy ezen kis települések laterális kapcsolatára is ki lehetne térni a kutatás során. Ennek segítségével pedig a falvak/községek közötti oldalirányú, kölcsönös függést vagy inkább viszonyrendszert lehetne egy új kutatás középpontjába állítani.³⁹⁸

Napjainkban a társadalomtudományok terén is egyre nagyobb teret hódító hálózatkutatás bevonása is egy új lehetséges útként jelenhet meg. A főváros szerepköre olyannyira kimagaslik a hálózatból, hogy hálózatkutatás kontextusában nevezhetjük nyugodtan *hubnak*.³⁹⁹ Ezzel kapcsolatban már vannak kezdeti lépéseim, ugyanis a Postamúzeum őrzésében lévő vidéki telefonelőfizetők névsora rögzítésre került 1930-ra. Ezáltal a klasszikus christalleri vizsgálat is reprodukálhatóvá válna hazai téren. Terveim szerint ezek egy része a majdani monográfiába kerül majd kidolgozásra.

Disszertációm zárásaként úgy vélem, a további vizsgálatok újabb és újabb gondolatokat, irányvonalakat szülve fognak tovább haladni, és a hazai településállomány tekintetében újszerű eredményekkel fognak szolgálni, mely által újra előtérbe kerülhet ezen interdiszciplináris irányvonal.

---

³⁹⁷ Bán 2020.

³⁹⁸ Szilágyi 2015b, 303–315.

³⁹⁹ Barabási 2016.

MELLÉKLET

Városhierarchia-táblázatok

10. táblázat. Magyarország városhierarchiája, 1910 (tényezők és KVM)

Rang-sor	Város	Közigaz-gatási rang	Közigaz-gatási sze-rep	Demo-gráfiai	Közigaz-gatási	Gazda-sági	Egészség-ügyi	Ok-tatási	KVM 1910	KVM lépcső (%)
				Szerepkör						
				T1	T2	T3	T4	T5		
Regionális központok										
2	Debrecen	thjv	msz; jsz	78,3	100,0	74,8	61,4	85,5	80,0	
3	Szeged	thjv	–	100,0	100,0	59,7	45,2	59,8	72,9	–8,839
4	Pécs	thjv	msz; jsz	42,0	100,0	59,3	83,8	67,2	70,5	–3,401
5	Miskolc	thjv	msz; jsz	43,4	100,0	70,2	62,1	45,6	64,3	–8,805
Megyeszintű központok										
6	Eger	rtv	msz; jsz	23,6	100,0	52,7	77,8	66,1	64,0	–0,341
7	Győr	thjv	msz; jsz	37,3	100,0	61,4	58,0	55,3	62,4	–2,520
8	Sopron	thjv	msz; jsz	28,5	100,0	53,6	57,9	59,6	59,9	–3,979
9	Székesfehérvár	thjv	msz; jsz	30,8	100,0	58,4	57,0	50,0	59,3	–1,127
10	Nyíregyháza	rtv	msz	32,2	100,0	55,3	56,6	39,5	56,7	–4,312
11	Szombathely	rtv	msz; jsz	26,0	100,0	61,5	51,1	44,1	56,6	–0,264
12	Kecskemét	thjv	–	57,7	100,0	45,5	29,0	49,6	56,4	–0,345
13	Nagykanizsa	rtv	jsz	22,3	100,0	54,1	60,7	37,6	54,9	–2,577
14	Pápa	rtv	jsz	16,9	83,3	62,0	50,7	54,8	53,5	–2,501
15	Szolnok	rtv	msz	24,2	100,0	55,2	54,0	33,9	53,5	–0,159
16	Hódmezővásárhely	thjv	–	52,7	83,3	42,2	55,5	33,1	53,4	–0,175
17	Komárom	thjv	msz	18,7	100,0	57,8	57,9	32,0	53,3	–0,101
18	Kaposvár	rtv	msz; jsz	20,2	100,0	51,6	52,8	39,6	52,9	–0,852
19	Veszprém	rtv	msz; jsz	12,3	100,0	53,2	51,6	44,8	52,4	–0,843
20	Sátoraljaújhely	rtv	msz; jsz	16,7	100,0	56,0	52,9	35,9	52,3	–0,185
21	Gyula	rtv	msz; jsz	20,4	100,0	43,9	61,3	33,6	51,8	–0,925
22	Esztergom	rtv	msz; jsz	15,0	83,3	53,5	47,9	58,0	51,5	–0,571
23	Balassagyarmat	nk	msz; jsz	9,0	100,0	49,4	56,9	38,4	50,7	–1,536
24	Zalaegerszeg	rtv	msz; jsz	9,0	100,0	49,6	57,3	37,3	50,7	–0,158
25	Baja	thjv	jsz	17,6	83,3	51,9	59,3	37,1	49,8	–1,596
26	Kalocsa	nk	jsz	9,7	100,0	45,7	42,3	50,4	49,6	–0,440
27	Makó	rtv	msz; jsz	29,4	83,3	38,8	57,3	38,6	49,5	–0,314
28	Szekszárd	rtv	msz; jsz	12,5	100,0	45,3	52,0	36,9	49,3	–0,254
29	Szentes	rtv	msz	26,3	83,3	40,3	59,3	36,7	49,2	–0,288

Rang-sor	Város	Közigaz-gatási rang	Közigaz-gatási sze-rep	Demo-gráfiai	Közigaz-gatási	Gazda-sági	Egészség-ügyi	Ok-tatási	KVM 1910	KVM lépcső (%)
				Szerepkör						
				T1	T2	T3	T4	T5		
30	Békéscsaba	nk	jsz	35,9	83,3	38,4	48,5	37,3	48,7	-1,062
Középvárosok										
31	Kőszeg	rtv	jsz	6,9	83,3	51,3	49,4	42,5	46,7	-4,084
32	Vác	rtv	jsz	15,9	83,3	43,4	47,3	43,5	46,7	-0,045
33	Mezőtúr	rtv	–	21,7	83,3	38,3	49,0	39,0	46,3	-0,867
34	Keszthely	nk	jsz	6,1	83,3	49,5	51,6	40,5	46,2	-0,131
35	Karcag	rtv	–	19,3	83,3	37,4	49,8	39,6	45,9	-0,732
36	Nagykőrös	rtv	–	24,0	83,3	41,8	47,0	32,3	45,7	-0,415
37	Cegléd	rtv	–	28,6	83,3	42,7	36,5	36,6	45,5	-0,303
38	Szarvas	nk	jsz	21,7	83,3	36,2	48,0	37,9	45,4	-0,223
39	Gyöngyös	rtv	jsz	15,3	83,3	46,7	44,5	36,6	45,3	-0,326
40	Orosháza	nk	jsz	18,7	83,3	39,6	48,8	31,4	44,4	-2,032
41	Tata	nk	jsz	5,4	83,3	44,1	48,3	39,8	44,2	-0,393
42	Békés	nk	jsz	22,6	83,3	32,0	48,0	35,0	44,2	-0,056
43	Kisújszállás	rtv	–	11,3	83,3	38,9	50,1	37,0	44,1	-0,102
44	Magyaróvár	nk	msz; jsz	4,3	83,3	49,0	46,7	36,7	44,0	-0,270
45	Újpest	rtv	–	46,5	50,0	36,3	48,7	37,5	43,8	-0,431
46	Bonyhád	nk	jsz	5,3	83,3	43,5	45,5	41,2	43,8	-0,138
47	Kisvárd	nk	jsz	8,3	83,3	47,0	52,2	27,8	43,7	-0,057
48	Kiskunhalas	rtv	–	20,5	83,3	36,3	42,4	35,7	43,6	-0,189
49	Kiskunfélegyháza	rtv	jsz	29,4	83,3	40,8	36,3	28,3	43,6	-0,063
50	Szentgotthárd	nk	jsz	2,0	83,3	53,4	45,6	33,2	43,5	-0,226
51	Siklós	nk	jsz	4,7	83,3	44,9	52,0	32,5	43,5	-0,053
52	Körmend	nk	jsz	5,9	83,3	44,6	50,9	32,4	43,4	-0,181
53	Hajdúböszörmény	rtv	jsz	23,7	83,3	36,7	39,0	34,1	43,4	-0,130
54	Mohács	nk	jsz	14,3	83,3	42,1	47,5	26,9	42,8	-1,273
55	Sárospatak	nk	jsz	7,8	66,7	36,7	46,5	55,4	42,6	-0,492
56	Nagyatád	nk	jsz	3,0	83,3	42,0	52,7	31,5	42,5	-0,249
57	Sásd	kk	jsz	0,8	83,3	42,1	51,6	34,4	42,4	-0,154
58	Csurgó	nk	jsz	3,7	83,3	38,2	47,3	39,1	42,3	-0,242
59	Salgótarján	nk	–	11,4	83,3	35,0	51,1	30,2	42,2	-0,236
Kisvárosok										
60	Tokaj	nk	jsz	4,1	83,3	39,7	49,6	30,8	41,5	-1,652
61	Monor	nk	jsz	9,5	83,3	37,4	46,9	30,0	41,4	-0,262
62	Hatvan	nk	jsz	10,1	83,3	38,5	44,5	30,0	41,3	-0,319
63	Gödöllő	nk	jsz	6,2	83,3	38,2	45,5	32,9	41,2	-0,132
64	Enying	nk	jsz	3,3	83,3	38,5	48,1	32,9	41,2	-0,010
65	Csorna	nk	jsz	6,3	83,3	39,6	43,2	33,5	41,2	-0,068
66	Berettyóújfalu	nk	jsz	7,1	83,3	35,4	47,2	32,8	41,2	-0,109
67	Szerencs	nk	jsz	5,0	83,3	40,9	44,9	31,3	41,1	-0,171
68	Tapolca	nk	jsz	5,5	83,3	39,0	44,4	32,6	41,0	-0,269
69	Paks	nk	jsz	10,4	83,3	36,5	44,3	29,6	40,8	-0,348
70	Sümege	nk	jsz	4,6	83,3	37,9	42,4	35,6	40,8	-0,171

Rang-sor	Város	Közigazgatási rang	Közigazgatási szerep	Demo-gráfiai	Közigaz-gatási	Gazda-sági	Egészség-ügyi	Ok-tatási	KVM 1910	KVM lépcső (%)
				Szerepkör						
				T1	T2	T3	T4	T5		
71	Hajdúszoboszló	rtv	jsz	13,4	83,3	36,8	39,7	30,2	40,7	-0,182
72	Kapuvár	nk	jsz	5,5	83,3	38,9	44,5	30,9	40,6	-0,186
73	Mátészalka	nk	jsz	4,8	83,3	37,0	51,2	26,5	40,6	-0,116
74	Dunaföldvár	nk	–	10,0	83,3	38,9	42,5	27,8	40,5	-0,135
75	Csongrád	nk	jsz	21,2	83,3	31,9	39,3	26,8	40,5	-0,029
76	Szeghalom	nk	jsz	8,0	83,3	33,7	46,4	31,1	40,5	-0,030
77	Nyírbátor	nk	jsz	6,4	83,3	36,9	48,2	26,7	40,3	-0,442
78	Kunszentmiklós	nk	jsz	6,9	83,3	37,8	41,9	31,6	40,3	-0,011
79	Tiszafüred	nk	jsz	7,5	83,3	34,4	46,2	30,0	40,3	-0,044
80	Zirc	nk	jsz	2,1	83,3	39,0	43,5	33,0	40,2	-0,230
81	Nagyigmánd	nk	jsz	1,7	83,3	36,0	44,6	34,4	40,0	-0,423
82	Abaújszántó	nk	jsz	3,8	83,3	37,8	43,6	31,3	40,0	-0,109
83	Mór	nk	jsz	8,8	83,3	36,6	43,2	28,0	40,0	-0,036
84	Pesterzsébet	nk	–	26,0	83,3	32,5	26,3	31,4	39,9	-0,182
85	Szécsény	nk	jsz	3,4	83,3	39,3	41,6	31,4	39,8	-0,260
86	Szikszo	nk	jsz	3,8	83,3	38,1	42,2	31,4	39,8	-0,029
87	Celldömölk	nk	jsz	3,7	66,7	46,2	47,0	35,2	39,8	-0,052
88	Sajószentpéter	nk	jsz	4,1	83,3	35,4	45,4	29,6	39,5	-0,530
89	Sárbogárd	nk	jsz	4,7	83,3	36,1	44,0	29,6	39,5	-0,020
90	Dunavecse	nk	jsz	3,8	83,3	33,5	44,2	32,3	39,4	-0,277
91	Adony	nk	jsz	3,5	83,3	35,2	42,1	31,5	39,1	-0,784
92	Kiskőrös	nk	jsz	9,6	83,3	32,2	38,4	32,0	39,1	-0,014
93	Tiszalök	nk	jsz	4,0	83,3	33,5	43,5	30,7	39,0	-0,212
94	Battonya	nk	jsz	10,8	83,3	33,0	41,7	24,8	38,7	-0,748
95	Marcali	nk	jsz	3,7	66,7	39,1	51,5	32,8	38,7	-0,003
96	Nagykálló	nk	jsz	6,6	83,3	33,2	40,1	30,4	38,7	-0,078
97	Sárvár	nk	jsz	7,5	66,7	39,7	45,3	33,9	38,6	-0,225
98	Mezőkövesd	nk	jsz	14,4	83,3	31,3	37,9	25,8	38,5	-0,210
99	Edelény	nk	jsz	1,7	83,3	39,6	38,4	29,2	38,4	-0,242
100	Balatonfüred	nk	jsz	1,7	66,7	38,2	50,4	35,1	38,4	-0,083
101	Mezőcsát	nk	jsz	4,5	83,3	33,6	41,3	28,7	38,3	-0,380
102	Tab	kk	jsz	2,5	66,7	39,5	50,4	32,0	38,2	-0,148
103	Hajdúnánás	rtv	–	14,0	66,7	34,9	41,7	33,7	38,2	-0,057
Kvazi városok (járási funkciókat betöltő városok)										
104	Rákospalota	nk	–	21,1	50,0	31,8	47,1	38,0	37,6	-1,531
105	Gyöngyös	nk	jsz	2,6	66,7	35,4	47,2	35,9	37,5	-0,162
106	Szirák	nk	jsz	1,2	83,3	21,6	48,0	33,5	37,5	-0,094
107	Csepreg	nk	jsz	3,3	83,3	20,2	46,2	34,4	37,5	-0,061
108	Szentendre	rtv	–	4,6	66,7	41,3	44,9	29,0	37,3	-0,538
109	Devecser	nk	jsz	3,7	66,7	39,6	43,1	33,0	37,2	-0,222
110	Rétság	kk	jsz	0,7	66,7	36,9	49,1	31,4	37,0	-0,674
111	Jászberény	rtv	jsz	24,9	50,0	39,7	36,9	32,5	36,8	-0,404
112	Kispest	nk	jsz	25,4	50,0	32,5	43,6	32,4	36,8	-0,111

Rang-sor	Város	Közigaz-gatási rang	Közigaz-gatási sze-rep	Demo-gráfiai	Közigaz-gatási	Gazda-sági	Egészség-ügyi	Ok-tatási	KVM 1910	KVM lépcső (%)
				Szerepkör						
				T1	T2	T3	T4	T5		
113	Tamási	nk	jsz	4,5	66,7	37,0	44,7	30,9	36,7	-0,075
114	Bicske	nk	–	5,5	66,7	35,5	43,1	32,3	36,6	-0,328
115	Nagymaros	nk	–	3,8	66,7	33,1	44,1	34,2	36,4	-0,714
116	Alsódabas	nk	jsz	1,8	66,7	36,1	48,9	28,2	36,3	-0,042
117	Szigetvár	nk	jsz	5,0	83,3	42,6	45,8	4,4	36,2	-0,291
118	Fehérgyarmat	nk	jsz	3,7	66,7	36,1	45,5	29,0	36,2	-0,095

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

thjv: törvényhatósági jogú város   msz: megyeszékhely
rtv: rendezett tanácsú város   jsz: járásszékhely
nk: nagyközség   kj: körjegyzőség
kk: kisközség

11. táblázat. Magyarország városhierarchiája, 1910 (M1–M10-es mutatóig)

Rang-sor	Város	T1	T2						T3		
		Lélek-szám, 1910	Posta-hiva-tal, 1910	Táv-be-szélő hiva-tal, 1910	Adó-hiva-tal, 1910	Csend-őrös, 1910	Kirá-lyi já-rásbí-róság, 1910	Tör-vény-szék, 1910	Ügyvédek számának jelentőség-többlete, 1910	1 főre jutó FHIT, 1908/1910 (pengő)	Betétállo-mány jelen-tőség-többlete, 1909 (pengő)
		M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10
Regionális központok											
2	Debrecen	92 729	1	1	1	1	1	1	83,4	22,6	34 309 722,9
3	Szeged	118 328	1	1	1	1	1	1	41,6	15,3	27 685 849,0
4	Pécs	49 822	1	1	1	1	1	1	42,6	18,9	16 050 775,4
5	Miskolc	51 459	1	1	1	1	1	1	46,6	19,0	35 104 325,6
Megyeszintű központok											
6	Eger	28 052	1	1	1	1	1	1	31,0	11,4	10 687 571,5
7	Győr	44 300	1	1	1	1	1	1	27,9	20,4	21 371 881,5
8	Sopron	33 932	1	1	1	1	1	1	19,1	18,5	5 298 767,1
9	Székesfehérvár	36 625	1	1	1	1	1	1	29,0	15,6	21 851 446,6
10	Nyíregyháza	38 198	1	1	1	1	1	1	30,8	14,3	18 119 953,5
11	Szombathely	30 947	1	1	1	1	1	1	36,3	16,0	20 629 649,5
12	Kecskemét	68 424	1	1	1	1	1	1	25,8	12,6	5 250 884,1
13	Nagykanizsa	26 524	1	1	1	1	1	1	23,1	17,7	14 749 250,2
14	Pápa	20 150	1	1	1	1	1	0	12,8	45,0	11 040 131,6
15	Szolnok	28 778	1	1	1	1	1	1	35,4	12,5	17 005 399,4
16	Hódmezővásárhely	62 445	1	1	1	1	1	0	10,4	15,1	8 052 277,0
17	Komárom	22 337	1	1	1	1	1	1	16,9	14,3	9 002 506,4
18	Kaposvár	24 124	1	1	1	1	1	1	28,1	15,2	10 447 279,3
19	Veszprém	14 792	1	1	1	1	1	1	15,9	14,8	14 671 944,1

Rang-sor	Város	T1	T2						T3		
		Lélek-szám, 1910	Posta-hiva-tal, 1910	Táv-be-szélő hiva-tal, 1910	Adó-hiva-tal, 1910	Csend-őrös, 1910	Kirá-lyi já-rásbí-róság, 1910	Tör-vény-szék, 1910	Ügyvédek számának jelentőség-többlete, 1910	1 főre jutó FHIT, 1908/1910 (pengő)	Betétállo-mány jelen-tőség-többlete, 1909 (pengő)
		M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10
20	Sátoraljaújhely	19 940	1	1	1	1	1	1	39,9	18,2	11 066 495,0
21	Gyula	24 284	1	1	1	1	1	1	9,5	12,6	8 548 861,9
22	Esztergom	17 881	1	1	1	1	1	0	13,7	14,2	17 005 103,7
23	Balassagyarmat	10 887	1	1	1	1	1	1	10,1	12,1	10 962 684,0
24	Zalaegerszeg	10 844	1	1	1	1	1	1	15,6	16,4	5 844 906,9
25	Baja	21 032	1	1	1	1	1	0	20,4	14,5	14 105 627,0
26	Kalocsa	11 738	1	1	1	1	1	1	14,9	10,8	10 125 974,3
27	Makó	34 918	1	1	1	1	1	0	13,7	12,2	-270 343,9
28	Szekszárd	14 947	1	1	1	1	1	1	16,9	12,6	9 050 176,8
29	Szentes	31 308	1	1	1	1	1	0	7,7	13,1	4 223 738,8
30	Békéscsaba	42 599	1	1	1	1	1	0	4,7	13,0	287 667,5
Középvárosok											
31	Kőszeg	8 423	1	1	1	1	1	0	3,6	13,4	13 141 217,5
32	Vác	18 952	1	1	1	1	1	0	4,0	14,7	6 335 598,4
33	Mezőtúr	25 835	1	1	1	1	1	0	3,1	15,2	3 400 207,5
34	Keszthely	7 477	1	1	1	1	1	0	6,9	13,0	6 848 854,8
35	Karcag	22 996	1	1	1	1	1	0	4,9	16,2	2 862 665,1
36	Nagykőrös	28 575	1	1	1	1	1	0	8,4	12,7	8 560 435,9
37	Cegléd	33 942	1	1	1	1	1	0	7,0	12,8	9 213 527,6
38	Szarvas	25 879	1	1	1	1	1	0	7,1	12,0	1 627 431,5
39	Gyöngyös	18 314	1	1	1	1	1	0	9,4	11,8	9 034 310,0
40	Orosháza	22 264	1	1	1	1	1	0	6,1	10,3	4 928 698,7
41	Tata	6 588	1	1	1	1	1	0	9,3	15,3	4 486 265,2
42	Békés	26 875	1	1	1	1	1	0	-1,1	12,1	-2 074 818,2
43	Kisújszállás	13 538	1	1	1	1	1	0	3,4	16,1	2 582 617,5
44	Magyaróvár	5 273	1	1	1	1	1	0	4,8	21,0	6 527 803,2
45	Újpest	55 197	1	1	0	0	1	0	-4,7	14,6	-5 616 700,2
46	Bonyhád	6 452	1	1	1	1	1	0	3,4	11,6	3 485 490,1
47	Kisvárd	10 019	1	1	1	1	1	0	9,3	14,6	10 294 613,4
48	Kiskunhalas	24 381	1	1	1	1	1	0	4,5	10,6	2 209 705,7
49	Kiskunfélegyháza	34 924	1	1	1	1	1	0	6,7	12,2	5 442 826,6
50	Szentgotthárd	2 624	1	1	1	1	1	0	6,9	19,5	9 920 781,5
51	Siklós	5 791	1	1	1	1	1	0	9,6	15,0	1 745 752,7
52	Körmend	7 153	1	1	1	1	1	0	6,1	10,8	2 732 843,7
53	Hajdúböszörmény	28 159	1	1	1	1	1	0	5,5	13,0	2 760 598,2
54	Mohács	17 092	1	1	1	1	1	0	11,0	12,8	2 876 034,5
55	Sárospatak	9 427	1	1	0	1	1	0	1,6	8,8	2 258 220,9
56	Nagyatád	3 753	1	1	1	1	1	0	4,5	14,6	3 524 628,3
57	Sásd	1 145	1	1	1	1	1	0	4,5	10,7	132 973,2
58	Csurgó	4 593	1	1	1	1	1	0	5,1	13,1	2 009 968,1

Rang-sor	Város	T1	T2						T3		
		Lélek-szám, 1910	Posta-hiva-tal, 1910	Táv-be-szélő hiva-tal, 1910	Adó-hiva-tal, 1910	Csend-őrös, 1910	Kirá-lyi já-rásbí-róság, 1910	Tör-vény-szék, 1910	Ügyvédek számának jelentőség-többlete, 1910	1 főre jutó FHIT, 1908/1910 (pengő)	Betétállo-mány jelen-tőség-töb-blete, 1909 (pengő)
		M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10
59	Salgótarján	13 746	1	1	1	1	1	0	1,1	13,2	683 464,1
Kisvárosok											
60	Tokaj	5 105	1	1	1	1	1	0	3,2	9,6	589 023,0
61	Monor	11 436	1	1	1	1	1	0	1,0	7,2	1 746 056,9
62	Hatvan	12 097	1	1	1	1	1	0	1,7	10,5	2 158 812,8
63	Gödöllő	7 569	1	1	1	1	1	0	5,0	8,5	1 280 601,3
64	Enying	4 156	1	1	1	1	1	0	3,3	13,1	1 633 001,3
65	Csorna	7 679	1	1	1	1	1	0	3,9	12,2	308 236,5
66	Berettyóújfalu	8 579	1	1	1	1	1	0	-2,3	9,8	1 728 842,9
67	Szerencs	6 101	1	1	1	1	1	0	3,8	18,8	-477 925,8
68	Tapolca	6 699	1	1	1	1	1	0	6,3	11,0	3 872 760,1
69	Paks	12 561	1	1	1	1	1	0	-0,1	9,1	-119 168,5
70	Sümeg	5 712	1	1	1	1	1	0	3,7	8,1	2 455 670,8
71	Hajdúszoboszló	16 093	1	1	1	1	1	0	1,7	16,9	1 034 914,2
72	Kapuvár	6 681	1	1	1	1	1	0	5,3	11,7	3 996 732,8
73	Mátészalka	5 935	1	1	1	1	1	0	5,4	9,0	2 674 103,1
74	Dunaföldvár	12 087	1	1	1	1	1	0	2,1	12,4	3 263 379,8
75	Csongrád	25 310	1	1	1	1	1	0	0,3	6,8	538 064,9
76	Szeghalom	9 716	1	1	1	1	1	0	1,4	9,2	-757 779,0
77	Nyírbátor	7 777	1	1	1	1	1	0	2,9	6,5	1 011 980,2
78	Kunszentmiklós	8 321	1	1	1	1	1	0	1,8	9,5	6 615 549,5
79	Tiszafüred	9 025	1	1	1	1	1	0	2,8	9,5	-5 753,2
80	Zirc	2 756	1	1	1	1	1	0	1,9	8,8	2 386 114,9
81	Nagyigmánd	2 219	1	1	1	1	1	0	2,1	12,5	-553 852,3
82	Abaújszántó	4 698	1	1	1	1	1	0	-1,7	9,1	875 671,0
83	Mór	10 654	1	1	1	1	1	0	-0,4	9,2	204 850,1
84	Pesterzsébet	30 970	1	1	1	1	1	0	-1,2	7,1	-4 422 841,9
85	Szécsény	4 245	1	1	1	1	1	0	7,5	11,8	2 636 066,4
86	Szikszó	4 678	1	1	1	1	1	0	2,3	10,5	1 812 079,5
87	Celldömök	4 616	1	0	1	1	1	0	8,1	11,2	1 405 667,4
88	Sajószentpéter	5 079	1	1	1	1	1	0	4,2	10,7	-16 238,0
89	Sárbogárd	5 776	1	1	1	1	1	0	2,6	7,9	-395 343,3
90	Dunavecse	4 757	1	1	1	1	1	0	1,7	7,3	-84 993,7
91	Adony	4 342	1	1	1	1	1	0	0,2	10,6	-453 863,5
92	Kiskőrös	11 562	1	1	1	1	1	0	4,9	5,8	-945 041,7
93	Tiszalök	5 002	1	1	1	1	1	0	1,7	7,9	-74 356,5
94	Battonya	13 011	1	1	1	1	1	0	3,5	12,5	-1 617 835,3
95	Marcali	4 588	1	0	1	1	1	0	9,1	11,4	2 834 816,1
96	Nagykálló	7 988	1	1	1	1	1	0	0,9	7,9	618 744,3
97	Sárvár	9 052	1	0	1	1	1	0	3,3	9,1	3 060 422,0

Rang-sor	Város	T1	T2						T3		
		Lélek-szám, 1910	Posta-hiva-tal, 1910	Táv-be-szélő hiva-tal, 1910	Adó-hiva-tal, 1910	Csend-őrös, 1910	Kirá-lyi já-rásbí-róság, 1910	Tör-vény-szék, 1910	Ügyvédek számának jelentőség-többlete, 1910	1 főre jutó FHTT, 1908/1910 (pengő)	Betétállo-mány jelen-tőség-töb-blete, 1909 (pengő)
		M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10
98	Mezőkövesd	17 202	1	1	1	1	1	0	2,8	6,7	-987 364,2
99	Edelény	2 253	1	1	1	1	1	0	5,2	12,6	-424 515,9
100	Balatonfüred	2 257	1	1	0	1	1	0	2,1	13,7	-3 056,9
101	Mezőcsát	5 493	1	1	1	1	1	0	2,0	9,2	171 395,1
102	Tab	3 176	1	0	1	1	1	0	4,7	10,8	1 043 564,8
103	Hajdúnánás	16 781	1	1	0	1	1	0	0,5	13,5	17 816,6
Kvazi városok (járási funkciókat betöltő városok)											
104	Rákospalota	25 147	1	1	0	1	0	0	-3,7	5,5	-3 836 094,9
105	Gyöng	3 291	1	0	1	1	1	0	3,7	9,5	527 661,4
106	Szirák	1 625	1	1	1	1	1	0	2,4	10,0	1 505 733,4
107	Csepreg	4 103	1	1	1	1	1	0	2,3	14,4	2 370 069,9
108	Szentendre	5 673	1	1	1	0	1	0	4,5	10,9	22 629,4
109	Devecser	4 562	1	0	1	1	1	0	8,1	11,2	1 022 425,5
110	Rétság	1 001	1	1	0	1	1	0	4,6	12,4	286 989,1
111	Jászberény	29 675	1	1	0	1	0	0	16,1	12,2	2 489 715,7
112	Kispest	30 212	1	1	0	1	0	0	-5,0	9,0	-3 793 240,6
113	Tamási	5 528	1	0	1	1	1	0	7,7	10,8	132 876,3
114	Bicske	6 729	1	1	0	1	1	0	-2,8	11,4	2 805 032,2
115	Nagymaros	4 681	1	1	1	1	0	0	-0,7	8,4	1 205 994,2
116	Alsódabas	2 365	1	1	1	1	0	0	-0,6	7,8	-390 010,6
117	Szigetvár	6 152	1	1	1	1	1	0	4,5	12,0	2 034 968,8
118	Fehérgyarmat	4 627	1	0	1	1	1	0	4,8	7,6	684 644,5

Forrás: Saját szerkesztés a KVA alapján.

12. táblázat. Magyarország városhierarchiája, 1910 (M11–M19-es mutatóig)

Rang-sor	Település	T3			T4			T5		
		Vasútál-lomás, 1910	Ter-cier ke-re-sők ará-nya, 1910	Foglal-koztatási rá-ta, 1910	Gyógyszer-tárak szá-mának je-lentőség-többlete	Kórházi ágyszámok jelentőség-többlete 1908–1912	Nyers halá-lozási rá-ta 1901–1910	Írni-ol-vasni tudók ará-nya, 1910	Közép-fokú diá-kok száma 1910/1911	Felsőfokú hallgatók számának jelentőség-többlete, 1910
		M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19
Regionális központok										
2	Debrecen	1	35,4	73,9	0,9	344,9	21,5	84,0	997,5	252,6
3	Szeged	1	28,0	74,7	-2,2	372,2	21,5	79,3	1 413,1	-19,7

Rang-sor	Település	T3			T4			T5		
		Vasútál-lomás, 1910	Ter-cier-ke-re-sők ará-nya, 1910	Foglal-koztatási ráta, 1910	Gyógyszer-tárak szá-mának je-lentőség-többlete	Kórházi-ágyszámok jelentőség-többlete 1908–1912	Nyers halá-lozási ráta 1901– 1910	Írni-ol-vasni tudók ará-nya, 1910	Közép-fokú diá-kok száma 1910/1911	Felsőfokú hallgatók számának jelentőség-többlete, 1910
		M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19
4	Pécs	1	36,8	75,4	1,7	871,9	23,9	84,9	764,1	140,9
5	Miskolc	1	46,6	73,8	1,7	259,6	22,7	86,3	657,2	-22,4
Megyeszintű központok										
6	Eger	1	36,6	76,9	1,6	794,8	27,7	81,0	613,3	170,8
7	Győr	1	40,7	77,9	1,4	142,7	20,0	89,7	742,5	32,4
8	Sopron	1	44,7	77,6	1,7	83,8	19,5	95,0	891,9	25,1
9	Székesfehérvár	1	39,3	74,9	1,4	148,0	21,7	90,2	601,5	12,4
10	Nyíregyháza	1	34,1	75,1	1,4	215,1	26,8	81,6	365,1	-6,4
11	Szombathely	1	48,0	73,6	1,1	-5,9	19,6	91,6	258,8	20,9
12	Kecskemet	1	21,8	76,6	-2,2	-17,8	24,9	72,7	495,3	80,6
13	Nagykanizsa	1	36,2	74,2	0,7	84,5	4,8	80,8	294,4	-7,0
14	Pápa	1	31,6	81,2	1,5	38,8	26,6	86,6	699,4	44,7
15	Szolnok	1	42,3	69,3	1,5	92,7	24,9	79,0	142,4	-4,8
16	Hódmezővásárhely	1	14,5	75,9	1,5	79,9	21,3	82,3	83,5	-10,4
17	Komárom	1	56,7	80,7	1,2	178,5	20,1	89,9	-119,2	-5,9
18	Kaposvár	1	37,8	71,3	1,0	186,6	27,3	85,0	313,2	-6,3
19	Veszprém	1	39,7	75,8	1,1	121,0	26,8	83,2	303,0	44,1
20	Sátoraljaújhely	1	39,4	72,0	0,6	251,2	27,0	80,7	229,8	-8,7
21	Gyula	1	24,7	74,7	1,1	502,8	33,4	76,1	176,2	-4,0
22	Esztergom	1	37,3	77,4	0,8	61,9	25,9	88,6	559,6	90,3
23	Balassagyarmat	1	46,0	70,4	0,7	367,3	28,5	83,6	271,9	-4,7
24	Zalaegerszeg	1	41,0	73,5	1,6	102,9	20,7	83,3	217,1	-2,8
25	Baja	1	31,7	77,1	1,5	276,4	26,6	76,8	206,7	17,5
26	Kalocsa	1	31,8	71,4	0,6	6,1	30,4	89,6	457,5	43,0
27	Makó	1	17,6	74,6	1,8	135,8	24,6	83,8	284,7	-5,8
28	Szekszárd	1	22,8	75,7	0,1	318,2	28,6	86,9	145,2	-3,9
29	Szentes	1	17,5	75,9	2,2	120,9	24,2	82,0	226,4	-5,2
30	Békéscsaba	1	20,6	74,3	0,9	82,2	27,3	73,4	407,5	-7,1
Középvárosok										
31	Kőszeg	1	37,5	81,4	0,9	-17,9	20,3	94,0	273,0	-2,2
32	Vác	1	31,1	71,6	0,7	22,3	24,3	82,4	309,1	34,8
33	Mezőtúr	1	17,2	72,1	0,9	-42,9	19,0	88,1	222,8	-4,3
34	Keszthely	1	41,9	78,8	1,1	19,1	19,9	88,0	279,1	-2,0
35	Karcag	1	14,2	70,7	0,2	-5,6	13,7	92,0	181,8	-3,8
36	Nagykőrös	1	14,6	77,4	0,6	-27,4	20,3	67,5	265,1	-4,8
37	Cegléd	1	22,5	73,7	-1,1	10,3	24,7	81,8	226,1	-5,6
38	Szarvas	1	15,5	71,0	0,9	-18,3	22,1	81,6	281,6	-4,3
39	Gyöngyös	1	35,1	74,4	0,8	145,1	36,8	77,9	303,7	-8,0

Rang-sor	Település	T3			T4			T5		
		Vasútál-lomás, 1910	Ter-cier-ke-re-sők ará-nya, 1910	Foglal-koztatási ráta, 1910	Gyógyszer-tárak szá-mának je-lentőség-többlete	Kórházi-ágyszámok jelentőség-többlete 1908–1912	Nyers halá-lozási ráta 1901– 1910	Írni-ol-vasni tudók ará-nya, 1910	Közép-fokú diá-kok száma 1910/1911	Felsőfokú hallgatók számának jelentőség-többlete, 1910
		M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19
40	Orosháza	1	19,9	75,0	1,3	-25,0	24,4	85,2	-78,6	-3,7
41	Tata	1	23,1	78,5	1,2	-6,0	25,0	89,6	220,8	-1,7
42	Békés	1	10,5	71,7	0,8	-4,9	21,9	84,9	92,1	-4,5
43	Kisújszállás	1	17,5	73,3	1,4	-15,2	23,3	86,5	145,2	-2,3
44	Magyaróvár	1	28,8	81,3	0,3	77,5	24,9	87,8	104,9	-1,4
45	Újpest	1	25,1	74,8	0,4	7,1	17,6	88,2	180,1	-9,2
46	Bonyhád	1	29,6	79,5	0,2	-13,7	20,0	86,9	327,6	-1,7
47	Kisvárd	1	35,7	70,7	1,8	68,8	28,8	72,1	-35,4	-1,7
48	Kiskunhalas	1	14,5	74,0	0,1	1,9	25,1	83,3	152,9	-4,1
49	Kiskunfélegyháza	1	17,6	77,1	-0,2	-39,2	30,4	63,9	146,7	-5,8
50	Szentgotthárd	1	36,7	83,3	0,7	-10,0	24,5	75,8	144,0	-0,7
51	Siklós	1	29,3	78,6	1,3	17,7	21,1	84,6	-30,9	-1,5
52	Körmend	1	34,1	79,1	1,1	22,8	21,7	84,7	-38,2	-1,9
53	Hajdúbozsórmény	1	11,2	74,1	-0,4	-31,6	24,5	83,3	81,5	-4,7
54	Mohács	1	20,9	78,0	0,9	28,6	25,5	73,9	-91,2	-4,5
55	Sárospatak	1	18,3	75,0	0,8	-14,3	24,5	69,4	388,1	157,9
56	Nagyatád	1	28,1	73,2	1,5	-8,0	20,8	80,8	-20,0	-1,0
57	Sásd	1	34,1	76,0	0,9	-2,4	16,6	87,7	-6,1	-0,3
58	Csurgó	1	27,0	66,9	0,4	-9,8	19,4	84,3	273,5	-1,2
59	Salgótarján	1	17,5	69,2	1,3	24,8	23,5	81,9	-67,0	-6,0
Kisvárosok										
60	Tokaj	1	30,2	74,1	1,4	-15,3	24,1	79,8	-24,9	-2,2
61	Monor	1	32,4	68,6	0,6	-12,8	21,8	78,3	-40,4	-1,9
62	Hatvan	1	35,1	65,6	0,5	-36,3	23,4	80,7	-59,0	-5,3
63	Gödöllő	1	28,3	71,2	0,1	-8,5	19,3	85,1	-26,7	-1,3
64	Enying	1	15,2	77,8	0,5	-8,8	18,5	84,8	-22,2	-1,1
65	Csorna	1	23,8	76,3	0,0	-16,3	22,3	88,1	-41,0	-2,0
66	Berettyóújfalu	1	23,1	69,7	1,0	-9,6	24,8	85,3	-30,3	-1,4
67	Szerencs	1	26,0	72,3	1,3	-30,2	30,0	81,5	-29,7	-2,7
68	Tapolca	1	31,9	64,8	0,2	-14,3	21,5	85,3	-35,8	-1,8
69	Paks	1	17,5	78,3	0,4	13,3	25,9	79,4	-67,1	-3,3
70	Süme	1	21,0	75,5	0,3	-11,0	26,3	88,4	44,5	-1,5
71	Hajdúszoboszló	1	14,1	72,2	0,1	-18,1	28,4	80,0	-56,8	-2,7
72	Kapuvár	1	17,2	75,2	0,2	26,1	23,9	80,6	-35,7	-1,8
73	Mátészalka	1	23,3	69,7	1,3	-6,7	21,2	67,3	-21,0	-1,0
74	Dunaföldvár	1	18,3	76,0	0,5	-25,7	27,1	74,3	-64,5	-3,2
75	Csongrád	1	10,8	72,8	0,0	-28,4	27,5	73,2	-89,4	-4,2
76	Szeghalom	1	13,1	74,2	0,8	-10,9	24,8	80,8	-34,3	-1,6

Rang-sor	Település	T3			T4			T5		
		Vasútál-lomás, 1910	Ter-cier-ke-re-sők ará-nya, 1910	Foglal-koztatási ráta, 1910	Gyógyszer-tárak szá-mának je-lentőség-többlete	Kórházi-ágyszámok jelentőség-többlete 1908–1912	Nyers halá-lozási ráta 1901– 1910	Írni-ol-vasni tudók ará-nya, 1910	Közép-fokú diá-kok száma 1910/1911	Felsőfokú hallgatók számának jelentőség-többlete, 1910
		M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19
77	Nyírbátor	1	22,1	75,8	1,1	-8,7	24,0	68,4	-27,5	-1,3
78	Kunszentmiklós	1	14,9	75,2	0,0	-9,3	24,5	76,5	63,6	-1,4
79	Tiszafüred	1	15,2	72,8	0,9	-27,1	24,6	79,2	-44,0	-3,9
80	Zirc	1	24,0	76,5	0,7	19,1	29,8	84,6	-14,7	-0,7
81	Nagyigmánd	1	14,0	75,9	0,7	-4,7	27,0	88,3	-11,8	-0,6
82	Abaujszántó	1	28,6	73,0	0,4	-14,1	25,3	81,0	-22,9	-2,0
83	Mór	1	11,3	82,9	0,7	-22,7	27,9	74,1	-56,9	-2,8
84	Pesterzsébet	1	26,9	67,8	-3,7	-34,8	14,3	87,2	-109,4	-5,2
85	Szécsény	1	27,3	68,9	0,5	-0,2	30,2	80,9	-20,7	-1,9
86	Szikszó	1	27,2	70,7	0,4	-14,0	27,8	81,3	-22,8	-2,0
87	Cellödömlök	1	50,7	70,6	0,4	-9,8	19,9	91,5	-24,6	-1,2
88	Sajószentpéter	1	18,2	71,1	0,4	-15,2	21,9	76,3	-24,8	-2,2
89	Sárbogárd	1	21,3	74,5	0,3	-12,3	23,4	76,5	-30,8	-1,5
90	Dunavecse	1	14,7	73,4	0,4	-5,3	25,0	82,9	-16,8	-0,8
91	Adony	1	18,5	72,9	0,5	-9,2	28,6	81,3	-23,2	-1,1
92	Kiskőrös	1	14,9	70,8	-0,4	-13,0	26,6	83,9	-40,8	-1,9
93	Tiszalök	1	18,1	70,5	0,4	-5,6	25,8	78,6	-17,7	-0,8
94	Battonya	1	11,5	70,5	0,4	-14,6	28,7	64,6	-46,0	-2,2
95	Marcali	1	21,6	72,0	0,4	216,2	26,2	84,8	-24,5	-1,2
96	Nagykálló	1	20,6	67,3	0,0	-9,0	28,0	71,1	95,8	-1,3
97	Sárvár	1	22,7	77,6	-0,1	20,7	19,3	89,7	-48,3	-2,4
98	Mezőkövesd	1	8,6	73,4	-0,1	-51,6	27,7	71,4	-83,8	-7,5
99	Edelény	1	18,7	79,8	-0,3	-6,8	28,0	74,0	-11,0	-1,0
100	Balatonfüred	1	20,7	74,7	0,7	-4,8	17,2	90,1	-12,0	-0,6
101	Mezőcsát	1	16,5	70,1	0,3	-16,5	28,2	74,0	-26,8	-2,4
102	Tab	1	27,2	73,6	0,6	-6,8	16,1	82,1	-17,0	-0,8
103	Hajdúnánás	1	10,8	74,6	0,0	-18,8	24,3	80,5	97,7	-2,8
Kvázi városok (járási funkciókat betöltő városok)										
104	Rákospalota	1	30,7	65,4	0,0	-28,2	14,4	89,0	159,2	-4,2
105	Gyöngyös	1	19,0	71,4	0,6	-7,0	21,3	87,7	66,4	-0,9
106	Szirák	0	28,5	70,7	0,8	-4,9	22,2	85,5	-7,9	-0,7
107	Csepreg	0	13,7	73,5	0,5	-8,7	21,9	89,0	-21,9	-1,1
108	Szentendre	1	19,6	84,9	0,3	-6,4	22,7	74,1	-20,0	-0,9
109	Devecser	1	21,5	76,1	0,4	-9,7	26,5	85,3	-24,4	-1,2
110	Rétság	1	27,0	66,4	0,9	-3,0	21,0	79,5	-4,9	-0,4
111	Jászberény	1	18,1	72,6	-0,6	22,7	29,7	71,1	213,2	-4,9
112	Kispest	1	24,5	69,0	-0,6	-33,9	14,3	89,9	-106,7	-5,0
113	Tamási	1	15,0	75,8	0,3	-11,8	22,6	79,9	-29,5	-1,5

Rang-sor	Település	T3			T4			T5		
		Vasútál-lomás, 1910	Ter-cier-ke-re-sők ará-nya, 1910	Foglal-koztatási ráta, 1910	Gyógyszer-tárak szá-mának je-lentőség-többlete	Kórházi ágyszámok jelentőség-többlete 1908–1912	Nyers halá-lozási ráta 1901–1910	Írni-ol-vasni tudók ará-nya, 1910	Közép-fokú diá-kok száma 1910/1911	Felsőfokú hallgatók számának jelentőség-többlete, 1910
		M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19
114	Bicske	1	18,6	70,9	0,2	-14,3	23,6	84,2	-35,9	-1,8
115	Nagymaros	1	18,4	68,3	0,4	-14,0	24,6	88,7	-22,8	-2,0
116	Alsódabas	1	20,4	76,8	0,7	-2,7	19,9	71,2	-8,4	-0,4
117	Szigetvár	1	24,2	81,7	1,2	86,9	35,4	8,0	-32,8	-1,6
118	Fehérgyarmat	1	21,2	72,7	0,4	19,8	24,4	73,7	-16,3	-0,8

Forrás: Saját szerkesztés a KVA alapján.

13. táblázat. Magyarország városhierarchiája, 1930 (tényezők és KVM)

Rang-sor	Város	Közigazgatási jogállás	Közigazgatási szerepkör	Demo-gráfiai	Közigaz-gatási	Gazda-sági	Egészség-ügyi	Okta-tási	KVM 1930	KVM lépcső (%)
				szerepkör						
				T1	T2	T3	T4	T5		
Regionális központok										
2	Debrecen	thjv	msz	86,8	100,0	71,8	81,7	88,7	85,8	0
3	Szeged	thjv	..	100,0	100,0	72,0	70,4	78,3	84,1	-1,940
4	Pécs	thjv	msz	45,5	100,0	74,8	72,5	81,1	74,8	-11,108
5	Miskolc	thjv	msz	45,4	100,0	70,3	64,9	62,8	68,7	-8,196
6	Győr	thjv	msz	37,5	100,0	68,7	71,7	45,4	64,7	-5,833
7	Szombathely	mv	msz	26,2	100,0	70,7	64,4	46,0	61,5	-4,905
Megyeszintű központok										
8	Székesfehérvár	thjv	msz	29,9	100,0	57,4	57,0	47,6	58,4	-5,056
9	Nyíregyháza	mv	msz	37,8	100,0	60,4	52,6	40,0	58,2	-0,383
10	Sopron	thjv	msz	26,3	100,0	53,8	53,3	54,0	57,5	-1,154
11	Kaposvár	mv	msz	24,0	100,0	61,8	58,4	38,2	56,5	-1,734
12	Eger	mv	msz	22,3	100,0	53,8	50,7	43,7	54,1	-0,383
13	Szolnok	mv	msz	28,5	100,0	59,4	62,2	30,3	56,1	-0,737
14	Újpest	mv	..	49,7	83,3	49,2	49,5	39,8	54,3	-3,161
15	Kecskemét	thjv	..	58,7	100,0	48,2	29,0	32,8	53,7	-0,635
16	Pesterzsébet	mv	..	50,1	83,3	43,3	51,2	37,1	53,0	-1,374
17	Hódmezővásárhely	thjv	..	44,5	83,3	42,3	62,5	27,8	52,1	-1,721
18	Baja	thjv	msz	20,4	100,0	55,5	53,0	28,5	51,5	-1,215
19	Veszprém	mv	msz	12,9	100,0	52,6	51,0	37,0	50,7	-1,498
20	Gyula	mv	msz	18,4	100,0	46,7	59,8	28,2	50,6	-0,121
21	Szentés	mv	msz	24,1	100,0	40,0	53,4	32,6	50,0	-1,226
22	Békéscsaba	mv	..	36,4	83,3	51,4	42,6	34,4	49,6	-0,768
23	Balassagyarmat	mv	msz	8,3	100,0	55,0	49,0	35,0	49,4	-0,356
Középvárosok										

Rang-sor	Város	Közigazgatási jogállás	Közigazgatási szerepkör	Demo-gráfiai	Közigaz-gatási	Gazda-sági	Egészség-ügyi	Okta-tási	KVM 1930	KVM lépcső (%)
				szerepkör						
				T1	T2	T3	T4	T5		
24	Sátoraljaúj-hely	mv	msz	13,4	100,0	52,7	45,0	31,2	48,5	-2,018
25	Nagykanizsa	mv	jsz	22,6	83,3	54,6	50,9	30,8	48,4	-0,019
26	Gyöngyös	mv	jsz	15,5	83,3	49,8	61,9	30,4	48,2	-0,534
27	Pápa	mv	jsz	15,5	83,3	52,6	47,5	40,8	48,0	-0,476
28	Makó	mv	msz	26,3	83,3	45,9	53,8	30,3	47,9	-0,038
29	Szekszárd	mv	msz	10,3	100,0	48,7	45,0	32,3	47,3	-1,419
30	Esztergom	mv	msz	12,6	83,3	50,6	41,6	44,5	46,5	-1,541
31	Kalocsa	mv	jsz	8,5	100,0	51,8	38,1	33,6	46,4	-0,284
32	Zalaegerszeg	mv	msz	9,4	100,0	39,9	48,8	33,1	46,2	-0,349
33	Vác	mv	jsz	15,2	83,3	47,7	44,6	37,6	45,7	-1,179
34	Kőszeg	mv	..	6,0	83,3	48,1	47,4	42,6	45,5	-0,399
35	Kisvárd	nk	jsz	10,2	83,3	47,0	53,8	27,9	44,4	-2,319
36	Nagykőrös	mv	..	20,9	83,3	44,5	46,4	26,2	44,3	-0,362
37	Kispest	mv	..	47,6	66,7	41,4	31,1	34,0	44,2	-0,303
38	Magyaróvár	mv	jsz	6,1	83,3	45,9	48,1	37,2	44,1	-0,089
39	Tata	nk	jsz	4,4	83,3	45,3	47,5	36,9	43,5	-1,424
40	Cegléd	mv	..	27,5	83,3	45,9	30,6	30,0	43,4	-0,095
41	Bonyhád	nk	jsz	4,8	83,3	44,3	47,4	37,3	43,4	-0,028
42	Salgótarján	mv	jsz	12,3	83,3	44,7	46,1	30,5	43,4	-0,081
43	Szarvas	nk	jsz	18,7	83,3	40,0	40,3	34,6	43,4	-0,023
44	Gödöllő	nk	jsz	7,9	83,3	44,2	44,5	36,8	43,3	-0,095
45	Orosháza	nk	jsz	18,2	83,3	41,6	45,0	28,5	43,3	-0,035
46	Szentgotthárd	nk	jsz	2,1	83,3	47,5	47,9	35,3	43,2	-0,232
47	Balatonfüred	nk	jsz	2,0	83,3	45,4	51,2	34,2	43,2	-0,003
48	Dombóvár	nk	jsz	6,4	83,3	45,2	46,5	34,0	43,1	-0,363
Kisvárosok										
49	Mohács	mv	..	12,6	83,3	45,4	50,6	21,6	42,7	-0,862
50	Tapolca	nk	jsz	5,3	83,3	47,1	47,5	30,1	42,7	-0,095
51	Siklós	nk	jsz	3,9	83,3	45,9	51,8	28,1	42,6	-0,066
52	Mezőtúr	mv	..	20,2	83,3	41,0	34,2	33,6	42,5	-0,401
53	Putnok	nk	jsz	3,1	83,3	43,4	50,2	32,1	42,4	-0,077
54	Kisújszállás	mv	..	10,5	83,3	42,4	44,8	30,9	42,4	-0,140
55	Hatvan	nk	jsz	11,1	83,3	42,6	45,1	29,0	42,2	-0,312
56	Csorna	nk	jsz	6,0	83,3	42,6	46,8	31,8	42,1	-0,355
57	Csurgó	nk	jsz	3,3	83,3	42,6	49,2	32,0	42,1	-0,041
58	Sásd	kk	jsz	0,7	83,3	45,4	48,1	32,4	42,0	-0,235
59	Körmend	nk	jsz	5,2	83,3	44,8	44,8	31,0	41,8	-0,360
60	Sárvár	nk	jsz	6,6	83,3	42,8	44,8	31,5	41,8	-0,057
61	Berettyóújfalu	nk	msz	7,8	83,3	43,3	46,4	28,2	41,8	-0,012
62	Jászberény	mv	jsz	22,0	83,3	40,1	42,4	21,1	41,8	-0,020
63	Celldömölk	nk	jsz	4,2	83,3	45,8	42,2	32,9	41,7	-0,210
64	Karcag	mv	..	17,7	83,3	41,7	38,5	26,9	41,6	-0,209
65	Tokaj	nk	jsz	4,0	83,3	43,4	49,8	27,2	41,6	-0,120
66	Szentendre	mv	..	5,0	83,3	47,6	42,5	29,4	41,6	-0,005
67	Kiskunhalas	mv	..	21,1	83,3	41,3	44,9	16,9	41,5	-0,098
68	Sziksó	nk	msz	3,6	83,3	43,1	49,7	27,4	41,5	-0,151
69	Csongrád	mv	jsz	19,0	83,3	37,9	41,2	25,4	41,4	-0,241
70	Keszthely	nk	jsz	7,6	66,7	49,1	49,5	33,7	41,3	-0,080
71	Kunszentmik-lós	nk	jsz	5,6	83,3	39,7	43,8	34,1	41,3	-0,027
72	Szerencs	nk	jsz	4,7	83,3	43,5	49,9	24,7	41,2	-0,157
73	Sárospatak	nk	jsz	8,0	83,3	41,4	42,4	30,0	41,0	-0,497

Rang-sor	Város	Közigazgatási jogállás	Közigazgatási szerepkör	Demo-gráfiai	Közigaz-gatási	Gazda-sági	Egészség-ügyi	Okta-tási	KVM 1930	KVM lépcső (%)
				szerepkör						
				T1	T2	T3	T4	T5		
74	Gyönk	nk	jsz	2,0	83,3	41,3	43,7	34,7	41,0	-0,070
75	Zalaszentgrót	nk	jsz	1,5	83,3	42,7	47,6	29,8	41,0	-0,055
76	Mátészalka	nk	msz	6,5	83,3	44,8	49,3	19,8	40,7	-0,612
77	Monor	nk	jsz	9,3	83,3	40,3	39,9	30,9	40,7	-0,014
78	Csepreg	nk	jsz	2,8	83,3	40,5	43,7	33,1	40,7	-0,112
79	Szeghalom	nk	jsz	7,3	83,3	39,4	42,4	30,2	40,5	-0,417
80	Kapuvár	nk	jsz	6,8	83,3	40,1	40,3	31,5	40,4	-0,261
81	Rétság	kk	jsz	0,5	83,3	41,4	48,5	28,2	40,4	-0,067
82	Békés	nk	jsz	21,2	83,3	36,3	30,6	29,8	40,2	-0,385
83	Marcali	nk	jsz	4,5	83,3	40,0	44,7	28,5	40,2	-0,048
84	Szentlőrinc	kk	jsz	1,7	83,3	42,1	46,6	27,2	40,2	-0,047
85	Vasvár	nk	jsz	3,0	83,3	39,9	43,9	30,6	40,2	-0,070
86	Sajószentpéter	nk	jsz	4,0	83,3	37,8	49,7	25,8	40,1	-0,065
87	Fehérgyarmat	nk	jsz	3,6	83,3	40,6	49,3	23,4	40,0	-0,256
88	Hajdúszoboszló	mv	..	12,3	83,3	40,0	36,0	28,4	40,0	-0,071
89	Tab	kk	jsz	2,4	83,3	40,2	47,3	26,8	40,0	-0,014
90	Tét	nk	jsz	3,1	83,3	36,8	44,9	31,1	39,9	-0,338
91	Mezőkövesd	nk	jsz	15,1	83,3	35,4	36,7	28,7	39,9	-0,027
92	Vásárosnamény	nk	jsz	2,2	83,3	41,4	49,2	23,0	39,8	-0,050
93	Hajdúböszörmény	mv	..	21,2	83,3	38,5	27,6	28,5	39,8	-0,041
94	Kiskunfélegyháza	mv	jsz	28,1	83,3	40,8	26,6	20,3	39,8	-0,006
95	Enying	nk	jsz	3,5	83,3	40,5	43,4	28,4	39,8	-0,003
96	Szécsény	nk	jsz	2,6	83,3	41,7	43,4	27,5	39,7	-0,218
97	Szigetvár	nk	jsz	4,1	83,3	43,4	41,8	25,9	39,7	-0,041
98	Pécsvárad	kk	jsz	1,7	83,3	40,7	44,5	28,1	39,7	-0,069
99	Devecser	nk	jsz	2,9	83,3	41,1	39,5	31,0	39,5	-0,343
100	Bicske	nk	..	5,4	83,3	39,9	40,3	28,5	39,5	-0,140
101	Derecske	nk	jsz	7,1	83,3	37,2	40,5	28,7	39,4	-0,287
102	Adony	nk	jsz	2,8	83,3	39,9	42,0	28,5	39,3	-0,112
103	Zirc	nk	jsz	1,7	83,3	40,7	39,7	31,2	39,3	-0,001
104	Kiskőrös	nk	jsz	9,4	83,3	37,9	37,2	28,7	39,3	-0,046
105	Ráckeve	nk	jsz	4,6	83,3	38,7	43,5	26,5	39,3	-0,002
106	Dunaföldvár	nk	..	8,1	83,3	43,0	37,2	24,6	39,3	-0,144
107	Lengyeltóti	nk	jsz	1,7	83,3	40,3	44,1	26,8	39,2	-0,034
108	Abaújszántó	nk	jsz	3,2	83,3	34,8	47,6	27,0	39,2	-0,125
109	Sümeg	nk	jsz	3,8	83,3	39,6	37,4	31,1	39,0	-0,414
110	Komárom	mv	jsz	5,3	66,7	52,3	37,6	33,0	39,0	-0,153
111	Edelény	nk	jsz	1,9	83,3	39,5	43,1	27,0	39,0	-0,041
112	Kunszentmárton	nk	..	8,1	83,3	39,3	40,1	23,9	38,9	-0,045
113	Paks	nk	jsz	8,5	83,3	38,8	36,7	27,3	38,9	-0,065
114	Dunavecse	nk	jsz	3,2	83,3	40,0	39,6	28,1	38,8	-0,208
115	Mezőcsát	nk	jsz	4,2	83,3	38,1	45,4	23,0	38,8	-0,090
116	Nagykálló	nk	jsz	6,6	83,3	38,7	40,4	24,6	38,7	-0,226
117	Budafok	mv	..	14,3	50,0	47,0	50,3	32,0	38,7	-0,005
118	Battonya	nk	jsz	9,1	83,3	39,4	43,9	17,4	38,6	-0,205
119	Tamási	nk	jsz	3,9	83,3	39,8	40,1	25,1	38,5	-0,461
120	Mór	nk	jsz	7,1	83,3	37,9	39,0	24,6	38,4	-0,179
121	Tiszafüred	nk	jsz	7,2	83,3	38,7	41,6	20,8	38,3	-0,161

Rang-sor	Város	Közigazgatási jogállás	Közigazgatási szerepkör	Demo-gráfiai	Közigaz-gatási	Gazda-sági	Egészség-ügyi	Okta-tási	KVM 1930	KVM lépcső (%)
				szerepkör						
				T1	T2	T3	T4	T5		
122	Nagyatád	nk	jsz	3,1	66,7	42,5	50,8	28,3	38,3	-0,094
123	Bácsalmás	nk	jsz	9,4	83,3	37,2	40,2	21,2	38,3	-0,067
124	Pestszentlőrinc	nk	..	22,4	33,3	40,7	62,3	32,3	38,2	-0,154
125	Sárbogárd	nk	jsz	4,6	83,3	37,5	40,4	25,1	38,2	-0,042
126	Cinkota	nk	..	6,0	50,0	38,8	63,4	32,4	38,1	-0,199
127	Tiszalök	nk	jsz	3,6	83,3	37,6	40,5	25,4	38,1	-0,013
128	Jászapáti	nk	jsz	8,9	83,3	37,1	35,9	24,9	38,0	-0,196
Kvazi városok (járási funkciókat betöltő települések)										
129	Nyírbátor	nk	jsz	7,7	83,3	41,9	35,9	19,0	37,6	-1,218
130	Vámosmikola	nk	..	1,3	83,3	23,5	47,5	31,3	37,4	-0,494
131	Hajdúnánás	mv	..	13,0	66,7	39,7	38,3	28,0	37,1	-0,700
132	Szob	kk	jsz	2,3	50,0	49,1	51,1	32,4	37,0	-0,360
133	Barcs	nk	jsz	5,3	66,7	40,5	47,6	24,5	36,9	-0,176
134	Rákospalota	mv	..	31,6	33,3	43,5	42,1	33,7	36,8	-0,214
135	Nagykátá	nk	jsz	7,9	83,3	36,3	32,8	22,9	36,6	-0,564
136	Siófok	nk	..	2,6	50,0	45,1	54,7	30,0	36,5	-0,414
137	Csepel	nk	..	16,7	50,0	37,3	47,6	30,6	36,4	-0,139
138	Sarkad	nk	jsz	8,8	66,7	39,6	39,4	27,1	36,3	-0,379
139	Szirák	nk	jsz	0,9	83,3	23,8	46,0	27,1	36,2	-0,197
140	Heves	nk	jsz	7,2	83,3	37,4	39,2	13,5	36,1	-0,220
141	Hajmáskér	kk	kj	1,3	50,0	46,7	47,9	34,3	36,0	-0,282
142	Püspökladány	nk	jsz	10,3	66,7	37,1	37,6	27,8	35,9	-0,437
143	Ócsa	nk	..	4,2	66,7	36,7	43,2	28,3	35,8	-0,209
144	Alag	nk	..	1,9	50,0	41,0	52,2	33,9	35,8	-0,003

Forrás: Sajtát szerkesztés a KVA alapján.

thjv: törvényhatósági jogú város   msz: megyeszékhely
mv: megyei város   jsz: járásszékhely
nk: nagyközség   kj: körjegyzőség
kk: kisközség

14. táblázat. Magyarország városhierarchiája, 1930 (M1–M10-es mutatóig)

Rang-sor	Város	T1	T2						T3		
		Lélek-szám, 1930	Postahi-vatal, 1930	Távbe-szélő hivatal, 1930	Adóhi-vatal, 1930	Csend-őrös, 1930	Királyi járásbí-róság, 1930	Törvény-szék, 1930	Ügyvédek számának je-lentőségjobb-lete, 1930	1 főre jutó FHTT, 1934 (pengő)	Betétállo-mány jelentő-ségjobb-lete, 1930 (pengő)
		M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10
Regionális központok											
2	Debrecen	117 275	1	1	1	1	1	1	113,3	20,6	9 300 369,9
3	Szeged	135 071	1	1	1	1	1	1	95,5	15,5	18 197 571,5
4	Pécs	61 663	1	1	1	1	1	1	63,3	24,4	18 164 655,6
5	Miskolc	61 559	1	1	1	1	1	1	91,9	21,4	8 006 912,2
6	Győr	50 881	1	1	1	1	1	1	48,1	27,1	10 410 012,3

Rang-sor	Város	T1	T2						T3		
		Lélek-szám, 1930	Postahi-vatal, 1930	Távbe-szélő hivatal, 1930	Adóhi-vatal, 1930	Csend-őrös, 1930	Királyi járásbí-róság, 1930	Törvény-szék, 1930	Ügyvédek számának je-lentősegtöbb-lete, 1930	1 főre jutó FHTT, 1934 (pengő)	Betétállo-mány jelentő-segtöbblete, 1930 (pengő)
		M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10
7	Szombathely	35 758	1	1	1	1	1	1	45,7	21,7	15 280 349,8
Megyeszintű központok											
8	Székesfehérvár	40 714	1	1	1	1	1	1	31,5	19,1	6 056 602,6
9	Nyíregyháza	51 308	1	1	1	1	1	1	70,7	13,2	7 140 442,6
10	Sopron	35 895	1	1	1	1	1	1	19,5	22,8	-937 228,5
11	Kaposvár	32 715	1	1	1	1	1	1	45,3	15,1	11 464 765,4
12	Eger	30 424	1	1	1	1	1	1	32,3	15,2	5 339 314,1
13	Szolnok	38 764	1	1	1	1	1	1	44,0	14,4	9 994 411,2
14	Újpest	67 400	1	1	1	1	1	-	17,3	22,7	-2 190 209,0
15	Kecskemét	79 467	1	1	1	1	1	1	34,1	10,3	3 598 727,6
16	Pesterzsébet	67 907	1	1	1	1	1	-	-2,9	15,8	-1 137 539,6
17	Hódmezővásárhely	60 342	1	1	1	1	1	-	8,1	12,8	148 125,4
18	Baja	27 935	1	1	1	1	1	1	32,5	14,1	7 915 732,5
19	Veszprém	17 792	1	1	1	1	1	1	20,2	15,2	3 572 932,3
20	Gyula	25 241	1	1	1	1	1	1	14,8	11,7	3 196 732,8
21	Szentés	32 861	1	1	1	1	1	1	-10,9	11,2	58 456,6
22	Békéscsaba	49 374	1	1	1	1	1	-	18,2	14,1	7 108 755,2
23	Balassagyarmat	11 551	1	1	1	1	1	1	20,8	17,1	4 091 701,8
Középvárosok											
24	Sátoraljaújhely	18 431	1	1	1	1	1	1	32,5	16,7	-277 181,1
25	Nagykanizsa	30 869	1	1	1	1	1	-	27,0	16,2	4 337 576,0
26	Gyöngyös	21 281	1	1	1	1	1	-	21,3	14,1	3 268 281,0
27	Pápa	21 356	1	1	1	1	1	-	22,4	15,5	4 788 842,7
28	Makó	35 824	1	1	1	1	1	-	18,8	11,0	2 329 440,9
29	Szekszárd	14 279	1	1	1	1	1	1	17,0	15,8	1 051 686,8
30	Esztergom	17 354	1	1	1	1	1	-	11,1	14,1	4 844 240,2
31	Kalocsa	11 880	1	1	1	1	1	1	29,9	11,6	4 529 694,8
32	Zalaegerszeg	13 072	1	1	1	1	1	1	27,4	20,0	3 403 254,7
33	Vác	20 960	1	1	1	1	1	-	6,5	13,3	3 943 510,2
34	Kőszeg	8 537	1	1	1	1	1	-	1,8	17,3	525 040,9
35	Kisvárd	14 133	1	1	1	1	1	-	15,4	6,1	5 042 338,8
36	Nagykőrös	28 591	1	1	1	1	1	-	9,9	10,9	3 985 777,2
37	Kispest	64 512	1	1	1	-	1	-	-4,1	13,3	-2 941 489,1
38	Magyaróvár	8 584	1	1	1	1	1	-	7,5	13,1	1 407 330,7
39	Tata	6 414	1	1	1	1	1	-	8,8	13,0	1 542 503,6
40	Cegléd	37 413	1	1	1	1	1	-	15,9	12,6	2 800 313,6
41	Bonyhád	6 861	1	1	1	1	1	-	2,8	11,9	1 374 693,5
42	Salgótarján	16 980	1	1	1	1	1	-	1,7	13,3	2 339 124,8
43	Szarvas	25 561	1	1	1	1	1	-	4,6	9,0	1 268 054,3
44	Gödöllő	11 056	1	1	1	1	1	-	12,0	9,9	133 939,6
45	Orosháza	24 926	1	1	1	1	1	-	10,2	8,6	618 715,9

Rang-sor	Város	T1	T2						T3			
		Lélek-szám, 1930	Postahi-vatal, 1930	Távbe-szélő hivatal, 1930	Adóhi-vatal, 1930	Csend-őrör, 1930	Királyi járásbí-róság, 1930	Törvény-szék, 1930	Ügyvédek számának je-lentősegtöbb-lete, 1930	1 före-jutó FHHT, 1934 (pengő)	Betéállo-mány jelentő-segtöbblete, 1930 (pengő)	
		M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10	
46	Szentgotthárd	3 258	1	1	1	1	1	1	–	7,5	13,2	935 336,0
47	Balatonfüred	3 149	1	1	1	1	1	1	–	4,7	17,1	74 902,2
48	Dombóvár	8 984	1	1	1	1	1	1	–	5,7	10,3	1 042 966,0
Kisvárosok												
49	Mohács	17 369	1	1	1	1	1	1	–	12,1	14,7	200 958,7
50	Tapolca	7 572	1	1	1	1	1	1	–	13,5	11,3	1 184 066,9
51	Siklós	5 740	1	1	1	1	1	1	–	6,3	13,8	321 238,9
52	Mezőtúr	27 647	1	1	1	1	1	1	–	0,8	11,4	645 713,3
53	Putnok	4 646	1	1	1	1	1	1	–	7,7	8,0	400 081,3
54	Kisújszállás	14 532	1	1	1	1	1	1	–	5,2	12,9	435 506,1
55	Hatvan	15 380	1	1	1	1	1	1	–	6,3	10,3	141 338,6
56	Csorna	8 498	1	1	1	1	1	1	–	2,9	12,0	–53 546,2
57	Csurgó	4 869	1	1	1	1	1	1	–	–0,4	10,6	1 040 947,5
58	Sásd	1 360	1	1	1	1	1	1	–	5,3	9,8	254 700,7
59	Körmend	7 469	1	1	1	1	1	1	–	4,0	12,1	42 721,7
60	Sárvár	9 334	1	1	1	1	1	1	–	3,0	11,2	495 904,4
61	Berettyóújfalu	10 899	1	1	1	1	1	1	–	13,5	8,2	371 503,9
62	Jászberény	30 101	1	1	1	1	1	1	–	7,3	9,4	363 735,2
63	Celldömölk	6 100	1	1	1	1	1	1	–	7,4	9,9	–477 283,5
64	Karcag	24 248	1	1	1	1	1	1	–	11,9	12,3	–16 988,7
65	Tokaj	5 844	1	1	1	1	1	1	–	5,2	8,0	1 371 231,3
66	Szentendre	7 210	1	1	1	1	1	1	–	3,1	15,6	–50 140,5
67	Kiskunhalas	28 829	1	1	1	1	1	1	–	1,2	9,5	2 606 799,0
68	Szikszo	5 303	1	1	1	1	1	1	–	8,3	7,9	328 436,9
69	Csongrád	26 046	1	1	1	1	1	1	–	–0,7	8,5	512 869,1
70	Keszthely	10 644	1	1	1	1	1	–	–	8,9	15,7	2 192 113,6
71	Kunszentmiklós	8 004	1	1	1	1	1	1	–	3,9	7,9	1 303 269,7
72	Szerencs	6 707	1	1	1	1	1	1	–	6,8	9,8	848 781,3
73	Sárospatak	11 257	1	1	1	1	1	1	–	9,3	7,6	1 441 849,9
74	Gyönk	3 156	1	1	1	1	1	1	–	6,5	10,5	169 472,5
75	Zalaszentgrót	2 458	1	1	1	1	1	1	–	3,9	7,7	313 557,3
76	Mátészalka	9 125	1	1	1	1	1	1	–	10,8	6,8	3 122 676,2
77	Monor	12 886	1	1	1	1	1	1	–	6,9	6,2	673 234,0
78	Csepreg	4 135	1	1	1	1	1	1	–	2,9	11,4	188 726,8
79	Szeghalom	10 293	1	1	1	1	1	1	–	7,4	8,9	–207 518,9
80	Kapuvár	9 536	1	1	1	1	1	1	–	0,7	9,7	1 246 332,9
81	Rétság	1 049	1	1	1	1	1	1	–	3,4	9,3	–60 041,7
82	Békés	28 907	1	1	1	1	1	1	–	–2,8	10,0	–925 478,9
83	Marcali	6 473	1	1	1	1	1	1	–	5,9	8,3	616 957,7
84	Szentlőrinc	2 762	1	1	1	1	1	1	–	5,7	10,6	–3 235,2
85	Vasvár	4 532	1	1	1	1	1	1	–	6,9	6,3	–38 579,1

Rang-sor	Város	T1	T2						T3		
		Lélek-szám, 1930	Postahi-vatal, 1930	Távbe-szélő hivatal, 1930	Adóhi-vatal, 1930	Csend-őrör, 1930	Királyi járásbí-róság, 1930	Törvény-szék, 1930	Ügyvédek számának je-lentősegtöbb-lete, 1930	1 főre jutó FHIT, 1934 (pengő)	Betétállo-mány jelentő-segtöbblete, 1930 (pengő)
		M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10
86	Sajószentpéter	5 842	1	1	1	1	1	–	3,2	6,8	–93 737,4
87	Fehérgyarmat	5 227	1	1	1	1	1	–	7,9	6,7	654 856,2
88	Hajdúszoboszló	17 022	1	1	1	1	1	–	1,3	12,7	–159 499,0
89	Tab	3 681	1	1	1	1	1	–	6,4	5,6	14 800,6
90	Tét	4 617	1	1	1	1	1	–	1,9	5,6	–171 322,8
91	Mezőkövesd	20 806	1	1	1	1	1	–	–0,1	4,9	–455 310,5
92	Vásárosnamény	3 388	1	1	1	1	1	–	6,7	4,2	457 616,1
93	Hajdúböszörmény	28 914	1	1	1	1	1	–	1,9	9,8	–346 151,4
94	Kiskunfélegyháza	38 206	1	1	1	1	1	–	17,9	8,3	–713 047,3
95	Enying	5 082	1	1	1	1	1	–	4,9	11,6	92 907,1
96	Szécsény	3 943	1	1	1	1	1	–	7,7	8,2	482 582,6
97	Szigetvár	5 960	1	1	1	1	1	–	6,3	10,0	730 485,3
98	Pécsvárad	2 760	1	1	1	1	1	–	4,7	9,6	126 195,6
99	Devecser	4 305	1	1	1	1	1	–	5,9	8,5	388 446,8
100	Bicske	7 696	1	1	1	1	1	–	1,4	9,0	638 684,5
101	Derecske	9 985	1	1	1	1	1	–	–0,8	7,5	–550 327,7
102	Adony	4 260	1	1	1	1	1	–	1,9	10,8	–378 138,5
103	Zirc	2 749	1	1	1	1	1	–	2,7	7,9	247 308,8
104	Kiskőrös	13 144	1	1	1	1	1	–	6,0	5,7	270 017,3
105	Ráckeve	6 565	1	1	1	1	1	–	3,8	8,0	181 162,1
106	Dunaföldvár	11 340	1	1	1	1	1	–	2,2	11,8	3 520 257,0
107	Lengyeltóti	2 693	1	1	1	1	1	–	2,6	11,4	–254 800,7
108	Abaújszántó	4 743	1	1	1	1	1	–	4,4	8,3	300 471,1
109	Sümege	5 491	1	1	1	1	1	–	4,3	6,7	34 642,3
110	Komárom	7 562	1	1	1	–	1	–	9,0	15,5	516 119,6
111	Edelény	2 935	1	1	1	1	1	–	6,5	7,0	–152 400,9
112	Kunszentmárton	11 354	1	1	1	1	1	–	2,5	9,4	309 671,5
113	Paks	11 833	1	1	1	1	1	–	5,0	8,4	–394 155,0
114	Dunavecse	4 743	1	1	1	1	1	–	2,6	9,4	–23 274,6
115	Mezőcsát	6 094	1	1	1	1	1	–	4,8	6,3	–88 115,6
116	Nagykálló	9 247	1	1	1	1	1	–	4,0	5,9	92 599,5
117	Budafok	19 691	1	1	–	–	1	–	4,3	17,7	–169 049,3
118	Battonya	12 718	1	1	1	1	1	–	1,3	10,9	95 455,9
119	Tamási	5 668	1	1	1	1	1	–	4,1	10,1	400 764,1
120	Mór	10 032	1	1	1	1	1	–	0,7	9,3	–281 403,2
121	Tiszafüred	10 103	1	1	1	1	1	–	2,8	7,5	380 775,3
122	Nagyatád	4 587	1	1	1	1	–	–	6,1	8,7	927 810,6
123	Bácsalmás	13 045	1	1	1	1	1	–	4,3	10,2	–553 815,3
124	Pestszentlőrinc	30 611	1	1	–	–	–	–	–0,8	7,1	–726 878,5
125	Sárbogárd	6 613	1	1	1	1	1	–	1,8	5,6	–595 052,4
126	Cinkota	8 449	1	1	–	1	–	–	–3,1	3,9	–394 947,4

Rang-sor	Város	T1	T2						T3		
		Lélek-szám, 1930	Postahi-vatal, 1930	Távbe-szélő hivatal, 1930	Adóhi-vatal, 1930	Csend-őrös, 1930	Királyi járásbír-óság, 1930	Törvény-szék, 1930	Ügyvédek számának je-lentőség-több-lete, 1930	1 főre jutó FHTT, 1934 (pengő)	Betétállo-mány jelentő-ségtöbblete, 1930 (pengő)
		M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10
127	Tiszalök	5 302	1	1	1	1	1	–	0,6	6,5	61 254,7
128	Jászapáti	12 390	1	1	1	1	1	–	4,0	6,9	–630 433,5
Kvazi városok/járási funkciókat betöltő települések											
129	Nyírbátor	10 779	1	1	1	1	1	–	8,5	4,9	1 357 562,4
130	Vámosmikola	2 162	1	1	1	1	1	–	2,9	7,7	121 626,4
131	Hajdúnánás	17 990	1	1	–	1	1	–	1,6	11,5	–195 914,2
132	Szob	3 486	1	1	–	1	–	–	–1,1	4,2	–112 889,6
133	Barcs	7 585	1	1	–	1	1	–	4,9	7,1	666 449,1
134	Rákospalota	42 949	1	1	–	–	–	–	–6,7	18,2	–1 686 368,1
135	Nagykátá	11 005	1	1	1	1	1	–	4,1	5,2	–302 925,8
136	Siófok	3 899	1	1	–	1	–	–	1,4	14,2	906 363,8
137	Csepel	22 901	1	1	–	1	–	–	–3,9	10,2	–480 998,3
138	Sarkad	12 233	1	1	1	1	–	–	–2,3	13,1	–336 216,6
139	Szirák	1 586	1	1	1	1	1	–	2,1	7,4	–88 374,8
140	Heves	10 124	1	1	1	1	1	–	3,6	7,5	–318 356,1
141	Hajmáskér	2 244	1	1	–	1	–	–	–1,2	3,9	–216 274,8
142	Püspökladány	14 287	1	1	–	1	1	–	–1,5	8,0	–817 545,5
143	Ócsa	6 016	1	1	–	1	1	–	4,5	6,0	–290 241,6
144	Alag	3 015	1	1	–	1	–	–	–0,1	10,5	–139 796,2

Forrás: Saját szerkesztés a KVA alapján.

15. táblázat. Magyarország városhierarchija, 1930 (M11–M19-es mutatóig)

Rang-sor	Település	T3			T4			T5		
		Vasút-állo-más, 1930	Tercier keresők aránya, 1930	Foglalkoz-tatási ráta, 1930	Gyógyszer-tárak szá-mának je-lentőség-többlete, 1930	Kórházi ágyszámok je-lentőség-többlete, 1932	Nyers halálo-zási ráta, 1921–1930	Írni–olvasni tudók ará-nya 1930	Közép-fokú diák- ok szá-mának je-lentőség-többlete, 1932/1933	Felső-fokú hallga-tók szá-mának je-lentőség-többlete, 1910
		M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19
Regionális központok										
2	Debrecen	1	34,0	70,4	1,8	1229,0	18,8	92,1	2520,8	1508,5
3	Szeged	1	25,1	74,0	1,0	926,1	16,7	93,0	1250,8	1762,0
4	Pécs	1	36,8	70,3	1,8	900,7	20,4	93,3	2012,8	1375,4
5	Miskolc	1	42,0	68,7	0,6	862,9	18,6	95,6	1985,7	262,7

Rang-sor	Település	T3			T4			T5		
		Vasút- állomás, 1930	Tercier keresők aránya, 1930	Foglalkoz- tatási ráta, 1930	Gyógyszer- tárak szá- mának je- lentőség- többlete, 1930	Kórházi ágyzá- mok je- lentő- ség- többle- lete, 1932	Nyers halálo- zási ráta, 1921- 1930	Írni-ol- vasni tu- dók ará- nya 1930	Közép- fokú diá- kok szá- mának je- lentőség- többlete, 1932/1933	Felső- fokú hallga- tók szá- mának jelentő- ség- többle- lete, 1910
		M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19
6	Győr	1	37,9	71,9	2,4	587,7	16,8	95,4	998,3	-6,3
7	Szombathely	1	45,6	67,4	0,0	1030,8	19,3	96,6	944,0	3,6
Megyeszintű központok										
8	Székesfehérvár	1	34,7	68,3	1,3	331,2	17,9	95,7	1157,8	-7,2
9	Nyíregyháza	1	33,1	70,6	0,3	-116,7	20,2	91,0	970,1	-53,1
10	Sopron	1	39,2	70,9	0,9	194,4	15,5	97,6	1371,2	100,0
11	Kaposvár	1	36,5	67,9	0,9	560,4	20,0	91,9	725,0	-32,7
12	Eger	1	29,7	70,1	1,3	571,8	20,1	90,7	802,6	278,6
13	Szolnok	1	35,2	65,3	2,3	212,3	16,2	90,5	206,9	-39,9
14	Újpest	1	24,9	74,6	0,0	241,8	14,0	95,5	632,1	-69,2
15	Kecskemét	1	20,2	73,7	-1,9	90,1	18,4	79,5	783,9	279,4
16	Pesterzsébet	1	26,2	69,8	0,8	-109,2	8,1	95,2	402,1	-49,7
17	Hódmezővásárhely	1	14,6	77,3	2,2	263,9	17,3	90,3	74,1	-74,7
18	Baja	1	30,2	70,0	0,6	446,8	20,6	87,6	259,1	-23,7
19	Veszprém	1	39,2	65,3	1,3	140,7	20,0	94,9	296,2	35,8
20	Gyula	1	24,6	70,8	-0,4	1181,9	26,1	89,4	113,3	-30,5
21	Szentes	1	18,2	78,4	1,3	248,8	20,0	92,2	262,8	-39,7
22	Békéscsaba	1	22,7	73,1	0,2	53,5	18,0	95,2	200,9	-54,4
23	Balassagyarmat	1	42,5	65,4	0,1	677,5	28,8	93,7	298,3	-9,6
Középvárosok										
24	Sátoraljaújhely	1	42,2	64,7	0,5	267,6	24,5	91,0	211,4	-17,9
25	Nagykanizsa	1	35,0	72,2	0,8	251,5	19,4	89,9	283,3	-33,2
26	Gyöngyös	1	29,7	67,7	1,7	569,6	23,1	89,9	209,3	-0,7
27	Pápa	1	28,2	74,9	0,7	24,4	15,4	94,3	678,5	15,7
28	Makó	1	20,3	76,1	1,4	186,0	18,9	91,8	120,9	-45,5
29	Szekszárd	1	26,7	74,9	-0,4	718,7	30,4	92,6	170,7	-15,5
30	Esztergom	1	32,3	69,4	-0,1	156,2	20,1	94,4	888,7	72,1
31	Kalocsa	1	32,8	69,9	-0,2	76,8	21,4	91,6	299,9	18,9
32	Zalaegerszeg	0	39,8	67,9	0,7	221,2	20,0	92,8	219,5	-14,6
33	Vác	1	30,6	64,7	0,6	-27,2	16,6	94,1	387,9	50,2
34	Kőszeg	1	31,9	72,8	0,5	83,3	16,0	97,0	655,6	-9,4
35	Kisvárd	1	33,2	67,0	2,0	55,2	19,6	84,2	461,4	-14,0
36	Nagykőrös	1	13,9	78,0	0,9	-61,3	16,3	87,5	105,3	-35,2
37	Kispest	1	29,4	70,1	-2,0	-137,6	7,9	96,5	77,1	-62,6
38	Magyaróvár	1	26,0	73,5	0,8	77,4	17,1	95,1	221,6	90,2
39	Tata	1	22,6	74,2	0,9	-28,7	15,6	94,6	374,1	-7,1
40	Cegléd	1	19,3	72,7	-1,5	23,5	17,8	90,9	155,2	-45,3

Rang-sor	Település	T3			T4			T5		
		Vasút-állomás, 1930	Tercier keresők aránya, 1930	Foglalkoztatási ráta, 1930	Gyógyszertárak számának jelentőség-többlete, 1930	Kórházi ágyszámok jelentőség-többlete, 1932	Nyers halálozási ráta, 1921–1930	Írni–olvasni tudók aránya 1930	Közép-fokú diákok számának jelentőség-többlete, 1932/1933	Felső-fokú hallgatók számának jelentőség-többlete, 1910
		M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19
41	Bonyhád	1	26,3	71,3	0,9	–28,3	15,7	96,4	269,8	–7,1
42	Salgótarján	1	24,8	68,2	0,5	26,4	15,6	91,3	130,1	–12,9
43	Szarvas	1	13,3	75,0	0,5	–67,9	20,5	95,8	141,4	–30,9
44	Gödöllő	1	30,4	68,1	0,2	–27,6	13,3	94,3	398,5	–12,6
45	Orosháza	1	21,0	71,7	0,7	–56,9	16,6	93,0	–146,6	–29,5
46	Szentgotthárd	1	32,1	75,1	0,5	–13,6	11,9	95,0	215,6	–3,4
47	Balatonfüred	1	23,0	71,9	1,6	–11,6	17,1	96,9	–22,5	–2,9
48	Dombóvár	1	37,8	61,9	0,5	–38,3	13,4	93,0	266,5	–9,5
Kisvárosok										
49	Mohács	1	21,7	74,5	1,3	111,5	19,1	85,4	–137,2	–17,5
50	Tapolca	1	32,3	72,3	0,8	66,6	17,5	93,1	–61,0	–7,8
51	Siklós	1	28,3	74,1	2,0	15,5	21,4	90,9	–47,8	–6,1
52	Mezőtúr	1	15,2	76,2	–0,8	–72,5	16,9	91,6	376,2	–33,0
53	Putnok	1	32,4	68,5	1,3	–17,6	16,1	94,8	–28,8	–3,6
54	Kisújszállás	1	17,6	73,0	0,6	–37,1	15,9	90,3	232,2	–16,9
55	Hatvan	1	29,3	64,3	0,7	–58,7	15,9	89,3	159,0	–11,9
56	Csorna	1	23,2	72,3	0,6	168,0	19,7	95,1	–72,0	–9,2
57	Csurgó	1	24,7	71,6	1,2	–21,0	16,2	90,4	299,2	–5,2
58	Sásd	1	35,1	73,4	0,8	–6,0	14,5	94,8	–11,7	–1,5
59	Körmend	1	30,5	71,9	0,6	36,1	18,5	94,2	–69,9	–8,9
60	Sárvár	1	25,0	70,3	0,3	43,8	16,0	95,1	–86,0	–11,0
61	Berettyóújfalu	1	27,0	71,8	0,4	122,4	17,3	91,2	–55,6	–11,2
62	Jászberény	1	15,6	72,2	0,4	33,9	19,3	82,0	118,3	–39,2
63	Celldömölk	1	41,4	64,6	0,1	48,8	17,7	95,8	–45,2	–5,8
64	Karcag	1	14,0	73,2	0,0	–60,8	18,4	87,7	124,6	–27,7
65	Tokaj	1	31,5	67,4	1,2	–21,2	15,2	89,7	–34,7	–4,3
66	Szentendre	1	35,4	71,2	0,0	–15,8	14,3	92,1	–35,8	–7,2
67	Kiskunhalas	1	14,7	75,3	0,4	–3,3	15,3	77,4	123,2	–32,0
68	Szikszó	1	26,8	76,5	1,2	51,7	17,8	90,0	–33,2	–4,1
69	Csongrád	1	11,0	75,0	0,4	–69,7	18,3	87,6	23,4	–31,7
70	Keszthely	1	31,7	70,6	1,2	30,6	17,8	91,0	290,6	64,7
71	Kunszentmiklós	1	14,5	75,1	0,5	–6,3	17,9	94,1	193,6	–10,1
72	Szerencs	1	28,1	69,4	1,0	–24,5	13,9	87,2	–40,0	–5,0
73	Sárospatak	1	22,0	68,5	0,3	–43,5	16,3	86,1	363,9	70,2
74	Gyöngyös	1	17,9	74,0	0,5	–13,7	17,1	95,6	115,3	–3,4
75	Zalaszántó	1	28,1	75,8	0,6	2,4	14,2	92,3	–18,7	–2,4
76	Mátészalka	1	30,2	69,2	0,8	60,4	15,6	82,1	–39,7	–8,0

Rang-sor	Település	T3			T4			T5		
		Vasút- állomás, 1930	Tercier keresők aránya, 1930	Foglalkoz- tatási ráta, 1930	Gyógyszer- tárak szá- mának je- lentőség- többlete, 1930	Kórházi ágyzá- mok je- lentő- ség- többs- lete, 1932	Nyers halálo- zási ráta, 1921- 1930	Írni-ol- vasni tu- dók ará- nya 1930	Közép- fokú diá- kok szá- mának je- lentőség- többlete, 1932/1933	Felső- fokú hallga- tók szá- mának jelentő- ség- többs- lete, 1910
		M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19
77	Monor	1	23,5	69,3	-0,2	-33,3	15,8	94,3	-75,2	-15,1
78	Csepreg	1	15,2	73,8	0,3	-18,6	15,4	96,0	-36,2	-4,6
79	Szeghalom	1	13,8	75,2	0,3	-25,5	17,3	89,4	240,4	-11,6
80	Kapuvár	1	17,0	70,6	0,5	-38,5	20,9	94,9	-74,9	-9,6
81	Rétság	1	23,6	72,0	0,8	-4,5	14,4	90,4	-7,4	-0,9
82	Békés	1	10,2	71,0	-1,0	-75,9	19,4	91,3	97,5	-34,5
83	Marcali	1	17,2	72,6	0,9	32,6	21,3	91,4	-53,2	-6,8
84	Szentlőrinc	1	23,2	70,9	0,6	-11,4	14,4	89,6	-22,2	-2,8
85	Vasvár	1	21,6	73,2	0,3	-18,9	15,0	93,3	-36,9	-4,7
86	Sajószentpéter	1	18,5	67,2	1,2	-21,5	15,2	88,2	-35,1	-4,4
87	Fehérgyarmat	1	21,4	72,4	1,2	38,2	18,2	85,7	-26,6	-5,4
88	Hajdúszoboszló	1	13,6	71,9	-0,1	-47,7	20,7	92,2	-107,9	-21,7
89	Tab	1	26,0	70,1	0,4	-14,4	12,4	89,2	-28,0	-3,6
90	Tét	1	13,7	74,7	0,3	-18,9	13,8	93,9	-36,9	-4,7
91	Mezőkövesd	1	11,1	75,3	-0,1	-77,5	19,5	88,3	213,3	-15,7
92	Vásárosnamény	1	33,1	68,3	0,6	-10,0	11,6	85,1	-16,3	-2,0
93	Hajdúböszörmény	1	10,7	77,0	-1,1	-57,3	22,8	89,3	144,2	-35,2
94	Kiskunfélegyháza	1	16,3	75,2	-1,5	-69,1	20,1	83,0	-16,0	-45,1
95	Enying	1	15,7	71,0	0,3	-18,7	15,8	91,0	-36,4	-4,7
96	Szécsény	1	25,4	68,9	0,3	-17,6	16,0	90,0	-28,8	-3,6
97	Szigetvár	1	24,2	75,7	1,1	76,2	27,5	88,5	-46,2	-5,9
98	Pécsvár	1	20,3	71,0	0,5	-11,7	16,8	90,5	-22,8	-2,9
99	Deves	1	20,8	73,5	0,3	53,2	22,8	93,7	-36,6	-4,7
100	Bicske	1	20,3	67,9	-0,2	-31,8	14,8	91,5	-61,8	-7,9
101	Derecske	1	12,9	76,2	0,3	-26,5	19,0	91,8	-59,9	-12,1
102	Adony	1	15,5	73,2	0,3	-18,4	17,5	91,1	-35,8	-4,6
103	Zirc	1	24,7	70,0	0,5	28,1	24,0	93,4	-23,1	19,0
104	Kiskőrös	1	14,0	74,6	-0,2	-33,0	19,3	92,0	-74,5	-15,0
105	Ráckeve	1	14,0	74,5	0,8	-17,6	20,5	89,2	-39,9	-8,0
106	Dunaföldvár	1	15,7	71,6	0,0	-52,1	19,9	88,0	-101,5	-13,0
107	Lengyeltóti	1	17,4	69,9	0,5	-12,4	17,2	89,2	-24,1	-3,1
108	Abaújszántó	1	28,7	24,4	1,2	-20,1	18,3	89,5	-32,9	-4,1
109	Süme	1	21,9	71,4	0,1	16,3	22,6	90,6	210,8	-5,9
110	Komárom	1	49,0	70,5	-1,0	-26,5	11,7	96,1	-51,6	-6,6
111	Edelény	1	21,2	69,7	0,5	-11,5	18,7	89,3	-18,8	-2,3
112	Kunszentmárton	1	13,5	74,8	0,0	-30,1	17,4	86,9	-68,1	-13,7
113	Paks	1	16,4	71,5	-0,1	-53,5	20,1	90,9	-104,1	-13,3
114	Dunavecse	1	14,1	79,6	0,1	-13,0	19,6	90,6	-29,3	-5,9

Rang-sor	Település	T3			T4			T5		
		Vasút- állomás, 1930	Tercier keresők aránya, 1930	Foglalkoz- tatási ráta, 1930	Gyógyszer- tárak szá- mának je- lentőség- többlete, 1930	Kórházi ágy szá- mok je- lentő- ség- többle- lete, 1932	Nyers halálo- zási ráta, 1921- 1930	Írni-ol- vasni tu- dók ará- nya 1930	Közép- fokú diá- kok szá- mának je- lentőség- többlete, 1932/1933	Felső- fokú hallga- tók szá- mának jelentő- ség- többle- lete, 1910
		M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19
115	Mezőcsát	1	16,1	73,4	1,0	-24,4	19,6	85,4	-39,8	-4,9
116	Nagykálló	1	21,8	68,6	0,5	-22,2	21,7	82,4	320,9	-10,1
117	Budafok	1	29,6	69,9	0,6	-36,9	9,2	95,6	-83,3	-16,8
118	Battonya	1	14,9	70,9	0,6	-27,0	17,4	80,3	-83,6	-16,8
119	Tamási	1	12,7	75,5	0,0	-25,8	17,3	87,8	-50,2	-6,4
120	Mór	1	12,9	72,0	0,2	-46,9	19,6	87,9	-91,2	-11,7
121	Tiszafüred	1	14,9	74,9	0,4	-39,9	18,7	83,5	-65,2	-8,1
122	Nagyatád	1	24,5	72,9	1,3	-17,4	15,4	90,9	-33,9	-4,3
123	Bácsalmás	1	11,7	65,6	0,0	-31,0	16,7	84,1	-70,1	-14,1
124	Pestszentlőrinc	1	30,9	66,1	1,9	-31,7	5,8	95,8	-71,7	-14,4
125	Sárbogárd	1	17,5	71,8	-0,1	-29,0	15,8	87,9	-56,4	-7,2
126	Cinkota	1	31,5	65,8	2,9	-17,2	12,9	95,3	-39,0	-7,8
127	Tiszalök	1	16,3	72,2	0,1	-13,4	18,2	87,9	-30,3	-6,1
128	Jászapáti	1	12,8	74,1	-0,2	-33,2	20,8	84,4	207,0	-15,1
Kvazi városok/járási funkciókat betöltő települések										
129	Nyírbátor	1	27,0	73,1	-0,6	-24,4	17,5	81,5	-55,3	-11,1
130	Vámosmikola	0	21,6	72,8	0,7	-8,5	14,2	93,7	-14,0	-1,7
131	Hajdúnánás	1	11,7	76,8	0,0	-46,0	18,9	88,7	131,0	-20,9
132	Szob	1	62,7	74,6	0,7	-8,5	9,8	94,9	-13,9	-1,7
133	Barcs	1	24,9	67,5	0,9	-27,4	15,9	87,2	-53,3	-6,8
134	Rákospalota	1	26,7	68,2	-0,4	-97,0	9,6	96,2	51,8	-44,1
135	Nagykátá	1	14,1	70,8	-0,8	-26,9	19,9	85,7	-60,7	-12,2
136	Siófok	1	28,7	68,3	1,5	-14,0	11,8	92,6	-27,2	-3,5
137	Csepel	1	12,9	70,5	0,5	-37,7	12,1	94,2	-85,2	-17,1
138	Sarkad	1	13,3	72,4	0,1	-29,0	18,9	90,2	-65,5	-13,2
139	Szirák	0	21,8	77,1	0,7	-6,7	16,8	89,2	-10,9	-1,4
140	Heves	1	13,8	71,5	0,4	-41,7	21,0	75,9	-68,2	-8,5
141	Hajmáskér	1	55,5	73,8	0,6	-10,5	13,1	96,9	-20,5	-2,6
142	Püspökladány	1	14,9	72,4	-0,3	-35,7	17,3	91,2	-80,6	-16,2
143	Ócsa	1	14,3	70,3	0,1	-13,7	14,7	90,9	-30,9	-6,2
144	Alag	1	23,2	69,9	0,6	-6,1	7,9	96,4	-13,8	-2,8

Forrás: Saját szerkesztés a KVA alapján.

FÖLDRAJZI NÉVMUTATÓ

A névmutató tartalmazza az értekezés valamennyi közigazgatás-, település- és természetföldrajzi nevét, függetlenül attól, hogy a törzsszövegben, a lábjegyzetekben, az ábrákon vagy a táblázatokban szerepelnek. Beleértve a mellékletben található városhierarchia-táblázatok helyneveit is.

- Abaújszántó, 130, 188, 213, 216, 220, 223, 227, 231
Adony, 47, 188, 213, 216, 220, 223, 227, 231
Agyagos, 94
Agyagosszergény, 94
Alag, 47, 95, 191, 224, 228, 232
Albertfalva, 45, 85, 176
Alföld, 25, 39, 71, 80, 150, 155, 161, 176, 249, 250, 256
Alsóberkifalu, 94
Alsódabas, 191, 214, 217, 221
Alsójózsa, 94
Alsószakony, 94
Andrásfalva, 95
Arló, 134, 135
Bábonymegyer, 94
Bácsa, 135
Bácsalmás, 188, 224, 227, 232
Bács-Bodrog vármegye, 135
Baja, 15, 45, 76, 78, 83, 85, 94, 97, 103, 104, 105, 125, 126, 128, 168, 211, 215, 218, 221, 225, 229
Bajaszentistván, 94
Bakonyszentkirály, 94
Bakonyszombathely, 94
Baktalórántháza, 94
Balassagyarmat, 15, 39, 83, 86, 94, 98, 103, 104, 128, 211, 215, 218, 221, 225, 229, 244, 250
Balatonfüred, 106, 213, 217, 220, 222, 226, 230
Bánhida, 135
Baranya vármegye, 135
Baráti, 94
Barcs, 45, 94, 191, 224, 228, 232
Battonya, 130, 178, 188, 213, 216, 220, 223, 227, 232
Béc, 94
Bécs, 119, 147, 154, 162, 170, 171, 181, 207, 251
Bejc, 94
Bejczyertányos, 94
Békés, 130, 140, 183, 187, 212, 215, 219, 223, 226, 231
Békéscsaba, 15, 16, 76, 78, 79, 83, 85, 98, 103, 104, 105, 128, 140, 168, 178, 212, 215, 218, 221, 225, 229, 246
Belgrád, 181
Berettyóújfalú, 97, 130, 188, 212, 216, 219, 222, 226, 230
Berhida, 94
Bernece, 94
Bernecebaráti, 94
Bicske, 188, 214, 217, 221, 223, 227, 231
Bikács, 94
Bocsárlapujtó, 94
Bolyok, 134
Bonyhád, 94, 106, 212, 215, 219, 222, 225, 230
Borsod vármegye, 134, 137
Bot, 94
Börzsöny, 94
Buda, 15, 27, 40, 146
Budafok, 15, 78, 83, 85, 98, 107, 188, 223, 227, 232
Budakeszi, 84, 86
Budapest, 15, 34, 42, 43, 44, 45, 61, 75, 80, 100, 106, 114, 115, 146, 154, 161, 163, 168, 181, 183, 207, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257
Cegléd, 15, 76, 84, 106, 212, 215, 218, 222, 225, 229
Celldömölk, 47, 84, 86, 188, 213, 216, 220, 222, 226, 230
Cered, 134
Cigánd, 94
Cinkota, 188, 224, 227, 232
Csehszlovákia, 209
Csenger, 94
Csénye, 94
Csepel, 45, 85, 188, 224, 228, 232
Csepreg, 131, 137, 176, 188, 213, 217, 220, 223, 226, 231

Csongrád, 15, 32, 98, 103, 107, 188, 213, 216, 219, 222, 226, 230
 Csorna, 130, 140, 188, 212, 216, 219, 222, 226, 230
 Csurgó, 130, 183, 187, 212, 215, 219, 222, 226, 230
 Debrecen, 15, 21, 32, 61, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 85, 103, 104, 107, 114, 150, 151, 156, 165, 168, 176, 177, 206, 211, 214, 217, 221, 224, 228, 241, 248, 250, 253, 255, 256, 257
 Dejtár, 94
 Derecske, 188, 223, 227, 231
 Deszk, 140
 Deveser, 188, 213, 217, 220, 223, 227, 231
 Diósgyőr, 22, 86, 157, 176, 257
 Disznóshorvát, 135
 Doboz, 140
 Dombegyháza, 140
 Dombóvár, 106, 222, 226, 230
 Dorog, 135
 Dorogháza, 134, 135
 Döge, 140
 Drávapálfalva, 94
 Duna, 25, 33, 125, 135, 154, 183, 188, 248
 Dunaföldvár, 39, 107, 188, 213, 216, 219, 223, 227, 231
 Dunavecse, 188, 213, 216, 220, 223, 227, 231
 Edelény, 47, 130, 188, 213, 217, 220, 223, 227, 231
 Eger, 15, 83, 86, 103, 145, 181, 211, 214, 218, 221, 225, 229, 247, 252
 Encsencs, 140
 Enying, 188, 212, 216, 219, 223, 227, 231
 Erzsébetfalva, 29, 95, 107, 169
 Észak-Erdély, 97, 150
 Eszteregnye, 94
 Esztergom, 15, 97, 103, 106, 125, 126, 128, 135, 143, 181, 182, 211, 215, 218, 222, 225, 229, 252, 254
 Etyek, 94
 Fadd, 94
 Faluhidvég, 94
 Fehérgyarmat, 131, 188, 214, 217, 221, 223, 227, 231
 Felsőjózsa, 94
 Felsőszakony, 94
 Felvidék, 25, 39, 97, 115, 150, 161, 170
 Fertőszergény, 94
 Fiume, 181
 Füleki járás, 134
 Fürtű, 94
 Gánt, 94
 Garta, 94, 135
 Gödöllő, 106, 212, 216, 219, 222, 225, 230, 246
 Görbő, 94
 Gyöngyös, 15, 94, 106, 212, 215, 218, 222, 225, 229
 Gyöngyöspüspöki, 94
 Gyöngyösszöllős, 94, 135
 Gyönk, 188, 213, 217, 220, 223, 226, 230
 Győr, 15, 75, 78, 83, 85, 97, 103, 105, 124, 126, 128, 135, 137, 140, 143, 145, 150, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 168, 170, 206, 207, 211, 214, 218, 221, 224, 229, 254
 Györköny, 94
 Györszentiván, 140
 Gyula, 15, 19, 43, 44, 70, 76, 83, 97, 103, 125, 126, 128, 168, 178, 211, 215, 218, 221, 225, 229, 242, 246, 252
 Gyüleviz, 95
 Hajdú vármegye, 140
 Hajdúböszörmény, 15, 107, 183, 187, 212, 215, 219, 223, 227, 231
 Hajdúnánás, 15, 107, 108, 191, 213, 217, 220, 224, 228, 232, 255
 Hajdúszoboszló, 15, 107, 188, 213, 216, 219, 223, 227, 231
 Hajmáskér, 191, 224, 228, 232
 Hanság, 135
 Hatvan, 84, 188, 212, 216, 219, 222, 226, 230
 Hegyhátgyertyános, 94
 Heves, 137, 181, 191, 224, 228, 232
 Heves vármegye, 134, 137, 181
 Hódmezővásárhely, 15, 76, 83, 103, 104, 105, 178, 211, 214, 218, 221, 225, 229
 Jákfa, 94
 Jászapáti, 176, 188, 224, 228, 232
 Jászberény, 15, 107, 108, 188, 213, 217, 220, 222, 226, 230
 Józsa, 94
 Kalocsa, 15, 16, 98, 103, 104, 106, 188, 211, 215, 218, 222, 225, 229
 Kántorjánosi, 94
 Kaposvár, 15, 78, 83, 85, 103, 168, 176, 211, 214, 218, 221, 225, 229
 Kapuvár, 94, 130, 135, 137, 188, 213, 216, 219, 223, 226, 231
 Karancsapátfalva, 94
 Karcag, 15, 106, 107, 183, 187, 212, 215, 218, 222, 226, 230
 Kecskemét, 15, 69, 76, 77, 78, 79, 83, 85, 94, 103, 104, 105, 168, 211, 214, 218, 221, 225, 229, 247, 255
 Keszthely, 84, 94, 183, 187, 212, 215, 218, 222, 226, 230
 Kisbáka, 94
 Kiscigánd, 94
 Kishertelend, 94
 Kiskeszthely, 94
 Kiskovácsi, 94

Kiskozár, 94
 Kiskőrös, 188, 213, 216, 220, 223, 227, 231
 Kiskunfélegyháza, 15, 76, 83, 107, 183, 187,
 212, 215, 219, 223, 227, 231
 Kiskunhalas, 15, 106, 107, 183, 187, 212, 215,
 219, 222, 226, 230
 Kismórichida, 94
 Kisperkáta, 94
 Kispeszt, 15, 29, 78, 80, 85, 98, 106, 107, 188,
 191, 213, 217, 220, 222, 225, 229
 Kistápé, 94
 Kisújszállás, 15, 106, 107, 183, 187, 212, 215,
 219, 222, 226, 230
 Kisvárda, 83, 86, 106, 130, 212, 215, 219, 222,
 225, 229
 Koháryszentlőrinc, 94
 Komárom, 15, 83, 85, 95, 97, 98, 103, 107, 122,
 125, 126, 127, 128, 135, 143, 168, 181, 188,
 211, 214, 218, 223, 227, 231, 252
 Komlódtótfalu, 94
 Kónyi, 94, 256
 Koppánymegyér, 94
 Kovácsi, 95
 Kozármisleny, 94
 Kölked, 135
 Körmend, 94, 130, 143, 183, 187, 212, 215,
 219, 222, 226, 230
 Kőszeg, 15, 39, 84, 86, 106, 125, 126, 130, 143,
 212, 215, 218, 222, 225, 229
 Kunszentmárton, 188, 223, 227, 231
 Kunszentmiklós, 188, 213, 216, 220, 222, 226,
 230
 Lapujtő, 94
 Lengyeltóti, 47, 188, 223, 227, 231
 Letenye, 94
 Lórántháza, 94
 Magyaróvár, 15, 39, 84, 86, 98, 106, 130, 135,
 137, 140, 143, 212, 215, 219, 222, 225, 229
 Magyarország, 94
 Magyarszentkirály, 94
 Magyarszombathely, 94
 Magyarürög, 94
 Makó, 15, 84, 103, 106, 125, 126, 128, 178, 211,
 215, 218, 222, 225, 229, 247
 Marcali, 94, 188, 213, 216, 220, 223, 226, 231
 Margit-sziget, 15, 146
 Mátészalka, 84, 97, 108, 130, 188, 213, 216,
 219, 223, 226, 230
 Mátraderecske, 134, 135
 Mecsekalja, 94
 Mecsekszentkút, 94
 Mezőcsát, 188, 213, 217, 220, 223, 227, 232
 Mezőkövesd, 188, 213, 217, 220, 223, 227, 231
 Mezőtúr, 15, 106, 107, 183, 187, 212, 215, 218,
 222, 226, 230
 Mikófalva, 176
 Miskolc, 15, 16, 75, 78, 80, 83, 85, 103, 145,
 150, 155, 157, 165, 176, 177, 181, 206, 211,
 214, 218, 221, 224, 228, 249, 251, 257
 Misleny, 94
 Mohács, 15, 98, 107, 130, 183, 187, 212, 215,
 219, 222, 226, 230
 Monor, 188, 212, 216, 219, 223, 226, 231
 Mór, 188, 213, 216, 220, 223, 227, 232
 Mórichida, 94
 Moson, 84, 97, 143
 Nagyatád, 130, 183, 187, 212, 215, 219, 224,
 227, 232
 Nagybábony, 94
 Nagybáka, 94
 Nagycigánd, 94
 Nagycsalomja, 94
 Nagygomba, 94
 Nagyigmánd, 130, 213, 216, 220
 Nagykálló, 176, 188, 213, 216, 220, 223, 227,
 232
 Nagykanizsa, 15, 78, 83, 85, 103, 104, 106, 125,
 126, 128, 176, 181, 211, 214, 218, 222, 225,
 229
 Nagykáta, 191, 224, 228, 232
 Nagykőrös, 15, 106, 212, 215, 218, 222, 225,
 229
 Nagymaros, 97, 131, 191, 214, 217, 221
 Nagymórichida, 94
 Nagyperkáta, 94
 Nagysitke, 176
 Nagytétény, 47, 84, 86
 Nagyvarsány, 140
 Nemesszalók, 94
 Németszék, 94
 Nempti, 134
 Nógrád vármegye, 134, 137
 Nyírbakta, 94
 Nyírbátor, 130, 141, 191, 213, 216, 220, 224,
 228, 232
 Nyírbéltek, 140
 Nyíregyháza, 15, 76, 77, 78, 79, 83, 85, 103,
 134, 169, 176, 177, 211, 214, 218, 221, 225,
 229, 249, 250
 Nyíriklód, 94
 Nyírmártonfalva, 140
 Nyírség, 134
 Obornak, 94
 Óbuda, 15, 40, 146
 Ócsa, 191, 224, 228, 232
 Orosháza, 84, 106, 178, 212, 215, 219, 222,
 225, 230
 Ózd, 22, 135
 Ózdi járás, 134
 Ötvöskónyi, 94

Paks, 188, 212, 216, 219, 223, 227, 231
 Pálfalva, 95
 Pálmonostora, 94
 Pápa, 15, 83, 85, 103, 104, 106, 156, 181, 211,
 214, 218, 222, 225, 229, 254
 Pápoc, 94
 Partium, 150
 Patacs, 94
 Pécs, 8, 15, 45, 61, 75, 78, 80, 83, 85, 103, 150,
 155, 165, 168, 206, 211, 214, 218, 221, 224,
 228, 244, 246, 250, 251, 256, 257
 Pécsvárad, 188, 223, 227, 231
 Péntekfalva, 94
 Perkáta, 94
 Pest, 15, 40, 146, 251
 Pesterzsébet, 15, 29, 78, 80, 85, 95, 98, 105,
 107, 168, 169, 188, 213, 216, 220, 221, 225,
 229
 Pestszentlőrinc, 45, 78, 80, 85, 95, 188, 224,
 227, 232
 Pestújrhely, 85, 95, 176
 Pétermonostora, 94
 Pétervásári járás, 134
 Pincehely, 94
 Pórszalók, 94
 Pozsony, 34, 97, 143, 147, 165
 Pusztahencse, 94
 Pusztaszentpéter, 95
 Pusztaszenttornya, 94
 Putnok, 97, 188, 222, 226, 230
 Püspökladány, 191, 224, 228, 232
 Püspöklele, 140
 Rábakövesd, 94
 Ráckeve, 176, 188, 223, 227, 231
 Rácváros, 94
 Rákospalota, 15, 78, 83, 85, 98, 108, 191, 213,
 217, 220, 224, 228, 232
 Rétság, 39, 47, 131, 188, 213, 217, 220, 223,
 226, 231
 Románia, 209
 Sajószentpéter, 188, 213, 216, 220, 223, 227,
 231
 Sajóvárkony, 134
 Salamonfa, 95
 Salgótarján, 15, 22, 83, 86, 98, 106, 130, 212,
 216, 219, 222, 225, 230
 Salgótarjáni, 134
 Salgótarjáni járás, 134
 Sárbogárd, 47, 188, 213, 216, 220, 224, 227,
 232
 Sarkad, 191, 224, 228, 232
 Sárospatak, 94, 130, 183, 187, 212, 215, 219,
 222, 226, 230
 Sárvár, 94, 188, 213, 216, 220, 222, 226, 230,
 254
 Sásd, 39, 183, 187, 212, 215, 219, 222, 226, 230
 Sátoraljaújhely, 15, 78, 83, 85, 103, 106, 125,
 126, 128, 211, 215, 218, 222, 225, 229
 Siklós, 130, 183, 187, 212, 215, 219, 222, 226,
 230, 251
 Siófok, 191, 224, 228, 232
 Somogyszentpál, 94
 Somoskőújfalu, 22, 134
 Sopron, 15, 76, 78, 80, 83, 85, 103, 105, 124,
 126, 128, 143, 170, 211, 214, 218, 221, 225,
 229
 Soroksár, 84, 86
 Sümeg, 188, 212, 216, 219, 223, 227, 231
 Szabadhegy, 94
 Szabadhidvég, 94
 Szabadszenttornya, 94
 Szabolcs és Ung vármegye, 137, 140
 Szabolcsbáka, 94
 Szakony, 94
 Szarvas, 106, 178, 212, 215, 218, 222, 225, 230
 Szatmári-sík, 134
 Szécsény, 130, 188, 213, 216, 220, 223, 227,
 231
 Szeged, 15, 21, 61, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 85,
 103, 104, 114, 124, 126, 128, 140, 150, 151,
 154, 155, 165, 168, 206, 211, 214, 217, 221,
 224, 228, 247, 251, 252, 253, 254
 Szeghalom, 188, 213, 216, 219, 223, 226, 231
 Székesfehérvár, 15, 76, 78, 80, 83, 85, 103, 105,
 145, 158, 207, 211, 214, 218, 221, 225, 229,
 251
 Szekszárd, 15, 103, 106, 211, 215, 218, 222,
 225, 229
 Szentendre, 15, 84, 107, 108, 125, 126, 131,
 187, 188, 213, 217, 220, 222, 226, 230
 Szentes, 15, 84, 103, 178, 211, 215, 218, 221,
 225, 229
 Szenttornya, 77, 94
 Szentgotthárd, 39, 84, 86, 106, 130, 137, 143,
 212, 215, 219, 222, 226, 230
 Szentlőrinc, 188, 223, 226, 231
 Szentmiklósfa, 94
 Szerencs, 188, 212, 216, 219, 222, 226, 230
 Szigetvár, 131, 188, 214, 217, 221, 223, 227,
 231
 Szikszó, 97, 108, 188, 213, 216, 220, 222, 226,
 230
 Szirák, 191, 213, 217, 220, 224, 228, 232
 Szob, 45, 83, 86, 135, 191, 224, 228, 232
 Solnok, 15, 76, 77, 78, 79, 83, 85, 103, 168,
 211, 214, 218, 221, 225, 229, 246, 252
 Szombathely, 15, 45, 78, 83, 85, 94, 103, 126,
 128, 137, 143, 145, 156, 158, 160, 161, 162,
 163, 164, 165, 168, 170, 176, 206, 207, 211,
 214, 218, 221, 225, 229

Szuha, 134
 Szurdokpüspöki, 94
 Tab, 188, 213, 217, 220, 223, 227, 231
 Taktaszada, 176
 Tamási, 188, 214, 217, 220, 223, 227, 232
 Tápé, 140
 Tapolca, 157, 188, 212, 216, 219, 222, 226, 230
 Tata, 106, 130, 212, 215, 219, 222, 225, 229
 Terestyénfa, 94
 Tét, 176, 188, 223, 227, 231
 Tevel, 95
 Tiszafüred, 188, 213, 216, 220, 223, 227, 232
 Tiszakerecseny, 140
 Tiszalök, 188, 213, 216, 220, 224, 228, 232
 Tiszántúl, 33, 177, 183
 Tiszaszentmárton, 143
 Tokaj, 188, 212, 216, 219, 222, 226, 230
 Tótszentpál, 94
 Tóváros, 84
 Újdombóvár, 84
 Újkövár, 94
 Újpatak, 94
 Újpest, 15, 29, 75, 78, 83, 85, 105, 106, 124,
 168, 169, 183, 188, 212, 215, 219, 221, 225,
 229, 254
 Újszász, 176
 Vác, 15, 83, 85, 106, 125, 126, 130, 212, 215,
 218, 222, 225, 229
 Vámosmikola, 39, 191, 224, 228, 232
 Varjaskér, 94
 Városhidvég, 94
 Vas vármegye, 143
 Vásárosnamény, 119, 188, 223, 227, 231
 Vasvár, 188, 223, 226, 231
 Vérteskozma, 94
 Veszprém, 15, 78, 83, 85, 103, 211, 214, 218,
 221, 225, 229, 254
 Vésztő, 140
 Viharsarok, 177, 178
 Zagyvapálfalva, 95
 Zagyvaszentjakab, 95
 Zalaapáti, 95
 Zalaegerszeg, 15, 53, 83, 85, 103, 106, 181, 211,
 215, 218, 222, 225, 229, 256
 Zalahosszúfalu, 95
 Zalalövő, 95, 135
 Zalamindszent, 95
 Zalapataka, 95
 Zalaszentgrót, 188, 223, 226, 230
 Zirc, 188, 213, 216, 220, 223, 227, 231, 253
 Zsira, 95

ÁBRA- TÁBLÁZAT- ÉS TÉRKÉPJEGYZÉK

Ezen jegyzék tartalmazza az értekezés valamennyi ábráját, táblázatát és térképét, beleértve a mellékletben található városhierarchia-táblázatokat is.

Ábrák:

1. ábra. Hierarchiai rangszám eltérések a két vizsgált területi egység között, 1930	78
2. ábra. A belterületi pozíció összevetése tájegységenként a települések arányában	79
3. ábra. A hierarchiaszintek és a városi jogok közötti kapcsolat, 1910	109
4. ábra. A hierarchiaszintek és a városi jogok közötti kapcsolat, 1930	110
5. ábra. A városi jogok és a hierarchiaszintek közötti kapcsolat, 1910	111
6. ábra. A városi jogok és a hierarchiaszintek közötti kapcsolat, 1930	111
7. ábra. A regionális központok szerepköreinek és KVM értékének alakulása normalizált értéken,* 1910	152
8. ábra. A regionális központok tényezőinek és KVM értékének alakulása normalizált értéken,* 1930	153
9. ábra. A hierarchiaszintek tényezőinek alakulása normalizált átlagértéken,* 1910.....	166
10. ábra. A hierarchiaszintek tényezőinek alakulása normalizált átlagértéken,* 1930.....	167
11. ábra. A T1 és T3–T5 tényezők mutatóinak normalizált átlagértékei a hierarchiaszintek vonatkozásában, 1910	172
12. ábra. A T1 és T3–T5 tényezők mutatóinak normalizált átlagértékei a hierarchiaszintek vonatkozásában, 1930	173
13. ábra. A megyeszintű központok szerepköreinek és KVM értékének alakulása,* 1910.....	174
14. ábra. A megyeszintű központok szerepköreinek és KVM értékének alakulása,* 1930.....	175
15. ábra. Az adott hierarchiaszint településeinek regionális megoszlása, 1910	186
16. ábra. Az adott hierarchiaszint településeinek regionális megoszlása, 1930	186

Táblázatok:

1. táblázat. A városhierarchia-vizsgálat során felhasznált tényezők és mutatók összesége.....	42
2. táblázat. Magyarország belterületi városhierarchiája 1930-ban (az első 50 település)	83
3. táblázat. Magyarország összterületi városhierarchiája 1930-ban.....	85
4. táblázat. A hierarchiaszintek lakosságyszámai és annak változásai, 1910 és 1930	113
5. táblázat. A vizsgálatba bevont települések értékeinek átlagos változása a határtól való távolság vonatkozásában, 1910–1930	120
6. táblázat. A pozícióváltozáshoz szükséges átlagos KVM érték alakulása a hierarchiaszinteken belül, 1910–1930.....	123
7. táblázat. Vizsgálatba bevont jogi városok és községek értékeinek átlagos változása a határ mentén, illetve a belső és az összterület vonatkozásában, 1910–1930	124
8. táblázat. Határ menti jogi városok értékeinek változása 1930-ra.....	126
9. táblázat. Hierarchiaszintek értékeinek átlagos változása a határ mentén, illetve a belső és az összterület vonatkozásában, 1910–1930	129
10. táblázat. Magyarország városhierarchiája, 1910 (tényezők és KVM).....	211
11. táblázat. Magyarország városhierarchiája, 1910 (M1–M10-es mutatóig).....	214

12. táblázat. Magyarország városhierarchiája, 1910 (M11–M19-es mutatóig).....	217
13. táblázat. Magyarország városhierarchiája, 1930 (tényezők és KVM).....	221
14. táblázat. Magyarország városhierarchiája, 1930 (M1–M10-es mutatóig).....	224
15. táblázat. Magyarország városhierarchiája, 1930 (M11–M19-es mutatóig).....	228

Térképek:

1. térkép. A vizsgálatba bevont települések, 1910–1930.....	37
2. térkép. Az FHTT pénzügyi mutató (M9) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1908 és 1910.....	49
3. térkép. Az FHTT pénzügyi mutató (M9) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1934 ...	50
4. térkép. A betétállományok jelentőségtöbbletének (M10) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1909 (mértani intervallum osztályozási eljárás)	51
5. térkép. A betétállományok jelentőségtöbbletének (M10) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930 (mértani intervallum osztályozási eljárás)	52
6. térkép. A kórházi ágyszámok jelentőségtöbbletének (M15) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910 körül (mértani intervallum osztályozási eljárás).....	57
7. térkép. A kórházi ágyszámok jelentőségtöbbletének (M15) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1932 (mértani intervallum osztályozási eljárás)	58
8. térkép. A nyers halálzási mutató (M16) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1901–1910	59
9. térkép. A nyers halálzási mutató (M16) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1921–1930	60
10. térkép. Az írni-és olvasni tudók arányának (M17) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910.....	63
11. térkép. Az írni-és olvasni tudók arányának (M17) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930.....	64
12. térkép. A középfokú diákok számának jelentőségtöbbletének (M18) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910/1911 (mértani intervallum osztályozási eljárás)	65
13. térkép. A középfokú diákok jelentőségtöbbletének (M18) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910/1911 (mértani intervallum osztályozási eljárás)	66
14. térkép. Magyarország belterületi városhierarchiája, 1930.....	82
15. térkép. A közigazgatási rang és a hierarchiaszint közötti kapcsolat, 1910	101
16. térkép. A közigazgatási rang és a hierarchiaszint közötti kapcsolat, 1930	102
17. térkép. A határ menti 25 km-es zóna KVM alakulása 1910 és 1930 között.....	121
18. térkép. 1910-es funkcionális városok pozícióváltozása 1930-ra.....	133
19. térkép. A határ menti 25 km-es zóna lélekszámváltozása 1910 és 1930 között	136
20. térkép. A határ menti 25 km-es zóna gazdasági szerepkörének változása 1910 és 1930 között ...	139
21. térkép. A határ menti 25 km-es zóna egészségügyi szerepkörének változása 1910 és 1930 között	142
22. térkép. A határ menti 25 km-es zóna oktatási szerepkörének változása 1910 és 1930 között.....	144
23. térkép. Funkcionális értelemben vett városok a trianoni határokon belül, 1910	148
24. térkép. Funkcionális értelemben vett városok, 1930	149
25. térkép. Regionális központok elhelyezkedése 1910-ben és 1930-ban.....	159
26. térkép. Megyeszintű központok elhelyezkedése 1910-ben és 1930-ban.....	180
27. térkép. Középvárosok elhelyezkedése 1910-ben és 1930-ban	185
28. térkép. Kisvárosok elhelyezkedése 1910-ben és 1930-ban	190
29. térkép. T1 népességi tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910.....	192

30. térkép. T1 népességi tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930.....	193
31. térkép. T2 közigazgatási tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910	194
32. térkép. T2 közigazgatási tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930	195
33. térkép. T3 gazdasági tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910.....	196
34. térkép. T3 gazdasági tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930.....	197
35. térkép. T4 egészségügyi tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910	198
36. térkép. T4 egészségügyi tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930	199
37. térkép. T5 oktatási tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910.....	200
38. térkép. T5 oktatási tényező normalizált értékének alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930.....	201
39. térkép. A komplex városhierarchia mutató (KVM) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1910 (mértani intervallum osztályozási eljárás).....	202
40. térkép. A komplex városhierarchia mutató (KVM) alakulása a vizsgált települések vonatkozásában, 1930 (mértani intervallum osztályozási eljárás).....	203
41. térkép. A hierarchiaszint változás mértéke a vizsgált települések vonatkozásában, 1910–1930...	204

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források:

Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára (MNL FVL)

IV.405.a. – Fejér vármegye alispánjának iratai. Elnöki iratok.

3. tétel: Főispánhoz intézet alispáni jelentések, 1908.

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára (MNL HBVL)

XV.4. – Hajdú-Bihar Megyei Levéltár nyomtatott térképeinek gyűjteménye

Ny.136: Debrecen szabályozási térképe 1930. Készítette: Borsos József.

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára (MNL SzSzBVL)

IV.411.b. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k.e.e. vármegyék alispánjának iratai. Igazgatási iratok.

Főispánhoz intézet alispáni jelentés, 1912.

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára (MNL VaVL)

IV.405.b. – Vas Vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok.

1228. doboz: Kórházvizsgálati jegyzőkönyvek 1913. (1914.X.67.)

Kvantitatív források:

Helységnévtár 1930. Várady Károly (szerk.): A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1930. Magyar Szent Korona Országai Helységnévtárának Kiadóhivatala, Budapest.

Helységnévtár 1913. Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1913. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Magyarország községeinek háztartási viszonyai az 1934. évi községi költségelőirányzatok szerint – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk. és kiad.), Magyary Zoltán (közrem.), Laky Dezső (közrem.), Buday László (közrem.), Keresztes Imre (közrem.), Kovács Alajos (előszó) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 93. köt. – Budapest, 1935. – 87, 109 p.

Magyarország orvosainak évkönyve és címtára 1908. XVIII. évfolyam. Pesti Emil és Pesti Alfréd (szerk.). Budapest.

Magyarország orvosainak évkönyve és címtára 1931. XLI. évfolyam. Pesti Emil és Pesti Alfréd (szerk.). Budapest.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1911. XXX. évfolyam. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1931. XLI. évfolyam. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

MSK Ús 39. kötet. Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Vargha Gyula (előszó), Buday László (közrem.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 39. köt. – Budapest, 1913. – VI, 312, 949 p.

MSK Ús 42. kötet A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Vargha Gyula (előszó) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 42. köt. – Budapest, 1912. – XI, 50, 880 p.

MSK Ús 48. kötet. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 2. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 48. köt. – Budapest, 1913. – VI, 72, 1092 p.

MSK Ús 58. kötet. Magyarország városainak háztartása az 1910. évben – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Buday László (előszó), Laky Dezső (közrem.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 58. köt. – Budapest, 1916. – XII, 191, 400 p.

MSK Ús 83. kötet. Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Kovács Alajos (előszó), Mozolovszky Sándor (bev.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 83. köt. – Budapest, 1932. – XXII, 32, 429 p.

MSK Ús. 86. kötet. Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok. Községek és külterületilakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Kovács Alajos (előszó), Thirring Lajos (bev.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 86. köt. – Budapest, 1934. – XXII, 92, 492 p.

MSK Ús 93. kötet. Magyarország községeinek háztartási viszonyai az 1934. évi községi költségelőirányzatok szerint – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk. és kiad.), Magyary Zoltán (közrem.), Laky Dezső (közrem.), Buday László (közrem.), Keresztes Imre (közrem.), Kovács Alajos (előszó) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 93. köt. – Budapest, 1935. – 87, 109 p.

NMC 1911. MIHÓK-féle magyar compass 1911–1912. XXXIX. évfolyam. I. rész: Pénz- és Hitelintézetek. Szerk.: Dr. Gálánthai Nagy Sándor. Budapest, 1911.

NMC 1930. Nagy „magyar compass” (azelőtt Mihók-féle). I. rész. Pénzintézetek (1929/30). Szerk.: Galánthai Nagy Sándor. Budapest, 1930. (Pénzügyi és Kereskedelmi Évkönyv, 53/1.)

Online források:

1910-es népszámlálási adatok: Demeter Gábor GISa Hungarorum OTKA-K111766 <http://gistory.hu/g/hu/gistory/otka> (letöltés:2022.09.10.)

Gyógyszerészek évkönyve több időmetszetre:
<https://www.gyogyszerestortenet.hu/gyogyszereszek-evkonyve/> (letöltés:2023.02.23.)

Sátoraljaújhelyi Erzsébet Kórház története:
<https://www.ujhelykorhaz.hu/korhazunk/korhaz-tortenet/> (letöltés:2023.08.15.)

Gyulai Közkórház története:
<https://www.bekesmegye.com/bekes-megye-hirek/a-bekes-megyei-korhaz-első-évtizedeinek-tortenete> (letöltés:2023.08.15.)

Mosonmagyaróvári Karolina Kórház történet:
<http://www.karolinakorhaz.hu/index.php?page=bemutat-korhaztortenet> (letöltés:2023.08.15.)

Ceglédi Toldy Ferenc Kórház története:
<https://toldykorhaz.hu/?p=2059> (letöltés: 2023.08.16.)

Váci Jávorszky Ödön Kórház története:
http://www.javorszky.hu/wordpress/?page_id=62

Veszprémi Csolnoky Ferenc Kórház története:
<https://csfk.hu/a-korhaz-tortenete/> (letöltés: 2023.08.18.)

Sátoraljaújhelyi Erzsébet Kórház története:
<https://www.ujhelykorhaz.hu/korhazunk/korhaz-tortenet/> (letöltés: 2023.08.18.)

Egyéb kvantitatív források:

Szilágyi Zsolt: Történeti Magyarország Területi Egyenlőtlenségek (TMTE)

Szilágyi Zsolt: Magyarország Életminőség Területi Adatbázisa (MÉTA).

Bán Gergely Károly: Komplex Városhierarchia-adatbázis (KVA)

Hivatkozott irodalom:

Acsády Ignác 1986, Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721. *Magyar Statisztikai Közlemények* 12. Királyi Statisztikai Hivatal. Budapest.

Ágoston István 2016, *A kórházi kapacitások és szabályozásuk fejlődéstörténete*. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Egészségtudományi Doktori iskola, Pécs. (Az értekezés 5. számú melléklete)

https://doktoriiskola.etk.pte.hu/public/upload/files/Doktoriiskola/Teziszfuzetek/agoston_dissz.pdf

Auerbach, Felix 1913, Das Gesetz der Bevölkerungskonzentration. *Petermanns Geographische Mitteilungen*, (59.) 74–76.

Bairoch, Paul 1985, *De Jéricho á Mexico. Villes et economies dans Phistoire*. Paris.

Ballabás Dániel 2020, Az 1911. évi gazdacímtár adatai a magyar főnemesség genealógiai kapcsolathálózatának tükrében. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz, Boglárka (szerk.): *Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*. Budapest. 23–49.

Barabási Albert-László 2003, *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Fordította: Vicsek Mária. Libri Kiadó, Budapest.

Barabási Albert-László 2016, *A hálózatok tudománya*. Fordította: Kirchner Edina. Libri Kiadó, Budapest.

Barabási Albert-László 2018, *A képlet. A siker egyetemes törvényei*. Fordította Bujdosó István. Libri Kiadó, Budapest.

Baranyi Károly – Bartal Gábor 1997, *A Dr. Kenessey Albert Kórház-Rendelőintézet története. Kiadva a centenárium alkalmából*. Kenessey Albert Kórház-Rendelőintézet, Balassagyarmat.

Baráth Gabriella – Molnár Balázs – Szépvölgyi Ákos 2001, Területi egyenlőtlenségek a Közép-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*. (XV.) 1. 111–129.

Barnes, Trevor J. 2004, Placing ideas: Genius loci, heterotopia and geography's quantitative revolution. *Human Geography* (28.) 5. 565–595.

Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984, *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bácskai Vera 1989, *Towns and Urban Society in Early Nineteenth Century Hungary*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bácskai Vera 2005, Várostörténet. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Akadémia Kiadó, Budapest. 151–161.

Bácskai Vera 2011, A magyar várostörténet-írás a 21. század elején 2011 In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei évkönyv (XIX.)* 1. 203–210.

Bán Gergely Károly 2019, Város, hierarchia, pozíció. A két világháború közötti Magyarország városhierarchia-kutatásának módszertani keretei. In: Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József – Csikós Gábor – Hegedűs István (szerk.): *Vidéktörténet 2. Területi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 95–118.

Bán Gergely Károly 2020, A magyar városhálózat hierarchiája és térszerkezete a két világháború között. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz, Boglárka (szerk.): *Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*. Budapest. 93–146.

Bán Gergely Károly 2021, Belterület és ami mögötte van. A külterületi kérdéskör empirikus vizsgálata az 1930-as településhálózat tükrében In: Csikós Gábor – Hegedűs István – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József (szerk.): *Vidéktörténet 3. Fénytörésben. Struktúrák, lokalitások, mintázatok*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 151–172.

Beluszky Pál 1964, Kereskedelmi központok Szabolcs-Szatmár megyében. *Földrajzi Értesítő*, (XIII.) 1. 179–204.

Beluszky Pál 1966a, Magyarország kereskedelmi központjai. *Földrajzi Értesítő*, (XV.) 1. 237–261.

Beluszky Pál 1966b, Az alföldi városias jellegű települések központi szerepköre. *Földrajzi Értesítő*, (XV.) 1. 329–345.

Beluszky Pál 1967, A magyar városok központi szerepköre. *Statisztikai Szemle*, (XLV.) 1. 543–563.

Beluszky Pál 1973a, Adalékok a magyar településhierarchia változásaihoz 1900–1970. *Földrajzi Értesítő*, (XXII.) 1. 121–142.

Beluszky Pál 1973b, A település-osztályozás néhány elvi-módszertani szempontja. *Földrajzi Értesítő*, (XXII.) 4. 453–466.

Beluszky Pál 1974, A tanyaafelszámolódás területi különbségei. In: Hofer Tamás – Kisbán Eszter – Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. III. Tanyák.* A Magyar Néprajzi Társaság 1974. évi Vándorgyűlése Szolnokon. Budapest–Szolnok, 27–44.

Beluszky Pál 1983, A tanyaátalakulás jellemző folyamatai az elmúlt évtizedekben. In: Dövényi Zoltán – Tóth József (szerk.): *Társadalmi-gazdasági változása és település-struktúráink fejlődése.* Békéscsaba, 81–96.

Beluszky Pál 1988, Az alföld szindróma eredete: vázlat. *Tér és Társadalom*, (2.) 4. 3–28.

Beluszky Pál 1990a, Magyarország városhálózata 1900-ban. In: Tóth József (szerk.): *Tér – idő – társadalom. Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek.* Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 92–133.

Beluszky Pál 1990b, A polgárosodás törékeny váza – városhálózatunk a századfordulón. (Városhierarchia–vázlat, tényképekkel). *Tér és Társadalom*, (IV.) 3–4. 13–56.

Beluszky Pál 1999, *Magyarország településföldrajza. I. általános rész.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. (Területi és Települési Kutatások, 13.) (Studia Regionum).

Beluszky Pál 2001, *A Nagyalföld történeti földrajza.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest.

Beluszky Pál (szerk.) 2008, *Magyarország történeti földrajza.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

Beluszky Pál 2014, *Budapest – zászlóshajó vagy vízfej?* Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő.

Beluszky Pál 2016, Másodkézből. Társadalom-földrajzi tanulmányok. MTA Regionális Kutatások Intézete. Palatia Nyomda és Kiadó, Pécs.

Beluszky Pál – Győri Róbert 2003, "A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés": Magyarország városhálózata a 20. század elején. *Korall*, (11–12.) 199–238.

Beluszky Pál – Győri Róbert 2004, Fel is út, le is út... (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században). *Tér és Társadalom*, (XVIII.) 1. 1–41.

Beluszky Pál – Győri Róbert 2005, *Magyar városhálózat a 20. század elején.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.

Beluszky Pál – Győri Róbert 2006, Ez a falu város! *Tér és Társadalom*, (XX.) 2. 65–81.

Bencsik Péter 2022, *Demarkációs vonaltól államhatárig. A határ menti társadalom és konfliktusai az 1920-as években.* ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi

Intézet, Budapest. (Magyar történelmi emlékek – értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 11.)

Bennett, Robert J. – Smith, Harry – Radicic, Dragana 2018, Towns in Victorian England and Wales: a new classification. In: *Urban History*. Cambridge University Press, Cambridge, 1–27.

Bognár Bulcsú 2007, Tanyapolitika és társadalomelmélet Erdei Ferenc 1940-es évek eleji munkásságában. *Valóság*, (10.) 1. 68–86.

Bognár Bulcsú 2008, A tanyapolitika és a Hajnal-i társadalomelmélet kettőssége Erdei Ferenc: Magyar tanyák című művében. *Agrártörténeti Szemle*, 1–4., 277–294.

Bulla Béla 1962, *Magyarország természetföldrajza*. Tankönyvkiadó Vállalat. Budapest.

Buzgó Gábor 2022, A trianoni államhatár hatása a Tiszántúlon fekvő települések társadalmára 1901 és 1941 között. In: Kiss Zsuzsanna – Szilágyi Zsolt (szerk.): *Határ, határhelyzet, határátlépés. A határok fizikai és mentális működése, változása és emlékezete*. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Líceum Kiadó, Szeged–Eger, 381–394. (Rendi Társadalom – Polgári Társadalom 34.)

Christaller, Walther 1933, *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Jena.

Czoch Gábor – Szabó Gábor – Zsinka László 1993, Változások a magyar város- és településrendszerben 1784 és 1910 között. Egy adatbázis első tanulságai. *Aetas*, (8.) 4. 113–133.

Csanádvármegye közigazgatási bizottságának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése Csanádvármegye 1910. évi állapotáról, 1911. *Csanádvármegye közigazgatási bizottságának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése Csanádvármegye 1910. évi állapotáról*. Ifj. Gaál László motorerőre berendezett Könyvnyomó Intézete, Makó.

Csatári Bálint 2004, A tanyák változásáról. In: Csatári Bálint – Kiss Attila (szerk.): *Tanyai kaleidoszkóp. A 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei*. MTA RKK ATI Kecskemét, 6–18.

Csató Tamás (é.n.): *A belkereskedelem Magyarországon a 19–20. században*. Aula Kiadó, Budapest.

Csité András – Németh Nándor 2007, *Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi szintű HDI becslési lehetőségei*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest. (Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 3.)

Dányi Dezső – Dávid Zoltán 1960, *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Daunton, Martin 2007, *Wealth and Welfare. An Economic and Social History of Britain, 1851–1951*. Oxford University Press, Oxford.

Dávid Zoltán 1965, A városi népesség nagysága Magyarországon 1785-ben és 1828-ban. In: *Történeti Statisztikai Évkönyv* (1963/64.) 110–127.

Dékány István 1935, Város és falu szociológiai szempontból. *Városi Szemle*, (21.) 5. 641–671.

Dékány István 2018, *Trianoni árvák*. Noran Libro Kiadó. Budapest.

Demeter Gábor 2017, GISa Hungarorum. www.gistory.hu/g/hu/gistory/gismaps

Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.) 2018, *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések*. Budapest–Debrecen.

Demeter Gábor 2018, *Területi egyenlőtlenségek, perifériák és funkcionális régiók elkülönítése a történeti Magyarország területén (1890–1910)*. Történeti Térinformatikai Tanulmányok (5.). Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

Demeter Gábor 2019, A fejlettség területi mintázata a dualizmus kori Magyarországon – az agrárszférától az adóztatásig. In: Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József – Csikós Gábor – Hegedűs István (szerk.): *Vidéktörténet 2. Területi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 7–68.

Demeter Gábor 2024a, *Regionális fejlettségi viszonyok és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon (A hGIS és a kvantitatív történetírás lehetőségei és nehézségei) I. (18. század: Rekonstrukció és reform)*. Történeti Térinformatikai Tanulmányok (12.). Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. (MTA doktori értekezés.)

Demeter Gábor 2024b, *Regionális fejlettségi viszonyok és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon (A hGIS és a kvantitatív történetírás lehetőségei és nehézségei) II. A dualizmus kora: polgárosodás, liberalizmus, nacionalizmus (1870–1910)*. Történeti Térinformatikai Tanulmányok (13.). Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. (MTA doktori értekezés.)

Demeter Gábor – Magyarosi Ádám – Bagdi Róbert 2021, *Beteg társadalom. Higiéniai, egészségi és lakhatási viszonyok Debrecenben a két világháború között. (Neuber Ede vizsgálati alapján)*. Történeti Térinformatikai Tanulmányok (11.). Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

Demeter Gábor – Péntes János – Papp István 2023, A területi egyenlőtlenségek változása az elmúlt 100 évben a Duna-medence területén - kitekintés a magyarok lakta határon túli régiók

gazdasági fejlettségének változásaira (1910–2010). In: *A magyar kisebbségek 100 éve*. Komp-Press, Kolozsvár, 25–42.

De Vries, Jean 1984, *European Urbanization 1500–1800*. Harvard studies in urban history. Harvard University Press, London.

Den Hollander, A. N. J. 1960, The Great Hungarian Plain, a European Frontier Area (I.). *Comparative Studies in Society and History*, (3.) 1. 74–88.

Den Hollander, A. N. J. 1961, The Great Hungarian Plain, a European Frontier Area (II.). *Comparative Studies in Society and History*, (3.) 2. 155–169.

Den Hollander, A. N. J. 1980, *Az Alföld települései és lakói*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

Dobrossy István 2007a, A város területi határának változása, Nagy-Miskolc kialakítása In: Dobrossy István – Stipta István (szerk.): *Miskolc története 5/1. 1918-1949-ig*. Miskolc, 211–219.

Dobrossy István 2007b, Ipari középüzemek. Gyárak Miskolcon, Diósgyőrben és Görömbölyön. In: Dobrossy István – Stipta István (szerk.): *Miskolc története 5/1. 1918-1949-ig*. Miskolc, 388–453.

Erdei Ferenc 1941, A tanyás települések földrajzi szemlélete. *Földrajzi Közlemények*, (69.) 1. 103–113.

Erdei Ferenc 1942, *Magyar tanyák*. Athenaeum Kiadó, Budapest.

Eperjessy Géza 1988, *A szabad királyi városok kézműipara a reformkori Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

F. Romhányi Beatrix 2015, Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz. *Történelmi szemle*, (57.) 1. 1–49.

Faragó László 2012, Térértelmezések. *Tér és Társadalom*, (26.) 1. 5–25.

Fazekas Árpád –Vágvölgyi János 1990, *A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kórház története*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei "Jósa András" Kórház-Rendelőintézet, Nyíregyháza.

Frisnyák Sándor 1992, *Magyarország történeti földrajza*. Egyetemi-főiskolai tankönyv. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Frisnyák Zsuzsa 2013, A vasút hatása a magyarországi városokra. *Korall*, (52.) 5–20.

Fügedi Erik 1972, Koldulórendek és városifejlődés Magyarországon. *Századok* (106.) 1. 69–95.

Gál Zoltán 1997, A magyarországi városhálózat vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.): *Kőfallal, sárpalánkkal... Várostarténeti tanulmányok*. Debrecen. 50–65. (Rendi Társadalom – Polgári Társadalom, 7.)

Gál Zoltán 2000, A pénzintézetek szerepe az alföldi városok modernizációjában (az alföldi városok pénzintézeti funkciói a 20. század elején) In: Frisnyák Sándor (szerk.): *Az Alföld történeti földrajza*. Nyíregyháza, 321–343.

Gál Zoltán 2002, Pécsi bankok aranykora: Pécs bankrendszerének története a XIX. század végén és a XX. század első felében. In: Szirtes Gábor – Vargha Dezső (szerk.): *Iparosok és bányászok a Mecsekalján – gazdaságtörténeti tanulmányok*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 7–60.

Gál Zoltán 2006, „Aranykor után?” A pécsi bankrendszer története a két világháború közötti korszakban. In: Pilkhoffer Mónika – Vonyó József (szerk.): *A 2001–2004 között megrendezett Előadások Pécs történetéből című konferenciák válogatott előadásai* (Tanulmányok Pécs Történetéből, 18.) Pécs, 235–280.

Gál Zoltán 2008, The Golden Age of Local Banking: The Hungarian Banking Network in the Early 20th Century (from Unit Banking to Branch Banking - A Financial Geographical View)
Elérhető SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1334081> vagy <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1334081> (letöltve: 2020.08.10)

Gál Zoltán 2020, Aranykor után: Trianon hatása a magyar bank- és városhálózatra. *Közép-Európai Közlemények*, (13.) 1. 117–139.

Gál Zoltán 2021, A trianoni békeszerződés és a gazdasági konszolidáció hatása a magyar bankhálózatra. *Területi Statisztika*, (61.) 4. 407–440.

Garami Erika 2009, A humán erőforrás területi különbségei. Az emberi fejlődés indexének hazai alkalmazhatósága. *Területi Statisztika*, (49.) 3. 280–298.

Gombás István 2016, A kórház története. In: Forray R. Katalin – Kozma Tamás – Molnár Ernő (szerk.): *Mezőváros új szerepben*. HTSART–ÚMK, Budapest.

Granasztói György 1989a, A dunai térség városodása (16–18. század). *Demográfia*, (32.) 3–4. 157–187.

Granasztói György 1989b, L’Urbanisation de l’espace danubien, 1500–1800. *Annales. E.S.C.* (44.) 2. 379–399.

Gyáni Gábor 2002, Társadalmi struktúrák és szociálpolitikai kihívások a két világháború között. In: Pásztor Cecília (szerk.): „... Ahol a határ elvált” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nógrád Megyei Levéltár, Várpalota–Balassagyarmat. 59–66.

- Gyáni Gábor 2016, A város mint zárt és nyitott tér. *Forrás*, (48.) 3–4. 205–220.
- Gyimesi Sándor 1975, *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában*. Akadémia Kiadó, Budapest
- Györffy István 1937, A magyar tanya. *Földrajzi Közlemények*, (65.) 1–3. 70–93.
- Győri Róbert 2006, Bécs kapujában. *Korall*, (24–25.) 231–250.
- Győri Róbert – Mikle György 2017, A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. *Tér és társadalom*, (31.) 3. 143–165.
- Hajdú Zoltán 2005, *Magyarország közigazgatási földrajza*. (Második, javított kiadás.) Budapest–Pécs.
- Hajdú Zoltán 2020, Structural and administrative implications of the Trianon Peace Treaty, 1920. *Regional Statistics*, (10.) 1. 3–22.
- Hall, Peter – Marshall, Stephen – Lowe, Michelle 2001, The Changing Urban Hierarchy in England and Wales, 1913–1998. *Regional Studies*, (35.) 9. 775–807.
- Harrer Ferenc 1908, Nagy-Budapest. *Városi Szemle. Közlemények a városi közigazgatás és statisztika köréből*, (1.) 1. 23–37.
- Hornyánszky Károly 1974, *A Fejér Megyei Kórház története*. (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 9.) Magán kiadás. Székesfehérvár.
- Hunfalvy János 1856, *Magyarország és Erdély képekben I-III*. Pest–Darmstadt.
- Jakobi Ákos 2018, A térbeli elhelyezkedés differenciáló szerepe a 20. század eleji Magyarországon. In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések*. 117–144.
- Jenks, George F. 1967, *The Data Model Concept in Statistical Mapping*, International Yearbook of Cartography 7: 186–190.
- Kajtor Erzsébet 2002, Ajándékot kapott a megye. *Palócföld* (48.) 3–4. 441–453.
- Kádas István 1994, *A 100 éves Siklói Kórház története*. Siklói Városi Kórház, Siklós.
- Kápolnai Iván 2003, A város gazdasági élete. Pénz- és hitelélet. In: Veres László (szerk.): *Miskolc története IV/1. 1848-1918-ig*. Miskolc, 279–294.
- Kápolnai Iván 1991, Közép- és nagyipar. In: Gaál Endre (szerk.): *Szeged története 3/1*. Szegedi Nyomda, Szeged. 475–480.

Kidd, Alan – Nicholls, David 1999, Introduction: History, Culture and the Middle Classes. In: Kidd, Alan – Nicholls, David (eds.): *Gender, Civic Culture and Consumerism. Middle-Class Identity in Britain, 1800–1940*. Manchester University Press, Manchester and New York, 1–11.

Kiss Ferenc 1927, Szeged ipara és kereskedelme. In: Kiss Ferenc – Tonelli Sándor – Sz. Szigethy Vilmos (szerk.): *Szeged. Magyar városok monográfiája 1*. Budapest, 193–229.

Kiss István 1961, A városok igazgatási szerepe. In: Borsos József (szerk.): *Vidéki városaink*. Budapest. 195–204.

Kiss Zsuzsanna – Szilágyi Zsolt 2022, *Határ, határhelyzet, határátlépés: A határok fizikai és mentális működése, változása és emlékezete (A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2020. évi, pécsi konferenciájának tanulmánykötete)*. Szeged–Eger, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület. Líceum Kiadó.

Koloh Gábor 2021, The number of Trianon refugees. *Regional Statistics*, (11.) 4. 170–181.

Kovács Zoltán 1990, A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. *Földrajzi Közlemények*, (114.) 1–2. 3–16.

Kubinyi András 1971, A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. In: Keresztély György (szerk.): *Településtudományi Közlemények*, (23.) Budapest, 58–78.

Lakatos István 1974, A tatabányai kórház története 1899-től 1945-ig. In: Lakatos István – Sándor József – Varga László (szerk.): *A 75 éves Tatabányai Kórház története*. Komárom megyei Nyomda, Tatabánya.

Lakatos István – Schwarz Tibor 1999, *A Szent Borbála Kórház 100 éves története*. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, Tatabánya.

Lampard, Eric E. 1963, Urbanization and social change. In Handlin, O. - Burchard, J. (szerk.): *The Historian and the City*. Cambridge.

Le Goff, Jacques 1968, Apostolat mendiant et fait urbain dans la France médiévale: L'implantation des ordres mendiants. *Annales. E. S. C.* (23.) 2. 335–352.

Lettrich Edit 1974, Tanyahálózatunk mai fő vonásai és azok regionális különbségei. In: Hofer Tamás – Kisbán Eszter – Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. III. Tanyák*. A Magyar Néprajzi Társaság 1974. évi Vándorgyűlése Szolnokon. Budapest–Szolnok, 11–26.

Major Jenő 1964, A magyar városhálózatról. *Településtudományi Közlemények*, (16.) 32–65.

- Malatyinszki Szilárd 2010, A települések emberi erőforrásának mérése. *Földrajzi Közlemények*, (134.) 1. 45–58.
- Márton Béla 1941, A kereskedő helyiségek eloszlása Magyarországon. *Földrajzi Közlemények*, (69.) 1. 94–112.
- Massey, Doreen 1984, *Spatial Divisions of Labor: Social Structures and the Geography of Production*. Palgrave Publisher, London. 65.
- Mendöl Tibor 1939, Néhány szó az alföldi városokról. *Földrajzi közlemények*, (67.) 1. 217–232.
- Mendöl Tibor 1963, *Általános településföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mészáros István 1988, *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 1996-1948*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mezei Zsolt 2007, Adalékok a 250 éve alapított pápai kórház történetéhez. *Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei*, (7.) 3–4. 261–286.
- Mikle György 2023, A települési lélekszám differenciáló szerepe: A hazai „települési lépcső” történeti vizsgálata, 1720–1910. *Területi Statisztika*, (63.) 3. 381–420.
- Morris, J. Robert 2005, *Men, Women and Property in England 1780–1870*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mózes Mihály 1976, Debrecen ipara a dualizmus korában. In: Ránki György (szerk.): *Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig*. Debrecen, 81–146.
- Müller Anikó 2000, *A Zirci Erzsébet Kórház története*. Zirc Városi Erzsébet Kórház-Rendelőintézet, Zirc.
- Nagy Lajos 1962, *Kiskunhalom*. (2. kiadás.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Nagy Miklós – Heckenast Gusztáv (szerk.) 1989, *Magyarország képekben. Honismertető album I–II*. (Reprint.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest,
- Nagy Zoltán 1991, A tanács és a társadalom újjáépítési tervei. In: Gaál Endre (szerk.): *Szeged története 3/1*. Szegedi Nyomda, Szeged. 155–161.
- Nagy Zoltán – Vágás István 1991, Lechner Lajos terve és annak végrehajtása. In: Gaál Endre (szerk.): *Szeged története 3/1*. Szegedi Nyomda, Szeged. 166–173.

- Naszáros István 1999, *A Sárvári Kórház története*. Sárvár Önkormányzati Kórház, Sárvár.
- Nemes Nagy József 2005, Regionális elemzési módszerek. In: Nemes Nagy József (szerk.): *Regionális elemzési módszerek*. Budapest.
- Nemes Nagy József 2009, *Terek, helyek, régiók. A regionális tudományok alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Obádovics Csilla – Mokos Béla – Kulcsár László 2001, Vidéki térségek emberi erőforrás fejlettségének alakulása Magyarországon. *A Falu*, (16.) 4. 71–79
- Orosz István 2014, *Parlagoló földművelés az Alföldön*. Akadémiai székfoglaló előadás kéziratban. MTA, Budapest.
- Osvai László 2002, *Az Esztergomi Vaszary Kolos Kórház története, 1902–2002*. Pulmo-Dent, Esztergom.
- Petz Aladár 1929, *Győr szabad királyi város Szentháromság Közkórházának múltja és jelene (1748–1928)*. Győregyházmegyei Alap Nyomdaműintézete, Győr.
- Péczely Piroska – Sági Károly – Szutrély Anta 1959, *A 200 éves keszthelyi kórház története*. Veszprém megyei Nyomda, Veszprém.
- Pénzes János 2018, Fejlettségi különbségek a történelmi Magyarország térszerkezetében 1910. In: *Történeti Térinformatikai Tanulmányok: Az MTA BTK TTI sorozata, 4*.
- Pénzes János 2020, The impact of the Trianon Peace Treaty on the border zones – an attempt to analyse the historic territorial development pattern and its changes in Hungary. *Regional Statistics*, (10.) 1. 60–81.
- Pölöskei Ferenc 1994, Pápa a polgári korszakban (1867–1945). In: Kubinyi András (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig*. Pápa. 371–376.
- Pumain, Denise 2006, Alternative explanations of hierarchical differentiation in urban systems. In: D. Pumain (szerk.): *Hierarchy in Natural and Social Sciences*. Springer, Methodos series 3. 169–222.
- Reizner János 1899, *Szeged története I. A legrégebb időtől a XVIII. század végéig*. Szeged.
- Rozman, Gilbert 1978, Urban networks and historical stages. *Journal of Interdisciplinary History*, (9.) 1. 65–91.
- Sipos András 2001, Bevezetés (bevezető fejezet) In: Sipos András (szerk.): *Dokumentumok Újpest történetéhez 1840-1949 - Budapest Történetének Forrásai*. Budapest. 43–44.

Smailes, Arthur E. 1944, The Urban Hierarchy in England and Wales. *Geography*, (29.) 41–51.

Szabó Csaba 1974, A nagykanizsai kórház története 1885-1970. In: S. Kocsán Katalin (szerk.): A Nagykanizsai Kórház története. A zala megyei tanács II. Sz. Kórház-rendelőintézetének évkönyve.

Szani Ferenc – Timár Lajos 1976, Debrecen ipara az ellenforradalmi rendszer korában. In: Ránki György (szerk.): *Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig*. Debrecen, 147–241.

Szilágyi Zsolt 2003, Erdei és Mendöl – a tanya. *Agrártörténeti Szemle*, 3–4. 549–563.

Szilágyi Zsolt 2011, Város tanya kapcsolata a Horthy-kori Kecskeméten. *Tér és Társadalom*, (25.) 2. 29–47.

Szilágyi Zsolt 2012, *Homokváros. Kecskemét történeti földrajzi látószögek metszetében*. Írott Örökségéért Alapítvány, Kecskemét.

Szilágyi Zsolt 2013, A történeti földrajz mint kapcsolattudomány alkalmazása a magyar város-történet-írásban. *Nagyerdei Almanach*, (4.) 1. Debrecen. 183–204.

Szilágyi Zsolt 2015a, A fejlettség területi különbségei az Alföldön a 20. század elején. In: *Föld, parasztság, agrárium. Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében*. Szerk. Varga Zsuzsanna, Pallai László. DE Történelmi Intézet, DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Hajdúnánás Város Önkormányzata, ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program, MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Osztályközi Állandó Bizottság, Hajdúnánás, 37–112.

Szilágyi Zsolt 2015b, *Települések közti kapcsolatok az Alföldön a 20. század első harmadában. I. rész. Feltételek és kontextusok teremtése az alföldi falvak laterális kapcsolatainak elemzéséhez*. MTA Bolyai János kutatási ösztöndíj BO/00623/12/2 kódú pályázat kézírata. Debrecen.

Szilágyi Zsolt 2015c, *Alföldi vonzaskörzetek és piacközpontok 1925-ben. II. rész. Hipotetikus és empirikus vonzaskörzetek, a piacközpontok szerepkörének átalakulása*. MTA Bolyai János kutatási ösztöndíj BO/00623/12/2 kódú pályázat kézírata. Debrecen. Online elérhető (utolsó letöltés: 2021. 01. 07.)

Szilágyi Zsolt 2018a, Vándormozgalom a trianoni alföld területén a 20. század első harmadában. *Századok*, (152.) 1. 85–126.

Szilágyi Zsolt 2018b, A Kárpát-medence fejlettségi membránja (1910). A fogalomalkotás és a vizualizálás egy lehetséges módszertani megoldás, az eredmények kontextualizálási kísérlete.

In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon*. MTA BTK TTI. Budapest–Debrecen. 47–84.

Szilágyi Zsolt 2018c, Az életminőség területi különbségeinek változása a Magyarországon a 20. század első harmadában Magyarországon. In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon*. MTA BTK TTI. Budapest–Debrecen. 255–334.

Szilágyi Zsolt 2020, Alkalmazkodó mezőváros A kecskeméti tanyák kialakulásának éghajlat-történeti kontextusa. *Forrás*, (52.) 7–8. 13–36.

Szilágyi Zsolt 2022, *Ismeretlen Alföld - A táj területi egyenlőtlenségei a 20. század elején*. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.

Szilágyi Zsolt 2024, Másképp. Alkalmazkodó változás és moduláris modernizáció: új perspektívák és módszerek a 18–20. századi Kárpát-medencei gazdasági-társadalmi folyamatok megértéséhez. (Kézirat formájában. Várható megjelenés 2025 januárja. Tervezett kiadó: HUN-REN BTK.)

Szilvás Rudolf 1996, A polgári kor egészségügyi szervezetének kialakulása. In: Kostyál László (szerk.): *Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére*, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg.

Szirmai Viktória 2019, *Városok és városalakók*. Corvina Kiadó, Budapest.

Szulovszky János 2016, Magyarországi városállomány 1892-ben. *Történeti Földrajzi közlemények*, (4.) 3–4. 75–86.

Szulovszky János 2018, A települések hierarchiája 1930-ban Magyarországon. *Történeti Földrajzi Közlemények*, (6.) 3–4. 181–197.

Szücs Ernő 1997, A város gyáripára 1849–1919 között. In: Gunst Péter (szerk.): *Debrecen története 3*. Csokonai Kiadó. Debrecen, 223–267.

Tessedik Sámuel 1786, *A parasztember Magyarországon mi tsoda és mi lehetne*. Fordította: Kónyi János, Pécs.

Timár Judit 1990, Kérdőjelek és hiányjelek a tanyakutatásban. *Tér és Társadalom*, (4.) 2. 49–62.

Timár Lajos 1986, *A gazdaság térszerkezete és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közötti Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs. (A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának Kutatási Eredményei, 4.)

Timár Lajos 1988, A szociológia és geográfia pörlekedésének egy lezáratlan fejezete. *Tér és Társadalom*, (2.) 2. 86–93.

Timár Lajos 1990, A gazdasági élet [elit!] jellemzői a magyar városokban a két világháború között. In: Tóth J. (szerk.): *Tér – idő – társadalom*. (Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek). MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 134–156.

Timár Lajos 1993, *Vidéki városlakók. Debrecen társadalma 1920–1944*. Magvető Kiadó, Budapest.

Timár Lajos 1995, Erdei Ferenc és Mendöl Tibor vitája a magyar városokról. *Századok*, (129.) 3. 617–628.

Timár Lajos 2006, Az alföldi és dunántúli városok szociális arculata két világháború között. In: Györi Róbert – Hajdú Zoltán (szerk.): *Kárpát medence*. (Emlékkönyv Beluszky Pál 70. születésnapja alkalmából.) Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest. 42–55.

Tomka Béla 2018, Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 47–79.

Tóth Árpád 2011, Tér és társadalom – ahogyan a pozsonyi polgárok láthatták (Városhálózat és társadalmi mobilitás alulnézetből). In: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád (szerk.): *A Város és Társadalma*. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. Budapest. 164–176.

Tóth József 1972, A külterületi tanyasi népesség területi különbségei és változási tendenciái a Dél-Alföldön (1960–1970). *Földrajzi Értesítő*, (21.) 2–3. 247–258.

Veres László 2003, Miskolc fejlődésének jellemzői a dualizmus időszakában. In: Veres László (szerk.): *Miskolc története IV/2. 1848-1918-ig*. Miskolc, 1079–1099.

Zelenákné Kovács – Gabriella-Zelenák Katalin 2007, A Diósgyőri Bányatársaspénztár kórháza. A Diósgyőr-Vasgyári kórház. In: Ungváry György – Varga József (szerk.): *A magyar bányaegészségügy története*. Argumentum, Miskolc. 200–231.

Zipf, George Kingsley 1949, *Human behavior and the principle of least effort*. Addison-Wesley Press.

FÜGGELÉK

Rezümé:

Bán Gergely Károly

Magyarország városhierarchia-vizsgálata a trianoni országterületen 1910-ben és 1930-ban

A városok mindig is a központi hatalom és a társadalmi szerveződés helyszínei voltak, emellett szerves részét képezték a társadalmi és technológiai fejlődésnek is. A városok iránti általánosabb érdeklődést a 19. század végén az urbanizáció hatása keltette fel, először a saját korokkal foglalkozó rokon tudományok: a statisztika, a közgazdaság-tudomány, a 20. századtól mindinkább a geográfia, a szociológia, majd a kultúrtörténet művelőinek körében vált népszerűvé a város mint jelenség. A várostörténet folyamatosan változott és formálódott, egyre inkább egy önálló területté vált.

A városhierarchia-kutatások elsősorban a 60-as, 70-es években lejátszódó „kvantitatív forradalom” időszakára tehető a nemzetközi porondon. A két világháború közti előzményre építkező 1970-es években kibontakozó „kvantitatív forradalom” azonban nemcsak új eszközöket adott a kutatók kezébe, hanem a tér újfajta szemléletét is magával hozta. A városhierarchia-kutatások célja egy adott időmetszetre vagy több időmetszet együttes vizsgálatára vonatkozó településhálózati rangsor felállítása, amely reprezentálja az adott települések pozícióját a hálózatban. A városhierarchia-kutatások egyik sarokpontja az urbanizáció fokának a megállapítása és a központosság vizsgálata a településhálózaton belül.

A kvantitatív alapokon nyugvó értekezés két fő részre tagolódik. Egy a téma sajátossága miatt nélkülözhetetlen módszertani egységből, illetve a vizsgálati elemzésből és az értelmezéshez szorosan kapcsolódó vizualizációból (16 ábra, 15 táblázat, 41 térkép). Disszertációs dolgozatomban alapvetően a komparatív, az analízis és a regionális szemléletmódot igyekeztem érvényesíteni. Továbbá a regionális, területi egyenlőtlenségeknek is nagy szerepet szántam munkám során.

Értekezésem főcélja volt, hogy megalkossak egy azonos módszertani modellen alapuló, két időmetszetre vonatkozó adatbázist, amely által lehetőség nyílt releváns módon megvizsgálni a trianoni határváltozás városhierarchiára gyakorolt rövidtávú hatását. (Erre korábban még nem történt kísérlet.) Tehát nem egy újabb 1910-es és 1930-as önálló hierarchiavizsgálatot tűztem ki célul, hanem egy elemző és egyben leíró jellegű komparatív szemléletű dinamikus városhierarchia-vizsgálatot (1910, 1930), amely főként a változásokra fókuszál. Értekezésem során olyan főkérdésekre kerestem a választ, hogy a határváltozás milyen rövidtávú hatással volt a korabeli városhálózatra? Azaz milyen hatással volt a békeszerződés (és a körülötte kialakult gazdasági, politika változások) a városhálózatra mint struktúrára? Melyek azok a régiók, ahol jelentős változásokat tapasztalhatunk és melyek, ahol mozdulatlanságot vélünk felfedezni? Mely városok tudtak leginkább prosperálni, illetve mely városokat érintettek leginkább negatívan az 1920-as változások a városiasodottság vonatkozásában? Továbbá az is érdekelt, hogy a határ menti térséget milyen formában érintette a határváltozás, kimutatható-e valamiféle tendencia a vizsgálat során?

Resume:

Gergely Károly Bán

An examination of the urban hierarchy of Hungary in the Trianon area in 1910 and 1930

Cities have always been centres of power and social organization, but they have also played a crucial role in social and technological development. The growing interest in cities began with the impact of urbanization at the end of the 19th century, initially in fields like statistics and economics. From the 20th century onward, the study of cities as a phenomenon gained popularity among scholars of geography, sociology, and cultural history. The history of cities has been continuously evolving, becoming increasingly recognized as a distinct field of study.

Research on urban hierarchies can be traced primarily to the "quantitative revolution" of the 1960s and 1970s in international scholarship. However, this revolution, which built on earlier inter-war studies, not only provided researchers with new tools but also introduced a new way of understanding spatial relationships. Urban hierarchy studies aim to rank a network of settlements for specific periods, representing the position of these settlements within the network. A key focus of these studies is determining the degree of urbanization and examining the level of centralization within the network of settlements.

This quantitative-based thesis is divided into two main parts: a methodological section, which is essential due to the specific nature of the topic, and an analytical and visualization section closely related to the interpretation (16 figures, 15 tables, 41 maps). In my thesis, I applied comparative, analytical, and regional approaches, with regional and territorial disparities playing a significant role in my work.

The main aim of my thesis was to create a database based on a consistent methodological model for two time periods, allowing for a relevant analysis of the short-term impact of the Trianon border changes on urban hierarchies—something that had not been attempted before. My goal was not to conduct new, separate hierarchy studies for 1910 and 1930, but rather to perform an analytical and descriptive comparative study of dynamic urban hierarchies during these years, focusing primarily on the changes.

In my thesis, I sought to answer key questions: What were the short-term effects of boundary changes on the urban network of the period? How did the peace treaty, along with the associated economic and political changes, impact the structure of the urban network? Which regions experienced significant changes, and which remained stable? Which cities thrived the most, and which were most negatively affected by the changes in urbanization during the 1920s? Additionally, I investigated the impact of border changes on border areas and whether any identifiable trends emerged from the study.